

histor

loved used Empire especially told first Ancient History interested interesting long world old big books
know started get look love also take go Vietnam interest people subject American book
never since past read think reading time war military book great
two quite young find anything teacher knew age present learned Rome day
little really

Journal of historiography

tarihyazmi

2019

YAZ 2023, 5(1)

Sayı Editörü

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN

Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa

Dergi Editörleri

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Prof. Dr. Cenk REYHAN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Necmettin ALKAN- Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN- Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih DURGUN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yayıncı ve Yazı İşleri Sorumlusu

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. İlhan TEKELİ- Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Levent YILMAZ- Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK- TOBB Üniversitesi

Prof. Dr. Zafer TOPRAK- Koç Üniversitesi (Mütevaffa)

Prof. Dr. Özer ERGENÇ- Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Taner TİMUR- Ankara Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Ali BİRİNCİ- Polis Akademisi (Emekli)

Prof. Dr. Ahmet Nezihi TURAN- Anadolu Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

- Prof. Dr. Mehmet ÖZ- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BIÇAK- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan KAÇAR- İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL- Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY- İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ACUN- Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇOŞKUN- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU- Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri SAKAL- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurcan ABACI- Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AYDIN- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL- Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN- Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN- Muş Malazgirt Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN- İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU- Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ- Tekirdağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN- Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YAZICI- Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Tufan TURAN- Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. ARZU İBİŞİ TEMELLİ- İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Akif PAMUK- Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR- Hacettepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zahit ATÇIL- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Can Tankut ESMEN- Trakya Üniversitesi

Mizanpaj Editörleri

Arş. Gör. Burak ASLANMİRZA- Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TURAN- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa

Yabancı Dil Editörü

Arş. Gör. Dr. Özge ASLANMİRZA- Kocaeli Üniversitesi

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN- Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ- Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK- Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Güney ÇEĞİN- Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya BOYANA- Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nurgün KOÇ- Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim ERDAL- Yozgat Bozok Üniversitesi

Doç. Dr. Gülay Yılmaz DİKO- Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Birgül KOÇAK OKSEV- Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Cenk DEMİR- Sinop Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ceren PİLEVNELİ ÇUBUK- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah METİN- Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi- İlhami Tekin CİNEMRE

Arş. Gör. Dr. Barış Berhem ACAR- Trakya Üniversitesi

Derginin Tarandığı İndeksler

Editörden...

Tarihyazımı dergisi, tarihyazımının dünyadaki ve Türkiye'deki yaklaşımlarını okuyucularımıza sunarak alandaki yeni yöntem ve çalışmalardan onları haberdar etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türk tarihçiliğinin zenginleşmesi ve global tarihyazımına katkı sağlanması amacıyla sunulan yazılarımızın okuyucularımıza yeni ufuklar açması dileğindedir.

Dergimizin bu sayısında altı araştırma makalesi, iki çeviri ve bir söyleşi bulunmaktadır.

“Osmanlı Basın-Yayınında Medeniyetçilik: II. Meşrutiyet Dönemi Garbiyatçı Söylemde Ben-Öteki İlişkisi ve Kimlik İnşası” isimli çalışmalarında Cenk Reyhan ve Burcu Halaçoğlu, II. Meşrutiyet Dönemi'nden örneklerle Osmanlı'nın Şark medeniyetine karşı, “öteki-onlar” olarak konumlandığı Garp medeniyetine atfen “garbiyatçı” söylemin medeniyetçi yaklaşımının izlerini sürmektedir. Murat Tuğluca, “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Konularının Doktora Tezlerindeki Yeri ve Son Dönem Konu Eğilimleri (1982-2020)” makalesinde Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kapsamında ele alınabilecek konuların 1982-2020 yıllarında yapılmış olan doktora tezlerinde ne şekilde yer edinerek hangi konulara göre incelemelerin yoğunlaştığını ele almaktadır. Ekrem Mücahit Sarı, “Siyasal Görüşleri Çerçevesinde Kadir Mısıroğlu'nun Popüler Tarih Yazarlığı ve Yayıncılığında Metodolojik Sorunlar” başlıklı makalesinde Kadir Mısıroğlu'nun popüler tarih yazarlığı ile ilgili bazı sorunlara eğilmektedir. Mısıroğlu'nun yazarlık ve yayıncılığında metodolojik problemlerine odaklanan makale, konuyla ilgili eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır. Bağış Alper Kovan, “Ammianus Marcellinus & Res Gestae'de Klasik Etkiler” çalışmasında Ammianus Marcellinus'un Res Gestae isimli eserini yazarken klasik dönem yazarlarından ne derecede etkilenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Fatma Torun Bilgiç, “Göç ve Tarihyazımı: Osmanlı Göç Literatüründe Göçmenlerin Değişen Konumu” başlıklı makalesinde özellikle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamaya koyduğu göç politikalarına odaklanarak göç yönetim politikalarını ve yönetimini farklı aktörler üzerinden mercek altına almaktadır. Hüseyin Salikoğlu, “Procopius: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı”da çalışmasında konu edilen dönemin imparatoru Iustinianus'un üç farklı anlatı üzerinden nasıl ele alındığını aktarmaktadır.

Dergideki çevirilerin ilki Emre Kaymakçı'nın Luigi Andrea Berto'dan yaptığı “IV. Haçlı Seferi'nden Sonra Venedik'te Hafıza ve Propaganda” olup ikinci çeviri ise İlker Külbilge'nin Carlo Ginzburg'un kaleme almış olduğu “Mikro Tarih ve Onun Hakkında Bildiğim Birkaç Şey” isimli eseridir.

Sayının sonunda ise İbrahim Şirin, Nurgün Koç, Ekrem Mücahit Sarı ve Bedriye Koç'un Tuncer Baykara ile yaptığı röportaj yer alıyor. Röportajda Tuncer Baykara'nın eğitim hayatına nasıl başladığı, tarihçiliğe yaklaşımı ile tarihçilik algısı, hayatı boyunca edindiği tecrübeler ve çalışma konusunun nasıl şekillendiği ve tarihçilik yaklaşımı ele alınıyor.

Son olarak, bu sayımızı özel bir atıfla okuyucuya takdim etmek istiyoruz. 3 Haziran'da Türkiye akademiyası hazin bir hadise ile karşılaştı. Dergimizin Danışma ve Hakem Kurulunda da yer alan kıymetli tarihçi Zafer Toprak'ı kaybettik. Zafer Toprak'ın Türk tarihçiliğine olduğu kadar, dergimize ve Tarihyazımı Platformuna katkıları da baki kalacak. Kendisini saygıyla yad ediyor ve bu sayımızı onun aziz hatırasına atfediyoruz.

Dergimizin bu sayısının çıkmasında emeği geçen bütün yazarlarımız başta olmak üzere, görüşlerini ve fikirlerini esirgemeyen bütün meslektaşlarımıza ve ayrıca editör ve yayın kurulumuza canı gönülden teşekkür ederim.

Sonraki sayılarda tekrar buluşmak üzere,

Sayı Editörleri

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN & Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

Osmanlı Basın-Yayınında Medeniyetçilik: II. Meşrutiyet Dönemi Garbiyatçı Söylemde Ben-Öteki İlişkisi ve Kimlik İnşası

Cenk Reyhan*

orcid/ 0000-0001-6188-2738

Burcu Halaçoğlu**

orcid/ 0000-0003-1001-9373

Öz: 19. yüzyılda, şarkiyatçılığın kavram karşıtı olarak ortaya çıkan garbiyatçılık, tarihyazımında kültüralist argümanlar aracılığıyla, “öteki”ni tanımlarken kendi kültür “ölçüt”lerini kullanarak “ben”i merkez konuma alır (ben merkezcilik). Böylece şarkiyatçılıktaki pasif/nesne durumunu, garbiyatçılıkta aktif/özneye dönüştürmeye çalışır. Bu şekilde, toplumların birbirlerinden farklılıklarının vurgulandığı bir medeniyetler anlayışı ortaya çıkar. Garbiyatçılık, ben-öteki ilişkisi ve kimlik inşa sürecinde ortaya çıkan bir söylem olarak, Osmanlı Devleti’nin diğer devletlerle olan çatışmalı ilişkisi sürecinde basın-yayın organlarında kendisine yer bulur. Osmanlı’nın garbiyatçı söylemi, medeniyet kavramını Şark/Doğu-Garp/Batı ve kültüralist farklılıklar (özellikle İslam, Hristiyanlık vb. gibi dinsel kategoriler) üzerinden tanımlayarak ya Garpli değerleri reddeder ya da medeniyetin maddi-manevi unsurlarını ayırarak, “biz” olan Şark’ın manevi boyutunu, “öteki” olan Garp’ın ise maddi boyutunu öne çıkarır. Böylece, kategorik olarak kendini “olumlu inşa” ederken ötekini “olumsuz inşa” eden Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminde medeniyetçilik, basın-yayın aracılığıyla benlik ve ötekilik üzerinden kimlik inşa etme sürecinde araçsal bir işlev yüklenir. Makalede, Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminin medeniyet kavramı üzerinden şekillenen ben/biz-Şark(lı) ve öteki-onlar/Garp(lı) ilişkisi bağlamında, Osmanlı kimlik inşa sürecini, söylemde “dil”e gelen medeniyet kavramının araçsallaşmasının pratiklerini inceleyeceğiz. Bu süreçte “kök paradigma”nın taşıyıcı anlam kümelerinden medeniyetçiliğin, kullandığı kelime grupları vasıtasıyla hitap ettiği kitle için kültürel kodlar ve kültürel haritalar üreterek, ortak bir “dil”, bununla içkin bir “anlam dünyası” geliştirme pratiklerini irdeleyeceğiz. İncelediğimiz örneklerde II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınının, “ben-biz” olarak merkeze konumlandığı Şark medeniyetine karşı, “öteki-onlar” olarak konumlandığı Garp medeniyetine yönelik “garbiyatçı” söylemin medeniyetçi yaklaşımının izlerini II. Meşrutiyet dönemi basın-yayın organları üzerinden süreceğiz.

Anahtar kelimeler: Garbiyatçılık, Medeniyetçilik, Ben-Öteki, Kimlik İnşası, II. Meşrutiyet, Osmanlı Basın-Yayını

* Prof. Dr., Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD, cenk.reyhan@hbv.edu.tr

** Doktorant (100/2000 Doktora Burslu Öğrenci), Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD, emine.halacoglu@hbv.edu.tr

Civilizationism in the Ottoman Press: The Self-Other Relationship and the Construction of Identity in the Occidental Discourse of the Second Constitutional Period

Abstract: Occidentalism, which emerged as the anti-concept of Orientalism in the 19th century, takes the "self" into the centre by using its own cultural "criteria" while defining the "other" through culturalist arguments in historiography (self-centredness); by this way, it tries to transform the passive/object situation in Orientalism into active/subject in Occidentalism. Thus, a perception of civilizations emerges in which the differences of societies from each other are emphasized. Occidentalism, as a discourse emerging in the process of self-other relationship and identity construction, finds its place in the media in the process of the conflicting relationship of the Ottoman Empire with other states. The Ottoman Occidental discourse defines the concept of civilization through East-West and culturalist differences (especially religious categories such as Islam, Christianity, etc.), in addition that it either rejects Western values or separates the material-spiritual elements of civilization and emphasizes the spiritual dimension of the East, which is "us", and the material dimension of the West, which is the "other". In this way, in the Ottoman Occidental discourse, which categorically "constructs" itself positively while "constructing the other negatively", civilizationism gains an instrumental function in the process of identity construction through the media and otherness through self and otherness. In this article, we will examine the Ottoman identity construction process and the practices of the instrumentalization of the concept of civilization, which came to "language" in the discourse, in the context of the self/us-Orient(al) and other-them/West(ern) relationship shaped by the concept of civilization in the Ottoman Occidental discourse. In this process, civilizationism, which is one of the carrier meaning sets of the "root paradigm", will examine the practices of developing a common "language" and an inherent "world of meaning" by producing cultural codes and cultural maps for the target audience through the word groups it uses; In the examples we have examined, the traces of the civilizationist approach of the "Occidental" discourse towards the Western civilization, which the Ottoman intellectuals of the Second Constitutional Period positioned as the "other-them" against the Eastern civilization, which he placed in the center as "self-us", will be traced in the Ottoman press.

Key words: Occidentalism, Civilizationism, Self-Other, Identity Construction, Second Constitutional Period, Ottoman Press.

Extended Summary

The concept of civilization is instrumentalized through the media in the identity construction process of the Second Abdulhamid period, and a perception of civilization emerges on the axis of East-West conflict. In this perception, the East represents me/us, and the West represents the other. With the 1908 Revolution, the end of the second Abdul Hamid era's "autocratic regime" (İstibdat rejimi), the re-enactment of the First Constitution (Kanun-i Esasi), the abolition of censorship on the press with the 1909 amendments to the Kanun-i Esasi, and the spread of modern institutions represent fundamental structural changes. The conflictual situation that the country has been in in the recent historical period brings along the construction of a new identity by establishing a new self-other relationship.

The article aims to illuminate the relationship between the self and the other and the construction of identity that the Second Constitutional Period's Occidental discourse created through the concept of civilization through the press and media. The method of the study is to conduct a content analysis of newspapers, magazines, pamphlets, and literary publications/works published during the Second Constitutional Period in the context of civilizationalism. The writings and works of the leading thinkers of the period, which we have selected as "sample cases" from the press-publication organs that we have divided into three categories as newspapers/magazines, pamphlets, and literary publications, were examined, and content analysis was carried out on the concepts and word groups that came to "language" in Occidental discourse within the scope of these examples. First of all, it should be noted that the writings and works selected as case studies were handled with a certain "context" in mind. This context includes elements such as "the concept of civilization" and its linguistic structure and word groups and the world of meaning they create. Within this scope,

1-In newspapers and magazines, definitions of civilization, comparisons between Eastern and Western civilizations, articles on Islam and Christianity, news about the West, articles on progress, morality, and women were selected and examined by considering their style and content.

2-The methodology followed in the pamphlets was the same as in newspapers and magazines. Eastern and Western civilizations, morality, progress, Islam and Christianity, the Eastern Question and the Islamic Union, and the issue of tribalism were chosen as priorities for the pamphlets.

3- In literary publications, although the same topics were tried to be selected, since literary elements are different in nature from formal newspaper and magazine articles, the works of the leading names of the period were analyzed and examined through the *Alla franca* (in the European Style/*alafranga*)- *Alla turca* (in the Turkish style/*alaturka*) women, East-West, old-new conflict.

The conclusion is based on the content analysis of the results obtained from the analyzed writings, and in this context, when the results and findings obtained from the article are analyzed, it is seen that the Occidental discourse manifests itself in the newspapers and magazines, pamphlets, and literary publications of the Second Constitutional Period. Civilizationalism, which is directly reflected in newspapers, magazines, and pamphlets as a clash of civilizations between East and West or Islam and Christianity, appears in literary publications as a clash of the *Alla franca*- the *Alla turca* and old-new. It is understood that this conflict is based on a reaction and a defense, in line with the nature of the Western discourse. When it is considered that the Occidental discourse emerges in the process of identity construction in the relationship between self and other, it can be stated that the mentioned reaction and defense also reflect the definitions of the other/they as opposed to self/us in the process of identity construction. In the analyzed articles, "I/we" words/phrase groups cover Eastern and Islamic identities. In this sense, Eastern and Islamic identities are glorified against the "other/them" identities of the West and Christianity. Another result is that the importance of religion is

emphasized in the articles. Perceiving the process of modernization and secularization in Europe as irreligion, the Ottoman Orientalist discourse emphasizes that religion is not an obstacle to progress. The aim here is the defense of religious identity. Some articles also emphasize the differences between Eastern and Western civilizations. In literary elements, the old-new, Eastern Style-Western Style (alaturka-alafranga) conflict comes to the fore. It can be said that the old-new conflict is related to the conditions in which the intellectuals of the era found themselves because although the Second Constitutional Period was a time in which the old was tried to be replaced by the new, it was also a period in which the old and the new coexisted.

The result obtained in this context is as follows; the concept of civilization is at the center of the discourses that Westernism constructs on reaction and defense. The concept of civilization is instrumentalized in the Occidentalist discourse and civilizationalism creates two poles of civilization, the East and the West, through the identity it constructs and the relationship between self and other. While constructing the other by emphasizing the differences between the Eastern "me/us" from the Western "other/them", it constructs "me/us" according to the point where it positions the other and puts "me/self" at the center against "him/her/them". Civilizationism, which is the basic concept of the "root paradigm" in the Ottoman Occidentalist discourse, develops a common "language" and an immanent "world of meaning" by producing cultural codes and cultural maps for the audience it addresses through word groups; in this context, it assumes an instrumental function in the process of identity construction through self and otherness through the press and media.

Giriş

Ötekileştirme olgusunun temelinde iki farklı toplum ve bu toplumların mensubu olan bireylerin hem kendi toplumlarının hem de diğer toplumla olan farklarının bilincinde olarak, diğer toplumu olumsuzlaması bulunmaktadır (Bezirgan Arar-Bilgin, 2010: 3-4). Toplumlar arası ilişkiler çoğunlukla çatışmalı, gerilimli ilişkilerdir. Bu gerilim ve çatışma, kaynakların paylaşımı, tarihsel süreçten kaynaklanan gerilimler ve sosyo-kültürel taleplerden ileri gelebilir ve "kolektif kimlik inşası"na yönelebilir (Bezirgan Arar-Bilgin, 2009: 137). Sosyal kimlik teorilerine¹ göre bu şekildeki kimlik inşası, öncelikle bir aidiyet grubu (iç grup/içerdekiler) ve diğer grup (dış grup/dışardakiler) ayrımıyla başlar. Daha

---

¹ Sosyal Kimlik Kuramı, 1970'lerde Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilmiş olup, grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplar arası ilişkileri ele alan sosyal psikoloji kuramıdır (Demirtaş, 2003: 124). Kurama göre çoğunlukla insanlar bireysel kimliklerinden ziyade aidiyetlerinin bulunduğu sosyal sınıfın kimliğine göre hareket ederler. Hatta bireyler kendi kimliklerini de bu sosyal sınıflara göre tanımlarlar (Demirtaş, 2003: 129)

sonra söz konusu gruplar kendi içinde homojenleştirilirken gruplar arası farklılıklar ön plana çıkar. Sonuç olarak, iç grup olumlu, dış grup ise olumsuz özelliklerle yüklenir ve bu şekilde grup üyelerinin öz-değerlilik duyguları korunur ve benlik saygıları yükseltilir. Gruplar ben/biz ve ötekiler/onlar olarak tanımlanarak, bir gruba göre öteki olan diğerine karşı önyargı, aşağılama, reddetme ve düşmanlaştırma gibi davranış tutumları sergilenir (Bezirgan Arar-Bilgin, 2009: 137). Bu elbette bir tanıma ve tanınma bilincinin olmasını da gerektirir. Toplum benliğini/kendini oluşturan benzerliklerin ve ötekini/onu oluşturan farklılıkların bilincinde olur ve hatta bunları inşa eder.

Kimlik inşa eden toplumlar bunun için tarihsel süreçte farklı yöntemler bulmuşlar ya da buna zorlanmışlardır. Özellikle kimliklerinin tehlikede olduğunu düşünen toplumlar buna karşı birtakım tepkiler geliştirmişlerdir. Garbiyatçılık da bu tepkilerden biridir. Garbiyatçılık, incelememizde ele alınan birçok kavram gibi tanımlaması zor bir kavramdır. Oksidentalizm olarak da isimlendirilen bu kavram, sözlükte “Batıbilim” olarak tanımlanmaktadır (Acar-Demir, 2005: 48):²

“Oryantalizm’in tersi olarak Batı’ya Doğu’nun gözüyle bakma. Batılı olana karşı daima şüphe ve eleştiri gözüyle bakan, Batılı bilimsel, kültürel sanatsal ve her türlü düşünce ürünlerini, Doğu’ya karşı sürekli bir tehdit olarak algılayan yaklaşım tarzı” (Acar-Demir, 2005: 48).

Şarkiyatçılık/oryantalizm yüzyıllar süren bir bilgi birikiminin ürünüdür ve Şark/Doğu hakkında bilgi sunan akademik bir disiplin olarak belli bir tarihsel akademik mirası mevcuttur. Buna karşın garbiyatçılık/oksidantalizm için aynı şeyler söylenemez (Arlı, 2009: 60). Ayrıca iki kavram arasındaki farklara odaklanıldığında oryantallizmin sahip olduğu akademik disiplin ve oryantallizme kaynaklık eden tüzel sömürge kurumlarının oksidentalizmde bulunmadığı görülür (Arlı, 2009: 60). Makalemizin kavramsal çerçevesi açısından belirtmeliyiz ki Osmanlı’nın garbiyatçılığı vurgusu ile kastettiğimiz, “kurumsallık-akademik miras” değil, garbiyatçı söylemde “dil”e gelen dil, kelime grupları ve yarattığı anlam dünyasıdır. Bunun araçları ise seçtiğimiz örnek veri tabanı olarak gazete ve dergiler, risaleler ve edebî yayınlardır.³ Garbiyatçılığın kavram zıttı olarak ele alınan şarkiyatçılıkla arasındaki en önemli farklardan bir diğeri güç/iktidar ilişkisidir (Arlı, 2009: 66). Arlı’ya göre garbiyatçılık kaynağını Garp/Batı ve Şark’ın eşit olmayan bir güç merkezinde karşılaşmasından almıştır. Avrupa’da çeşitli süreçlerden sonra ortaya çıkan Kapitalizm, Avrupa’nın sömüren olarak dünyaya yayılmasına yol açarak, Şark-Garp ikiliğinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca sömürülen toplumlar modernleştirilmeye çalışılmış ve bunun sonucunda sömürülen toplumlarda Garp’a ve modernizme karşı bir tepki gelişmiştir (Arlı, 2009: 66). Garbiyatçılığın önemli bir başka tanımı Buruma ve Margalit tarafından yapılmıştır. Onlara göre Garbiyatçılık Garp’ın düşmanlarınca insanlık dışı

² II. Abdülhamit dönemi basın-yayın organlarında medeniyet kavramının garbiyatçı söylem bağlamında incelendiği bir makale için bkz. Reyhan-Halaçoğlu 2021: 162-191.

³ Ayrıca bkz. Reyhan-Aksoy (2019). “Osmanlı-Türk Garbiyatçı Tarihyazımının Söylemi Üzerine Bir İçerik Analizi”. Tarihyazımı. 1(2), 191-229.

resmedilişidir (Buruma-Margalit, 2022: 12). Bu durum garbiyatçılığın da ben ve öteki ilişkisi üzerine kurulduğunu göstermektedir. Ben ve öteki kavramları ise bir kimlik inşasını ortaya çıkarmaktadır.

Medeniyetten anlaşılması gereken meselenin insan toplumlarının Garp, İslam, Uzak Şark, Hint medeniyeti gibi bir sınıflandırma içinde ele alınmaları olduğunu belirten Arnold Toynbee bu sınıflandırmanın din, mimari, resim, üslup ve gelenek açısından farklı özellikler taşıdığını belirtir. Bunun yanında medeniyet kavramını tarihsellik ile ilişkilendirir ve bir ülkenin medeniyetinin oluşumunu, onun tarihindeki diğer ülkelerin/medeniyetlerin katkısından ayrı düşünülemediğini ifade eder. Toynbee'nin medeniyeti ele alırken çoğul farklılıkları vurguladığı görülmektedir ancak yine onun tüm insanların oluşturduğu tek bir medeniyetin varlığını kabul ettiği de anlaşılmaktadır; "(...) önümüzde, "medeniyet" dediğimiz, insan türlerinin oluşturduğu ilk toplumdan bugüne kadar gelmiş altı bin yıllık tarih var" (Toynbee, 2017: 435)⁴ diyen Toynbee böylece insanlığın ortak birikimine vurgu yapan tekil olarak bir medeniyetten bahsetmiş gibi görünse de "insan türleri" ifadesindeki çoğulluk, kimlik çeşitliliklerini-öteki kimlikleri çoğul olarak medeniyetleri işaret ediyor olabilir. Huntington, *Medeniyetler Çatışması mı?* başlıklı çalışmasında, gelecekte yaşanacak mücadelelerin kaynağının "medeniyet" olacağını iddia eder ve yeni dünyaya şekil veren etkenlerin, medeniyetler arası çatışmalardan kaynaklı olacağını belirtir (Huntington, 2007: 83). Medeniyetler birbirinden köklü bir şekilde tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi olarak gördüğü din yoluyla farklılaşmaktadırlar (Huntington, 2007: 86). Bu bağlamda Huntington'un medeniyet tanımının Toynbee'yle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Huntington bunların medeniyeti teşkil ettiğini ve bu suretle medeniyetin insanların kendilerini diğer türlerden ayırt etmesini sağlamanın yanı sıra insanların sahip olduğu en yüksek kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik seviyesi olduğunu belirtmektedir (Huntington, 2007: 85).

Medeniyet kavramı Osmanlı aydınının kavram dünyasında merkezi bir yer tutmuştur. Nitekim incelediğimiz basın-yayın eserlerinde en sık kullanılan kelime, kelime grupları ile ilişki içinde medeniyet kavramı olmuştur. Bu konuda II. Abdülhamit dönemiyle süreklilik içinde olan II. Meşrutiyet basınında da medeniyet kavramı önemli bir yer tutmuş ve defalarca konu edinilmiştir.⁵ Karpat'a göre

---

⁴ Braudel, Toynbee'nin bu yaklaşımını medeniyetler arasındaki teknik, ekonomik ve fikri alışverişleri umursamayıp ancak dinsel etkilenmeleri göz önüne aldığı gerekçesiyle eleştirir. Toynbee'nin medeniyetin başlangıcını kronolojik olarak Garp medeniyetinin ortaya çıkışına yerleştirdiğini iddia eder ve onun çizdiği bu kronolojik çerçevenin, tarihçilere düşünülecek ve üretilecek bir alan oluştursa da yetersiz olduğunu ifade eder. (Braudel 2016: 258): "Öte yandan bu muazzam büyüklükteki ve aşırı genişlikteki eserde, ilkel uygarlıklara (veya kültürlere), tarihhöncesinin geniş alanına dair tek bir kelime bile (hemen hemen) yoktur." (Braudel 2016: 259).

⁵ II. Abdülhamit dönemi Osmanlı modernleşme tarihinde çağdaş dünya ile bütünleşmenin farklı bir dönemini içerir. Bu dönemde genişletilen modernleşme adımları, iktidarın görünürlüğüne artırmak için kullandığı İslami söylemle uyumlu hale getirilmeye çalışıldı. Bu anlamda söz konusu dönemde bir yandan ülkenin kurumları kapitalist dönüşüme uygun hale getirilirken, bir yandan da Tanzimat zihniyeti reddedilerek daha muhafazakâr, İslamcı bir kimlik benimsendi. Bu şekilde geleneksel ile modernin aynı anda var olduğu bir dönemde Osmanlı aydını kendi kimliğini barındıran medeniyetini keşfederek öz-benlik

medeniyet kavramı Osmanlı entelijensiya ve bürokrasisi tarafından icat edilerek, uygarlığı kültürel/dinsel içeriğinden sıyırmış ve evrensel, üstün bir yaşam biçimi olarak meşrulaştırılmıştır (Karpas, 2017: 13).⁶ Medeniyet kavramı Osmanlı modernleşmesinin ilk zamanlarında Garp'tan gelen hürriyet, terakki, meşrutiyet gibi pek çok kavramı barındıran bir üst kavramdır (Güler, 2006: 79). Ancak bu durum II. Abdülhamit dönemi basınında değişmiş ve II. Meşrutiyet dönemi basınında garbiyatçılar, İslam/Şark medeniyetini Garp medeniyetinden daha üst bir konumda görmüşler ve Garp medeniyetini oluşturan tüm unsurların ya İslam'da zaten mevcut olduğunu ya da bizzat İslam/Şark medeniyetinden alındığını savunmuşlardır (Berkes, 2015: 194).

Bu bağlamda makalemizde amaçlanan II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı basın-yayın organlarının medeniyet kavramını ele alışı açısından ben/biz ve öteki/onlar algısını analiz ederek, kimlik inşasını ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple kavramsal çerçevede garbiyatçılık, medeniyet ve kimlik tartışıldıktan sonra II. Meşrutiyet basın-yayın organlarının kimlik inşa aracı olarak yerlerine değinilecek ve daha sonra gazete-dergi, risaleler ve edebî eserleri incelenerek garbiyatçı söylemin içeriği analiz edilecektir.

Kavramsal Çerçeve

Garbiyatçılık kendini ifade edebilmek ve yöntemlerini uygulayabilmek için medeniyet kelimesini bir araç olarak benimser, araçsallaştırır. Bu kapsamda; medeniyet kavramı, garbiyatçı söylemin kimlik inşa etme ve öteki ile olan farklılıkları vurgulamak için kullandığı ve benimsediği en önemli araçlardan birisidir.⁷ Garbiyatçılık modern olana karşıdır. Buruma-Margalit, garbiyatçıların modernle olan ilişkisine değinir. Garbiyatçılara göre modern kelimesi belirsiz bir kavram olmasına rağmen bu kelime zihinlerde Garp ile özdeşleşmiştir. Ancak Garp da aynı şekilde sınırları belli olmayan bir kavramdır (Buruma-Margalit, 2022: 10). Garbiyatçı söylem bir Şark ve Garp medeniyeti inşa etmiş ancak Şarklı ve Garpli ülkeler garbiyatçı söylemin içinden çıktığı ülkeye göre de yer yer farklılık göstermiştir.⁸ Bunlara karşın garbiyatçı söylemin Garp hakkındaki birtakım düşüncelerinin ortak olduğu görülür. Garbiyatçılığın kapitalizm ve emperyalizmin yükseliş döneminde anlamını bulduğu düşünülürken, her ne kadar kapitalizm

---

inşa etme sürecine girdi. Bu sürecin sonunda da yalnızca kendi medeniyetini değil, ötekine ait medeniyeti de inşa etti (Reyhan-Halaçoğlu, 2021: 170).

⁶ Bu süreçte medeniyet kavramı öncelikle Osmanlı bürokratları tarafından kullanılmış, gazetelerin yayın hayatına başlamasıyla kavram daha da yaygınlık kazanmıştır (Güler, 2006: 80).

⁷ Burada araç kelimesinin kullanılmasıyla anlatılmak istenen şudur; garbiyatçılık ben ve öteki arasında kurduğu ilişkide hem farklılıkları vurgulamak hem de kendi kimliğini korumak ve sürdürmek için medeniyet kavramına sıkı sıkıya tutunmuştur; medeniyet kavramını, bana/bize ait olanı olumlayan, ötekine ait olanı olumsuzlayan bir şekilde algılanmıştır. Bu şekilde Şark ve Garp medeniyetleri inşa edilerek aslında "benlik" inşası da gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple garbiyatçı söylemin merkezinde bulunan medeniyet kavramı hem benimsenen ve somutlaştırılmaya çalışılan hem de ötekini dışlamak için kullanılan bir araç haline getirilmiştir.

⁸ Bekleneceği gibi, Osmanlı aydınlarının Şark tanımlaması içindeki öncelik, İslam toplumlarıdır.

ve emperyalizme bir tepki olarak ortaya çıktığı düşünülse de bu tepkide özellikle manevi kültüre vurgu yapılır. Garp'ın Şark'a ait manevi kültür unsurlarını parçaladığını ve yozlaştırdığını düşünen garbiyatçılar, Garp'ı maddiyatçı olarak tanımlarlar (Buruma-Margalit, 2022: 10).⁹ Buruma ve Margalit'e göre garbiyatçılar, Garp'ın düşünce tarzına da saldırırlar. Onlara göre Garp'ın düşünce tarzı ruhsuz ve bir tür hesap makinesi gibi faydalı olmakla birlikte insancıl davranışlardan uzaktır. Garp'ın düşünce tarzıyla ekonomik başarılar sağlanabilir ve yüksek teknolojiler geliştirilebilir ancak maneviyattan uzak bir yapıdadır (Buruma-Margalit, 2022: 63). Bu bağlamda garbiyatçılık Garp kavramını maddi olanla özdeşleştirirken ona ait kültür unsurlarının tümünü de reddederek ötekileştirmiştir.¹⁰

Garbiyatçı söylemin tepkisi ve bu tepkiyi ortaya koyarken medeniyet kavramını kullanması sorunsal, özellikle kimlik kavramını açıklamayı ve tartışmayı gerektirir; çünkü garbiyatçı söylem ben ve ötekinin sınırlarının belirlenerek kimliğin inşa edilmesi sürecinde ortaya çıkar. Schnapper öteki ile ilişkinin iki temel biçimi olduğundan bahseder. Bunlardan ilki farkın saptanmasına dayanır. Bu fark kaçınılmaz olarak bir aşağıda olma durumudur. Yani ötekini eksik olarak görür. "Ben" ötekine değer biçerken "kendi" kültürünün ölçütlerini kullanır ve bu durumda da öteki "ben" in eksik halinden başka bir şey değildir (Schnapper, 2005: 25-26). Diğeri ise evrenselciliktir. Evrenselcilik, insan türünün birliğini iddia eder ve bütün insanların farklılıklara karşın eşit olduklarını kabul eder ancak bu ilkenin en büyük problemi ötekinin asimile edilebilmesidir. "Ben" ötekini kendisi ile eşit bir varlık olarak görse de ötekini kendisi ile özdeş olarak görmek isteyecek ve kendi özgürlüğü içinde algılayamayacaktır. Bu durumda "ben" gibi olmak zorunda olan öteki, evrensel kültür olan "ben" in kültüründe asimile edilecek ve ötekinin kimliği olduğu gibi kabul edilmeyecektir. Evrenselci yaklaşım, emperyalist/sömürgeci ırkçılığın mantığını oluşturur (Schnapper, 2005: 27). Ayrıca Avrupa kültürünü merkez ve diğer bölgeleri ise çevre olarak kabul eden Avrupa merkezci şarkiyatçı yaklaşım da bu bakış açısıyla örtüşür.¹¹

⁹ Buruma-Margalit Japonya örneğinden hareket ederler: "Hepsi de kültürün -yani, geleneksel Japon kültürünün- maneviyatçı ve kutsal olduğunda; buna karşılık modern Batı uygarlığının sığ, köksüz ve yaratıcı gücü tahrip edici olduğunda karar birliğine varmıştı." (Buruma-Margalit, 2022: 12).

¹⁰ Avrupa'nın geçirdiği endüstrileşme, sömürgeci yayılım ve milliyetçilik gibi oluşumlar Avrupa dışı toplumlarda bir kimlik sorunu oluşturmuş ve bir Şark-Garp ikiliğine dönüşmüştür (Ortaylı, 2014: 26). Bu bağlamda, şarkiyatçılığın oluşturduğu Garp medeniyetine karşı garbiyatçı söylem bir Şark medeniyeti inşa etmiştir. Medeniyet kavramının garbiyatçı söylemde "anahtar bir kelime" işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

¹¹ Medeniyet kavramını makalemiz için önemli yapan unsurlardan birisi onun bir aydınlanma çağı kavramı olması ve ilk defa 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da kullanılmış olmasıdır (Güler, 2006: 10). Medeniyet kavramı kullanılmaya başlandığı ilk andan itibaren bir dizi değişikliğe uğrayarak tekil bir anlamdan çoğul bir medeniyet algısına evrilir (Güler, 2006: 54, dn: 151). Medeniyet kavramının tekillikten çoğulluğa geçmesi ise üzerinde durulması gereken farklı bir konudur. Burada tekil medeniyet anlayışının bir bölgeden dünyanın geri kalan kısımlarına kabul ettirilmeye çalışıldığı ancak başarısız olunduğu ve bunun sonucunda çoğul medeniyet anlayışının ortaya çıktığı görülür (Güler, 2006: 53). Tekil medeniyet anlayışı kendini Avrupa merkezci yaklaşımda bulur. Şarkiyatçı söylem tarihsel süreçte Avrupa merkezci bir yaklaşım benimser. Bu yaklaşım kapitalistleşebilme üzerinden Garp'ı merkeze ve Şark'ı çevreye konumlandırır. Garbiyatçılık, şarkiyatçılığın bu söylemine karşı Avrupa merkezçiliğe bir tepki olarak alternatif merkezler kurgular. Ancak garbiyatçılık, şarkiyatçılığın ortaya koyduğu farklılıkları kabul ederek, kimliğini bu farklılıklar temelinde inşa eder (Reyhan-Aksoy, 2019: 194).

Bauman ve Anderson gibi düşünürler kimliklerin icat edildiğini savunur ve toplumsal yönlerine değinirler (Bauman, 2017: 30; Anderson, 1995: 20). İcat ve inşa edilen kimlik doğal olarak bir ben ve öteki temeli üzerinde kurulur. Bauman'a göre de kimlik kavramının ötekileştirici yönü kimlik inşa etmek için teşvik edilir (Bauman, 2017: 32). Aksakal, kimlik kavramının ötekileştirici yönünün aynı şekilde medeniyet kavramı içinde de var olduğunu belirtir (Aksakal, 2015: 72). Toplumlar kendi kimliklerini inşa için bir diğer topluma ya da gruba/ötekine ihtiyaç duyar ve kendini ona referansla tanımlar. Bu aynı zamanda kimliğin inşası ve korunması için de izlenen bir yoldur (Bezirgan Arar-Bilgin, 2009: 137). Bu bağlamda garbiyatçılık Avrupa merkeziliğin evrensellik iddiasına karşı kendi medeniyetini koruma ve savunma amacıyla şarkiyatçı söyleme karşı bir mücadele alanı olarak ortaya çıkar (Reyhan-Aksoy, 2019: 201). Garbiyatçı söylem tarihi "ben/biz" in üstünlüğünü meşrulaştıracak bir araç haline getirir. Garp'a ait olan modernite Şark'ın tarihinde yer alan birtakım olaylarla özdeşleştirilir ve bu şekilde şarkiyatçı öznenin ben'lik tanımlamaları benimsenerek Şark'ın tarihine eklenir (Reyhan-Aksoy, 2019: 213).

Bu kapsamda, incelememizin kavramsal çerçevesi dâhilinde II. Meşrutiyet aydınının medeniyet kavramını garbiyatçı söylemde anlamlandırma yöntemlerini ortaya çıkarmayı, medeniyetçiliğin kullandığı kavram ve kelime grupları vasıtasıyla oluşturduğu "kök paradigma" aracılığı ile hitap ettiği kitleye kültürel kodlar üreterek, ortak bir "dil" oluşturma pratiklerini irdeleyeceğiz.¹² Bu doğrultuda yalnızca "medeniyet" kelimesine değil, medeniyetle bağdaştırılan ve medeniyet üst başlığı içerisine dâhil edilen diğer kavramlara ve kelime gruplarına da (din, Şark-Garp, ahlak vb.) odaklanacağız.¹³ Söz konusu kavramlar ve kelime grupları incelenen örneklerde Osmanlı aydınının inşa ettiği kimliği ve bu kimliğin unsurları olarak ben/biz ve öteki/onlar kavramlarına da ışık tutacaktır. Aslında bu örneklerde "dil" e gelen argümanlar aracılığı ile dolaylı yoldan garbiyatçı "dil" in Osmanlı "anlam dünyası" nın sınırlarını nasıl belirlediği de ortaya çıkacaktır.¹⁴

¹² Victor Turner tarafından geliştirilen "Kök paradigma"ya dair bkz. (Turner, 1974: 64-74). Garbiyatçı söylemdeki medeniyetçi yaklaşımla ilişkilendirildiğinde, dünya görüşü hem kendini düşünsel olarak üretmek hem de bünyesinde kodlu "kök paradigma"ya göre toplumsal yaşamı inşa ve idame ettirmek üzere belli kültürel yapılarla iş birliğine gitmektedir (Şahin, 2020: 136). "Bu iş birliği nedeniyledir ki toplumsal yaşamın hakim dünya görüşü, başka bir dünyayı temsil eden kültürel yapıları kendi iktidar alanı için yaşamsal bir tehdit olarak gördüğünden bu kültürel yapılarla kendisi arasında antagonistik bir ilişkiyi de tesis etmektedir (Şahin, 2020: 136). "İki süreç, yapı ya da organizma arasında ortaya çıkan ve eylemlerinin sonuçlarının birbirlerine tümüyle karşıt olmasıyla belirlenen uyumsuzluk ya da çatışma durumundan kaynaklanan" (Cevizci, 1999: 59) "bu antagonizm dünya görüşünün kendini inşa ve idame etmesine hizmet etmektedir." (Şahin, 2020: 136).

¹³ Bu konuda II. Abdülhamit dönemi basın-yayınını esas alarak yapılan bir çalışma için bkz. Reyhan-Halaçoğlu, 2021: 162-191.

¹⁴ Aslında "dil" in "dünya" nın sınırlarını belirlemesinden; kullanılan kelime grupları vasıtasıyla kurulan bir "dil hapishanesi"nden bahsedilebilir. Bu konuda ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Reyhan, 2022: 443-478.

II. Meşrutiyet Dönemi Basın-Yayının Kimlik İnşasında Araçsal İşlevi

Althusser basını devletin ideolojik aygıtları içerisine dâhil eder.¹⁵ Ona göre basının da içinde bulunduğu devletin ideolojik aygıtları şiddet kullanmak yerine ideoloji kullanarak işler ve egemen ideolojiyi yansıtırlar (Althusser, 2014: 51-52). Basın-yayın Osmanlı'nın modernleşme sürecinde ilerici ve mutlakiyet karşıtı fikirlerin yayılarak bir kamuoyu oluşturma amacıyla öncü bir rol üstlenir. Buna rağmen II. Abdülhamit döneminde basına uygulanan sansür, toplumun düşüncelerini düzenleme ve kontrol etme işlevlerini amaçlar:

“Hükümdarın maddi-manevi kişiliğinde şahsileştirilmiş mutlak-monarşik teokratik devlet tipi, söylemsel ve ideolojik bir çekişmeye girmeden, devletin baskı aygıtlarıyla birlikte bir toplum mühendisliği yapıyor, kullanılan kelime ve kavramlar dost-düşman kategorilerini belirlemeye yarıyordu. Yukarıdaki kelimelerle kurulan ilişki, sistem içi-biat; sistem dışı-bid'at zıtlığını belirleyen dil üzerine kurulan tahakküm ile “teba”nın düşüncelerini düzenleyip bir tür toplumsal düzenleme ve kontrol etme aracı olarak, araçsallık içeriyordu. Toplumun dilsizleştirilmesi, zihniyet ve düşünce yapısının dil hapisanesinde tutsak edilmesi Osmanlı-II. Abdülhamit istibdat rejiminin bekasını sağlamanın araçlarındanandı.” (Reyhan, 2022: 456).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan dönem yalnızca siyasal ve toplumsal açıdan değil, Osmanlı düşün ve kültür ortamı açısından da yeni bir dönemi oluşturur. II. Meşrutiyet'le başlayan bu yeni dönem Cumhuriyet'in ilanına kadar etki edecek olan başlıca ideolojik ayrımların belirmeye başladığı dönemdir. Sosyalizmden feminizme kadar pek çok düşüncenin hayat bulduğu bu dönemde Osmanlıcılık, İslamcılık, Garpcılık ve Türkçülük akımları özellikle ön plana çıkar (Köroğlu, 2010: 87). Bu açıdan ele alındığında toplumu incelemek için gazete, dergi, risale, roman, öykü ve şiir gibi edebî eserler kitleleri etkilemek açısından büyük bir öneme sahip propaganda araçlarıdır.¹⁶ Nitekim söz konusu dönem ve sonrasında da Halide Edip, Ömer Seyfettin, Mehmet Akif gibi dönemin önde gelen isimleri, eserleriyle “kültürel kodlar” üreterek hitap ettikleri kitlelerin bakış açısına yön verirler ve ortak bir “dil” geliştirirler. Köroğlu ülke aydınlarının ne kadar bireyci sanatı savunurlarsa savunsunlar, kamusal alandaki söylemsel çatışmalardan etkilenenlerinden ve sonuç olarak edebiyatın da belirli olaylar karşısında siyasallaşma düzeyinin artacağından bahseder (Köroğlu, 2010: 257-258). Bu bağlamda II. Meşrutiyet devrinde Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum, yaşadığı savaşlar ülke aydınının da zihnini şekillendirmiş olmalıdır. Köroğlu'na

¹⁵ Devletin ideolojik aygıtları; dinsel, okul, aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme (basın, radyo-televizyon vb.), kültürel olarak sıralanır (Althusser, 2014: 51).

¹⁶ Bu dönemde çocukların eğitimi ve bir vatandaş olarak inşası için de basın-yayın kullanılmıştır. Çocuklara yönelik dergilerdeki şiirler ve yazılarda bir kimlik inşası amaçlanmıştır. Okullar için çocuklara yönelik kitaplar yazdırılmıştır. Müstebizade İsmet tarafından yazılan “Rehber-i İttihad” isimli kitap buna örnek verilebilir (Arıkan, 2021: 39).

göre mezalim edebiyatı, tanıklıklar, muhacirler gibi unsurlar toplumda zenofobik¹⁷ bir milliyetçiliğin gelişmesine yol açar. Bu bağlamda Osmanlı siyasal ve kültürel elitinin Osmanlı'nın Avrupa'da yaşadıkları sebebiyle çok uzun süredir Garp'a döndüğü yüzünü içerideki ve dışarıdaki Türk ve Müslüman unsurlara yönelttiği ve sonuçta İttihad-ı İslam ve Turan siyasetlerinin güç kazandığı anlaşılır (Koroğlu, 2010: 127).

Gazetelerin toplumu şekillendirmek için diğer yayın organlarına göre daha fazla ön plana çıktığı ve daha çok bireye ulaştığı bir gerçektir. Gazeteler belirli bir alan ve kültürel bağlamdaki bireylerin haberdar edilmesini amaçlar. Söz konusu bireyler, tartışmaya açık dahi olsa bir kitle olarak kabul edildiğinde gazeteler, kitleye yönelik haberler üreten bir iletişim aygıtı olarak kabul edilir (Bezirgan Arar-Bilgin, 2009: 134). Bezirgan Arar-Bilgin'e göre siyasal aktörler gazeteleri kitlelere ulaşmak amacıyla araçsallaştırırlar. Gazeteciler içinde buldukları toplumun güç ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, sosyal aktörlerin söylemlerine dâhil olabilirler (Bezirgan Arar-Bilgin, 2009: 137).

II. Meşrutiyet dönemi basın-yayın organları açısından çok zengin bir dönem olup, bu dönemde gazete ve dergi sayısı oldukça artmıştır. Rakamsal açıdan bakıldığında, 1908 yılının başında tüm ülkede 120 gazete ve dergi bulunmaktayken, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk yedi ayda 730 gazete imtiyazı alındığı anlaşılmaktadır (Ayhan, 2010: 53). Yalnızca İstanbul'da 31 Mart 1909 olayı ve sıkıyönetim (idare-i örfiye) yasaklamalarına rağmen 353 gazete ve dergi yayın hayatına girmiş ve aynı zamanda yalnızca İstanbul'da değil, ülkenin tüm vilayetlerinde Türkçe ve Türkçe-dışı gazete ve dergilerin yayınlandığı görülmüştür (Koloğlu, 1985: 90). Ancak 31 Mart Olayı'ndan sonra bir basın yasası hazırlanarak Meclise sunulmuş ve söz konusu basın yasası gazetelerde ve Meclis'te oldukça eleştirilmiştir. Yasada amacın padişahı, dinleri, Osmanlı milletini korumak ve suç ile ayaklanmayı teşvik edici yazıları engellemek olduğu ifade edilmiştir. Bu yasa 1931'e kadar yürürlükte kalmış olsa da siyasal gazeteler için depozito yatırılması, askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması (Mart 1912), ahlaka aykırı yayınların toplattırılması (Şubat 1913) gibi birtakım eklemeler yapılmıştır (Koloğlu, 1985: 90). İttihat ve Terakki'nin basın üzerindeki etkinliği de oldukça önemli olup, basın bu dönemde genellikle İttihatçılar ve İttihatçılara karşı olanlar olarak ikiye ayrılmıştır (Koloğlu, 1985: 92).

Osmanlı'da 19. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte dini referanslardan arınmış bir literatür üreilmeye çalışılmasına rağmen I. ve II. Meşrutiyet dönemleri Osmanlı-Türk düşünce dünyasında İslami

¹⁷ Zenofobi; yabancı korkusu, yabancı düşmanlığı, kendinden olmayana ötekileştirme gibi anlamlara sahiptir (Eser, 2021: 34). Her ne kadar, 19. yüzyıl öncesi, Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda, genelde kolaylıkla kabullenilen bir "anlatı" olarak çeşitli cemaatlerin "hoşgörülü" bir imparatorluğun himayesi altında "Osmanlı Barışı/Pax Ottomanica" içinde yaşadığını varsayan "efsanevi" ama aynı zamanda "hegemonik" bir görüş varsa da, modernleş öncesi Osmanlı toplumunda, toplumun bizatihi içinde-kendi yapısında, "ben" ile "öteki"nin inşasında birbirleriyle bağlantılı iki konuya dikkat çekmek gerekir: Zenofobi (yabancı düşmanlığı) ve alterofobi ("ötekine", yani aynı toplumdaki gruplara karşı duyulan antipati). Dışlananlara ve yabancılara karşı duyulan "mantıksız veya temelsiz" korku olarak tanımlanabilen bu kavramlar, Osmanlı toplumunun, dinsel ve toplumsal olarak kimi zaman gayet katıca tabakalaşmış yapısıyla bu çeşit antipati ve düşmanlıkları farklı şekillerde barındırdığını vurgularlar (Karateke, Çıpa ve Anetshofer (Der.), 2002: 10-11).

referans, temel meşruiyet kaynağı olmaya devam etti (Reyhan, 2022: 446). II. Abdülhamit dönemi Tanzimat'ın ilanından sonra bunun en çok beslendiği bir politika ve meşruiyet aracı olarak ülke içinde ve dışında kullanıldığı bir dönemdi. İmparatorluğun Avrupa topraklarının kaybedilmesi, pek çok kişinin Osmanlılık ve Türkçülük ideolojileri yerine İslamcılık fikrini savunmasına yol açtı (Shaw-Kural Shaw, 1983: 365). İslamcılık fikrini savunanlar basın yoluyla da fikirlerini beyan ettiler. Örneğin İslamcılık fikrini savunan cemiyetlerden biri olan “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye”, 1908 yılında Beyanülhak ismiyle aylık bir dergi çıkararak fikirlerini burada yayınladı. Beyanülhak, II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı basının öncülerinden oldu ve derginin başyazarlığını Mustafa Sabri Efendi sürdürdü (Varlık, 1985: 122). II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı basının en önemli temsilcilerinden biri, önce Sırat-ı Müstakim daha sonra Sebilürreşad ismiyle yayınlanmış olan dergidir.¹⁸ Mehmet Akif'in de yer aldığı dergi esasen II. Meşrutiyet'e karşı değildi ancak Garplı kurumları getirerek Müslüman olmayanlara eşitlik vermek isteyen reformcu politikalara karşı çıkıyordu.¹⁹ Ayrıca Türkçü birtakım düşünceler de reddediliyordu. Sebilürreşad grubu Müslümanların eski değerlerine dönmeleri gerektiğini ve Garp'ın yalnızca bilim ve teknolojisinin alınması gerektiğini savunuyordu (Shaw-Kural Shaw, 1983: 366). Garp medeniyetine karşı bir savunma zemini olarak İslam toplumlarını görüyor ve Müslümanların ortak paydası olarak İslam dinini öne çıkarıyordu (Arabacı, 2018: 96). Bu anlamda Sebilürreşad dergisi II. Meşrutiyet döneminin garbiyatçı söylemini inşa eden en önemli basın-yayın organlarından biriydi. Bunlar dışında İslam Mecmuası, Volkan gibi dergiler de garbiyatçı söylemin öncüsü yayınlar olarak yer aldı.

Örnek Vaka İncelemeleri: II. Meşrutiyet Dönemi Basın-Yayınında Medeniyetçilik

Toplumlar ben/biz-öteki/ötekiler ilişkilerinde kendi sınırlarını oluşturarak bu sınırlara göre kimlik inşa ederler. İç/içerde olanlar ve dış/dışarda kalanlar/onlar bağlamında sınırların, içindeki ben/biz, dışındaki, öteki olarak algılanır. Bu tanımlamada “ben” olumlu ve “öteki” olumsuz bir temsiliyet içerir. Ben-öteki ilişkisi ve kimlik inşası en somut biçimde ulusların inşasında kendini gösterir. Kimlik inşa sürecinde medeniyet kavramı, kendi içinde ben-öteki ilişkisini barındırır. Medeniyetçilik, basın-yayın aracılığıyla benlik ve ötekilik üzerinden araçsal bir işlev yüklenir. Kullandığı kelime grupları ile hitap ettiği kitle için kültürel kodlar üreterek ortak bir dil oluşturur.

Osmanlı'nın garbiyatçı söylemi Garp'ı reddedip ötekileştirirken birtakım din, ahlak, maddi-manevi, taklit vb gibi kelimeleri ve kelime gruplarını vurgular ve

---

¹⁸ Köroğlu, II. Meşrutiyet döneminde İslamcılığın bir düşünce akımı haline gelişinin Sırat-ı Müstakim, daha sonraki adıyla Sebilürreşad dergisi ile mümkün olduğunu belirtir (Köroğlu, 2010: 91).

¹⁹ Dergide dönemin önde gelen İslamcı yazarların yazıları yayınlanmıştır. Yazarlar arasında Mehmet Akif, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislam Musa Kazım, Babanzade Ahmet Naim, Bursalı Mehmet Tahir, Mithat Cemal, Halim Sabit bunlardandı (Varlık, 1985: 122).

bunları söylem inşasında temel argümanlar olarak kullanılır.²⁰ Bu kelime ve kelime gruplarının ortak özelliği bunları kapsayan medeniyet kavramının unsurları olmalarıdır. II. Abdülhamit dönemi Osmanlı'nın garbiyatçı yazınına bakıldığında ele alınan örnek vakalarda medeniyet kavramının ön plana çıkartıldığı görülür. Genellikle Şark ve Garp medeniyeti tanımlaması üzerinden ilerleyen medeniyet kavramı kimlik inşası, benlik ve ötekilik gibi sınırları içeren kavramlarla ilişkili bir şekilde araçsallaşır.

Garbiyatçı Osmanlı aydını açısından II. Abdülhamit döneminden itibaren ideal modernleşme algısı kendi içinde farklı fikirleri barındırmaktadır. İdeal modernleşme algısı içinde barınan “reddiye” fikri ise özellikle din ve ahlak çevresinde şekillenir. Garp'ın fen ve ilminin alınmak istenip, manevi kültürünün reddedilmesinin altında yatan temel fikrin İslam ahlakı ve Osmanlı geleneklerine uygun olmadığı düşüncesidir. Dönemin gerek gazete/dergilerinde gerekse risalelerde görülen ahlak ve dinin gerekliliği gibi yazılar da bunu destekler niteliktedir. Garbiyatçı Osmanlı aydını bu kavramları kendi kimliklerinin esası olarak görerek bunları muhafaza etmek isterler. Ötekileştirme psikolojisinin temelinde yatan fikir ise Garp'a ait olduğu düşünülen ve reddedilen manevi değerlerin ahlaksızlıkla ve dinsizlikle özdeşleştirilmiş olmasıdır.

Gazeteler-Dergiler

II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı söylemin kendini ifade etmesi açısından gazete ve dergiler oldukça mühim bir araçtır. İncelediğimiz gazeteler özellikle garbiyatçı söyleme sahip olan, Garpçı politikalara ve Garplı yaşama karşı tepkili olan gazete ve dergilerden oluşur. Söz konusu gazete ve dergilerin içerikleri incelendiğinde ele alınan ve garbiyatçı söylem içinde değerlendirilen yazıların ortak bir dilsel ve kavramsal bütünlük oluşturduğu görülür. Kullanılan kavramların başlıcaları medeniyet, din, terakki ve ahlak başlıkları olarak sıralanabilir. Elbette farklı kavramlar da bu tanımlamaya dâhil edilebilir ancak bahsedilenler, garbiyatçı söylemin doğrudan kimlik inşa etmek ve ötekileştirmekte araç olarak kullandığı kavramlar ve bunlarla içkin kelime gruplarından oluşur. Çalışma bağlamında değerlendirildiğinde incelenen ve tespit edilen başlıkların tamamının bir kimlik inşasını amaçladığı ve bu şekilde doğrudan “ben” ve “öteki”ne referansla yazılarında “Şark-Garp zıtlığı” oluşturduğu görülür. Bunun yanında, “Şark-Garp zıtlığı” da dâhil olmak üzere bahsedilen kavramların tümü bir medeniyet tanımı oluşturarak, kimlik inşasını bu çerçevede ortaya çıkarırlar.

Gazete/dergi yazılarındaki medeniyet konulu yazılar incelendiğinde özellikle din vurgusunun ön plana çıkarıldığı görülür. Ömer Seyfeddin'in İslam

²⁰ Osmanlı'nın garbiyatçı söylemi İslamcılık ve İttihad-ı İslam düşüncelerini, II. Abdülhamit döneminden II. Meşrutiyet dâhil olmak üzere savunmuştur. İki dönemin basınında da bu fikrin savunulduğunu görmek mümkündür. Bu fikirler temelde Tanzimat döneminde ıslahat hareketiyle Garplı kurumların ülke içinde yerleştirilmeye çalışılmasına siyasi, sosyal ve dini bir tepkidir. Bu tepki aynı zamanda Garp yayılmacılığına karşı da bir tepkidir (Arabacı, 2018: 96).

Mecmuasında yayınlanmış *Hars, Medeniyet ve Temeddün* başlıklı yazısında medeniyet, aynı dine mensup milletlerin (ümmetin) inşa ettiği müesseselerin tümü olarak tanımlanır:

“Müesseseler bir dine mensup milletlerin mecmu’u olan bir ümmet yani bir beyne’l-milliyet dairesinde tereküb ettikleri zaman bundan çıkan mecmuaya (medeniyet) denilir.” (Ömer Seyfettin, 1915: 632).

Söz konusu yazının devamında medeniyetin başlıca esasının din olduğu belirtilip, ibadet ve itikat gibi tüm müesseseleri dinin ortaya çıkardığı savunulur. Ömer Seyfeddin’e göre; “temeddün”,²¹ çeşitli ümmetlerin arasında intişar eden veya etmekte olan müesseselerin tümüdür. Temeddün, fenler ve aletlerden ibarettir ve beyne’l-ümemdir. Ömer Seyfeddin temeddün kavramını beyne’l-ümem olarak değerlendirirken, Müslüman milletlere mahsus olan beyne’l-milel bir İslam medeniyetinin olduğunu savunur. Son olarak, ona göre, Türklere mahsus bir millî Türk harsı²² bulunmaktadır. Nihayetinde Ömer Seyfeddin’in bu tanımı şu şekilde özetlenebilir; “temeddün” (terakki) farklı dine mensup ümmetlerin ortaya çıkardığı müesseselerden oluşmaktayken (beyne’l-ümem); “medeniyet”, aynı dinin ümmeti olan farklı milletlerin (beyne’l-milel) oluşturduğu müesseselerin tümüdür. “Hars” (Kültür) ise tek bir millete ait olarak değerlendirilir. Ömer Seyfeddin, müesseselerin bu şekilde üç türlü uyum teşkil edebilmesi için üç türlü nazımın bulunmasının gerekli olduğunu belirtir. Bunlar; “lisan”, “din” ve “ilim”dir (Ömer Seyfettin, 1915: 634). Bu şekilde, medeniyetin temelini bu üç unsur üzerine kurmakta ise de esasen medeniyet kavramı da terakki kavramı da Ömer Seyfettin’de din üzerinden tanımlanmaktadır. Medeniyet algısı içerisindeki din vurgusu, Musa Kazım’ın, Sırat-ı Müstakim dergisinde yayınlanmış olan *Heyet-i İctimaiyye ve Medeniyet-i Sahihanın Esasları* başlıklı yazısında da görülmektedir (Musa Kazım, 1909: 405). Musa Kazım, doğrudan medeniyet tanımlaması yapmaz ancak ona göre din erbapları arasında diyanetin gerekliliği olarak üç hasletin mevcudiyetinin kabul edildiği ve bunların medeniyet-i sahihanın esası olduklarını belirtir. Bu hasletler “haya”, “emanet” ve “sıdk” olarak sıralanmıştır (Musa Kazım, 1909: 405). Bu anlamda Musa Kazım’ın da medeniyetin esasları olarak dini unsurları ön plana çıkardığı görülmektedir.

İncelenecek bir diğer yazı, Beyanülhak dergisinde yayınlanmış olan *Medeniyet, Müesses Medeniyet Olan İslamiyet, Ulum-ı İslamiyye Ulema, Meslek İlmi* başlıklı yazıdır (Mehmet Nesib, 1908: 212). Yazının ilk paragrafında insanların medeniyetten yoksun bir haldeyken medeniyet olarak İslam’ın gönderildiği belirtilir. Yazar medeniyeti şu şekilde tanımlar:

²¹ Temeddün; Kâmûs-ı Türkî’de kelime anlamı olarak iki ayrı tanımı vardır. Birincisi; şehri ve medeni olma, göçebe halden şehir ve kasabada yaşamaya geçmek; ikincisi, maarif ve sanayi gibi medeniyetin kollarında ilerleme, terakki etme, olarak tanımlanır (Şemseddin Sami, 2016: 362).

²² Hars yani kültür kavramı II. Meşrutiyet döneminde oldukça irdelenmiş bir kavramdır. Hars kavramı denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri Ziya Gökalp’tir. Ziya Gökalp’in Hars-Medeniyet Kuramı, çalışmanın konusunu da kapsamakta olduğu için burada değinilmelidir. Gökalp’e ait Hars-Medeniyet Kuramı temelde, kültürün/kimliğin korunarak Garplı medeniyet alanına dâhil olabileceğini savunur. Çünkü ona göre kültür ve medeniyet farklı alanlardır. Gökalp, medeniyeti teknoloji temelli tanımlar ve bu anlamda medeniyet tüm insanlığa aittir (Bulut, 2015-2: 89).

“Medeniyet, hukuk-ı ammenin taarruzdan, tasalluttan, tagallübden masuniyeti, gayet’ül emani cennat-ı âliyat-ı saadete vusul için faaliyet-i insaniyetin tarik-i tekâmülde serbesti inbisatı demektir ki hukukun saltanat ve şevketinden ibarettir.”

Yazar medeniyeti hukukun korunması ve geçerli olması şeklinde tanımlasa da yazısında dini unsurlara dayalı bir söylem söz konusudur. Yazının devamında yazarın, İslam medeniyetini adaletin bânisi/kurucusu olarak nitelendirdiği görülür. Bu anlamda yazarın olumlu medeniyet algısının ötekine karşı bizi temsilen İslam medeniyeti olduğu anlaşılır.

Medeniyetin sıklıkla din temelli tanımlanmasından başka, dinin gerekliliği vurgusu da gazete ve dergilerde çokça yer bulur. Özellikle dinin gerekliliği ve dinin terakkiye engel olmadığına dair yazılar bunlardandır. Beyanülhak dergisinde *Diyanetin medeniyete lüzumu* başlıklı bir yazı dizisi bulunmaktadır (Mustafa Naki, 1909: 604). Yine Beyanülhak dergisinde Ahmet Tevfik tarafından yazılmış olan, *Diyanetten Tecerrüd Medeniyetten Tebaüddür* başlıklı bir yazı da bu bağlamda tartışılmalıdır (Ahmet Tevfik, 1909: 624):

“Şurası da hakü’l-insaf itiraf olunmak lazımdır ki medeniyet-i hazıra hususiyle semt-i garbden tulû’ eyleyen birtakım efkâr ve amal-i medeniyye meali-i ahlakça müsahalekâr olmaktan büsbütün vareste görülemez. (...). İnsaniyete saadetbahş olacak medeniyet-i hakikiye, yalnız cihat-ı maddiyenin istikmalinden ibaret değil fakat maneviyet-i beşeriyenin idame ve takviyesini de mütekeffil olmak zaruridir.” (Ahmet Tevfik, 1909: 625).

Yazarın bu kısımda medeniyeti maddi ve manevi olarak ikiye ayırdığı görülür.²³ O’na göre medeniyet yalnızca maddi değil, manevi olarak da geliştirilmelidir. Yazar Garp’tan gelen medeniyeti maddi olarak nitelendirmekte ayrıca Garp’tan gelen medeniyete karşı ahlak üzerinden uyarıda bulunmaktadır.²⁴ Bu durum II. Abdülhamit dönemi basını ile ortak bir garbiyatçı söylemi ortaya koymaktadır. Yazar’a göre:

“Binaberin hissiyat-ı diniyeyi takviyeden dûr olan medeniyet ne derece müşa’şa olur ise olsun beşeriyet için saadet ve selamet-i daime husule getiremez.” (Ahmet Tevfik, 1909: 625).

“Bize gelince eğer medeniyetin asar-ı fahiresi bugün layıkıyla zahir olamıyor ise bunun esbabını medeniyetten mahrumiyetimizde değil

²³ Medeniyetin maddi-manevi kültür ayrımı II. Abdülhamit dönemi öncesine kadar gitmektedir. Berkes’e göre Ahmet Mithat, Namık Kemal gibi döneminin önde gelen yazarları tarafından benimsenen bu düşünce, Garp medeniyetinin bilim ve sanayisini almak gerektiğini savunur. Söz konusu yazarlar Garp’ın bahsedilen maddi yanının alınıp uygulanmasıyla Osmanlı Devleti’nin gelişebileceğini savunmuşlardır. Buna rağmen Garp’a ait manevi kültür unsurları reddedilmiştir (Berkes, 2012: 370-375).

²⁴ Emile Durkheim medeniyet kavramını, toplumun entelektüel ve ahlaki ürünleri olarak ele almıştır. Ona göre toplumun var olabilmesi için kendisini oluşturan bireylerin bilincine etki ederek onları kendisine göre şekillendirmesi gerekir (Durkheim 2020: 161). Durkheim’a göre ahlak toplumsaldır ve bir hareketi, bir eylemi ifade eder ancak ahlakın ifade ettiği hareketin neticesi ahlakın kendisinden değil, önceden belirlenmiş kurallara uygunluk veya aykırılıktan ortaya çıkmaktadır (Karasan 1948: 266).

diyanetteki ihmal ve tekâsülümüzde aramak icab eder. Zira şu din-i âli zuhuruyla beraber envar-ı medeniyeti aktar-ı aleme neşretti.” (Ahmet Tevfik, 1909: 625).

Yazının bu kısmında da maddi/dinsiz medeniyetin insanlığa faydalı olmayacağını vurgusu yapılır. Devamında Garp’a karşı olarak Osmanlı/Şark kimliğine bir eleştiri getirilir. Buna göre yazarın biz olarak tanımladığı, Osmanlı/Müslüman kimliğinin medeniyetten geri kalmasının sebebi diyanete gereken önemin verilmemesi, dinin/maneviyatın ihmal edilmesidir.²⁵ Yazıda medeniyet doğrudan İslamiyet’le ve medeniyette ilerleme olgusu ise İslamiyet’in kurallarına uymakla özdeşleştirilir. Görüldüğü üzere Osmanlı aydınının garbiyatçı söylem çerçevesi içinde medeniyet tanımlaması İslam dini ile sıkı bir bağ içindedir. Yazının sonunda medeniyetin olgunlaşması ve yükselişinin, ilk çıktığı yer olan Şark’ta olması gerektiği ve Garp’ın da Şark’a hayran kalması gerektiği savunulup, şarkiyatçı söylemdeki Garp’ın merkezi konumunun aksine garbiyatçı söylemle Şark medeniyetin merkezine yerleştirilir:

“Velhasıl medeniyet-i hakikiyenin tekemmül ve teâlisi de asar-ı fiiliyesiyle yine mehd-i zuhuru olan Şark’ta görünmelidir.” (Ahmet Tevfik, 1909: 626).

Dinin medeniyet için önemi vurgulanırken esasen İslam dininin öneminin vurgulandığı görülür. Ayrıca söz konusu yazıda görüldüğü gibi, “biz-Şark/İslam” karşı “öteki-Garp/Hristiyanlık” algısının öne çıktığı anlaşılır. Bunun yanında, Şark’ın “hakiki” medeniyetin ortaya çıktığı bölge olarak gösterilmesi, tarihyazımsal açıdan, Şark’ın çevreden “merkeze, pasif/nesne durumundan aktif/özne durumuna geçişine vurgu yapmaktadır. Garbiyatçı söylem Şark-Garp çatışmasını kültüralist bir zeminde inşa eder ve şarkiyatçı söylemin mistisizmle özdeşleştirdiği Şark algısından yola çıkarak manevi Şark tanımını kabul eder. Bu şekilde Garp ve Şark arasındaki farklılıklar maddi kültür unsurları olarak belirlenir. II. Abdülhamit dönemi bazı gazete yazılarında da görüldüğü üzere Şark’ın dinlerin doğduğu yer olarak öne çıkarılması, farklı etnik ve mezhepten toplulukların bir arada yaşayabilmesi gibi konular ahlaki üstünlüğün tarihsel nedenleri olarak öne çıkarılır (Reyhan-Aksoy, 2019: 220).²⁶

Bu konuya bir diğer örnek Sebilürreşad dergisinde Halil Fahrettin tarafından yayınlanmış olan, *Din Mâni-i Terakki Değildir* başlıklı yazıdır. Yazının savunusu dinin bilimden ayrı görülemeyeceği üzerinedir ve bu yazıda da ilerleme ile ilişkilendirilen dinin yine İslam dini olduğu görülmektedir:

“Bugün ma-teessüf görülüyor ki, değil haricden, hatta içimizden bazı cahil kimseler dini ve fenni ayırarak fennin dine, dinin fenne hiçbir rabıta ve alakası olmadığını iddia ediyorlar. Bu kadarla da iktifa

²⁵ İslam Mecmuası’nda yayınlanmış, Kazım Nami’ye ait *Dini Terbiye* başlıklı yazıda da Müslümanların yaşadığı olumsuzlukların sebebi olarak dini terbiyenin ihmal edilmiş olması sebep gösterilir (Bakırcı, 2004: 188).

²⁶ II. Abdülhamit dönemi gazete yazılarından Doğu’nun manevi yönünün ön plana çıkarılmasına dair bir örnek olarak, bkz. (Malumat, 1898: 1). “(...) Şark’ta kerem ve semâhat, mertlik, sahâvet ve ulüvv-i cenâb ve mürüvvet gibi fezâili cihân-pendane hüküm sürer.”

etmeyerek dinin terakkiye mâni olduğunu söylüyorlar. O gibi efkâr-ı Garpla ashâbı emin olsunlar ki bugün din olmasa görülen bu kadar asar-ı medeniyet meydana gelmez, hükümetler teşekkül etmez, bunun neticesi olarak bu mücessem-i letafet Osmanlı memleketi, bu mücessem-i şecaat Osmanlı milleti de mevcut olamazdı.” (Halil Fahrettin, 1912: 406).

Yazının bu kısmında din ve fen ayırımının yapılamayacağı ve dinin terakkiye engel oluşturamayacağı belirtilip, aksini savunanların ise bilgisizliği ifade edilir. Dikkat çekici hususlardan biri yazarın “dâhil/iç” ve “hariç/dış” ayırımını yaparak dâhilden/ben/kendi olanın da bunu savunmasına özellikle karşı çıkmasıdır. Burada dâhil ve hariç konusunun doğrudan “ben” ve “öteki” kavramlarına tekabül ettiği söylenebilir. Dinin terakkiye mâni olamayacağını savunan yazarın, öncelikle “ben” ve “öteki” ile kastettiğinin kim olduğu anlaşılmazken, yazının devamında açıklanmaktadır. Yazara göre eğer din olmasaydı medeniyetin ürünü olan bunca eser meydana gelmez ve hükümetler teşekkül etmez aynı zamanda “letafet/güzellik”in ve “şecaat/yiğitlik”in cisimleşmiş hali olan Osmanlı hükümeti ve milleti de ortaya çıkmazdı. Yazar kimliksel aidiyetini yani “ben” algısını ortaya çıkarır. Bahsedilen kimlik Osmanlı’dır. Ancak dinin bir eseri olarak Osmanlı hükümeti ve milletini örnek verirken burada dinden kastının İslam dini olduğu açıktır. Yazının devam kısmında ise bu düşünce doğrulanmaktadır. Buna göre;

“(…) Evet, Allah aşkı, vatan muhabbeti olmasa idi acaba muvaffak olabilecekler miydi? Hiç şüphesiz hayır. Bu hakikati Avrupalılar bile teslim ediyorlar. Ehl-i Salib muharebelerinin sebab-i zuhuru İslamiyet’i mahvetmekten başka bir şey miydi? (...) Fas mahvoldu, İran inkıraza mahkûm oldu, sıra bize, evet biz Osmanlılara, daha doğrusu İslamlara geldi. Çünkü bizden başka bir İslam hükümeti kalmadı.” (Halil Fahrettin, 1912: 406).

“Ben” algısının Osmanlılar/İslam kimliğine ait olduğu burada da açıkça görülebilir. “Öteki” olarak Hristiyanlık/Avrupalılık üzerinde durulur. Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminin en önemli vurgularından biri olan “Orta Çağ”a (kurûn-ı vusta) göndermede²⁷ bulunularak “ben” ve “öteki” arasındaki çatışma derinleştirilir. Yazarın amacı Osmanlıları doğrudan İslam/Şark kimliğine dâhil etmektir. Ayrıca Osmanlılardan başka İslam hükümeti kalmadığı belirtilerek, en başta bahsedilen ve bilime aykırı olmadığı savunulan dinin İslam dini olduğu vurgulanır. İslam’ın terakkiye engel oluşturmadığı savunularak devam edilir. Bu savununun dönemin diğer basın unsurlarında da yer bulduğu görülür. İslam Mecmuası’nda Musa Kazım tarafından kaleme alınmış olan *İslam ve Terakki* başlıklı bir yazı dizisi bulunmaktadır:

“Edyan-ı mevcude içinde din-i İslam kadar ahlaki, ictimai, idari, siyasi esaslara istinad etmiş bir din daha mevcut olmadığı, bu dinin ahkâmı asliye ve fer’iyesine vâkıf taraftarın-ı hakikat olan zevatın malumlarıdır.” (Musa Kazım, 1914: 1).

²⁷ Ehl-i Salib Savaşları ile Haçlı Seferlerine göndermede bulunmaktadır.

Yazı İslam dininin diğer dinlerle kıyaslanarak yüceltilmesi ile başlar. İslam'ın çağın gerekliliklerine uygun olduğu ve bilime engel olmadığı savunusu üzerinde durulur:

“Din-i İslam mâni-i terakki imiş, ne büyük bir iftira! Ne azim bir bühthan! Zira din-i İslam mâni-i terakki değil bilakis emr-i terakki ve saik-i teâlidir. Çünkü bu din bir milletin temeddün ve terakki etmesi için iktiza eden usul ve esasatın cümlesini havidir (...)” (Musa Kazım, 1914: 2).

İslam'ın “terakki/ilerleme”ye engel olduğu düşüncesine karşı çıkılarak, İslam dininin terakki etmek için gerekli şartlara sahip olduğu vurgulanır.²⁸ Ancak burada bahsedilen terakki kavramının tanımı düşünülmeli, yazarın terakki algısı irdelenmelidir.²⁹ Garbiyatçı söylemin terakki anlayışı genel olarak maddi/manevi ayrımı dâhilinde kültüralist anlamda, manevi ilerlemeyi ihtiva eder. Garbiyatçı söylemde sömürülen özne olarak Şark, sömüren Garp'ın üstünlük algısına karşı ahlak, din ve hoşgörü gibi manevi birtakım değerlerle üstünlüğünü inşa etmeye çalışır (Reyhan-Aksoy, 2019: 203).

II. Abdülhamit dönemi basınında garbiyatçı söylemin “ben” ve “öteki” algısını ortaya çıkaran en önemli kavramlardan biri Şark ve Garp ayrımı idi. Şark genellikle İslam/Osmanlı kimliğini temsil ederken Garp doğrudan Avrupa/Hristiyanlık temsiliyetini göstermekteydi. II. Meşrutiyet dönemi basınında da Şark ve Garp zıtlığı medeniyet kavramıyla bağlantılı olarak “ben” ve “öteki” arasındaki farklılıkların vurgulanması için sıklıkla kullanılmaktaydı. Sebilürreşad dergisinde “Şark ve Garb” başlıklı bir yazı dizisinde bunu görmek mümkündür:

“Medeniyetçe, tarz-ı tefekkür ve maişetçe yekdiğerine tamamıyla mütehalif iki alemin arasında bulunan İstanbul'dan atılan sathî bir nazarda Şark ile Garbın vaziyet-i mütekailesi tebeyyün eder: Garb müthiş bir kartal gibi Şarkın üzerine saldırmak ve kanatlarını gererek, pençesini sıkarak, minkarını açarak Şarkı iki taraftan tazyik etmektedir.” (Ahmet Agayef, 1912: 241).

Yazarın Şark ve Garp tanımlamasını açıklamak için Garp'ı temsilen saldırgan bir kartal metaforu kullandığı görülmektedir. Buna göre Garp/Avrupa kartal gibi güçlü bir hayvan ile buna karşılık Şark onun kurbanı olan av ile temsil edilir. Avrupa her yönden Şark'ı baskı altında tutmaktadır. Yazar henüz yazısının başında

²⁸ Musa Kazım'a göre İslam dünyasında gerilemeye sebep olan en önemli unsur istibdattır. İslam terakkiye engel olmayıp, bir milletin terakki etmesi için gereken bütün prensipler de İslam'da mevcuttur (Bakırcı, 2004: 189).

²⁹ Koselleck'e göre ilerleme kavramı kendinden önce kullanılan kavramlardan farklı olarak belli bir tarihsel süreci ve bu sürecin özgünlüğünü ifade etmektedir (Koselleck 2007: 20). Bu kavram ise aşama aşama ya da aynı anda birtakım modern hareket yapılarını içermektedir. İlk olarak ilerleme kavramı, insanlık ve insanlık tarihiyle ele alındığında tarihsel-felsefi olarak evrensel bir kavrama dönüşmektedir. Kavram genellikle iyiye doğru bir gelişimi ifade etmekte ve çoğunlukla fiziksel bir anlamı değil, tarihsel güçler tarafından oluşturulan ve bu güçler tarafından etkilenebilir bir hızlanmayı kastetmektedir. İlerleme kavramı sosyal ve siyasal yaşamın koşullarını tümünden değiştiren ya da yeniden oluşmasına etki eden ve uzun bir süreçte gelişen sanayileşmenin bir göstergesi ve onun nedenidir (Koselleck 2007: 21). Koselleck 19. yüzyıl sözlük ve ansiklopedilerinde “ilerleme” kavramının terminolojik açıdan yer bulamadığına ancak bu yüzyılda kavramın belli bir siyasi slogan ve öncül bir kavram olarak algılandığına değinmiştir (Koselleck 2007: 100).

Şark ve Garp'ı yaşayış, medeniyet ve düşünme tarzı bakımından birbirinden tamamen farklı ve zıt iki dünya olarak tanımlar. İstanbul'u yani Osmanlı'yı bir sınır olarak görse de yazının devamında Avrupa'nın yeni avının Osmanlı olduğunu belirterek Osmanlı'yı da Şark sınırları içerisine dâhil eder. Şark medeniyeti içine Arabistan, Basra Körfezi, Belucistan, Hindistan, Kafkasya ile birlikte Osmanlı, İran, Çin gibi ülkeler dâhil edilir. Garp medeniyeti içerisinde gördüğü ülkeler ise İngiltere, Rusya, Fransa, Amerika, Almanya³⁰ gibi ülkelerdir (Ahmet Agayef, 1912: 242). Yazarın tam anlamıyla coğrafi bir sınır olarak Şark ve Garp kavramlarını ele almadığı bu şekilde anlaşılır. Zira Rusya, topraklarının çoğunluğu Asya kıtasında olan bir ülkedir. Ancak aynı şekilde medeniyet algısında dinî bir tanımlama da bulunmamaktadır. Çünkü Çin de Şark medeniyeti içerisinde yer alan ülkelere birisidir.

II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı aydınının en çok meşgul olduğu konulardan biri de terakki konusudur. Terakki³¹ yalnızca Osmanlı'da değil, genel anlamda 19. ve 20. yüzyılın en önemli kavramlarından birisi olup adeta bir propaganda aracı haline getirildi. Beyanülhak dergisinde Halil Edip tarafından yazılmış *Terakki* başlıklı bir yazı dizisi bulunmaktadır. Yazıda "taklitçilik" konu edilerek,³² Avrupa taklit edilmediği takdirde terakkinin olmayacağı, kinayeli bir ifadeyle anlatılır:

"Medarisimizin, mekatibimizin ıslahı ancak Avrupa'yı taklid ile tesir edecek! Ticaretimizin, sınaatimizin, filahatimizin tekemmülü hasren Avrupa'yı piş-i nazar im'anda bulundurmakla kabil olabilecek! Bu kadar da değil, me'külat ve meşrubatça, harekât ve kıyafetçe, tarz ve adab-ı muaşeretçe Avrupalılara benzemek bizce pek zaruri!" (Halil Edip, 1908: 161).

Yazı aşırılıktan uzak kalmayı ancak yapılması gerekenden geri durmamayı belirterek başlar. Buna göre Avrupa'yı kültür vb. konularında taklit ederek terakki beklemek yanlıştır. Halil Edip özellikle kültür öğelerinin taklit edilmesini eleştirir. Burada medeniyetin maddi ve manevi olarak ayrıldığını ve Garp'tan yalnızca maddi, fenni olanın alınması gerekliliğinin kastedildiği anlaşılır.³³ Yazıda birtakım öğeler sıralanır. Bunlar içinde alkol ve meşrubata da değinildiği görülür. Söz konusu sıralama esasen yazarın Garp medeniyeti algısını da ortaya çıkarmaktadır:

"Kaşane-i amâl ve terakkiyatımızı ilel-lâ-büdd tezelzül (...) masun olabilecek bir esas-ı metin üzerine vaz' etmek istersek, her şeyden

³⁰ Buruma-Margalit'e göre ilk garbiyatçılar Avrupalıydılar. Özellikle Alman düşünürlerden bazılarının Garp hakkında "uydurma, ticarileşmiş ve dejenere olmuş, yabancılaşmış" gibi kelimeler kullandıklarından bahsederler (Buruma-Margalit, 2022: 24).

³¹ Bkz. incelememizde dn. 29.

³² Taklitçilik meselesi neredeyse dönemin bütün garbiyatçı düşünürlerinin ortak bakış açısını yansıtmaktadır. Bunlar arasında Ziya Gökalp de bulunmaktadır. Ona göre Garp'ın kültürü körü körüne taklit edilmemelidir. Gökalp Garp'ın maddi üstünlüğünü kabul etse de Garp'ın Şark'tan kültürel anlamda hiçbir üstünlüğü bulunmaz (Aslan, 2009: 18).

³³ Maddi-manevi medeniyet anlayışı ve terakki ederken Garp'tan neyin alınıp neyin alınmaması gerektiğine dair tartışmalar İslamcılar ve Türkçüler tarafından çokça ele alınmıştır. Gökalp bu soruna medeniyet ve hars ayrımıyla çözüm getirmeye çalışmıştır (Bakırcı, 2004: 191).

evvel ve her şeyden ziyade nazar-ı dikkatimizi şu iki mühim noktadan bir lahza ayırmamalıyız: İslamiyet Osmanlılık, bizi zülal-i hikmet ve marifete kaydıracak, kabiliyyat-ı fitriyemize, (...) feyz ve inbisat bahşedecek (...)" (Halil Edip, 1908: 162).

Terakkiyatın doğru bir şekilde sağlanmasının yolu olarak İslamiyet ve Osmanlılık'a dikkat etmek gerektiği belirtilir. Yazının tümüne bakıldığında yapılabilecek çıkarım, kimliğin kaybedilmeden ya da yozlaştırılmadan yapılacak terakkiyatın en doğru yol olarak gösterildiğidir. Avrupalılaşmak, kimliğin korunması ve maddi-manevi kültür unsurlarının ayrılması konusu bu dönemin basınında geniş yer bulur.

Garbiyatçı söylemde kadının temsiline gelindiğinde, II. Meşrutiyet döneminde kadının toplum içindeki yerinin değiştiği ve kamusal alanda etkinliğinin arttığı görülür. Bu durum dönemin basınına da yansıyor, kadınların toplum içindeki yeri ve eğitimleri gibi konular basın içerisinde sıklıkla yer alır. Bu konular kadının İslam içindeki yerini de tartışmaya açar ve özellikle muhafazakâr basında bu durum İslam'da çok eşlilik ile İslamiyet'in kadına bakış açısı gibi konular üzerinden bir İslam savunusu olarak yansır. Bunlara bir örnek olarak, M. Şemseddin tarafından yazılmış olan, *İslam'da Kadının Mevki'-i İctimaisi* başlıklı yazı verilebilir. Burada İslam'ın kadınlar açısından eleştirilmesine karşı bir savunu bulunur:

"Kurun-ı evveliyede bütün dinler, bütün milletler tarafından kadınlar hakkında ne kadar fena hükümler verilmiş, ne derece bed muameleler reva görülmüş olduğunu isbat etmek o kadar güç bir iş değildir: Yunaniler, kadını yalnız umur-ı beytiyeyi tesviye, nevi teksir hizmetiyle mükellef, sefil bir mahluk gibi telakki ediyorlardı." (M. Şemsettin, 1914: 142).

Yazının devamında çeşitli milletler ve çeşitli din kitaplarından verilen örneklerle bu milletlerin ve dinlerin kadınlar hakkındaki olumsuz hükümlerine ve uygulamalarına yer verilir (M. Şemsettin, 1914: 143). Hatta Arapların İslamiyet'ten önce kız çocuklarına dair muamelesine değinilerek, İslamiyet'le birlikte kadının değişen konumundan bahsedilir:

"Hristiyanlık aleminde kadına insani bir mevki verilmesi, Endülüs'ten taşan medeniyet-i İslamiye sayesinde mümkün olabilmiştir. (...) İslamiyet, kadını en basit dereceden en yüksek dereceye i'lâ etmiş, ona pek mühim bir mevki-i ictima'i vermiştir." (M. Şemsettin, 1914: 144).

Burada da görüldüğü üzere tema tekrar bir Şark ve Garp hatta İslamiyet ve Hristiyanlık çatışmasına dönüştürülür. Hristiyanlıkta kadının konumunun ancak İslam medeniyetinden alınan kazanımlarla mümkün olabildiği anlatılır. Şark/İslam, öteki/Hristiyanlık ile kıyaslandığında bir kez daha merkeze

yerleştirilir ve medeniyetin kaynağı olur. Bu bağlamda “ben/biz”e ait olan İslamiyet’in “ötekileştirilen”³⁴ Hristiyanlık’a karşı yüceltildiği görülebilir.

Beyanülhak’ta yayınlanan ve M. Safvet tarafından kaleme alınan *Şark ve Garp Kadınları* başlıklı yazı Şark-Garp çatışması ve kıyasının kadınlar üzerinden yapıldığı yazılara bir diğer örnektir. M. Safvet Osmanlı kadınlarının da Garp’ta yaşayan kadınlar kadar çok çalıştığını hatta onlardan daha çok çalıştığını belirtir. Yazı Şarklı kadınların Garplı kadınlara karşı yüceltilmesi ve üstünleştirilmesi üzerine kurulur:

“(…) hatta bizim kadınlar Avrupa kadınlarından ziyade çalışır da akşam karnı da doymaz.” (M. Safvet, 1910: 1437).

Yazının devamında;

“Bizi şimdi hayretlere gark eden cihet kadınlarımıza Avrupa’dan gelen fikirlerin menfaat yerine mazarrat husule getirmesidir. Ve bu fikrin yavaş yavaş memleketimizin her tarafına sirayet etmesidir.” (M. Safvet, 1910: 1438).

Burada medeniyetin Şark ve Garp tanımlaması kadınlar üzerinden yapılır. Şarklı ve Garplı kadınlar kıyaslanır ve sonuç olarak Şark, Garp’a karşı tekrar üstünleştirilir. Devamında ise Avrupa’dan gelen fikirlerin kadınlar için zarar verici olduğu savunulur. Genel anlamda Şarklı ve Garplı kadının inşası yanında Garp’tan gelen fikirlerin birçok farklı eser ve yazıda olduğu gibi reddedildiği ya da zararlı addedildiği görülmektedir. Ayrıca, Şarklı kadın imajının yansıtılış biçimi de ayrı bir önem taşır; fedakâr ve çalışkan olan Şarklı kadın, aynı zamanda Müslüman-Osmanlı kadınıdır. Garplı kadın içinde tahayyül edilen birçok farklı milletten kadın olabilir. Ancak Şarklı kadın denildiğinde yalnızca Osmanlı tebaası-tabiiyetinde olan Müslüman kadınlardan bahsedilir. Burada inşa edilen Şark kimliği yalnızca Osmanlı’yı kapsar.³⁵

Bu dönem gazete ve dergileri kadınlar açısından incelendiğinde, feminizm konusunda da bahsedildiği görülür. Söz konusu yazılar İslamiyet-Hristiyanlık, Şark-Garp çatışması üzerinden ele alınır. Bu bağlamda aşağıda incelenecek yazılardan biri Mehmet Fahreddin’in kaleme aldığı *Feminizm Meselesi* başlıklı yazıdır. Yazının henüz başlangıcında Feminizm meselesine değinilmeden, İslamiyet-Hristiyanlık çatışmasının vurgulandığı, konuya bu şekilde giriş yapıldığı görülür:

“Siz kurun-ı vüstada papaların salib ordularını nasıl teçhiz ettiklerini, nasıl yanardağlar gibi feveran ettirerek İslamiyet üzerine yığdıklarını bilseniz! (...) Nasıl İslamiyet aleyhinde ne hatıra hayale gelmez

³⁴ “Ötekilik kavramın doğal “ötekilik” halinden farklı olarak; ettirgen haliyle “ötekileştirme” şeklindeki kullanımına dair bkz. Reyhan-Cansu, 2019: 195, dn. 2.

³⁵ Fatma Nezihe’nin yazısı, kadınların eğitiminin savunusu üzerinden garbiyatçı bakış açısı ile ilgili bir örnek olarak verilebilir:

“(…) Evvela memleketimizin tahsil ve terbiyesi Avrupa terbiyesine bir vecihle kıyas edilemez. Çünkü biz Müslümanız terbiyemiz de İslam terbiyesi olmak icap eder ki: İslam terbiyesi dini ahlakı bir terbiyedir. Avrupalılar vaktiyle vadi-i cehl ve taassupta puyan iken nur-ı münir İslam, Müslümanlar üzerine bütün şaşasıyla tecelli ederek insanlar o tecelliye mazhar oldular.” (Fatma Nezihe, 1910: 1455).

bühtanlar, iftiralar uydururlar (...) o manzumeleri görmeli, o destanları okumalı ki insan Hristiyanlığın İslamiyet aleyhindeki adavetinin ne kadar şiddetli ne derece gayr-ı kabil-i teskin olduğuna dair bir fikr-i sahih edinsin.” (Mehmet Fahrettin, 1912: 235).

Feminizmin Garp’tan gelen bir fikir olarak görüldüğü açıktır. Bu sebeple konunun girişine İslamiyet-Hristiyanlık çatışması ile başlanır ve bu yazı sürecinde devam ettirilir. Neticede feminizmin Garp’tan gelen bir fikir olarak Osmanlıların “manevi yapısını bozmak” amacını taşıdığı fikri savunulur:

“Avrupalılar ve bilhassa Vatikan Sarayı amik bir tefekküre daldılar. Bir çare buldular, pek dehşetli: Osmanlıların safvet-i itikadını bulandırmak, nur-ı imanını lekedar etmek. (...) İşte bu çare Osmanlı vatanının her tarafında medeniyet, marifet namına mektepler, dar-ün nedveler tesis etmek. (...) İşte bugün ki Feministler, Garp misyonerlerinin bir asırlık mahsul-i mesaisi!” (Mehmet Fahrettin, 1912: 236).

Bu söylem garbiyatçı bakış açısını yansıtmaya açısından önemli bir örnektir. Zira garbiyatçılıkta Garp’tan gelen fikirlerin Şark’ın “manevi dünyasını yozlaştırdığı” tezi öncelikli argümanlardandır. Bu bağlamda incelenecek bir diğer yazı Volkan gazetesinde yayınlanan *Yankesicilik Yahud Avrupa Medeniyeti* başlıklı yazıdır:

“Ey menfaatperest Avrupa artık bu hilekarlığınıza bir nihayet veriniz? İnsanların toprak için birbirlerini boğazlamak devri geçmelidir. Nedir bu melâbe oyunları, bu asırlar artık temeddün-i hakiki asrı olmalıdır. (...) Bir karış toprak için bin cana kıyılmaz. Bu medeniyet değil yankesiciliktir. (...) Ey Avusturya! Osmanlılar senden korkmaz, mallarını o çürük şeylerini artık eline bile almaz, harbden bizi mi korkutacaksın? Heyhat! Mazisi o kadar parlak olan Osmanlılar hiç senden korkar mı? Osmanlılar yankesici değildir.” (Derviş Vahdeti, 1908: 4).

Dönemin siyasi olaylarına atıfta bulunularak kaleme alın yazıda, “medeniyetçilik” kapsamında ilk olarak yazının başlığı incelenmelidir. Yankesicilik yahut Avrupa medeniyeti başlığı “öteki”ne yönelik olarak olumsuz bir temsiliyet oluşturur ve bu olumsuzlama Avrupa medeniyeti ile ilişkilendirilir. İçeriğe bakıldığında bir ülkenin ekonomik anlamda tahakküm altına alınmasına, sömürgeciliğe karşı çıkmaktadır. Avrupa’nın diğer ülkeleri sömürge haline getirmesi, ekonomik anlamda tahakküm altına alması ve bunları şiddet yoluyla yapması yankesicilik olarak tanımlanır ve medeniyetin bu olmadığı vurgulanır. Burada tekrar medeniyet kavramı üzerinden ilerlendiği görülür. Yazar Avrupa medeniyetini sömürgecilik üzerinden tanımlar ve bunu yankesicilik olarak nitelendirir. Bu anlamda garbiyatçılığın sömürgeci yayılmacılığa bir tepki olarak ortaya çıktığı savunusuna bir örnek oluşturur.

Şark-Garp ya da İslam-Hristiyanlık çatışması çerçevesinde ele alınmak istenen bir diğer konu “İttihad-ı İslam” konusudur. İttihad-ı İslam II. Abdülhamit

dönemi basınını çokça meşgul etmiş bir konudur. Aynı şekilde II. Meşrutiyet devrindeki gazete ve dergilerde de özellikle Sebilürreşad dergisinde İttihad-ı İslam ile ilgili yazılara verilir. Bu bağlamda incelenecek yazılardan ilki Volkan gazetesinde bulunur. Derviş Vahdeti tarafından kaleme alınan yazı *Açıkça İttihad-ı İslam* başlığını taşır. İslamiyet'i ve Müslümanları tehdit edenlere karşı mevcudiyetin korunması için kişiler İttihad-ı İslam'a davet edilir:

“İşte biz de bil-mecburiye sizi İttihad-ı İslam'a davet ediyoruz. Daima sancağ-ı Muhammedi'nin altında toplu bulunmamızı size ihtar ediyoruz. (...) Tecavüzat-ı hariciyeye karşı amade olmaklığımız, mevcudiyetimizi yalnız bu noktada muhafaza etmek mümkün olduğunu unutmamaklığımız içindir. (...) Onlar muti' oldukça, Osmanlılığa sadık kaldıkça biz de aynı hamasetle aynı merhametle kendilerini elbette hem dâhilin hem haricin tecavüzatından himaye ederiz. Aksi tekdirde, değil Yunan anasırı, bütün havarice karşı sancağ-ı şerif hazırdır. Yaşasın İslamiyet.” (Derviş Vahdeti, 1909: 1-2).

Burada İslamiyet ve Osmanlılık kimlikleri bütünleştirilir ve bu kimliği korumak için İttihad-ı İslam fikri benimsenir. Yazarın Osmanlılığa sadakate davet ettiği unsurun Yunan unsuru yani Hristiyan, dahası “biz”deki “öteki” unsur olduğu görülür. Bu bağlamda söylenebilir ki, “ben/biz” inşası yapılırken Osmanlılığın bütünleştiriciliği vurgulansa da dini anlamda bir çatışmanın varlığı söz konusudur. Her ne kadar Osmanlı unsuru olsa bile, “biz”deki Hristiyan unsurlar/ötekiler tam anlamıyla biz kimliğine dâhil edilmezler, dışarıda tutulurlar. Bu kapsamda yazarın, birbirlerinin karşısı olan “dâhil” ve “hariç” kelimelerini kullanmış olmasına da dikkat edilmelidir. “İçeri”nin ve “dışarı”nın sınırını oluşturan bu kelimeler doğrudan “ben” ve “öteki”nin ilişkisini, kimliğin inşasını meydana getirir.

İttihad-ı İslam başlığına yer veren bir diğer dergi, İctihad'dır.³⁶ Ali Başhanba tarafından kaleme alınan yazıda Panislamizm'den ve bunun Avrupa tarafından ortaya atıldığından bahseder. Yazar ayrıca İttihad-ı İslam fikrinin tüm Müslümanları birleştirici bir his olduğunu ifade eder:

“Avrupalılar, küre-i zemin üzerinde sakin bütün Müslümanları tevhid eden hiss-i azim-i teavün ve ittihadı “Panislamizm” şeklinde tefsir etmekle tetkikat ve tefahhusatı münasebetsiz ve yanlış bir cihete tevcih ettiler.” (Ali Başhanba, 1913: 1389).

İttihad-ı İslam fikri ele alınan yazılarda “ben/biz” algısını oluşturan bütünleyici bir kimlik olarak anlaşılır ve bu şekilde aktarılır. Bu bağlamda bütünleyicilik, bir olma ve aynı kimliğe sahip olma duygusunun içinde aynı zamanda “öteki”ni temsilen “düşman” a karşı birlik olma algısının da ortaya çıktığı görülür:

³⁶ İttihad-ı İslam kavramını kullanan ilk kişi Namık Kemal'dir. Hürriyet gazetesinin 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında ilk defa İttihad-ı İslam kavramının kullanıldığı anlaşılır. Kavram Yeni Osmanlıların yayın organlarında da tartışılmıştır. 1870'lere gelindiğinde Osmanlı gazetelerinde tartışılmakta olan İttihad-ı İslam kavramı 1873'te Esat Efendi tarafından yayınlanan bir risalenin başlığı olmuştur (Özcan, 2001: 470).

“Eskiden beri esasen küre-i zemin üzerinde sakin Müslümanlar muhtelif kavmiyetler teşkil ediyorlardı. Bu akvamı çok vakitler birbirine hasım ümera idare etmekte idiler. Eskiden beri Afrika’da Faslılar, Cezayirli, Tunuslular, Mısırlılar, Avrupa ve Asya’da Türkler, Araplar, Hintliler, Çinliler, birbirinden ayrı milliyetler bulunmak haysiyetiyle (...) yaşıyorlardı. Bu hal bu milletlerin Müslüman olmak itibarıyla o azm-i hiss-i teavün ve ittihatlarına men oldu mu?” (Ali Başhanba, 1913: 1390).

İttihad-ı İslam her iki yazıda da Müslüman olup farklı milletlere mensup olan toplulukların aynı kimlik altında birleşmeleri şeklinde algılanmaktadır. Bu birlik duygusu içinde aynı zamanda “öteki”ne karşı kendi “ben”liğini/kimliğini savunma ve muhafaza etme düşüncesi de barınmaktadır. Bu savunma duygusu bazı yazılarda bir Şark-Garp, İslam-Hristiyanlık çatışmasına dönüştürülür. Bu durum, Mehmet Fahrettin tarafından kaleme alınmış olan “İttihad-ı İslam” başlıklı yazıda görülebilmektedir. Yazıda İttihad-ı İslam övülür ve teşvik edilir. Ancak aynı zamanda yazının temeli Şark ve Garp, İslamiyet ve Hristiyanlık çatışması üzerinden ilerler:

“İttihad-ı İslam’ın merci’ halli, fasl’ül hitapı Garbın maddi ve camid dimağında fişkiran nazariyat-ı ictimaiye ve desatir-i arakiyye değil, ibadının fevkinde kahr u celaliyle hâkim-i mutlak olan cenab-ı hakır (...)” (Mehmet Fahrettin, 1915: 97).

Yazının devamında Orta Çağ döneminde yaşanan savaşlara İslamiyet-Hristiyanlık temelli göndermede bulunularak, bir kıyaslamaya girilir:

“Garbın, yanardağlar gibi feveran ederek Suriye sahillerine yığılan, arz-ı mukaddese yapılan Salib ordularına karşı Selahattin Eyyubi’nin bir avuç mücahitle sell-i seyf cihat etmesi, İngiliz Kralı Arslan Yürekli Rişar’ı tilki gibi Akka Kal’asında hapsetmesi, (...)” (Mehmet Fahrettin, 1915: 97).

“Garbın üç buçuk asırdan beri çiğnemeye, ezmeye, boğmaya, öldürmeye bütün kuvvetiyle çalıştığı işte bu “İttihad-ı İslam”dır. İki sene evvel Balkan şahikalarından Salib namına kopan kan ve ateş tufanları, işte bu “İttihad-ı İslam”a karşıdır.” (Mehmet Fahrettin, 1915: 98).

İttihad-ı İslam meselesi kimlik inşasında bir araç olarak kullanılır. Ötekileştirilen Garp ve Hristiyanlık, “ben/biz” kimliğini yansıtan İttihad-ı İslam’a saldırarak onu yok etmeyi amaçlar. İttihad-ı İslam konusu tam anlamıyla kimlik inşa sürecinde ben/biz kimliğini yansıtan araçsal bir kavramdır.

Ele alınan yazıların birçoğunun ortak özelliklerinden biri, bir tür tepki ve savunu içeriyor olmalarıdır. Bu yazıların birçoğunda Osmanlı aydınınının kendi kimliğini tanımladığı ve bu kimliği tehdit eden unsur/ötekine karşı savunduğu görülür. Ancak oluşturulan kimlik inşasında savunu, mesela Şarklı-öteki Çin ya da Japonya’ya karşı değil, savaş-barış ikileleriyle doğrudan ve yakinen temas halinde olduğu Garplı-ötekine karşı ve farklı olarak nitelendirilen bir kimliğe karşı

yapılmaktadır. Ancak değinilmesi gereken bir diğer konu ise din savunusudur. “Öteki” ile ilişkisinde “ben”i inşa ederken, Osmanlı’nın garbiyatçı söylemi, Garp’ta kabaca 15-18. yüzyıldan itibaren gelişen ve 19. yüzyılda “dünyanın egemeni” olan Avrupa kıtasına-medeniyetine karşı “kültüralist” bir tanımla anlamlandırdığı kendi kimliğini merkeze alan bir karşı-söylem geliştirmeye çalışır. Gazete ve dergilerde kullanılan kavram ve kelime gruplarına dayalı “kök paradigma” aracılığı ile hitap edilen kitle için kültürel kodlar üreterek ortak bir “dil” geliştirilir.

Risaleler

Dönemin risaleleri incelendiğinde gazete ve dergiler tarafından benimsenmiş olan yaklaşıma oldukça benzer bir yaklaşımın olduğu gözlemlenmektedir. İttihad-ı İslam, İslam tarihi gibi konuların yanında İslam medeniyeti, İslam ve Avrupa/Hristiyanlık gibi konulara da sıklıkla yer verildiği görülmektedir. İncelenen risalelerde yazarların benimsediği kimliksel aidiyetlerinin Müslüman/İslamiyet olduğu ve ötekileştirilen kimliğin Avrupalı/Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminde merkezi bir konumda yer alan medeniyetçilik gazete ve dergilerde olduğu gibi risalelerde de kendine geniş bir yer bulur. Osmanlı’nın garbiyatçı söylemi Garp medeniyetini sıklıkla reddetmiş olsa bile terakkiyat ve medeniyet kavramlarından vazgeçmemiş ve medeniyet ile terakkiyatın nasıl olması gerektiği üzerinde fikirler beyan etmiştir. Mehmet Fehmi’ye ait olan *Medeniyet İslamiyet’le Olur* isimli risale de medeniyet kavramı hakkında fikir ihtiva eden, II. Meşrutiyet döneminde yayınlanmış risalelerden biridir. Yazar medeniyetin birtakım örf ve adeti barındırdığını ifade eder (Mehmet Fehmi, 1332/1916-1917: 3):

“Medeniyetin hüsn-i muhafaza ve idaresi üç şey ile hasıl olabilir. Birincisi ahlak-ı hasenenin vaz’ ve muhafazası için insanlar yekdiğerlerini terakkub ve terbiye etmek, ikincisi insanlar yekdiğerlerine muavenet ve mazahiret etmek, üçüncüsü insanlar tenasül ederek nevi’ insanın teksirine yardım etmektir.” (Mehmet Fehmi, 1332/1916-1917: 5-6).³⁷

Medeniyetin muhafazası için gerekli şeyler üzerinde durulur ve yazının devamında bunun yedi kısımdan oluştuğu belirtilir. Risalede sıklıkla güzel ahlaka vurgu yapılır. Yiyecek ve içeceklerin konu edildiği bölümde sarhoşluk veren meşrubatın yasak olduğu, çünkü bunların ahlakı bozduğuna değinilir. Güzel ahlaka

³⁷ Ahlak kavramı garbiyatçı söylemin en sık başvurduğu kavramlardan bir diğeridir. Yine bu kavram aracılığı ile de Şark’ın manevi yönü yüceltilirken, Garp’ın ahlaksızlığı vurgulanır. Emile Durkheim medeniyet kavramını, toplumun entelektüel ve ahlaki ürünleri olarak ele almıştır. Ona göre toplumun var olabilmesi için kendisini oluşturan bireylerin bilincine etki ederek, onları kendisine göre şekillendirmesi gerekir (Durkheim 2020: 161). Bu anlamda ahlakın birey olmaktan ziyade toplum olmakla ilgisi bulunmaktadır. Ahlakın terminolojik anlam yapısına bakıldığında, bireyler arası ilişkilerde kişinin içinde bulunduğu grupta belirli bir zamanda ya da genel anlamda geçerli olan ve bireyin de bunlara uyması beklenen çeşitli değer yargılarının tümü olarak tanımlanır (Tepe 1998: 12).

sahip olanların ise medeniyetten tamamen faydalanabildiği ifade edilir. Yazının devamında “bunların tedkiki din-i İslam ile fenn-i tıbbı müracaatla hasıl olabilir” cümlesi geçer (Mehmet Fehmi, 1332/1916-1917: 6). Medeniyet tanımının İslamiyet çerçevesinde yaşamak bağlamında açıklandığı ve bu şekilde güzel ahlaka sahip olmak ile medeni olmak arasında kesin bir bağ kurulduğu ifade edilebilir.

İslam tarihi de garbiyatçı söylemde oldukça önemli bir yere sahiptir; ancak özellikle Orta Çağ döneminde Endülüs’ün İspanya’da oluşturduğu kültür, Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminde sık sık övülerek, Garplı devletlere karşı bir üstünlük simgesi haline gelir:

“İlim ve marifet ve sanat ve mamuriyet cihetiyle Endülüs Hükümeti akıllara hayret verecek derecelerde terakki etti. (...) O esnalarda Avrupa cehalette olup ilim ve marifet Müslümanlarda idi. (...) Tahsil etmek ve sanat öğrenmek için dünyanın her bir cihetinden Endülüs medreselerine koşarlar. Hatta papalar, prensler bile buradan feyz almışlardır.”³⁸ (İbn Nüzhet Cevat, 1913/1914: 36).

Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminde Endülüs kültürü bir üstünlük aracı olarak kullanılır ve modern çağın medenileşmiş, Müslümanlar dâhil tüm dünyaya üstünlük kurmuş Avrupası’na karşı, merkez durumda olunan Orta Çağ dünyasına sık sık atıfta bulunulur.³⁹ “Öteki”ne karşı “beni” tanımlarken, kendi kültürünün ölçütlerini kullanarak ve “kendi”ni merkezi konuma, “öteki”ni çevre konumuna alarak güncel karşı tarihsel bir üstünlük söylemi kurar. Böylece garbiyatçı söylemde Orta Çağ araçsallaşır.⁴⁰ Bu “anlatı”da artık aşağıda/gelişmemiş olan Şark/Osmanlı/İslam değil Garp/Avrupa/Hıristiyanlıktır:

“Arap usul-i mimarisinin derece-i terakkiyatını görmeli idi. Kurtuba’da vesair şehirlerdeki saraylar, köşkler, köprüler, camilerin harabesi bile bugün Avrupalıların hayretini mucib oluyor.” (İbn Nüzhet Cevat, 1913/1914: 36).

İncelenecek bir diğer risale, *İslamiyet’in Avrupa’ya Son Sözü* başlığıyla çeviri bir eserdir. Risale “Ey Akvam-ı Hristiyanıyye” yazısıyla başlar:

“Ey Akvam-ı Hristiyanıyye!

Biraz da bizi dinleyecek zaman geldi. Müslümanlığın Avrupa’ya karşı gayz ve nefreti bîamandır. (...) Tarihimizin herhangi bir devresine nisbetle bugün sizden daha ziyade nefret ediyoruz, sizi bu kadar

³⁸ Risalenin ders kitabı olarak umum mekatib-i ibtidaiyenin ikinci senelerinde okutulduğu belirtilmiştir.

³⁹ Osmanlı basınında Arap medeniyetinin ön plana çıkarılması, II. Abdülhamit dönemi basın-yayınıyla oldukça uyumludur. Tarık gazetesinde yayınlanmış, *Medeniyet-i İslamiye* yazı dizisi bu bakımdan incelenebilir. Bkz. (Entihi, 1886: 2)

⁴⁰ Bkz. Cenk Reyhan, Barış Saday ve M. Oğuz Doğan, “Post-modernist Kuramın Neo-Muhafazakâr Aparatı: Araçsal Orta Çağ”, AÜ SBF Dergisi’nde yayınlanacak-yayın onayı almış makale. “Araçsal Orta Çağ” kavramsallaştırmasının yapıldığı makalede, modernitenin distopik bir geleceğe hizmet ettiğini savunan, “araçsallaştırıcı” Orta Çağ güzellmelerinin eleştirisi yapılır. Bu güzellmelerin romantik ve neo-muhafazakâr söylemlerle ilişkisi tartışılır ve Aydınlanma felsefesinin niteliksel yönüne vurgu yapılır. Bu söylemde bir “Orta Çağ kültü” oluşturulmakta ve makalede ifade edilen “güzelleme” ifadesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

zengin ve zi-şevket yapan bu medeniyet ve harekât-ı terakkiden iyi biliniz ki, bütün kuvvet-i ruhumuzla istikrah etmekteyiz.” (Bağdadî, 1915: 1).

Risalenin henüz başlangıcında kimliksel bir sınır çizilir. Yazar bir Müslüman olarak benimsediği kimliksel aidiyetini vurgular ve böylece merkeze Müslüman/İslamiyet bakış açısı konularak, “öteki” “ben”in bakış açısına göre değerlendirilir. Yazar gayz/kin ve istikrah/nefret gibi kelimeleri ötekileştirmek için kullanır ki bu ötekileştirme artık “linç” kavramını çağrıştıran bir boyuttur.⁴¹ Ancak burada ötekileştirmenin nesnesi yalnızca Hristiyan akvamı olmayıp, aynı zamanda “medeniyet” ve “harekât-ı terakki” de reddedilir/dışlanır. Esasen burada ötekileştirilme, dışlanma ve reddedilmenin esas hedefinin dönemin medeniyetine yapılan atıfla birlikte modernleşme olduğu düşünülebilir. Yazının devamında ön plana çıkan noktalar şunlardır:

“(.) biz bu din ile Yunan-ı Kadim, İran ve Hind felsefelerini tettebbu’ ve tedkik edebildik. Bu din ile sizden daha evvel bütün aksam-ı marifet-i insaniyeye ittilâ’ kazanabildik ve yine bu din ile sizin Hristiyanlık aleminizin herhangi bir havari ve azizinden pek çok ziyade isabet-i fikir ve nazar ve secâyâ-i asile ashab-ı zevat yetiştirebildik. Bugün sizin usul-i diniyye ve mezhebiyyenizden başka bize Hristiyan Avrupa’dan gelen bütün fünun ve sanayinizi de nefret ve istikrahla reddediyoruz”. (Bağdadî, 1915: 1).

Benimsenen kimlik unsurlarıyla “öteki” olanın kıyaslandığı ve yazarın kendi kimliğine ait unsurun yani ben/Müslüman/İslamiyet/Şark unsurunun öteki/Hristiyanlık/Garp unsuruna karşı yüceltildiği görülür. Yazıda Avrupa Hristiyanlık ve medeniyet unsuru olarak görülen sanayi ve bilimle özdeşleştirilir ve bunların tümü reddedilir. Burada yalnızca bir Müslüman ben ve Hristiyan öteki inşa edilmez, aynı zamanda bir Şark-Garp ayrımına da atıfta bulunulur. Bahsedilen Yunan, İran ve Hint felsefesi ile Şark medeniyeti ve Avrupa/Hristiyanlık ile Garp medeniyeti simgelenir.

İncelenecek bir diğer eser *20. Asırda Vahşet Mukabili Ehl-i İslam’ı İttihada Davet* başlıklı risaledir. Şamlı Naciye Hanım’a⁴² ait olan eserde garbiyatçılığın klasik söylemlerini görmek mümkündür. Risale Hükümet-i İslamiye’den herhangi birinin bir ıslahat ya da tanzimat yapmak istediğinde Ehl-i Salib hükümetlerinin duruma müdahale ederek, söz konusu devletin terakkisine engel olduklarını belirterek başlamaktadır:

“(...) Kurun-ı vustada Ehl-i Salib alenen Ehl-i İslam üzerine ittifaklar ve ittihadlar yaparak yürürler idiyse de yirminci asırda yaptıkları

⁴¹ Esasen anlatıda kullanılan bu dil “ben-bize” karşı “öteki-ötekileşmiş” kişiye karşı bir “linç kültürü”nü de beslemektedir. Linç, bir cezalandırma eylemidir. Kişilerin cezalandırma yöntemi olarak hukuku bir kenara bırakması ve şiddet eylemini kendilerinin gerçekleştirmesidir. Linç yalnızca zihniyetten ya da siyasal gelenekten kaynaklanmaz ayrıca maddi dönüşümlerin etkisiyle toplumsal yapının değişiminden kaynaklanmaktadır (Düzgün-Özkan, 2017: 47).

⁴² Risalede doğrudan müellif bilgisi geçmemektedir. Kitabın sahibi ve naşiri Şamlı Naciye Hanım olarak yer almıştır. Bu sebeple yazar olarak bu isme yer verilecektir.

hücum hep medeniyet maskesi altında icra edilmekte olup bu asır medeniyette yapılmakta olan vahşet ve canavarlıkların emsali kurunu vüstada bile hiçbirisi görülmemiş idi.” (Şamlı Naciye Hanım, 1913/14: 3).

Orta Çağ dönemine atıfta bulunulur. Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği üzere garbiyatçı söylemde Orta Çağ Hristiyan dünyası karanlık bir çağ içinde olduğu fikrinden hareketle eleştirilir. Buna karşıt olarak Orta Çağ İslam dünyası bilimsel gelişmeler ve medreselerin niteliği ve niceliği yönünden övülür, yüceltilir. Söz konusu risalede bu dönem Haçlı Savaşları yönünden ele alınır. Yazar “Ehl-i Salib”,⁴³ yani Hristiyan olarak nitelendirdiği devletlerin eylemlerini vahşet ve canavarlıkla simgeleyerek doğrudan doğruya bir dini ötekileştirme yoluna gider. Risalenin ilgili kısmında çalışmanın konusu açısından da dikkat çekici olan husus, bu eylemlerin “medeniyet maskesi” altında yapıldığının ifade edilmiş olmasıdır. Daha önce ele alınmış olduğu gibi reddetme ve ötekileştirmenin nesnesi olarak modernleşme sürecinin hedefe konulduğu görülmektedir. Özellikle belirtilmelidir ki kastedilen medeniyet, Avrupa/Garp/Hristiyan medeniyetidir ve bu anlamda yazarın zihin dünyasında bir Şark ve Garp ayrımının yapıldığı da söylenebilmektedir. Nitekim yazının devamında yazarın, “Ehl-i İslam”ın düşmanlarını millet bazında da ele aldığı ve yine “medeniyet” kavramına atıfta bulunduğu görülmektedir. Buna göre,

“Sırası geldikçe bu vahşetlerden bahsettiğim zaman hem tüyleriniz ürpercek ve hem de yirminci asır medeniyetine lâ’net-hân olacaksınız. Ehl-i İslam’a en ziyade garazkâr olan Moskof, İtalyan, Yunan, Bulgar, Sırp, Karadağ mutaassıbları olup diğer ehl-i salib bunlara nisbeten ehven-i şerdir. (...) Moskof, İtalyan, Yunan ehl-i İslam’ın başlıca düşmanıdır.” (Şamlı Naciye Hanım, 1913/14: 3).⁴⁴

Risalenin bu kısmında kimliksel aidiyet üzerinden ötekileştirme, düşmanlaştırma boyutunda yapılmaya devam edilir. İslam’a en ziyade nefret duyan Moskof, İtalyan, Yunan, Bulgar, Sırp, Karadağ bağnazlığına karşı diğer Ehl-i Salib nispeten “kötünün iyisi/ehven-i şer”dir. Kötü ve kötünün iyisi şeklinde iki kategoride yapılan ötekilik inşası ile risalenin yazıldığı tarihteki Osmanlı İmparatorluğu’nun iç-dış siyasal hayatı (Trablusgarp ve takiben I. ve II. Balkan Savaşları) arasında yakın bir bağ vardır. Risalenin başlangıcından itibaren medeniyet üzerinden eleştiri getirilerek din temelli bir medeniyet vurgusunda bulunulur. Burada da garbiyatçı söylemin klasik unsurlarından olan bir Şark-Garp ayrımı yapıldığı ve Şark’ın İslamiyet’le, Garp’ın ise Hristiyanlıkla bütünleştirildiği anlaşılır. Bu anlamda yazarın kimlik inşasında bize ait olan İslam’ın düşmanı ve ötekisi olanın Hristiyan milletler olduğu vurgulanır. Vurgulanması gereken konulardan biri de II. Abdülhamit dönemi basını ile II. Meşrutiyet basını arasındaki

⁴³ “Dönemin Müslüman tarihçilerinin “Franklar” kelimesiyle ifade ettiği Haçlılar tabiri, Doğu’da ilk defa Osmanlılar tarafından Fransızca “Croisades” kelimesinin karşılığı olarak “ehl-i salib”, Araplar tarafından da “Salibiyyûn” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu seferlere katılanlara giysilerinin üstünde haç işareti taşıdıkları için bu ad verilmiştir” (Demirkent, 1996: 525).

⁴⁴ Yazarın özellikle bu milletleri ön plana çıkarması, II. Meşrutiyet döneminde yaşanan isyanlar, Balkan Savaşları ve İtalya’nın Trablusgarp’ı işgal etmesiyle ilgili olmalıdır.

farktır. II. Abdülhamit basınının garbiyatçı söyleminde Hristiyanlık'a dair doğrudan bir ötekileştirme çok sık yer almazken, II. Meşrutiyet basınında buna daha sık yer verilir. Bu durum kaybedilen ve nüfusun çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu topraklarla ilgisi olduğu kadar, II. Meşrutiyetin ilanını takip eden ve Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan birtakım olaylarla da ilgili olmalıdır.

Risaleler bağlamında incelendiğinde kimlik inşası din temelli bir vurguya sahiptir. Din vurgusu üzerinden kurulan kimlik inşasında İslamiyet ben/bana ait olan olarak merkez bakış açısı/özneyi, Hristiyanlık ise ötekileştirilen/dışlanan olarak çevreyi/nesneyi oluşturur. *İslamlara Açık Mektup* ismiyle 1332 (1913/1914) yılında yayınlanan risalede de yazarın benimsediği aidiyet Müslüman/İslamiyet kimliğidir:

“Vaktiyle, seyf-i satvet ve galibiyetimize karşı cizye veren akvam şimdi her vech ile kuvvet bularak esbab-ı galibiyeti mâ ziyade temin eylediler. Vapurlar, demiryolları, postalar, telgraflar, telefonlar, elektrikler ve tayyareler gibi vesait-i müteaddid ile hasbel mevki onlara merbut olduk. (...) Devr-i fütihat onlara geçti. Bugün bizi mahvetmek istiyorlar.” (Manisalı Halil Hilmi, 1916/17: 3-4).

Burada dönemin teknolojik gelişmelerine değinilmesi sebebiyle, medeniyet ve terakki gibi kavramların ele alındığı, bunların kastedildiği söylenebilir. Ele alınan ilk iki risalenin de aynı şekilde dönemin medeniyetine yer verdiği hatırlanmalıdır. Ancak söz konusu risalenin diğerlerinden farkı, medeniyetin burada reddedilmemesi ya da olumsuzlanmamasıdır. Yazarın sıraladığı tüm teknolojik gelişmeler olumlu olarak algılanır. Ancak “cizye veren akvam” konusunda yazarın Hristiyanlığa bir göndermede bulunduğu düşünülebilir. Aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminde yaşanan birtakım olaylardan etkilenildiği açıktır. Zira cizye veren akvamdan kastedilen Osmanlı tebaası olan Hristiyanlardır. Yazar risalenin devamında o çağın teknolojik gelişmelerine, “terakkisine” yer vererek, Osmanlıların da bu konuda adım atmasının gerekliliğinden bahseder. Ancak dönemin medeniyet ve terakkisine değinen yazarın, tamamen maddi medeniyet öğelerini sıraladığı görülür (Manisalı Halil Hilmi, 1916/17: 5). Yazarın vurguladığı bir diğer konu ise Müslümanların ittifak halinde kalmalarıdır. Ona göre Müslümanlar birbirlerine destek olmayışları sebebiyle zarar görmektedir:

“Bizim bu ittifaksızlığımızdan düşmanlarımız müstefid olur. Onlar zengin, biz Müslümanlar fakir, zelil kalırız. Kalırız da hatta küçük düşmanlarımızın kirli ayakları altında eziliriz.” (Manisalı Halil Hilmi, 1916/17: 10-11).

Müslümanların aynı aidiyete/kimliğe sahip bir topluluk olarak düşmanlarına karşı birbirlerine destek olması gerektiği vurgulanır. Ayrıca medeniyetin getirdiği tüm yenilikler bu topluluğun selametine hizmet etmelidir. Bu bağlamda Müslümanlar ve diğerleri/düşmanlar olarak inşa edilmiş bir yapıda Müslümanlar ben/bana ait olan/biz temsiliyetini taşıırken, bu aidiyet sınırları dışında kalanlar ise onları/ötekileri oluşturur.

Osmanlı'nın garbiyatçı söylemi tarafından Şarklı kimliği içerisine Müslüman olmayan farklı milletler dâhil edilse de bunların da aynı sorunlar çerçevesinde ele alındığı anlaşılır. Bahsedilen sorun Avrupa'nın yani Garp'ın tahakkümü altında bulunmaktır. Ancak tahakkümün kültürel bir yanı da olduğu açıktır. Osmanlı basını Tanzimat'tan sonra Yeni Osmanlılarla başlayan ve II. Abdülhamit döneminde zirve noktasını yaşayan reddiyecilik evresine girmiştir.⁴⁵ Reddiyeciliğin odak noktası ise Garp'ın yani Avrupa'nın medeniyetinin manevi boyutuna yöneliktir. Maddi-manevi medeniyet unsurlarının ayrıştırılması ve bunların bize ait-iyi olan ile ötekine ait-kötü olan olarak belirlenmesi, garbiyatçı söylemin en sık başvurduğu yöntemlerden biridir. Hatta denilebilir ki bu yöntem entelektüel anlamda olduğu kadar siyasi anlamda da yönlendirici olmuştur.

Garbiyatçı söylemin kendini ötekine karşı yüceltme yöntemlerinden biri de kendi özgüllüğüne yönelmesidir. Özgüllüğüne yönelerek ve bunu öne çıkararak garbiyatçı söylemin kimlik inşasında özellikle farklılıkları temel aldığı görülür (Reyhan-Aksoy, 2019: 202). Bu bağlamda Ahmet Naim tarafından yazılmış olan *İslam'da Davayı Kavmiyet* isimli risale konuya örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Risalenin odaklandığı konu kavmiyet meselesinin reddine, dolayısıyla Şark ve Garp arasındaki farklılıklara ve Garp'tan geldiği düşünülen fikirlerin "reddiye"sine dayanmaktadır. Risalede Müslümanların birbirleriyle kardeş oldukları fikri vurgulanmış ve dini referanslarla kuvvetlendirilir:

"Burada Müslimin arasına kavmiyet ve cinsiyet davasının, tabir-i diğerle asabiyet-i kavmiye ve cinsiyenin belirmesi on beş yirmi senelik bir şey ise de en ziyade açığa vurulması, memleketin hayat ve memmat mesailinden biri haline getirilmesi meşrutiyetten bed' ediyor. Bu da saika-ı cehl ile Avrupa'dan istiare ettiğimiz muzır -ve fikr-i acizanemce- (...) mühlik bir bid'at-ı ecnebiyedir. Zaten Avrupa'nın daima en fena şeylerini almak, iyi şeylerini de bozmadıkça tatbik etmemek bizim en calib-i dikkat felaketlerimizden biridir." (Ahmet Naim, 1916/17: 4-5).

Avrupa'dan/Garp'tan gelen kavmiyet yani ulus bilinci eleştirilir. Yazıda çözümlenmesi gereken iki konu vardır. Bunlardan birincisi ulus bilincinin Müslümanlar açısından eleştirilmesidir. Müslümanların tek bir kimliksel aidiyete sahip olduğu düşüncesi açısından ulus bilinci yıkıcı bir yapıdadır. Bu durum Manisalı Halil Hilmi'nin risalesinde değinildiği gibi Müslümanların ittifak olmaları gerektiği düşüncesiyle de uyumludur. Bu bağlamda II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı bakış açısının en büyük kaygılarından birinin Müslüman kimliğini korumak olduğu söylenebilir. Ayrıca yazarın Avrupa hakkındaki düşüncelerinden de bahsedilmelidir. Burada ulus kavramı, Avrupa'dan gelen zararlı bir "bid'at"

---

⁴⁵ Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" hakkında verdiği konferans esnasında savunduğu düşünceler bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da karşılığını bulmuştur. Niyazi Berkes'in reddiyecilik/apologetique olarak bahsettiği bu savunuda Osmanlı aydınlarının verdiği karşılık esasen garbiyatçı bir savunuyu yansıtmaktadır. Osmanlı basın-yayınında bir Arap savunusuna dönüşen tepki, medeniyetin Araplar tarafından oluşturulduğunu savunmuştur (Berkes, 2002: 353).

olarak tanımlanır.⁴⁶ Bu anlamıyla Avrupa'dan gelen ve "ben" in kimliğini ayrıştırıcı, zararlı olan ulus bilincinin reddedildiği anlaşılır. Yazının son kısmı da dikkat çekicidir ki yazar, Avrupa'nın kötü yanlarını alıp iyi yanlarını da bozarak uygulamanın Osmanlılar açısından bir felaket olduğunu belirtir. Bu durum maddi-manevi kültür öğelerinin ayrıştırılması meselesine doğrudan örnek olmaktadır. Ulus kavramının İslamiyet'e ve Müslümanlara olan zararından bahsedilir (Ahmet Naim, 1916/17: 5). Türkçüler Halis Türkçüler ile Türkçü-İslamcılar olarak iki kısma ayrılır (Ahmet Naim, 1916/17: 7). Yazar Halis Türkçüler olarak isimlendirdiği grubu açıkça dinsizlik mefkûresi aşlamakla itham etmektedir (Ahmet Naim, 1916/17: 8):

“Zira kavmiyet zokası zehirlidir. Onu yutanlar zaten dinsizlikle malûl hastalar ise bu zehir ile şifayab olmazlar.” (Ahmet Naim, 1916/17: 16).

Dinî kimliğin/aidiyetin ön plana çıkarıldığı yazıda, dinsizliğe karşı da uyarı yapıldığı görülür. Yazar dinsizlik konusunda yalnızca Türkçüleri ön plana çıkarmaz; Türkçü-İslamcı olarak isimlendirdiği grubun da düşüncelerini sıklıkla eleştirir ve aynı zamanda halkın birden çok mefkûre içine çekilmemesi gerektiğinden bahseder (Ahmet Naim, 1916/17: 15-16). Yazarın “ulus bilinci” ile dinsizlik konusunu yan yana getirmesi ve bu konularda uyarılarda bulunması, ulus bilincinin Avrupa'da ortaya çıkış süreci ile bu sürecin yine garbiyatçı söylemdeki olumsuz algılanışını düşündürür. Garbiyatçı söylem ulus bilincinin Avrupa'da ortaya çıkış sürecinde sekülerliğin de gelişimini “dinsizlik” olarak algılayarak, ötekine ait olanı reddeden bir bakışı “dil” e getirir.

Garbiyatçı söylemin medeniyet üzerinden getirdiği eleştirilerden biri de taklitçiliktir. Burada medeniyet Garp'ın ötekileştirilmesinde Şark'a/İslam'a ait olan medeniyetin özgüllüğü üzerinden bir araç haline getirilerek kültüralist zeminde somutlaştırılır (Reyhan-Aksoy, 2019: 220). Bu bağlamda incelenecek diğer bir eser *Mukallidliklerimiz* isimli risaledir. Yazarının ismi yalnızca Mehmet olarak geçmekte olan eser, 1329 (1913/14) yılında yayınlanmıştır. Eser Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatında Garp medeniyetinden etkilenmeye eleştiri niteliği taşımaktadır:

“(…) bir milletin nail olduğu hürriyetin derecesi de ancak şahrah-ı terakkiyat-ı maneviye ve fikriyede sarf edebileceği ikdamatın mikyasıdır.” (Mehmet, 1913/14: 3).

Alıntılanan bu kısımda manevi ve fikri anlamda ilerlemenin bir milletin hürriyet derecesini gösterdiği savunulur. Garbiyatçı basının ilk savunularından biri olan maddi hayata karşı olarak manevi olanın artırılması fikri, bu risalede de yer bulur:

⁴⁶ İslami terminolojide bid'at kelimesi yenilikler anlamını taşır ancak bunlar günah olarak kabul edilir. Osmanlı siyasal-düşünsel kültüründe bid'at olanın yasaklanması bağlamında kavramın belirleyiciliği bulunmaktaydı. Osmanlı'nın modernleşme sürecinde Garp'tan gelen birçok kavram bid'at olarak adlandırılmış ve Namık Kemal gibi söz konusu kavramları İslami terminolojiyle ifade etmek isteyen kişiler de bid'ate düşmekle suçlanmıştır (Reyhan, 2022: 445-446).

“Medeniyet-i garbiye ile müessesat-ı siyasiye ve ictimaiyesinin bizde pek tabii olarak uyandırdığı hiss-i meclubiyet Avrupa akvamının tecaribinden istifade etmek arzu-yi şedidini tevliid etmekte ve bu arzu da felsefe-i fikriyemize garip bir mahiyet, siyasi ve ictimai fa’aliyetimize başkaca bir hususiyet vermektedir. Şu kadar ki her milletin kendine mahsus efkâr ve ihtiyacı olduğu için umur-ı siyasiye ve ictimaiyede diğer bir milletin tecaribinden istifade etmek kadar müteassir bir keyfiyet olamaz. Bu hususiyet-i efkâr ve hissiyat olmasa idi alem-i ahval-i ictimaiye ve alem-i ahval-i hayvanat ile garip bir surette memzuc olurdu; bunun içindir ki milel-i sairenin tecaribinden istifadeye teşebbüs eden bir milletin tamiri na-kabil hatiata düşmemesi pek küçüktür.” (Mehmet, 1913/14: 4-5).

Yazar burada Garplılaşmayı eleştirerek, “kültürel özgüllük” üzerinden Şark-Garp ayrımı yapar. Ona göre, her milletin kendine mahsus özellikleri ve ihtiyaçları vardır ve başka bir milletin tecrübesinden faydalanan millet kabul edilemez hatalar yapabilir. Diğer risalelerde olduğu gibi öteki olan ve bizden olmayan millet-medeniyet Garp medeniyeti olarak belirlenir. Yazarın temel kaygısı Şark ve Garp medeniyetlerinin birbirinden ne derece farklı olduğunu okuyucuya kanıtlamaktır. Bu farklılığı vurguladığı husus din olgusudur. Yazar risalenin devamında Garp medeniyetini Hristiyanlık ile Şark medeniyetini ise İslam’la özdeşleştirir (Mehmet, 1913/14: 6).⁴⁷ Osmanlı’nın garbiyatçı söylemde sık sık karşılaşılan bu din vurgusunun temel problemi, inşa edilen Şark medeniyetinde özdeşleştirilen İslam vurgusu ile ilgilidir. İnşa edilen Şark medeniyeti ile kastedilen Müslümanların yaşadığı ülkeler midir? Çin yahut Japonya gibi ülkeler Osmanlı’nın garbiyatçı söyleminde hangi noktada durmaktadır?

Bu dönemde çeviri bir eser olarak yayınlanan ve Şarklı bakış açısını yansıtan bir örnek, Hatano’ya ait *Asya Tehlikede* isimli risaledir. Osmanlı ve Japon aydınların Avrupalılaşma ve Garplılaşmaya karşı fikirleri oldukça yakındır. Japon aydınların Garplılaşma karşısında verdiği tepkiler klasik bir garbiyatçı söylemi barındırır.⁴⁸ Osmanlı’nın garbiyatçı aydınının gözünde Japonya ideal modernleşmenin örneklerinden birini oluşturur. Bu ideal modernleşmenin tanımı ise hem terakki edebilmek hem de kimliğini, geleneklerini ve güzel ahlakı muhafaza edebilmek ile ilgilidir (Avcı, 2013: 145-146). Japonya ile ilgili tanıtıcı yazılara II. Abdülhamit dönemi basınında yer verilir ve Japonların güzel ahlakı ve vatan sevgileri gibi konular övülür (Avcı, 2013: 150). İncelediğimiz risalede ise Garplı ötekilere Avrupa’nın yanında Amerika’nın da katıldığı görülür. Başlangıç kısmında *Avrupalıların Asya’daki Mezalimi* başlığı altında fotoğraflara yer verilir (Hatano, 1912/13: 4). Bütün Asyalıların Avrupa ve Amerika’ya karşı ittifak etmeleri

⁴⁷ Din vurgusu yapılırken özellikle Hristiyan toplumlarda bulunan dini ve sosyal sınıf sistemine vurgu yapılmıştır. Yazara göre İslam’ı benimsemiş Şark medeniyetinde sınıf sistemi bulunmamaktadır.

⁴⁸ Japon garbiyatçıların söylemlerine dair bkz. Ian Buruma- Avishai Margalit, *Garbiyatçılık Düşmanlarının Gözünde Batı*, (İstanbul: YKY Yayınları, 2022).

gerektiği belirtilir. Ayrıca Rusya'nın da Avrupalı ülkelerden sayıldığı görülür (Hatano, 1912/13: 10):⁴⁹

“Saiko Japonların itikadınca gayet büyük bir dahi olduktan maada büyük bir mütefekkir idi. Bundan tamam kırk sene mukaddem Saiko umum Amerika ve Avrupa hükümetlerine karşı tedafüi bir vaziyet almak lüzumunu hissederek aksa-yı şark hükümatı meyanında bir ittifak akd olunmasını hükümete tavsiye etmiş ve bu hususa aid teşebbüsatta da bulunmuştur.” (Hatano, 1912/13: 10).

Burada Avrupa ve Amerika Devletlerine karşı bir ittifaktan bahsedilir. Yazarın ittifak yapmasını istediği milletler ilk olarak “Aksa-yı Şark” yani Japonya ve Çin gibi ülkelerdir ancak sonrasında bu ittifakın içine diğer Şarklı milletlerin Osmanlılar, Afganlar, İranlılar ve Hindistan gibi ülkelerin de dâhil edilmesi tavsiye edilir:

“Demek oluyor ki bunların kâffesi Asya ittifakı için birer sermaye, birer esas teşkil edebiliyor. Japonya hükümeti bila-tereddüd fırsatı kaçırmayıp ibtida Çin-Japon ittifakını hemen akdetmeli, sonra Osmanlı, Afgan ve Siyam Devletleriyle de ittifak teşebbüsünde bulunur. Böyle bir ittihadından haberdar olduğu gibi Acemistan kendi el uzatır (...).” (Hatano, 1912/13: 12).

Şark ittifakı dâhiline alınmak istenilen ülkeler, aynı zamanda öncelik durumuna göre yazarın aidiyetini/kimliğini de ortaya çıkarır. Onun benimsediği kimlik çerçevesinde ilk olarak Çin ve Japonya gelir. Bu ülkeler Şark dâhilinde hem coğrafi anlamda hem de kimliksel aidiyet anlamında daha yakın ülkeler şeklinde düşünülür. Bunun ardından Osmanlı, Afgan, İran vb. gibi ülkeler de Şarklı olmaları bakımından ben ve bize dâhil olan ülkeler arasındadır. Burada bütünleyici bir Şark kimliği bulunmaktadır. Ben/Biz Şarklı kimliği içinde homojenleştirilir.

Osmanlı basınında Şarklıların ittihadı meselesi genellikle İslamların ittihadı şeklinde yansıma bulur. Celal Nuri'ye ait olan *İttihad-ı İslam ve Almanya* isimli risale bu bağlamda incelenen risalelerdendir. Risale I. Dünya Savaşı etkisini taşır ve bu sebeple özellikle Fransız, İngiliz ve Rus vurgusu yapılır. Giriş kısmında yazar birtakım sorular yöneltir. Bu sorulardan biri de kimlerin İslam'ın dostu, kimlerin düşmanı olduğuna yöneliktir (Celal Nuri, 1917: 4).⁵⁰ Yazarın bakış açısı genellikle İslamlar ve diğerleri olarak yer alır; ben/biz İslamlar ve diğerleri/ötekiler ise Avrupalı devletler olarak sunulur. Yazarın genel bakış açısını oluşturan bu duruma istisna olan devlet Almanya'dır. Yazar Almanya ile Osmanlı Devleti'nin aynı safta savaşıyor olmasını “Almanya, İslam ile birleşerek Anglo-Saksonlara, İslavlara, Fransızlara karşı geliyor” şeklinde yorumlar (Celal Nuri, 1917: 11):

⁴⁹ “Rusya Devleti'nin Moğolistan hakkında takip etmekte olduğu vaziyet-i siyasiye nazar-ı itibara alınır da mülhaza olunursa zahir olur ki Rusya'nın maksadı Moğolistan'ı istila etmektir. Bundan başka İngilizlerin de Tibet hakkında takip etmekte oldukları politika bizi “Asya Tehlikede” diye bağırırmaya mecbur ediyor.” Hatano, a.g.e., 7.

⁵⁰ “Bu cihatta kimler İslam'ın zahir ve destgiri, kimler hasım ve hilafgiridir?” (Celal Nuri, 1917: 4).

“Fransızca, bugün lisanların en incisi, en kat’isi, en güzeli olmuştur. (...) İngiliz edebiyat ve sanayi Fransa’ninkinden pek geri kalmaz. (...) Fakat divan-ı tarih huzurunda muhakemeleri icra edilecek olursa acaba bu iki millet ve müttefikleri Rusya daha ziyade hayır mı? Yoksa şer mi işlemişlerdir?” (Celal Nuri, 1917: 12).

Yazar bu soruyu sorduktan sonra İngiliz, Fransız ve Rusya elinde olan esirlerin sayısını vererek, bu sayının dünyanın yarısı derecesinde olduğunu belirtir:

“(...) her türlü hukuka malik olan nısf-ı beşerî bir kâbus-ı mütemadi-i bid’ad altında tutmak, insaniyeti ezmek, kabiliyetini söndürmek izzet-i nefsinı kırmak, kuvvetini heder etmek gibi irtikab olunan cinayet-i müdhişenin günahını acaba meydana konan birkaç eser-i sanat silebilir mi? (...) Şu üç devletten ikisi boş kavgalar içinde o kadar heba-yı kabiliyet etmişlerdir ki artık bunların saha-i medeniyette görecekt işleri, oynayacak rolleri pek kalmamıştır. Fransa, kadınları gibi zürriyetten kalmıştır. Çocuk yetiştiremiyor. İngiltere malının muhafazasından başka bir şeyle meşgul değil. Binaenaleyh necm-i zemin bunların elinde kalırsa beşeriyet hakikaten tereddidi edecek, mebna-yı hazır medeniyet çökecek, nevi’ insaniyetin kabiliyeti azalacaktır.” (Celal Nuri, 1917: 13).

İngiltere, Fransa ve Rusya savaş koşullarında kurulan ittifaklar üzerinden ötekileştirilip “beri” taraftaki Almanya İslam dostu olarak bize dâhil edilir. Yazara göre Fransa ve İngiltere sebebiyle ki Rusya da bunlardan geri kalmaz, beşeriyet gerileyecek ve medeniyet çökecektir. Karşı taraftaki Anglo-Sakson, İslav ve Fransız medeniyetlerinin oluşturduğu üçlü ittifakından “hayır” değil “şer” gelir.

Osmanlı’nın garbiyatçı söylemi Şark ve Garp medeniyetini inşa ederken ve Garp’a karşı bir kimlik oluştururken bu kimliğin temelini büyük ölçüde yine din/İslamiyet meydana getirir. Bunun sebebi korunmak istenilen kimliğin, dinsel aidiyetle sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Osmanlı’nın garbiyatçı söylemine göre Garp, yaşadığı süreç ve geldiği aşama itibariyle kendi içinde dini bertaraf etmiştir ve Müslümanlardan beklediği de budur. Ancak buradaki çatışmalı sorun yazılarda özellikle Hristiyanlık dininin Garp ile özdeşleştirilmesi ve İslamiyet’le olan tarihsel çatışmalar üzerinden ötekileştirilmesi konusudur. Garbiyatçı söylem ben ve öteki ilişkisinde “kendi benliği” içinde bir yandan kendini Şark/İslam dini ile özdeşleştirip dinsel bir kimlik inşa ederken; diğer yandan Hristiyanlık dinini Garp/Avrupa ile özdeşleştirerek onu dışlar ve ötekileştirir. Risaleler bağlamında garbiyatçı bakış açısı araştırıldığında gazete ve dergilerle “kök paradigma” vasıtasıyla ortak bir dil ve kelime grupları oluşturulduğu anlaşılır. Bu durum esasen Osmanlı’nın garbiyatçı bakış açısını ve kullanılan “kültür kodları” aracılığı ile geliştirdiği ortak bir anlam dünyası ortaya çıkarır. Bu kapsamda, gazete ve dergilerde görülen savunu ve tepkiye, risalelerde de yer verilir.

Edebî Yayınlar

II. Meşrutiyet dönemi roman ve hikâyeleri toplumsal meselelere yönelerek, konuşma dil ve üslubunu etkin hale getirmeye çalışır. Dönemin siyasal olayları ve buhranları, aydınları ve onların edebî eserlerini de etkiler (Şimşek, 2017: 78). Bu dönem edebiyatında Osmanlıcılık, Garpçılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin etkisi de göz önünde tutulmalıdır (Şimşek, 2017: 80). Romanlar ve hikâyeler kapsamında incelendiğinde Şark-Garp çatışması, II. Meşrutiyet döneminin edebî eserlerinde büyük yer tutar ve garbiyatçı söylemin edebiyata yansımaları alafranga eleştirisi, kadınların eğitimi, ahlaki yozlaşma, yabancı gibi temsiller ve dinî vurgular üzerine kurulur.

İncelenecek ilk eser II. Abdülhamit döneminden itibaren hem edebiyat alanında hem de basın alanında etkin olmuş olan Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* isimli eseridir.⁵¹ Eserde Şark-Garp çatışması; kız çocuklarının eğitimi ve mutaassıp/geleneksel aileler temsilinde görülmektedir. Bunun yanında birçok farklı açıdan Şark ve Garp medeniyetlerinin karşılaştırması da yapılmaktadır. Örneğin eserde eski mahalle-yeni mahalle kavramlarına yer verilerek, eski mahallelerin yerine yeni mahallelerin kurulması, evlere yeni isimlerin verilmesi, eskiye ait konak kavramının unutulmaya başlaması gibi konular, bir medeniyet karşılaştırmasının içeriğini oluşturur. Eski mahalle, eski medeniyeti yani Şark medeniyetini, yeni mahalle ise yeni medeniyeti yani Garp medeniyetini temsil eder (Özdemir-Süğümlü, 2014: 1067):

“Yalnız Remziye'nin sahip olduğu müsaade çerçevesinde yetişmiş olsaydı, Müslümanlığa ait olan terbiyeden mahrum kalarak, sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu. Yeni fikirler içinde! Anlıyor musunuz? Bunu çok iyi anlamanızı rica ederiz. O yeni fikirlerin en masumları bile bazı müşkülpesentleri gerçekten düşündürmektedir. Halbuki yeni fikirlerin en çılgınları o kadar ileri derecelere varmıştır ki. Bu kadarına anlayış gösterenlerin “Müslüman'ım” diye geçinmelerine şaşırılmalı.” (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 15).

Romanın bu kısmında aynı zamanda başkarakter olan Ahdiye'nin eğitimi konu edilir. Ahdiye geleneksel değerlere ve dini eğitime önem veren annesi tarafından belli bir seviyede eğitim aldıktan sonra okula gönderilmek istenmez. Ancak arkadaşı Remziye'nin ailesi ise kızlarının eğitiminin devam etmesini onaylamaktadırlar. Burada geleneksel ve modern arasındaki çatışmanın, kız çocuklarının eğitimi üzerinden ailelerin kıyaslanarak ortaya konulduğu görülür.

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa Adab-ı Muaşeretini Yahut Alafranga* isimli eseri, alafranga karakter, Şark-Garp çatışması ve taklitçilik eleştirisi hakkında önemli eserlerden biridir. Ahmet Mithat bu eserinde alafrangalıkla ilgili olarak şöyle der:

“Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usul ve adab-ı muaşeretlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim adap ve usul-i maişetimizden bihakkın haberdar değillerdir ya. Lakin bizde her şeyi onlara taklide heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklittteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayri matbu ve gayri müstahsen olan cihetlerini taklide ve makul ve Memduh olan şeylerini gafletle ihmale sevk ediyor.” (Ahmet Mithat Efendi 2016: 16).

“Yeni fikirler”, Osmanlı’nın içinde bulunduğu ve uzun yıllardır sürdürülen Garplılaşmayı ve bu gelişimin sonucu olan II. Meşrutiyeti ifade etmektedir:

“Allah korusun! Dinden çıkmışlar mı diyeceğiz? O yeni fikirlerde Hıristiyanlık dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar yayılınca, Hıristiyanlık dahi kalmaz. Bunlara “Avrupalı” demek belki doğru olabilirse de gerçek şu ki, ileri fikirlerin bu derecesi Avrupa’da ahlaki koruma gayretinde bulunanların gözünde de yüceltilmemektedir.” (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 15).

Söz konusu yeni fikirler “kültürel kodlar” aracılığı ile dinsizlik ve ahlaksızlıkla özdeşleştirilir. Bu tipik bakış açısı gazete/dergi ve risalelerde ele alınan yazılarda karşılaşılan fikirlerle uyumlu olarak Avrupa’da yaşanan birtakım tarihsel sürecin ve modernleşmenin/sekülerleşmenin dinsizlik olarak adlandırılmasıdır.

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte kadınların eğitimi ve toplum içindeki yerleri dönemin aydınları arasında oldukça fazla tartışma alanı bulur.⁵² Kadınların eğitimlerinin yaygınlaşması ve kamusal alana girmeleri konusu geleneksel değerlerle modern değerlerin önemli bir çatışma alanı olur. Bu durum temelde Şark-Garp çatışması ile ilgilidir. Kadınların toplum içinde daha fazla aktif olmaları, Garp’tan gelen “yeni fikirler”den biri olarak görüldüğü için daha geleneksel kitleler nezdinde “serbest tavırlar” olarak algılanır:

“Kız öğretmen okulu mu? Allah esirgesin! Dilşinas’ın öğretmen okuluna giden kızlar hakkındaki düşüncesi hiç iyi değil. Birçok gevezenin bilip bilmeden kız öğretmen okulu öğrencilerinin serbestlikleri, açıklıkları daha bilmem neleri hakkında söyledikleri masallara Dilşinas hanım, tamamıyla inanmıştı. Hiç kızını öğretmen okuluna gönderir mi? Hatta harem dairesindeki kiracılara bile göndertir mi?” (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 13).

Eserde geleneksel değerlerin temsilcisi olarak Dilşinas Hanım’ın kız öğretmen okulları hakkındaki düşüncesi, geleneksel(cil)liğin bakış açısını yansıtır. II. Meşrutiyet dönemi yazarlarının ahlaksızlık kavramına dair düşüncelerini içeren bir tez çalışmasında, yazarların ahlaksızlık konusundaki düşüncelerinin birkaç kategoriye ayrıldığı belirtilir. Bu kategoriler kültürel değişim ve yozlaşma, alafrangalık, feminizm etkisinde kalan kadınlar, yabancı kültürlerden gelmiş yeni

---

⁵² Garp medeniyetine yönelik algının ortaya çıkarılmasında söz edilmesi gereken bir diğer konu, kadınların özgürleşmesine yönelik yaklaşımdır. Deniz Kandiyoti, Tanzimat’tan Cumhuriyete kadar olan Türk romanlarını kadın meselesi üzerinden incelediği yazısında, Tanzimat döneminden sonra geleneksel Osmanlı aile sistemine ve bu sistem içerisinde kadınların mevcut konumuna yönelik saldırılarda bir artış olduğunu belirtir. Kadınlar söz konusu olduğunda milliyetçi ve İslami söylemlerin birleştiği nokta, kadınların konum ve davranışlarını toplumun Osmanlı-İslam kimliğine “uygun” olarak oluşturmalarıydı (Kandiyoti 2015: 147). Romanlara “alafranga” kadının girişiyle birlikte bu kadınlar, Osmanlı ailesinin düşüşünde sebep olarak yer bulmaya başladılar (Kandiyoti 2015: 150). Kandiyoti Türk romanındaki ilk alafranga kadının, Ahmet Mithat Efendi’nin Felatun Bey ile Rakım Efendi romanındaki *Mihriban* karakteriyle ortaya çıktığını belirtir (Kandiyoti 2015: 154).

ideolojiler ve moda olarak sıralanmaktadır (Sertkaya, 2020: 37). Bu bağlamda geleneksel ile modern zıtlığında kadınların bir çatışma nesnesi olduğu anlaşılır.

II. Meşrutiyet döneminin önemli yazarlarından Halide Edip'in eserlerinde de Şark-Garp çatışmasına sıklıkla yer verilir.⁵³ Halide Edip Adivar'ın Şark-Garp çatışması meselesi üzerinde durduğu eserlerinden biri *Seviye Talip* isimli romanıdır. Romanda söz konusu mesele ilk olarak kitabın başkahramanlarından Fahir ve eşi Macide arasında yansıtılır:

“Bak sana söyleyeyim Fahir! Ben Türk kızıyım. Senin gibi İngiltere’de bulunmadım. Frenk karıları gibi öyle açık saçık yabancı erkeklerin yanına çıkamam. (...) O isterse çıksın. Kim bilir nasıl şıllık şey! Yeni hürriyet kadınlarından olacak... Ben Türk kızıyım, Müslüman kızıyım; öyle şeylere gelemem...” (Adivar, 2020: 25).

Geleneksel bakış açısını oluşturan Macide karakterine ait olan bu kısımda, karakterin kimliksel aidiyeti vurgulanarak esasen “ben” ve öteki inşa edilir. Macide Türk ve Müslüman kimliğine sahip olarak, o kimliği devam ettirmek ve korumak amacını taşımaktadır. Bir Türk ve Müslüman olarak Macide Frenk değildir ve Frenkler gibi davranmamalıdır. Bu anlamda Şark ve Garp ile geleneksel ve modern çatışması üzerinden ben ve öteki tanımlanır. “Ben” ötekine karşı yüceltilir, içlenir-olumlanır ve öteki, aşağılanır, dışlanır-olumsuzlanır:

“Belki orada, sonra lazım olacak bir alafranga hanım bulursun... dedi. Acaba Macide bu sınıf halkı kıskanıyor mu? Beni böyle birkaç Fransızca kelimeye evimi, esaslarını feda edecek bir züppe mi zannediyor?” (Adivar, 2020: 28).

Romanda alafrangalılık eleştirisi sıklıkla yer bulur. Alafrangalık züppelik olarak nitelendirilir:

“(...) Bütün milletimizin malul olduğu azaplı hastalık; yeni ile eskinin mücadelesi; hatıratımızla, mazimizle, çocukluğumuzla bağlı olduğumuz ve sevdiğimiz eski, sonra istikbal yolunu yegane açacak metin, dimdik bizden ceht ve ikdam bekleyen yeni! (...) “Eski”yi hürmetkar bir vazla gömmeye çalışırken, “yeni”nin bütün fezailini fakat taklitten ari ciddiyetini, ehemmiyetini göstermeli. En evvel, pek şayan-ı esef numunelerini gördüğümüz mukallitlerle teceddüdün münasebeti olmadığını anlatmalı. Teceddüdü kabul edecek bir kadın bir Fransız veya İngiliz kadınının nüsha-yı saniyesi, erkekler de Paris erkeklerinin modeli olacak değil; biz maymun gibi bir başka millete nazire yapacak değiliz. Biz tekâmül etmiş, insaniyet-perver nazariyeleri hayatına tatbik eylemiş, Garp'ın terakkiyatını kabul etmiş medeni ve bütün manasıyla ırkının temayülatına sadık yeni Türkler olacağız (...)” (Adivar, 2020: 48-49).

⁵³ Halide Edip için Şark-Garp arasındaki farklılık, bireyin maddi olanla ilişkisini sınırlaması ile ilgilidir. Ona göre Garp'ta yükselen bireycilik, Şark'ta farklılaşır ve bu durum Şark ve Garp arasındaki tarihsel seyri etkilemiştir (Reyhan- Aksoy, 2019: 222).

Garbiyatçı bakış açısının tüm yönelimlerini eserin bu kısmında görmek mümkündür. Öncelikle yeni ve eski, gelenekler ve modernlikler (muhafazakârlık ve modernizm) arasında bir çatışma olduğunun altı çizilir. Burada Osmanlı aydınının içinde bulunduğu çatışmanın izlerini takip etmek de mümkündür. Her ne kadar yeni değerlerin takip edilmesi gerekliliği anlaşılmış olsa da eski değerlerden vazgeçememe, saygı göstermeye devam etme fikri, dönemin aydınlarının genel anlamda içinden çıkamadığı sorunlardan biridir. Halide Edip'in bu çatışmayı eserine aktardığı anlaşılır. Gerek eski ve yeni fikirleri çatışması gerek medeniyetin maddi ve manevi olarak ikiye ayrılarak Garp'ın maddi terakkiyatının alınması gibi fikirler garbiyatçılığın klasik söylemlerini ihtiva eder.

Modernleşmeyle birlikte kadının "kamusal alan"daki etkinliği ve garbiyatçı söylemin bakış açısında bunun geleneksel değerler üzerinde oluşturduğu yıkımı ele alan bir diğer edebî eser, 1911 yılında *Alafranga Bir Hanım* ismiyle yayınlanır. İsmi belirtilmemiş yazar M. S. rumuzunu kullanır. Aile reislerine ithaf edilen romanın henüz giriş kısmında yazar, Osmanlı kadınlarının Fransız kadınlarına benzemesi ve bunun olumsuz etkilerinden bahseder (M. S., 1911: 3-4). Söz konusu eserde geleneksel değerlere sahip Türk-Müslüman bir ailenin alafrangalığa özenerek, bu şekilde yaşamaya başlaması neticesinde başlarına gelenler konu edilir. Kitap karakterlerinden Şem'i Efendi kızı Cazibe'nin çağın gereklerine uygun bir şekilde yetiştirilmesini istediği için Fransız bir mürebbiye tutar. Kitapta Fransız Mürebbiyenin yetersizliğine değinilir ve mürebbiyenin ahlak yönünden Cazibe'ye zarar verdiği anlatılır. Bu anlamda modernite ve Garp eleştirisi mürebbiyeler üzerinden okunmalıdır (M. S., 1911: 3):

"Öteden beri İstanbul kadınlarının ahlakını bozan şeylerden en mühimi bu kabil mürebbiyeler ve bir de boğçacı Hıristiyan karıları olduğu malum olub iffet ve ismetine muhabbeti olan bazı hemşirelerimiz bunları hanelerine uğratmadıklarını memnuniyetle işitmekteyiz." (M. S., 1911: 3).

Şark-Garp çatışması hem yabancı düşmanlığı hem de dinsel ötekileştirme üzerinden inşa edilir. Müslüman kadınların ahlakını bozanların hem alafranga mürebbiyeler olduğu hem de Hristiyan olan kadınlar olduğu açıkça belirtilir.⁵⁴ Söz konusu alıntıda görüldüğü üzere Fransız olduğu belirtilen bir kişinin, Müslüman kimliğine sahip başka bir kişinin ahlakını bozduğu düşünülür. Sonuç olarak ahlaksızlıkla özdeşleştirilen "öteki/Hıristiyan-Fransız", "ben" in kimliğini bozmaya çalışmakta, kendi değerlerini ona benimsetmektedir. Ancak ötekinin kimliği olumsuz bir şekilde inşa edilirken, "ben/Müslüman/(Osmanlı-Türk)" kimliğine ait olan karakter de pasifize edilir. Müslüman olan Cazibe pasif ve durağan bir şekilde tamamen öteki/Fransız/Hıristiyan mürebbiyenin olumsuz tesiri altındadır:

"- (...) bizim küçük hanım kıp kızıl kokona olmuş gitmiş!

⁵⁴ Timur, 19. Yüzyıl sonlarında Garpli kadınların mevcudiyetinin Osmanlı'da çok fazla olmaması sebebiyle aşk ve şehvet konularında onların yerini Osmanlı gayrimüslim kadınlarının aldığını belirtir. Gayrimüslim kadınlar Garp ahlaki çöküntüsünün uzantısı olarak romanlara dâhil olmuşlardır (Timur 2019: 36). Buna göre toplumda bir yozlaşma yaşanıyorsa bunun sebebi "biz-Türk ve Müslüman içindeki ötekiler-gayrimüslimler" dir, biz değil.

- (...) öyle söyleme a Mistan Ağa bizim küçük hanım alafranga oldu alafranga!

- Demek alafrangada temizlik yok öyle mi?" (M. S., 1911: 15).

Ele alınan bu kısımda da alafrangalık belirli davranış kalıplarıyla algılanır. İncelenen diğer romanlarda da aynı yaklaşım görülür. Mekânlar belirli bir yaşam tarzı ve konuşma üslubu, kişinin alafranga olup olmadığını belirler. Alafrangalık, bu sefer bize ait olan temizlik üzerinden ötekileştirilir.

Halide Edip Adıvar'ın 1912 yılında yayınlanan *Handan* isimli eserinde de alafranga-aturka çatışmasının yansımalarını görmek mümkündür. Handan romanında karakterlerin hemen tümü bir yönüyle Garplı bir karakter temsiliyeti içerir. Ancak özellikle romanın başkahramanı Handan, İngiliz terbiyesiyle yetişmiş ve çevresi tarafından alafranga olarak nitelendirilen bir şahsiyettir:

"Evlениyorum Server, (...) Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle! (...), serbest tavırları, hızlı İngilizceleriyle giden kızlar! Bilir misin, bunların sokakta İngilizce konuşmalarına ben itiraz ederdim de sen, "Kendi aralarında, ne var!" derdin. Komşuların mutaassıp omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri ve bütün alafranga deliliklerine rağmen mahallede hiçbir gence dönüp bakmayan bu kızlara senin bir zaafın vardı. Kâfir, o zamandan beri kâfirliği seversin." (Adıvar, 2022: 11).

Alafrangalığa dair birtakım özellikler sayılır ve bunlar "kâfirlik" olarak nitelendirilir. Burada ayrıca kadınlar üzerinden ahlaksal bir ötekileştirme de söz konusudur. Alafranga kadınların İngilizce konuşmaları kadar serbest tavırlarının da vurgulandığı ve ahlaki yozlaşma fikri ima edilerek, alafrangalığın yani Garp'a ait olarak görülen ahlaki normların ötekileştirildiği söylenebilir. Alafrangalığın karşısına ise mutaassıplık ve muhafazakârlık yani gelenekler konulur. Yazının devamında "fakat ben hala biraz muhafazakârim" (Adıvar, 2022: 12) denilerek bu karşıtlık belirginleştirilir. Romanda alafranga kadınlara karşıt olarak ataturka/geleneksel kadınlara yer verilir. Romanın kahramanlarından biri olan Sabire Hanım, alafrangalığa karşıt olarak geleneksel değerleri temsil eder:

"Görücü giden halam bile muteriz değil; hatta benim alafrangalığın ifratını sevmediğimi onlara anlatmış ve bunda Cemal Bey'in haremi Sabire Hanım'ı kendine hemfikir bulmuştur. Kadın, Cemal Bey'in, çocuklarına verdiği terbiyeden pek de memnun değil (...) Sabire Hanım da müthiş bir Türk Hanımı, çocuklarını, kocasını, evini amansız ağız kalabalığıyla kullanan bir Türk Hanımı." (Adıvar, 2022: 12-13).

Şark-Garp karşıtlığı ve Garp'a ait olan fikirlere karşıtlık mevzusu en temel fikirlere dendir:

"-Şuna bak hele, sanki setre pantolonuyla bir deli derviş gibi saçlarını uzatmak ne oluyor!

-Muharrir ve muallim, daha bilmem bir şey, Avrupa'da adet bu, adamlar saçlarını uzatırlarmış!

-Hay deliler hay!" (Adıvar, 2022: 64).

Farklı bir bölümde,

"-O daha ziyade bir Şark güzeli. Siz Parislisiniz. Onun için mukayese kabil değil.

-Mesela şişman, siyah saçlı, badem gözlü, ay yüzlü?" (Adıvar, 2022: 94).

Garp temsilleri kadar Şark temsilleri de konunun anlaşılabilmesi için büyük önem taşır. Yukarıda verilen alıntılardan ilkinde Garp'a ait bir fiziki özelliğin dışlandığı ve ötekileştirildiği görülürken, ikinci alıntıda Şarklı kadına ait adeta Şarkiyatçı/Oryantalist eserlerin tasvir edildiği bir genelleme görülmektedir. Her iki alıntıda da Şark'a ve Garp'a ait olana dair tanımlamalar yapılırken, kimlik tanımlamalarında "öteki"nin klasik garbiyatçı bir anlayış çerçevesinde ele alındığı anlaşılır.

Dönemin romanlarında Şark-Garp karşıtlığı ve kimliksel aidiyetin korunması gibi meseleler ele alınırken sıklıkla din vurgusu yapılır:

"Cemal Bey'in alafranga kızlarının büyüğü değil mi? İmansızlığın sonu budur efendi. Acımana şaşıyorum. Allah ona ahrette yatacak yer verecek mi sanıyorsun? Bütün ömrü gavur memleketlerinde geçti." (Adıvar, 2022: 214).

Alafrangalık imansızlıkla ve dinsizlikle özdeşleştirilir. Hatta roman karakterinin hayatının büyük kısmını Avrupa ülkelerinde geçirmiş olmasının dahi karakterin dinsizlik/gâvurlukla özdeşleştirilmesine sebep verdiği anlaşılır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın meşhur eseri *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç'ta* esas konu alafranga tipler olmasa bile alafranga tiplere "gönderme"lerde bulunulur:

"Emeti Hanım – Siz gökteki kuyrukludan korkmayınız. Yerdekilerden korkunuz ... bu berikiler daha tehlikeli... (...)

Emeti Hanım – Hangileri olacak?... Guguruklarının tepelerine yalancı pırlantadan birer iğne iliştirip çarşaflarının eteklerini birer arşın yerlerde sürüyerek sokaklarda gezen kuyruklular." (Gürpınar, 2021: 40).

Doğrudan alafrangalık kelimesi kullanılmasa bile "ima ve şifreli mesaj"larla alafrangalığın eleştirildiği anlaşılabilir. Gürpınar'ın alafrangalık ve ahlaksızlık üzerine olan bir diğer eseri *Tebessüm-i Elem* isimli eseridir. Eser alafranga bir karakter olarak tanıtılan Mehmet Kenan'ın olumsuz davranışları, ahlaksızlığı üzerine kurulur (Gürpınar, 2022: 51):

"-Eski kafasın Hasan Efendi, eski... Her gece ahenk dinle, eğlen... (...)

-Haydi beyim haydi işine... ben eski kafayım. Bu sinden sonra Cenabihak, beni beğendiğin yeniliklerle şeytana uydurmasın...

-Medeni bir memleket için bu gibi hanelerin de lüzumu vardır.

-Lüzumu varsa Beyoğlu'nda çok... Belediyelerin nezareti altında doktorlu, patentli, imtiyazlı böyle ticarethanelerin kıtlığı mı var? Oraları teşrif ediniz, İstanbul'da bu nev hanelerin tekessürüyle olacak medeniyete Allah beni eriştirmesin. Biz ağabani sarıklı Türkler hep ölelim, sonra siz medeniyeti istediğiniz gibi tefsir ediniz." (Gürpınar, 2022: 52-53).

Geleneksel değerleri temsil eden Hasan Efendi ile Garplı değerleri/alafrangalığı temsil eden Mehmet Kenan arasında geçen bu diyalogda eski-yeni çatışması yansıtılır. Hasan Efendi yeniliklerin onu şeytana uyduracağını belirterek yenilikleri, Garp'tan geldiği düşünülen fikirleri reddeder. Aslında bu reddetme geleneksel bid'at kültürüyle de uyumludur. Burada esasen iki karakter arasında "medeniyet" tanımlaması yapılır. Yazarın amacının alafrangalığın medeniyet fikrini yanlış anladığını göstererek, yanlış Garplılaşmayı ve alafrangalığı eleştirmek olduğu söylenebilir. Aynı zamanda dönemin alafrangalık mekânsal merkezi olan Beyoğlu'na da atıfta bulunulur ve bu atıf yine ahlaksızlık üzerine inşa edilir.

Dönemin önemli simalarından bir diğeri Ömer Seyfettin'dir. Ömer Seyfettin'in bilindik eserlerinden *Primo Türk Çocuğu* hikayesinin kahramanlarından Kenan Bey alafrangadır. Hatta Kenan Bey'in alafrangalığı yalnızca Fransızca konuşma yahut bir yaşam tarzı şeklinden çıkarılıp, Türk düşmanlığına vardırılır (Ömer Seyfettin, 2009a: 80). Bu durum Osmanlı dönemi Türk edebiyatında sıkça karşılaşılan alafranga, züppe karakterin uğradığı değişimi göstermesi açısından önemlidir. Edebiyatın ilk alafranga karakterlerinden "Felatun ve Bihruz" ile Gürpınar'ın meşhur eseri "Şipsevdi"nin alafrangası Meftun Bey arasında farklar bulunur. Bu farklar geç dönem edebî eserlerde daha da fazlalaşır (Moran, 2016: 259). Moran'a göre Felatun ve Bihruz karakterleri alafrangalığı gösteriş için benimseyen ve bu yolda servetlerini tüketen kişilerdir ancak Meftun alafrangalığı kendi ekonomik çıkarları için bir araç olarak görerek, her türlü ahlaksızlığı yapmaktan çekinmeyen bir karakterdir (Moran, 2016: 259-260). Ömer Seyfettin'in oluşturduğu alafranga karakter ise Türklükten nefret eden ve gelenekler ya da vatan gibi kavramlara değer vermeyen bir alafrangalığı temsil eder. (Ömer Seyfettin, 2009a: 81):

"İlk defa Fransa'yı hatırladı. Daima fazilete, insaniyete hizmet ettiğini haykıran bu millet, yüz senedir Afrika'yı kana boyuyor, sahranın silahsız, saf, masum, uysal ahlaklı ve asil evlatlarını mitralyözlerle öldürüyor, asude şehirleri, sakin yuvaları seri ateşli toplarla yıkıyor, hiçbir kabahati olmayan koca bir milleti esir yapıyor (...)" (Ömer Seyfettin, 2009a: 82).

Burada Avrupalı değerlere inanan ve buna göre yaşayan karakterin bakış açısından Avrupa'ya dair fikirler yansıtılır. Özellikle Avrupa ve sömürgecilik konusu ele alınır; bu durum garbiyatçı söylemin sömürgeci yayılıma bir tepki olarak ortaya çıktığı düşüncesinin yansıması olarak düşünülebilir. Hikâyenin gidişatı içerisinde de Türklerin Avrupalılar tarafından medeniyetsiz olarak görülmesine karşın Avrupalıların sömürgeciliği ve sömürülen ülkelerin

durumunun verilmesi ile esas medeniyetsiz olanın Avrupa olduğu düşündürülmek istenilir. Bu şekilde “ben”liğini korumaya yönelik bir kimlik savunusu oluşturulur:

“Almanya, İspanya, hatta Portekiz ve Belçika’nın da büyük müstemlekeleri vardı. (...) Bu nasıl insanlık idi? Bu insanlığın vahşilikten, barbarlıktan, yamyamlıktan ne farkı vardı!... Silahsız Afrika’yı tamamıyla zapteden bu yırtıcı, insafsız, müthiş Avrupalılar Asya’yı da paylaşıyorlar, bu tecavüzlerine soğukkanlılıkla, “Şark Meselesi!” diyorlardı.” (Ömer Seyfettin, 2009a: 83).

Alıntılanan kısımda sömürgecilik konusu sürdürülür. Sömürgecilik yapan Avrupalı ülkeler “yamyam”, “barbar” ve “vahşi” olarak adlandırılır. Bu kelimelerin sıklıkla medeni kelimesinin karşıtı olarak kullanıldığı düşünöldüğünde, hikâyenin bu kısmında bir Şark-Garp çatışması ile “ben-biz”lik inşasında yüceltilen bir Şark’a karşı aşağılanarak “ötekileştirilen” bir Garp ortaya çıkar.

Ömer Seyfettin’in Şark-Garp çatışması unsurlarını içeren bir diğerk hikâyesi *Piç* isimli eseridir. Eserin henüz başlangıç kısmında birtakım garbiyatçı söylemle karşılaşılır:

“Ah Mısır! Bazı Türkler oraya eğlenmeye, hava değışimine giderler! Bilmem o hayata, o manzaraya nasıl tahammöl ederler? (...) Geniş ve otomobil dolu caddeler, heykelli meydanlar, içine girilmez bir kuvvet ve bir para kalesi gibi yükselen büyük bankalar, büyük tiyatrolar, peri saraylarını andıran süslü ve billurlu gazinolar... Hep, hep bu yabancı müesseseler bende ağır bir kâbus yaratır. Gözle görölen her şeyin yabancı olduğunu, yabancılara ait bulunduğunu düşünmek sinirlerime dokunur.” (Ömer Seyfettin, 2009b: 41).

Söz konusu hikâyenin bu kısmında mekân Mısır’dır. Mısır İngiltere tarafından ele geçirilmesi sebebiyle II. Abdülhamit dönemi basınında da sıklıkla yer verilen bir unsurdur. Yukarıda verilen alıntıda Mısır’ın İngiltere tarafından ele geçirildikten sonra yaşadığı değışim konu edilir. Burada özellikle “yabancı” kelimesi ki yazarda kâbus yaratır, dikkat çekicidir. “Öteki” olarak görölen Avrupa, yabancı olarak tanımlanır. Yabancı kelimesi esasen doğrudan “öteki” olana işaret eder ve “öteki” olanı temsil eder:

“Sokakları dolduran sayılmaz şapkaların zalim ve kurnaz, gaddar ve namussuz gölgelerinde sararmış solmuş gibi boyunları eğri, zayıf, mahzun dolaşan sarıklı yerlilere, bu zavallı Arap kardeşlerime kalbimde derin bir sızı duymadan bakamam. Necip Araplık, yükselmek isteyen Türklüğün o kuvvetli ve mukaddes kanadı, orada kendi vatanında esirden başka bir şey değıldir. Türklerin çekilmesiyle beraber hain ve zehirli bu çekirge bulutu gibi oraya üşüşen Avrupalılar, bu zavallı İslam memleketinin bütün hayat damarlarını ellerine geçirmişler (...)” (Ömer Seyfettin, 2009b: 41-42).

Bu kısımda Şark-Garp çatışması daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Hikâyenin söz konusu kısmında Avrupa’yı simgeleyen ve ona ait olarak kabul edilen her şeye karşı bir reddediş ve ötekileştirme görölür. Türklük ve Araplık, İslamiyet altında

bize ait bir bütün olarak algılanırken, Avrupalılık/Garp kendisini simgeleyen her şeyle birlikte ötekileştirilir. Ötekileştirilen unsurlar ise garbiyatçılığın klasik söylemlerini oluşturur; giyim-kuşam ve mimari gibi kültürel unsurlar yanında bankalar gibi iktisadi hegemonyayı simgeleyen müesseseler, bunlardandır.

Ömer Seyfettin'in incelediğimiz son hikâyesinin adı *Terakki*'dir. Terakki/ilerleme konusu incelememizin kavramsal çerçevesi için önemli kelimelerdendir.⁵⁵ Tanzimat dönemi dâhil olmak üzere Osmanlı aydınının hakkında en çok düşündüğü ve ürettiği konulardan biri olan terakki, 19. yüzyılın sloganı haline gelmiştir (Koselleck, 2007: 100). Ömer Seyfettin'in *Terakki* isimli hikâyesini incelemek, basın ve risalelerde de bahsi geçen ve tanımlanan terakki konusunun edebiyatı nasıl etkilediğini de ortaya çıkaracaktır. Öncelikle iki kişinin diyaloguyla başlayan hikâyede terakki; telefon, elektrik, sinema, otomobil gibi maddi unsurlarla açıklanır (Ömer Seyfettin, 2009c: 63-64):

“-Uçağa ne diyeceksin?

-Olur iş değil.

-Kim böyle kuş gibi havada uçulacağına, Türklerin de uçacaklarına inanırdı?

(...)

-Fakat şunu itiraf etmeli ki, her gülün bir dikenini olur.

(...)

-Dünya değişti. Eski günler geçti. Merhamet, mürüvvet, insaniyet kalmadı. Herkes keyfinde, eğlencesinde, kimse kimseyi düşünmez oldu.” (Ömer Seyfettin, 2009c: 64-65).

Hikâyenin devamında terakki konusunun Şark-Garp ayrımı ve çatışmasına döndüğü görülür. Kahramanlara göre terakki maddi anlamda oldukça fazla gelişme sağlamasına karşın manevi anlamda yetersizdir. Bu düşünce II. Abdülhamit dönemiyle başlayan garbiyatçı-medeniyetçi savununun tekrarıdır. Maddi-manevi kültür unsurları ayrımına işaret eden bu düşüncede terakki, kimliği ve insaniyet anlamında Garp'tan üstün olan Şark'ın bu yanlarını yozlaştırır.

Dönemin önde gelen şairlerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde Şark-Garp çatışması yönünde bir kimlik inşası bulmak mümkündür. Mehmet Akif'in *Safahat* isimli eseri bu bağlamda incelenebilir:

“Şark'ı baştan başa yıllarca dolaştım, gezdim;

Hem de oldukça görürdüm... Kafa gezdirmezdim!

---

⁵⁵ Terakki kavramının erken dönem geliştiricilerinden biri olan Condorcet, meşhur eseri “İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı” isimli eserinde insanlığın terakkisinin sınırlarının olmadığını belirtmiş ve insanlığın terakkisinin asla geriye doğru akmadığını, yalnızca ilerlemekte olduğunu aktarmıştır (Condorcet 1990: 5). Condorcet'in yaklaşımına göre insanlığın sürekli olarak iyiye doğru gitmesi (mükemmelleşmesi) hedefin kendisidir ve insan türü kendi hareketlerini bilinçli olarak seçtiğinden doğadan üstündür.

Bu Arap'mış, bu Acem'miş, bu Tatar'mış demedim.
Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim.
Küçük âdemlerin ruhunu tedkik ettim,
Büyük âdemlerin fikrini ta'mik ettim.
İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?
Nedir esbâb-ı terakkisi? Yakından görmek..." (Ersoy, 2021: 492).

Mehmet Akif'in Şark algısında Araplar, Acemler ve Tatarlar gibi Müslüman toplulukların yanında, Japonlar gibi Müslüman olmayan milletler de mevcuttur. Bu anlamda Mehmet Akif'in döneminin Şark-Garp algısını devam ettirdiği söylenebilir. Ancak burada Japonlardan bahsedilmesi tesadüfi değildir. Osmanlıların Japon terakkisine olan algısı, Japonların geleneklerini değiştirmeden terakki ettiği fikrine burada da yer verilir:

"Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet,
Çünkü her noktada taklit ile sökmez hareket...
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını,
Veriniz hem de mesainize son sür'atini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız
İyi hatırdaki tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütün edvâr-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi mâhiyyet-i rûhiyyeniz olsun kılavuz." (Ersoy, 2021: 492).

Bu kısımda görüldüğü üzere Mehmet Akif, Japon milletinin bir Şark milleti olmasına rağmen nasıl terakki ettiğini tetkik ederek şu sonuca varır; Japonlar Garp medeniyetini taklit etmeden terakki etmişler ve kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirmişlerdir. Bu sebeple Mehmet Akif, Osmanlıların da aynı şekilde terakki etmeleri konusunda uyarıda bulunur. Osmanlı kültür ve geleneklerini bir kenara bırakmadan, taklit etmeden terakki edebilmek; Garp'ın ilmini/maddi kültürü alıp manevi kültürde ise Osmanlı kültürünün, geleneklerinin devam ettirilmesini sağlamak, Mehmet Akif için ideal terakki bu şekilde olmalıdır.

Mehmet Akif'in *Süleymaniye Kürsüsünde* isimli eseri de bu bağlamda incelenmelidir.⁵⁶ Söz konusu eserde yazar birçok farklı alanda eleştiri getirir. Bunlardan biri de Avrupa'ya eğitim görmeye giden ancak herhangi bir sonuç alınamamış kişilerdir:

---

⁵⁶ Mehmet Akif'in *Süleymaniye Kürsüsünde* isimli eseri *Sırat-ı Müstakim* dergisinde 1912'nin ocak ayında tefrik edilmeye başlanmış ve *Sebilürreşad* dergisinde birkaç sayıda, 29 Ağustos 1912'de tamamlanmıştır.

“Hiç unutmam ki cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihayette şu sözlerle: “İmam,
Günde on kerre gelip istediniz, hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, namerdim.
Yalınız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hali ıslah edecekler diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?” (Ersoy, 2021: 502).

İncelememizde sıklıkla vurgulanan alafrangalığın eleştirisi bu alıntıda da görülür. Mehmet Akif'in kullandığı “züppe” kelimesi doğrudan alafrangalığı temsil eder. Avrupa’da tahsil etmiş ancak gerçek anlamda eğitim alamamış ve kendi değerlerine yozlaşmış olan alafranga karakter hakkında en sık kullanılan kelime züppe kelimesidir.

Mehmet Akif, eserinde Şark’a seyahate çıkar ve Japonya’ya gelir. Burada Japonlar hakkında yazılanlar çalışma adına incelenmelidir:

“Medeniyet girebilmiş yalınız fenniyle...
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sahile binlerce basiret, im’ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garb’ın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!” (Ersoy, 2021: 507).

İdeal bir modernleşmenin nasıl olması gerektiği ortaya konulur. Mehmet Akif’e göre Garp’tan alınması gereken fendir. Ancak onun dışındakiler “maskaralık” olarak nitelendirilir.

II. Meşrutiyet dönemi edebî eserler garbiyatçı söylem ve medeniyetçilik bağlamında incelendiğinde, kimlik inşasının tipik Şark-Garp çatışması temelinde olduğu görülür. Şark-Garp çatışması eski-yeni ve alafranga-aturka vb. çatışması ile işlenir. Gerek sömürgeciliğe tepki gerekse maddi-manevi medeniyet ayrımı ve ben-öteki inşası ile Garplı değerlerin reddedilişi, dönemin edebî eserlerinde sıklıkla yer alır. “Kök paradigma”nın taşıyıcısı bu eserlerde de klasik garbiyatçı söylemin medeniyetçi bakış açısını yansıtan “kültür kodları” aracılığı ile ortak bir “dil” yapısı, anlam dünyası ortaya çıkar.

Sonuç

Osmanlı'nın garbiyatçı söyleminde medeniyetçilik, "kök paradigma"nın taşıyıcılarından olan basın-yayın aracılığıyla benlik ve ötekilik üzerinden, kimlik inşa etme sürecinde araçsal bir işlev yüklenirken, kullandığı kelime grupları ile hitap ettiği kitle için kültürel kodlar üreterek, ortak bir dil ve anlam dünyası geliştirir. Garbiyatçılığın tepki ve savunu üzerine inşa ettiği söylemlerinin merkezinde medeniyet kavramı bulunur. Ancak garbiyatçı söylemde medeniyet kavramı araçsallaşır ve medeniyetçilik, inşa ettiği kimlik ve ben-öteki ilişkisi, Şark ve Garp olarak iki medeniyet kutbunu ortaya çıkarır. Şarklı "ben/biz" olanların, Garplı "öteki/onlar" olanlardan farklılıkları vurgulanıp öteki inşa edilirken, ötekinin konumlandırıldığı noktaya göre "beni/bizi" inşa eder ve "beni/kendini" "ona/onlara" karşı merkez olarak konumlandırır.

Osmanlı'nın garbiyatçı söyleminin medeniyet algısı, erken dönemlerde Garp ile özdeşleştirilerek, Garp'tan gelen terakkiyat şeklinde düşünülmüş olup, Yeni Osmanlılar ve özellikle II. Abdülhamit döneminden itibaren kimlik inşa etme işlevi kazandı. II. Abdülhamit döneminde ön plana çıkarılan İslamcılık ideolojisi, ülke içinde ve dışında kimlik inşa etmek için kullanılan bir politika halini aldı. Buradaki kimlik inşası "öteki"ne yani Garp'a karşı yapıldı. "Öteki" olan olumsuz temsillerle ön plana çıkarılırken, aidiyeti temsil eden kimlik "ben", abartılarak yüceltilip, savunuldu. Ben-öteki ilişkisinde kurulan kimlik unsurlarından beni/bizi Osmanlı, Müslümanlar ya da Şark medeniyeti oluştururken, ötekini ise Garp/Avrupa/Hristiyan medeniyeti oluşturdu.

II. Meşrutiyet dönemi garbiyatçı söylemi, kendinden önceki dönemlerin izlerini de taşır ve bu açıdan bir süreklilik oluşturur. Bu süreklilik bağlamında medeniyet kavramı, kimlik inşa sürecinin bir tür yöntemi haline getirilerek "öteki"ne karşı üstünlük kurma ve "öteki"ni dışlama aracı haline gelir. Doğal olarak içinde bulunduğu ülkenin, toplumun etkisini taşıyan bu süreç, aynı zamanda Garp'a ve bir zamanlar "kendi" tebaasından olan "öteki" unsurlara bir tepkiyi de barındırır. Bahsedilen tepki garbiyatçı söylem içinde ortaya çıkarak sürdürülür ve Şark-Garp çatışması, tipik bir şekilde Garplı değerlerin ve kültürel unsurların reddi, modernizmin dinsizlik olarak algılanarak dinin gerekliliğinin savunusu, alafrangalık eleştirisi, kadınların kamusal alandaki varlığının reddi gibi unsurlarla kendini gösterir.

İncelememizde örnek vaka olarak seçilen yazılar ve eserlerde belli bir "bağlam" arandığından bahsedildi. Bu bağlam "medeniyet kavramı" ve bu kavrama ait dil yapısı, kelime grupları ve bunların yarattığı anlam dünyası gibi unsurları içerir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet döneminin gazete/dergi, risaleler ve edebî yayınları incelenerek, garbiyatçı söylemin medeniyetçilik bağlamında oluşturduğu üslup "ben" ve "öteki" algısı üzerinden "kimlik inşası" ortaya çıkarıldı. İncelenen örnek vakalar doğrultusunda elde edilen sonuca göre Osmanlı'nın garbiyatçı söylemi medeniyet kavramını, kendi özgüllüğünü vurgulamak, kimliğini inşa

etmek işlevi ile araçsallaştırarak, kendi toplumunun kültür kodlarını merkeze yerleştiren bir medeniyet tanımlaması gerçekleştirdi.

İncelememizde ele alınan II. Meşrutiyet dönemi basın-yayın organları bağlamında kimlik inşasının, medeniyet kavramı merkeze alınarak öncelikle bir tepki ve savunu çerçevesinde oluşturulduğu sonucuna varıldı. Söz konusu savunu ve tepkinin iç grubu (İslamlık, Türklük, Osmanlılık) savunma ve yüceltme, dış gruba (Hristiyanlık, Garp, Avrupalılık, Dinsizlik) tepki gösterme şeklinde ilerlediği görüldü. Bahsedilen sonuç gazeteler/dergiler, risaleler ve edebî yayınlar arasında ortak bir gelişim göstermektedir. Ancak burada gazeteler/dergiler ve risaleler oluşturulan kelime grupları anlamında tam olarak ortak bir gelişim göstermişken, edebî yayınlarda doğal olarak farklı kelime gruplarıyla karşılaşılır. Yapılan çıkarımlardan bir diğeri ise II. Abdülhamit dönemi basın-yayın araçları ile II. Meşrutiyet dönemi basın-yayın araçlarının ortak bakış açısıdır. Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde önceki döneme yönelik bir tepkiyle farklı bir kimlik inşa sürecine girilmişken, topluma şekil veren basın-yayın organlarının esasen kendinden önceki dönemin izlerini ve kimliğini taşıdığı açıktır. Bu bağlamda basın-yayın organlarında medeniyetin maddi yönü içinde sanayi ve bilimde ilerlemek gibi konular varken, manevi yönünde dini anlamda ilerlemek bulunmaktadır. Garp medeniyeti, medeniyetin maddi yönünü oluştururken, Şark medeniyeti, manevi yönünü oluşturur. Bu şekilde son olarak, garbiyatçılığın medeniyet kavramını araçsallaştırarak inşa ettiği kimlik ve ben-öteki ilişkisi Şark ve Garp olarak iki medeniyet ortaya çıkarır, Şarklı “ben” Garplı ötekenden farklılıklarını vurgulayıp ötekini inşa ederken, ötekini konumlandığı noktaya göre bir “ben” inşa eder.

Kaynaklar

Gazeteler/Dergiler

- Ahmed Ağayef. (1912). “Şark ve Garb 1”, *Sebilürreşad*, Cilt 1-8.
- Ahmet Tevfik. (1909). “Diyanetten Tecerrüd Medeniyetten Tebâüddür”, *Beyanülhak*, Cilt 2, Sayı: 27.
- Ali Başhanba. (1913). “İttihad-ı İslam”, *İctihad*, Sayı: 64.
- Entihi. (1886). “Medeniyet-i İslamiye”, *Tarik*. Sayı: 769.
- Fatma Nezihe (1910). “Tahsil-i Nisvan”, *Beyanülhak*, Cilt 3.
- Halil Edip. (1908). “Terakki”, *Beyanülhak*, Cilt 1, Sayı: 8.
- Halil Fahrettin (1912). “Din Mâni-i Terakki Değildir”, *Sebilürreşad*, Cilt 1-8.
- Kıbrıslı Derviş Vahdeti. (1908). “Yankesicilik yahud Avrupa Medeniyeti”, *Volkan Gazetesi*, Cilt 1, Sayı: 3.
- Kıbrıslı Derviş Vahdeti (1909). “Açıkça İttihad-ı İslam”, *Volkan Gazetesi*, Sayı: 24.

- M. Şemsettin. (1914). "İslam'da Kadının Mevki' -i İctimâ'isi", *İslam Mecmuası*, Cilt 1, Sayı: 5.
- M. Safvet, (1910). "Şark ve Garp Kadınları", *Beyanülhak*, Cilt 3.
- Malumat. (1898). *Bend-i Mahsus Şark ile Garb Mabad*. Sayı: 426.
- Mehmet Fahrettin (1912). "Feminizm Meselesi I", *Sebilürreşad*, Cilt 1-8.
- Mehmet Fahrettin. (1915). "İttihad-ı İslam", *Sebilürreşad*, Cilt 13.
- Mehmet Nesib (1908). "Medeniyet, Müesses-i Medeniyet Olan İslamiyet, Ulum-ı İslamiyye Ulema, Meslek İlmi", *Beyanülhak*, Cilt 1 Sayı: 12.
- Musa Kazım. (1909). "Heyet-i İctimaiyye ve Medeniyet-i Sahihanın Esasları", *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı: 26.
- Mustafa Naki. (1909). "Diyanetin Medeniyete Lüzumu", *Beyanülhak*, Cilt 1, Sayı: 26.
- Ömer Seyfeddin. (1915). "Hars, Medeniyet ve Temeddün", *İslam Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 27.
- Şeyhülislam-ı Esbak Musa Kazım. (1914). "İslam ve Terakki", *İslam Mecmuası*, Cilt 1, Sayı: 1.

Risaleler

- Ahmet Naim. (1916/1917). *İslam'da Davayı Kavmiyet, Tevsi' Tıbaat* Matbaası.
- Celal Nuri. (1917). *İttihad-ı İslam ve Almanya*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- Hatano. (1912/1913). *Asya Tehlikede*, Ahmet İhsan ve Şürekası, (Çev. Japonyalı Mehmet Hilmi Nakava, Abdülreşid İbrahim).
- İbn Nüzhet Cevad. (1913/1914). *Tarih-i İslam'a Bir Nazar*, Kasbar Matbaası.
- Manısalı Halil Hilmi. (1916/17). *İslamlara Açık Mektup*, Necm-i İstikbal Matbaası.
- Mehmet. (1913/14). *Mukallidliklerimiz*, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan.
- Mehmet Fehmi. (1916/1917). *Medeniyet İslamiyetle Olur*, Matbaa-i Ahmet Kâmil.
- Şamlı Naciye Hanım. (1913/14). *20. Asırda Vahşet Mukabili Ehl-i İslam'ı İttihada Davet*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul.
- Şeyh Abdülhak Bağdadî. (1912/1913). *Felaha Doğru İslamiyet'in Avrupa'ya Son Sözü*, Çev. Şeyh Muhsin Fani, Tanin Matbaası, İstanbul.

Edebî Yayınlar

- Adıvar, H. E. (2020). *Seviye Talip*, İstanbul: Can Yayınları.

- Adivar, H. E. (2022). *Handan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2009). *Jön Türk*, İstanbul: Turna Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2021). Safahat, *İstiklal Marşı'nın 100. Yılına Armağan 1*.
- Ersoy, M. A. (2021). Süleymaniye Kürsüsünde, *Safahat İstiklal Marşı'nın 100. Yılına Armağan 1*.
- Gürpınar, H. R. (2021). *Kuyruklu Yıldız Altında Biz İzdivaç*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (2022). *Tebessüm-i Elem*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- M. S. (1911). *Alafranga Bir Hanım*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.
- Ömer Seyfettin. (2009a) "Primo Türk Çocuğu", *Bütün Hikayeleri 6*. İstanbul: Üç Harf Yayıncılık.
- Ömer Seyfettin. (2009b). "Piç", *Bütün Hikayeleri 2*. İstanbul: Üç Harf.
- Ömer Seyfettin (2009c). "Terakki", *Bütün Hikayeleri 2*. İstanbul: Üç Harf.

Araştırma Kaynakları

- Acar M. Demir Ö. (2005), "Garpbilim", *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları
- Ahmet Mithat Efendi. (2016) *Avrupa Adab-ı Muâşeret-i Yahut Alafranga*, İstanbul: Dergah.
- Aksakal, H. (2015). *Türk Politik Kültüründe Romantizm*. İstanbul: İletişim.
- Althusser, L. (2014) *Devletin İdeolojik Aygıtları*. A. Tümertekin (Çev.) İstanbul: İthaki.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis.
- Arabacı, C. (2018). "Eşref Edib Fergan ve Sebülürreşad Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İstanbul: İletişim, 96-129.
- Arıkan, E. (2021). *II. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı Arasında Osmanlı'da çocukluğun Politik İnşası 1913-1914 (Çocuk Duygusu ve Çocuk Dünyası Dergileri Üzerine Bir İnceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Arlı, A. (2009) *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre.
- Aslan, T. (2009). "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Garplılaşma", *Erdem*, 55, 1-32.
- Ayhan, B. (2010). "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın". *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*. 43-73.

- Avcı, Y. (2013). *Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bakırcı, M. (2004). "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (17). 177-210.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Ankara: Hereti.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi.
- (2015). *Türk Düşününde Garp Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Bezirgan Arar Y. Bilgin N. (2009). "Gazete Haber Başlıklarında Öteki'nin İnşası", *Kültür ve İletişim Dergisi*, 12(2), 133-157.
- Bezirgan Arar Y. Bilgin N. (2009). "Gazetelerde Ötekileştirme Pratikleri: Türk Basını Üzerine Bir İnceleme", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 30, 1-17.
- Bulut Y. (2015). "Sosyal ve Siyasal Arasına Sıkışmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Kuramı", *Sosyoloji Konferansları*, No: 52.
- Buruma, I., Margalit, A. (2022) *Garbiyatçılık*. G. Turan (Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Braudel, F. (2016). *Tarih Üzerine Yazılar*. Ankara: ŞarkGarp.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Condorcet (1990), *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Demirkent, I. (1996), "Haçlılar", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 525-546.
- Demirtaş, A. H. (2003). "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim: Araştırmaları dergisi*, 1(1), 123-144.
- Durkheim, E. (2020), *Ahlak ve Toplum*, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Düzgün, Ü.A.-Özkan, K. (2017), "Toplumsal Şiddet Eylemi Olarak Lincç", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(3), 44-56.
- Eser, H. A. (2021). "Eğitim Kurumlarında Zenofobi", *Alanyazın*, 2(1), 33-44.
- Güler, R. (2006). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "Medeniyet" Anlayışının Evrimi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Huntington, S. (2007). "Medeniyetler Çatışması Mı?". *Şark Garp Medeniyetler Çatışması*, Yıl: 10, Sayı: 41, 83-109.
- Kandiyoti, D. (2015), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul: Metis.
- Karasan, M. (1948), "Durkheim'in Ahlak Sosyolojisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3 (1), 255-276.

- Karateke, Hakan T., Çıpa, H. Erdem, Anetshofer, Helga (Der.), *Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Düşmanlık ve Nefret (16.-18. Yüzyıllar)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- Karpat, K. (2017), *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985), "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 68-93.
- Koselleck, R. (2007), *İlerleme*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Koroğlu, E. (2010). *Türk Edebîyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*. İstanbul: İletişim.
- Moran, B. (2016), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (2014). *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, A. (2001). "İttihad-ı İslam", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, 470-475.
- Özdemir M. Süğümlü Ü. (2014). "Ahmet Mithat Efendi'nin "JönTürk" Romanında Medeniyet Algısı", *Turkish Studies*, 9/3.
- Reyhan, C. (2022). "Dil ve Yapı: Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Dilsel Dönüşümün Yapısal Dönüşüme Etkisi", *Memleket: Siyaset-Yönetim Dergisi*, 17(38), 443-478.
- Reyhan, C. ve Aksoy, C. (2019), "Osmanlı-Türk Garbiyatçı Tarihyazımının Söylemi Üzerine Bir İçerik Analizi", *Tarihyazımı*, 1(2), 191-229.
- Reyhan, C. ve Halaçoğlu, E. B. (2021), "Osmanlı Basın-Yayınında Medeniyetçilik: II. Abdülhamit Dönemi Garbiyatçı Söylemde Ben-Öteki İlişkisi ve Kimlik İnşası", *Tarihyazımı*, 3(2), 162-191.
- Reyhan, Cenk, Saday, Barış ve Doğar, M. Oğuz, "Post-modernist Kuramın Neo-Muhafazakâr Aparatı: Araçsal Ortaçağ", *AÜ SBF Dergisi*'nde Yayınlanacak-Yayın onayı almış makale.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*. A. Sönmezay (Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sertkaya E. (2020). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanının Ahlaksızlık Çözümlemesi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Shaw, S. ve Ezel Kural Shaw (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Cilt 2, İstanbul: E.
- Şahin, İlkay (2020). "Dünya Kurmak": Ritüel, Gerçeklik ve Dünya Görüşü, *KARE*, No. 9 133-166.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2016).
- Şimşek Y. (2017). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1908-1923)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Tepe, H. (1998), "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik", *Şark-Garp*, Sayı 4, 11-29.
- Timur, T. (2019), *Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*, Ankara: İmge.
- Toynbee, A. (2017), "Medeniyetlerin Karşılılaşması", *Medeniyetler Çatışması*, İstanbul: Vadi, 433-443.
- Turner, V. (1974), *Dramas, Fields and Metaphors; Symbolic Action in Human Society*, New York: Cornell University Press/Ithaca.
- Varlık, B. (1985). "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 112-125.

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Konularının Doktora Tezlerindeki Yeri ve Son Dönem Konu Eğilimleri (1982-2020)*

Murat TUĞLUCA**

orcid/0000-0002-4472-1059

Öz: Bu çalışmanın amacı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kapsamına girebilecek konuların son yıllarda yapılan doktora düzeyindeki tez çalışmalarında nasıl yer edindiğini ve bunlardan nasıl bir profil çıkabileceğini görmektir. Bu maksatla çalışmada; YÖK'ün kurulduğu, tüm üniversitelerin bir çatı altında birleştirildiği ve aynı zamanda müessese anabilim dalının da YÖK tarafından kabul edildiği 1982 yılından itibaren Türk üniversitelerinde bu anabilim dalının kapsamına girebilecek türde konuların ele alındığı doktora tezleri incelenmiştir. Ancak burada anabilim dalına değil konulara odaklanılmıştır. Ayrıca tezlerin nitelikleriyle de ilgilenilmemiştir. Zira onca tez içeriğinin bu sınırlı çalışmada değerlendirilmesi mümkün değildir. İçerikle; sadece tezlerin müessese anabilim dalının konularına girip girmediği ve giriyorsa da tasnif yapabilecek kadarıyla ilgilenilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler kantitatif bir yöntemle incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sayfasında tarama yapılarak 1982 ilâ 2020 yılları arasında Osmanlı tarihiyle ilgili üretilmiş tezler içerisinden müessese anabilim dalıyla ilişkilendirilebilecek olanlar tespit edilmiştir. Buradan elde edilen istatistiki verilerle Osmanlı müessese ve medeniyeti kapsamında incelenebilecek konuların son 39 yılda nasıl bir profil çizdiği ortaya konulmuştur. Buna göre; bu sürede tarihle ve Osmanlıyla ilgili üretilmiş doktora tezlerinin yarısı Osmanlı müesseseleri ve medeniyetiyle ilişkilendirilebilir. Bunlar içerisinde ilim, bilim, kültür ve edebiyatla ilgili tezler %27 oranla en fazla incelenen türde konular olmuştur. Ardından kurumlar (%17), sanat ve mimari (%16), merkez dışı (taşra) bölgelere dair incelemeler (%16), toplum (%10), biyografi (%5), hukuk (%4), iktisat (%4) ve kaynaklar (%1) şeklinde bir sıralama gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi Araştırmaları, Teşkilat Tarihi, Medeniyet Tarihi, Doktora Tezi, Anabilim Dalı

* Bu çalışmanın bir versiyonu, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün kuruluşunun 50. yılı münasebetiyle 6-7 Aralık 2021 tarihleri arasında düzenlenen "Türkiye'de Tarih Araştırmaları ve Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, tugluca@gmail.com

The Position of the Subjects of the History of Ottoman Institutions and Civilization in Doctoral Dissertations and Recent Subject Trends (1982-2020)

Abstract: The aim of this study is to see how the subjects that could be included within the scope of the History of Ottoman Institutions and Civilization have been included in the thesis studies at the doctoral level in recent years and what kind of a profile can be derived from them. For this purpose, this study examines the PhD thesis in Turkish universities since 1982, when the Council of Higher Education (CHE) was established, all universities were united under the same roof, and at the same time the department of institution was accepted by CHE. Here, the focus is not on the department but on the subjects. Additionally, the quality of the theses was not the actual focus of the study. Because it is not possible to evaluate the content of all these theses in this limited study. About the content, the study only focuses whether the theses fall under the subjects of the department and if so, only on the extent that they can be classified. The data obtained in the study were analyzed with a quantitative method. In this context, a search was made on the website of the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖK-Tez) and the theses produced between 1982 and 2020 on Ottoman history were identified among the ones that could be associated with the department of the institution. With the statistical data obtained here, the profile of the subjects that could be analyzed within the scope of Ottoman institutions and civilization in the last 39 years has been revealed. Accordingly, half of the PhD thesis on history and Ottoman Empire written during this period can be associated with Ottoman institutions and civilization. Among these, theses on science, culture and literature have been the most analyzed type of subjects with a rate of 27%. This was followed by institutions (17%), studies of the non-central regions (16%), art and architecture (16%), society (10%), biography (5%), law (4%), economics (4%) and sources (1%).

Keywords: Ottoman Studies, history of organization, history of civilization, PhD thesis, Department

Extended Summary

Purpose

The purpose of this study is to determine the position of the issues that may fall within the scope of the History of Ottoman Institutions and Civilisation in the field of historical research. The date delimitation of the study was determined as 1982-2020, and the limitation of the material to be obtained data was determined as doctoral theses. Therefore, among the doctoral theses produced in Turkish universities related to history and the Ottoman Empire between the selected years, the theses that contain topics that can be included in the scope of the Ottoman institution and civilisation have been identified. In this study, it is aimed

to make a classification attempt for the theses identified, thus, to profile the last 39 years and to see the trends in the field through doctoral theses.

Method

Analysing such a large period of time from a large set of sources makes it almost impossible to make an in-depth analysis of the content of the theses. Therefore, the study attempts to make a quantitative evaluation based on numerical data. With this method, a general profile was determined, and trends were attempted to be identified. In order to do this, the 39 years were divided into 10-year periods, all theses that could be related to history in this period were examined and identified from YÖK-Tez, (National Thesis Center of the Council of Higher Education), the theses containing the subjects of Ottoman institutions and civilisation were brought together and finally the theses were classified according to their subjects. Thus, with the classification obtained, the relevant trends of the issues related to the institution were revealed.

Results and Discussion

In line with the above-mentioned purpose and method, a kind of subject categorisation has been made in this study. Although the framework drawn by the History Department of Istanbul University in 1961 for the subjects that can be studied in this chair was taken as a basis in the cataloguing process, a new framework was created for this article as follows: 1) institutions and organisations 2) studies of the non-central regions 3) science, culture and literature life, 4) art and architecture, 5) society, 6) biographies, 7) law, 8) economics, 9) sources.

Although classical period organisations usually come to mind when it comes to institutional historiography, it has been observed that a significant part of the theses on institutions are oriented towards the Modern Age. From the 1980s to the 2010s, the general trend has been to analyse the main institutions of the Ottoman Empire. In the 2010s, while the concentration on the main topics continued, in parallel with the increase in the number of theses, the diversity of topics increased tremendously and almost every type of institution became the subject of study. In this process, although interdisciplinary studies have been widely involved, comparative studies have almost never been carried out.

The tendency of institutional studies to shift towards the modern period seems to be valid for provincial studies as well. Quite a number of theses and dissertations have been conducted on the provinces. In general, the provinces within the borders of today's Republic of Turkey have been analysed more than the others. The fact that a considerable amount of work has been done on the provinces has led to theses that are repetitive in terms of content from time to time. Therefore,

new approaches, different problematics, interdisciplinary endeavours and, most importantly, comparative studies should be tried more in provincial studies.

Studies in fields such as science, science, culture, literature, art and architecture have generally been carried out by many different disciplines other than history. This is the main reason for the high number of thesis topics on Ottoman institutions and civilisation in this study.

In general, ethnic and social elements and theses on social life seem to be prevalent. In the 2010s, there is a noticeable shift towards ethnic elements, women's studies, migration and mysticism.

In biographies, the lives of statesmen, commanders, sultans, architects, artists, clergymen, scientists, thinkers and historians were analysed. Among these, statesmen have always attracted the most attention.

Topics related to economic history such as trade, industry, agricultural production, financial system and transportation are examined.

Historical materials have received almost no attention as a doctoral thesis. Another subject in need of attention has been historical geography.

Conclusion

In this study, almost half of the theses, which exceeded four thousand in number, were found to be related to the subjects of the department of institution. The main reason for the emergence of such a ratio is that only the subject matter of the theses has been focussed on. In other words, it was not considered whether the theses were produced by other departments of history or by other disciplines, but only whether the subject of the thesis could be included within the scope of the field of Ottoman institutions and civilisation. In this respect, theses produced by disciplines such as literature, architecture and fine arts, as produced by New Age or Modern Age departments are included in the scope of the institution. Besides, in a historical study, when the subject is the Ottoman Empire, there is not much difference in terms of methodology and resources between the institution and the New Era or Moder Age departments. Moreover, there is a need for much more co-operation between these fields rather than divergence. When the intertwined content of the fields is added to this, it seems essential to raise the institutional studies to the level of interdisciplinary studies by including other disciplines, let alone collaborative studies. In this way, it may become possible to obtain more comprehensive and more significant studies. This approach will perhaps provide more opportunities to determine the course of institutional studies and to propose new initiatives. In fact, it has been observed in this study that Ottoman institutional studies in Turkey have reached a certain level. Undoubtedly, more interdisciplinary and comparative analyses of these topics are of great importance for the development of Turkish historiography and institutional studies. Undoubtedly, the way out of seeing the Ottoman Empire and

its institutions as unique in history and isolated from the world is through comparative studies.

Giriş

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihini bir kürsü olarak İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyeleri kurmuştur. 1923-1961 sürecinde Ahmet Refik, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Cavid Baysun, Tayyib Gökbilgin, Ömer Lütfi Barkan gibi duayenler çeşitli isimler altında Osmanlı teşkilatı ve medeniyetine ilişkin dersler vermişlerdir. Alana olan ilgi sadece ders düzeyinde kalmamış ve zamanla çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Gökbilgin'in çalışmaları bu alana yönelmiştir. Gökbilgin, alanda gelişmenin yolunun kürsüleşmekten geçtiği düşüncesiyle kürsüleşme çalışmalarını başlattı. Gökbilgin'de Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi alanının siyasi tarihten ayrı bir kürsü halinde teşkilatlanması hususunda fikri bir temayül oluşmuştur. Dünyadaki bu alanda yaşanan gelişmeleri de takip eden Gökbilgin, Mükrimin Halil Yinanç ve Cavid Baysun'un gayretleriyle 1961'de Edebiyat Fakültesi bünyesinde Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü (bundan sonra "müessese anabilim dalı", "müessese alanı" ya da "müessese" şeklinde kısaltılacaktır.) resmen kurulmuştur. Gökbilgin 1977'de emekli olana kadar kürsü başkanlığını yürütmüş, ardından Mübühat Kütükoğlu kürsü başkanı olmuştur. 1982'de kurulan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), aynı yıl yaptığı düzenlemeyle müessese anabilim dalını Tarih bölümünün anabilim dallarından birisi olarak kabul ve ilan etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra YÖK bu anabilim dalını kaldırmaya kalkışmışsa da Kütükoğlu'nun çabalarıyla bu girişim engellenmiştir. Sonrasında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nün ortaya koyduğu model Türkiye'de açılan yeni üniversitelerin bazılarında aynı adlı anabilim dalının oluşmasında örnek olmuştur. Bu alan halen Üniversiteler Arası Kurulda (ÜAK) ve YÖK'te "Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti" adıyla doçentlik bilim alanı olarak varlığını sürdürmektedir (Terzi, 2004: 286-288, 291-293).

Özellikle son yıllarda üniversitelerin tarih bölümlerinde müessese anabilim dalının sayısının arttığı memnuniyet verici şekilde gözlenmektedir. Her ne kadar çoğu bölüm yeterli öğretim üyesine sahip olmasa da alanda kadrolaşma açısından gözle görülür bir artıştan bahsedilebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye'de İstanbul Üniversitesi dışında şu üniversitelerde müessese ana bilim dalı bulunmaktadır: Adıyaman, Afyon Kocatepe, Ankara Sosyal Bilimler, Ankara Yıldırım Beyazıt, Aydın Adnan Menderes, Balıkesir, Balıkesir, Bandırma Onyedi Eylül, Bartın, Bayburt, Bitlis Eren, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi, Gaziantep, Hacettepe, Harran, İstanbul Medeniyet, İzmir Bakırçay, İzmir Kâtip Çelebi, Kahramanmaraş Sütçü İmam, Karamanoğlu Mehmetbey, Kayseri, Kırşehir Ahi Evran, Manisa Celâl Bayar, Munzur, Nevşehir Hacı Bektaş

Veli, Pamukkale, Sakarya, Selçuk, Tokat Gaziosmanpaşa, Trabzon, Uşak, Yozgat Bozok. Ayrıca bunların dışında YÖKSİS'e kayıtlı bazı akademisyenler, başka anabilim veya bilim dalının kadrolu elemanı olmalarına rağmen (çoğunun çalıştığı üniversitenin Tarih bölümünde müessese anabilim dalı bulunmamaktadır) kendi çalışma alanlarını müessese anabilim dalı olarak kaydetmişlerdir. Bu gelişmeler yaklaşık son 10 yılın ürünüdür ve alana olan ilgilinin giderek arttığına önemli bir göstergesidir. Dahası 2019 yılında YÖK'ün öncelikli alanlar arasına müessese tarihini de eklemesinin bu ivmeye katkı sağladığı düşünülebilir. Her ne kadar sonraki yıllarda müessesenin öncelikli alan özelliği kaldırılrsa da o yıl başlanan programla şu an birçok tarih bölümünde YÖK'ün maddi desteğiyle müessese alanında doktora tezleri yürütülmektedir. Umulur ki uygulamanın olumlu etkileri ileride görülecektir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın belli başlı bazı amaçları bulunuyor. Öncelikli amaç Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kapsamına girebilecek konuların araştırmalardaki yerini tespit etmektir. Bunu anlamak için veri kaynağı olarak son yıllarda Türkiye'de yapılan doktora düzeyindeki tez çalışmaları seçilmiştir. Tezlerde bu konuların nasıl yer edindiği ve konulara ilişkin nasıl bir eğilimin ortaya çıktığı anlaşılmalı çalışılmıştır. Tespit edilen konular üzerinden müessese ve medeniyet tarihi için yeni bir konu tasnif denemesi yapmak bu çalışmanın bir diğer amacı olarak belirlenmiştir. Çünkü yukarıda işaret edildiği üzere alana ilgi son yıllarda artarak devam etmekte ve bu itibarla ileride yapılacak çalışmalara projeksiyon sunmaya namzet bir profil çıkartmakta fayda bulunmaktadır. Bu iki temel amaca ek olarak; çalışmanın, zaten sadece alan öğretim elemanlarının tek başlarına altından kalkmaları mümkün görünmeyen geniş konu skalasında yer edinen konuların, diğer anabilim dalları, disiplinler ve alt disiplinlerin katkılarına dikkat çekmek veya takdir etmek gibi bir misyonu da bulunuyor.

Çalışma için iki sınırlandırma belirlenmiştir. İlki elbette tarih sınırlandırması. YÖK'ün kurulduğu daha da önemlisi YÖK tarafından Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi'nin bir anabilim dalı olarak kabul edildiği 1982 yılı çalışmanın başlangıcını teşkil etmektedir. Aslına bakılırsa tarih sınırlandırmasının 1982'den başlatılmasının incelemeye konu edinilen kaynak kümesiyle de doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Şöyle ki çalışmanın amacı doğrultusunda böylesi geniş bir alana ilişkin kitap, makale, lisans üstü tezler ve bilimsel toplantılarda sunulan bildirimlerin tamamını incelemek, zamanla kısıtlı bu çalışma için mümkün değildir. Bu noktada çalışmanın ikinci sınırlandırması olarak kaynak türlerinden birisini belirlemek gerekmiştir. Çalışma için en uygun kaynak türü olarak sadece doktora düzeyindeki tezler belirlenmiştir. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır. Öğretim üyelerinin yönettiği bu tezler üniversitelerin büyük bölümünde yürütüldüğü için kapsayıcılığının geniş olacağı düşünülmüştür. Bu yönüyle doktora tezleri genel eğilimi görme hususunda

diğerlerine nazaran daha ölçülebilir veri sunma potansiyeline sahip görünmektedir. İkincisi ise erişilebilirliktir. Tezlerin dışındaki diğer çalışma türlerinin tamamına kısa sürede erişmek mümkün değildir. Oysa tezlere bütüncül bir şekilde kolayca erişim imkânı bulunmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sayfası (bundan sonra YÖK-Tez denilecek) özellikle 1982'den itibaren lisans üstü tezlere daha sağlıklı bir şekilde erişme imkânı sunmaktadır. Çalışmaya 1982'den başlanmasının temel sebebi de budur. Tarih sınırlandırmasının sonu ise 2020 olarak belirlenmiştir. Zira bu çalışmanın veri toplama işlemleri bittiğinde (Ekim 2021) YÖK-Tez'de 2020 tezlerinin tamamı sisteme işlenmişken 2021 tezleri kısmen girilmiştir. Sonuç olarak 1982-2020 yılları arasında tarihle ilgili üretilen doktora tezlerinde müessese ve medeniyet kapsamına girebilecek konuları ihtiva eden tezler tespit edilmiştir.

Bu kadar geniş bir zamanı, büyük bir kaynak kümesinden incelemeye tabi tutmak, tezlerin içeriğine yönelik derinlikli bir analiz yapmayı imkânsız hale getirmektedir. Dolayısıyla burada konulara ilişkin sayısal veriye dayalı kantitatif bir değerlendirme yapmaya gayret gösterilmiştir. Bu haliyle genel bir profil çizilerek eğilimler saptanmaya çalışılmıştır. Bunu yapmak üzere çalışma, bir yöntem doğrultusunda aşağıdaki şekilde basamak basamak ilerlemiştir.

1. Basamak: 39 yıl dilimlere ayrılmıştır.

Çalışmanın temel hedefi eğilimleri görmek olduğu için 39 yıllık süreç (ilki dokuz yıl olmak üzere) 10'ar yıllık aralıklarla şu şekilde dört dilime bölünmüştür:

- a. 1982-1990 (bundan sonra 80'ler denilecek)
- b. 1991-2000 (bundan sonra 90'lar denilecek)
- c. 2001-2010 (bundan sonra 2000'ler denilecek)
- d. 2011-2020 (bundan sonra 2010'lar denilecek)

2. Basamak: YÖK-Tez'den tarihle ve Osmanlıyla ilişkilendirilebilecek tüm tezler taranıp tespit edilmiştir.

Onar yıllık dilimlerle YÖK-Tez tarama motorundan özet, dizin, tez adı ve konu gibi sekmelerden “*tarih*” ve “*Osmanlı*” anahtar kelimeleriyle taramalar yapılmıştır. Böylelikle olabildiğince eksiksiz bir şekilde tarihle ve Osmanlıyla ilgili doktora tezlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

3. Basamak: Toparlanan tezler içerisinde müessese anabilim dalının konu skalasına girebilecek olanlar belirlenmiştir.

Bu aşamada tezlerin konularının hangilerinin müessese ve medeniyet kapsamına dahil edileceği hangilerinin edilmeyeceğine dair ciddi bir problem karşımıza çıkmış ve bu soruna çare olmak üzere iki ilke belirlenmiştir:

- i. tezlerin sadece konularına odaklanmak.

Sosyal Bilimler Enstitüleri ile (son yıllara kadar) tarih bölümlerinin teşkilatlanmasında çoğunlukla anabilim dalları esas alınmamıştır. Uzun yıllar boyunca (belli başlı bazı üniversiteler dışında) tarih bölümleri, enstitülerde “tarih

anabilim dalı” şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu durum tezlerin YÖK-Tez’e işlenmesi sürecinde konu, anabilim dalı olunca belirsizlik yaratmaktadır. Bu yüzden YÖK-Tez’de tezlerin, hangi anabilim dalı (yeniçağ, yakınçağ, müessese) dahilinde olduğunu taramalarla sıhhatli bir şekilde belirlemek mümkün olmuyor. Mesela YÖK-Tez’de Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi anabilim dalında hazırlanmış tezler tarandığında iki elin parmakları kadar bile doktora teziyle karşılaşılmıyor. Halbuki daha fazla olması gerekirdi. Hazırlanan tez müessese ürünü olsa dahi çoğu enstitüde müessese anabilim dalı bulunmadığı için YÖK-Tez’de bu anabilim dalının adı yer almamaktadır. Dolayısıyla bu veri müessese konularının çok az çalışıldığı anlamına gelmez. Aksine bu çalışmada da görüleceği üzere müessese kapsamına girebilecek konular çok daha fazla teze konu olmuştur. Bu yüzden bu çalışmada YÖK-Tez’den tespit edilen tezlerin anabilim dallarına değil konularına odaklanılmış ve müessese kapsamına girebilecek konuların ne boyutta incelendiği açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu maksatla çalışmada tezlerin müessese kefesine dahil edilmesinde temel ilke olarak karşımıza çıkan çalışmaların yapıldığı enstitüye yahut da tezi yürüten hocanın anabilim dalına bakmak yerine sadece konuya odaklanıldı. Bu, yeniçağ ya da yakınçağ anabilim dalında uzman olmuş bir hocamızın yürüttüğü tezin konusunun pekâlâ müessese kapsamına girebileceği düşüncesinden hareketle yapıldı. Dolayısıyla bu çalışmada tezin müessese kefesine koyulması için bu durum yeterli görüldü. Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Anabilim dalı, özellikle Yeniçağ ve Yakınçağ anabilim dallarıyla iç içe geçmiş durumdadır. Aslına bakılırsa müessese anabilim dalı kapsamına giren konuları Osmanlı Yeniçağ ile Yakınçağ anabilim dallarına giren konulardan keskin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Ayrıca böylesi bir çaba içerisine girmek, çoğu zaman beyhude bir uğraş olarak kalacaktır.¹

Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti anabilim dalının diğer anabilim dallarından şanslı hale getiren şey konu skalasının oldukça zengin olmasıdır. Hatta kapsamın zenginliği, alanın konularını ister istemez tarih dışındaki disiplinlere de açmaktadır. Osmanlıların, edebiyat, mimarlık ve güzel sanatlarda ürettiği ürünlerin incelenmesinde bu alanların uzmanları kendi disiplinleri çerçevesinde doktora düzeyinde çalışmalar yürütmektedir. Dolayısıyla edebiyat, mimarlık, sanat tarihi ve güzel sanatlar gibi diğer disiplinlerce üretilen tezler, Osmanlı müessese konuları çerçevesi dâhilindeyse bu çalışmada müessese kefesine konulmuştur.

Bu çalışmanın, yukarıdaki usulle müessese kefesine dahil edilen tezlerin tamamını müessese anabilim dalına mâl etme gibi bir niyeti bulunmamaktadır. Burada belirlenen tezlerin çok büyük bölümü diğer anabilim dallarının ve hatta disiplinlerin ürünüdür. Bunun bilinciyle burada sadece konulara odaklanılmış ve müessese kapsamına girebilecek konulara ilişkin bir tasnif denemesi ortaya koymak hedeflenmiştir. Hülasa bu çalışmada müessese kapsamına girebilecek

¹ Dahası İpşirli, bu konudaki yaklaşımı şu şekilde daha ileri seviyeye taşımaktadır: “Siyasi tarihle teşkilat tarihini birbirinden ayırmanız mümkün değildir. Bunlar birlikte yürütüldüğü zaman anlam kazanıyor. Siyasi tarihle teşkilat tarihi birbirinden ayrı konular değildir” (İpşirli, 2015: s. 59).

konuları ihtiva eden tezler, enstitüsünün veya öğretim üyesinin bağlı bulunduğu anabilim dalına ya da disiplinine bakılmaksızın müessese kefesine dahil edilmiştir.² Peki hangi konuların müessese alanına girip girmediğine nasıl karar verilmiştir? Bunun cevabı da ikinci ilkeyle ilgilidir.

ii. İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünün hazırladığı çerçeveyi esas almak

Hangi konuların müessese anabilim dalı kapsamına girdiğinin tespiti bu çalışmanın en can alıcı meselesidir. Çünkü çalışmayı oluşturan tüm veriler bu bağlam üzerine oturmuştur. Bu maksatla kullanılacak daha önceden yapılmış hazır bir çerçeve çalışmamızda yol gösterici olmuştur. 1961’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsünün” kurulmasının ardından bu bilimsel alanın ders konularının tespitine ihtiyaç duyulmuştur. Kürsü faaliyetlerini içeren geniş bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre kürsü kapsamında yer alan çalışma alanları ve ders konuları gruplar halinde tafsilatlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Raporla hazırlanan liste, bu çalışmada kullanılacak genel çerçeve olarak kabul edildi. Böylelikle taramalarla tespit edilen tezler, bu başlıklar veya alt başlıklarla ilgiliyse müessese konusu olarak kabul edildi ve müessese kefesine dahil edildi.

İstanbul Üniversitesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalının çerçevesi şu şekildedir:

1. Osmanlı müesseselerinin menşei ve münasebetleri
  - a. Medeniyet ve Devlet teşkilatıyla ilgili eski devletler ve bünyesine aldığı müesseseler
  - b. Bizans’tan alınan müessese, saray, hükümet organları ve terimler
  - c. Suriye, Irak, Mısır, Afrika, Balkan ve Macaristan’ın kadim teşkilatlarının Osmanlı müessesesi haline gelişi
2. Osmanlı Devleti idari müessese ve teşkilatı ve bunların geçirdiği safhalar (merkez-taşra)
  - a. Merkez teşkilatı
  - b. Taşra teşkilatı
3. İlmiye Teşkilatı
  - a. Yasama ve hukuk sistemi

---

² Cumhuriyet Tarihi anabilim dalıyla ortak zaman dilimlerinden dolayı bazı tezlerde çakışmalarla karşılaşmıştır. Böylesi durumda konunun önemli bir bölümü doğrudan Osmanlı kurumlarını içeriyorsa müessese kefesine dahil edilmiştir. Mesela 1876’dan başlatılan bir kurum veya şahıs incelemesinin devamı Cumhuriyetin ilk yıllarını da kapsıyorsa müessese kapsamına dahil etmek tercih edilmiştir. Esasında bu tür çalışmalar Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı içerisinde yer edinir. Ayrıca mesela bir adayın doçentlik alanının belirlenmesinde yahut da jürilerin belirlenmesinde de bu tür çalışmalar teamül gereği müessese anabilim dalının dışında değerlendirilir. Ancak bu çalışma konulara odaklandığı için burada teamülden ayrılmıştır.

- b. Yargı organları
- c. Kanunnameler
- d. Fetvalar
- e. Gayrimüslim tebaa hukuku
- f. Gayrimüslimlerin dini ve mezhebi idareleri
4. İktisadi ve sosyal müesseseler
  - a. Defterdarlık
  - b. Maliye
  - c. Tanzimat sonrası, maliye nezareti
  - d. Osmanlı hazineleri
  - e. Olağanüstü vergiler
  - f. Esnaf teşkilatı, narh ve ihtisap
  - g. Ulaşım ve haberleşme
  - h. Ticaret: iç ve dış ticaret, gümrükler, ticaret anlaşmaları
  - i. Osmanlı toplum hayatı: örf ve adetler, aile, gündelik yaşam vs.
5. Dini, sosyal ve kültürel hizmet veren müesseseler: Zaviyeler, külliyyeler, medreseler, darülhadis, darülkütub, darüşşifai tabhane, Bimarhane, kervansaray, misafirhaneler, hanlar, çeşme ve köprüler, vakıf müessesesi, vakfiyeler
6. Osmanlı diplomatiği: Ferman, berat, name, ahidname, sebab-i tahrir hükmü, irade, hatt-ı hümayun, buyuruldu, telhis, takrir, şukka, kaime, mektub vs.
7. Osmanlı paleografyası: Yazı çeşitleri, sülüs, nesih, divani, talik, siyakat,
8. Güzel sanatlar: Hat, minyatür, tezhip, ebru, musiki
9. Kitabeler: Abideler, mezarlar
10. Nümizmatik: Sikkeler ve kâğıt para
11. Osmanlı ilim ve kültür hayatı şahsiyetleri ve bunların eserleri
12. Alana ışık tutan arşiv vesikaları: Tahrir, mühimme, şeriye, ahkam, temettuat

13. Tarihi coğrafya (Terzi, 2004: 289-291).³

4. **Basamak:** Tespit edilen tez konuları kendi içerisinde tasniflenmiştir.

Taramalarla tespit edilip, müessese kapsamına dahil edilen tez konularını kendi arasında tasnife tabi tutmak son işlem basamağı oldu. Tez konularının müessese ve medeniyet kapsamına girip girmediğinin belirlenmesinde İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünün çerçevesi esas alındı. Ancak son tasnifte bu çerçeve kullanılmadı. Bu çalışmada yapılacak tasnifte kullanılmak üzere yeni bir çerçeve oluşturulmasına ihtiyaç hissedilmiştir. Tespit edilen tezler ve son 60 yıllık gelişmeler göz önünde bulundurularak daha kapsayıcı bir yaklaşımla ve çerçevenin iç sınırlarını biraz değiştirmek suretiyle yeni başlıklarla aşağıdaki şekilde bir çerçeve denemesine girişilmiştir:

1. **Kurum ve Kuruluşlar:** Osmanlı'nın hem klasik dönemini hem de modernleşme süreçlerini kapsayacak şekilde tüm kurumlar bir başlık altında birleştirildi. Böylece İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünün çerçevesinde çeşitli başlıklar altında yer alan kurumlar, burada bir çatı altına toplandı. Yani kurum veya kuruluş denebilecek tüm müesseseler bu başlığa dahil edildi. Bazı alt başlıklar şu şekilde sıralanabilir. Merkez teşkilatları, ordu, ilmiye, mali müesseseler, vakıflar, özel kurumlar, şirketler, dernekler, kulüpler, iktisadi-ticari-zirai-sanayi odaları ve bilim kurumları.

2. **Taşra İdareleri ve Merkez Dışı Bölge İncelemeleri:** Taşra idareleri de esasen kurum kapsamına girebilir. Ancak tezlerde taşraya ilişkin sadece idari yapılanmayla değil, bu bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarıyla da ilgilenilmiştir. Bu yüzden çerçeveyi daha sade kılabilmek adına, merkez dışındaki bölgelere ilişkin tüm çalışmalar bu başlık altında birleştirildi.

3. **İlim-Bilim ve Kültür Hayatı:** Osmanlı düşünce ve ilim-bilim hayatına dair yapılan incelemeler bu başlık altında bir araya getirildi. Bunların yanında bu alanlarda üretilmiş edebi ve bilimsel eserler konunun alt başlıkları olmuştur. İslami ilimler, pozitif bilimler, edebiyat, eğitim, kitaplar ve basın konu başlıkları olarak sıralanabilir.

4. **Sanat ve Mimari:** Temelde sanatın çeşitli dalları ile mimarlık alanlarında Osmanlıyla ilgili tezler bu çalışmaya dahil edildi. Kuşkusuz Osmanlı medeniyetinin en önemli ürünleri olan sanat ve mimari eserler böylesi bir çalışmanın dışında tutulamazdı. Çeşitli alt başlıklar şu şekilde belirlenmiştir: Mimari, güzel sanatlar, müzik, el sanatları, resim vs.

5. **Toplum:** Din, etnik yapı ya da toplumsal statüye göre ortaya çıkan gruplar, toplumsal yaşam, kültür ve nüfus gibi meseleler toplum başlığı altında bir araya getirildi. Bazı alt başlıklar şu şekildedir: Etnik unsurlar, dini unsurlar, azınlıklar, toplumsal gruplar, tasavvufi yapılar, toplumsal hareketlilik, nüfus, iskân, göç vs.

---

³ Ayrıca Gökbilgin tarafından Osman Bey'den Sultan Süleyman'a kadarki müesseselerle ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Gökbilgin, 1977.

6. **Biyografiler:** Osmanlı tarihinde önemli bir yer edinmiş ve siyasi, edebi, sanatsal yönleri bulunan şahısların incelendiği doktora tezleri bu alanda birleştirildi. İlim/bilim adamları, şairler, edipler, devlet adamları, padişahlar, sultanlar bu başlık altında toparlandı.

7. **Hukuk:** Hukuk, adalet ve yargılamayla ilgili tez çalışmaları ayrı bir başlık olarak tasniflenmiştir.

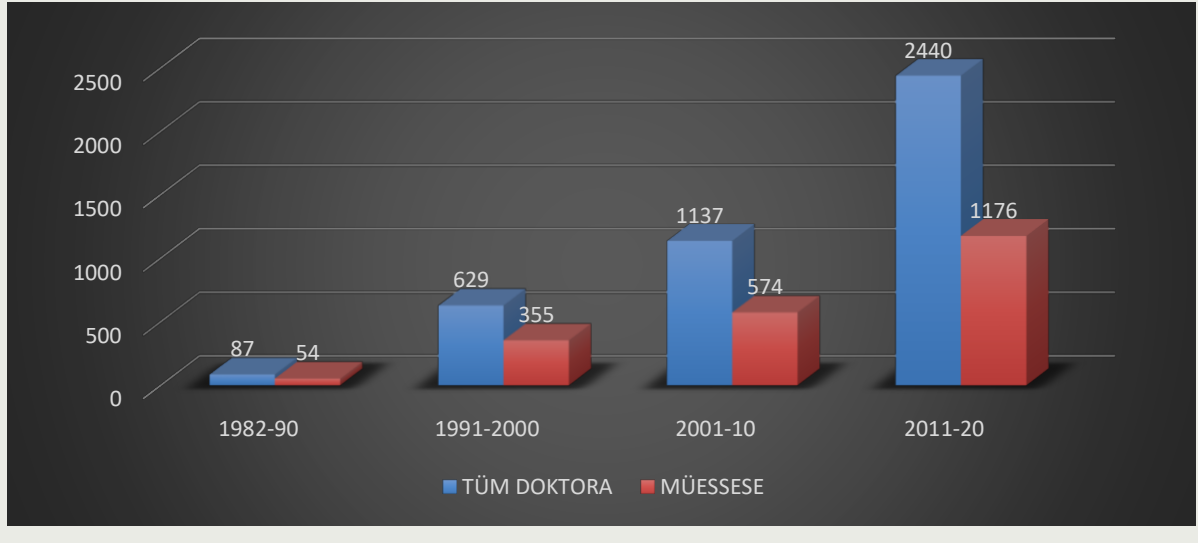
8. **İktisat:** Üretim, tüketim, ticaret, sanayi, iktisadi yaşam, ulaşım gibi doğrudan iktisadi konuları ihtiva eden tez konuları bu başlık altında birleştirilmiştir.

9. **Kaynaklar:** Osmanlı bürokrasinin, kısmen de ilmiye sınıfının, kimi zaman da bazı sanat erbabının ürettiği ve tarih kaynağı olarak kullanılabilir türde malzemelerle ilgili yapılan doktora tezleri, "kaynaklar" başlığı altında bir araya getirildi. Bazı alt başlıkları şu şekilde sıralanmıştır: arşiv belgeleri, kitabeler, paleografi, nümizmatik vs.

Yeni Çerçeveye Göre Müessese Konularının Tasnifi

Yukarıda İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünün çerçevesinin içeriğine sadık kalmak suretiyle yeni bir çerçeve meydana getirildi. Çalışmanın kurgusu ve yapılacak tasnif, bu çerçeve denemesi üzerine inşa edilmiştir. Böylelikle yeni çerçeveye uyumlu bir şekilde tez konularının dağılımları ve elbette görmeyi umduğumuz profil açığa çıkacaktır. Ayrıca müessese alanına ilişkin konu eğilimleri de ortaya konmuş olacaktır. Ancak buna geçmeden evvel tezlerdeki müessese konularının sayısal durumuna bakmakta fayda var. Aşağıdaki grafikte, bu çalışmada tarihle ve Osmanlıyla ilgili tespit edilen tüm doktora tezleri içerisinde müessese konularının yer edindiği tezlerin sayıları 10'ar yıllık dilimlerle gösterilmiştir. 80'li yıllarda Türkiye'deki üniversite sayısına bağlı bir şekilde doktora tezi sayısı da oldukça azdır. Bu yıllarda toplamda 29 üniversite bulunmaktadır. 80'lerde tarihle ilgili toplam 87 doktora tezi tespit edilmiş olup bunun 54'ü Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti ile ilişkilendirilebilir. 90'lı yılların tez sayısı, üniversite sayısının artışına (73'e çıkmıştır) paralel olarak gerçekleşmiştir. Zira önceki dokuz yıla nazaran büyük bir atılımla 629 tez yapılmış, bunların yarısından fazlasının müessese konularıyla ilişkisi kurulabilir. Bilindiği üzere üniversite sayılarındaki artış 2000'li yıllarda katlanarak devam etmiştir. 83 yeni üniversite kurulmuş ve sayı 156'ya yükselmiştir. Buna bağlı bir şekilde 2001-2010 aralığında tez sayısının iki kat arttığı ve yarısının da müesseselerle ilgili olduğu görülüyor. Aynı durumun toplamda 203 üniversite (Günay ve Günay, 2011: 2-6. <https://istatistik.yok.gov.tr/>) ile 2010'lu yıllarda da devam ettiği anlaşılıyor.

Grafik 1. 1982-2020 Yılları Arasında Tarih ile İlgili Doktora Tezlerinin Dağılımı

Grafik, bize son 39 yılın tarihle ve Osmanlıyla ilgili doktora tez çalışmalarının yarısının Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti konularıyla ilişkili olduğunu söylüyor. Müessese konularının bu kadar yüksek oranda çıkması temelde iki sebebe bağlanabilir. İlki, müessese konu skalasının oldukça geniş tutulması ve ortaya kapsamlı bir tasnifin çıkartılmasıdır. Bu tasnifin subjektif bir yanının olduğunu kabul etmekte fayda var. Bir başka araştırmacı muhtemelen daha farklı bir tasnif ortaya koyabilirdi. Ancak sübjektifliği en aza indirebilmek adına bu çalışmada İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünün çerçevesi esas alınmıştır. Bu çerçeve, yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı tarihinin birçok konusunu kapsamaktadır. Bunca konu, çalışmaya dahil edilince grafikteki sonuç ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu çerçevede yer alan konular pekâlâ Tarih müessese dışındaki anabilim dallarınca da incelenebilir/incelenmektedir. Bu çalışmadaki verilerin çoğu zaten diğer anabilim dallarının ya da alt disiplinlerin ürünüdür. Bu noktada bir kez daha vurgulamakta fayda var ki bu çalışma, tespit edilen tezlerin tamamının doğrudan müessese anabilim dalının ürünü olduğu iddiası taşımamaktadır. Dolayısıyla çalışmada benimsenen yaklaşım, hiçbir şekilde Türkiye’de son yıllarda büyük oranda kendi sorunsalları ve yöntemleriyle geliştirilen kent tarihçiliği, toplumsal cinsiyet tarihi, bilim tarihi, düşünce tarihi, askeri tarih, çocuk tarihi, isyan tarihi gibi birçok alt disiplinin ortaya koyduğu değerli literatürü yadsımamaktadır.⁴

İkinci olarak tarih dışındaki disiplinlerce üretilen tezlerin de araştırmaya dahil edilmesi bu sonucu doğurmuştur. Yani tez taramaları sadece tarih disipliniyle sınırlı tutulmamış, sanattan edebiyata, müzikten resme, mimarlıktan mühendisliğe birçok disiplin ve alt disiplinine ait tez incelemeye dahil edilmiştir. Gerçekten de tarih dışındaki birçok disiplin, konusu müessese ve medeniyet kapsamına girebilecek doktora tezleri üretmiştir/üretmektedir. Taramalarda

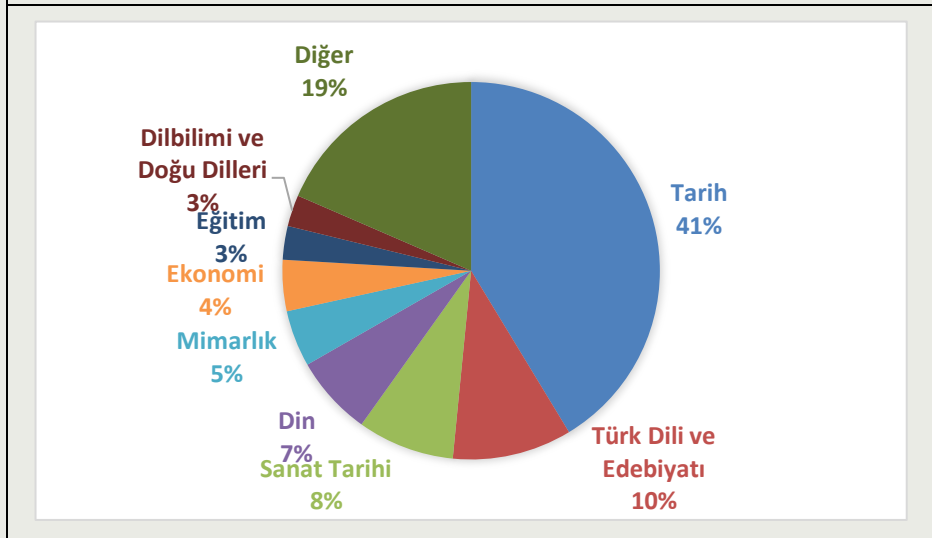
⁴ Meselenin bu yönüne dikkat çekerek uyardığı için ismini bilmediğim hakeme teşekkür ederim.

karşılaşılan bu tez konuları müessese kefesine dahil edilince hayli yekûn tutan bir miktar ortaya çıkmış ve grafiğin verileri kabarmıştır.

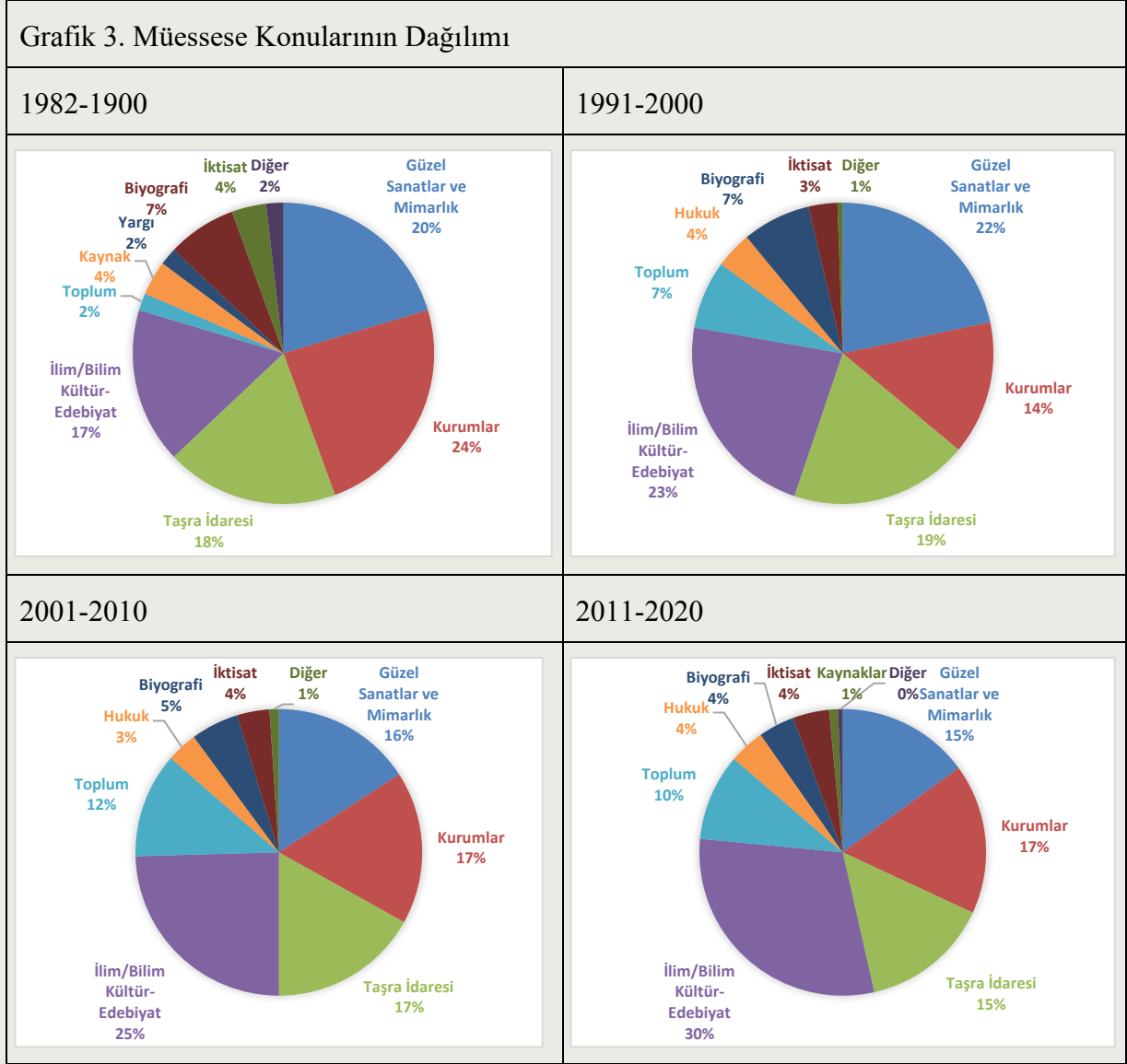
Sonuç olarak, tarihle ve Osmanlıyla ilgili yürütülen tezlerin yarısının müessese ve medeniyet konularıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Alanın konu skalasının zenginliği, birçok disiplin ve alt disiplin tarafından hem konuların incelenmesine hem de böylelikle bu disiplinlerin müessese alanına önemli katkılar yapmasını sağlamıştır. Farklı alanların katkısını sağlıklı bir şekilde görebilmek adına aşağıdaki grafik hazırlanmıştır. Bu grafik, müessese kefesine dahil edilen çalışmadaki tezlerin YÖK-Tez’de “konu” sekmesi altına yapılan girişlerde kullanılan anahtar sözcüklerden oluşturulmuştur. Anahtar kelimeler (bazı örneklerde doğrudan işaret etmemekle birlikte) çoğunlukla tezin hazırlandığı disipline işaret etmektedir. Buna göre tarih ve tarihin çeşitli alt disiplinlerinden oluşan tezler %41 oranında temsil edilmiştir. Diğer disiplinler ve alt disiplinlerin toplam oranı ise %59 olmuştur. Bu grafik netice olarak bize Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Anabilim Dalının kapsamındaki konuların ne kadar çok çeşitlilikle incelenebildiğini ve buna bağlı bir şekilde birçok disiplinin alana oldukça geniş çapta değerli katkılar yaptığını söylemektedir. Bu, ayrıca müessese alanının, diğer anabilim dalları, disiplinler ve alt disiplinlerce çok geniş yelpazede konularını paylaşılabilmesine ya da ortak noktalarının bulunduğu ve elbette multidisipliner çalışma kapasitesine işaret etmektedir.

Grafik 2. Müessese Konularının Yer Edindiği Disiplinler⁵

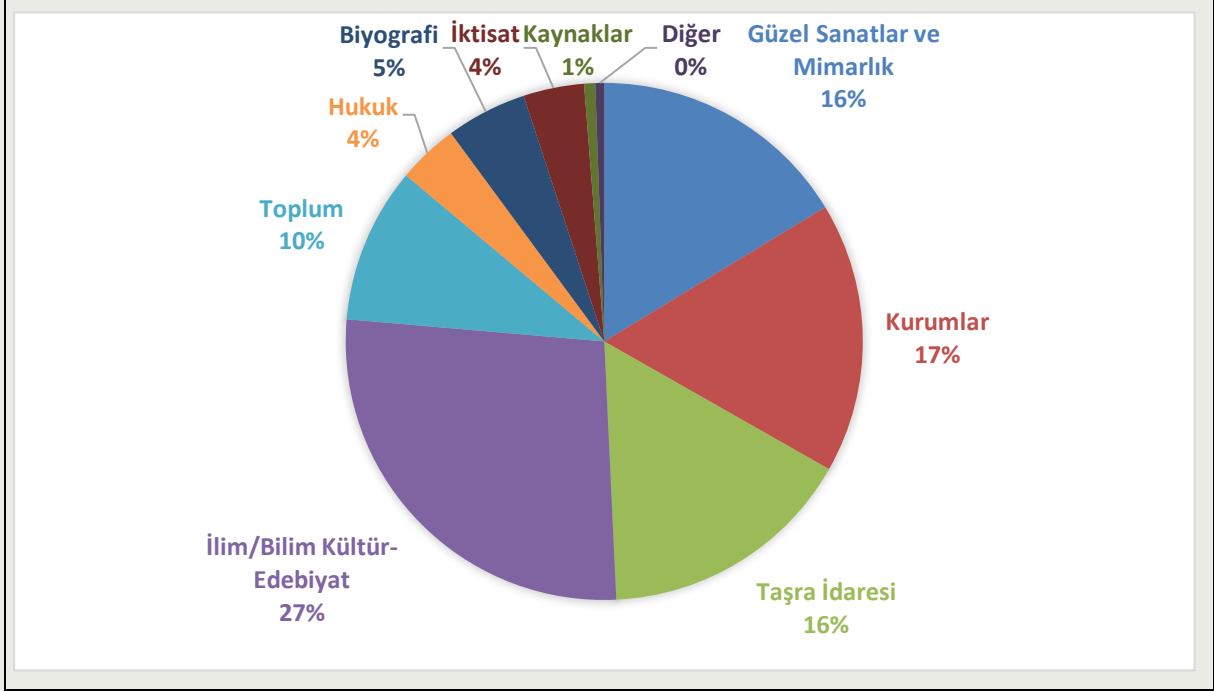
⁵ Grafikte yer alan “diğer” disiplin ve alt disiplinler şunlardır: Müzik, Deontoloji, Kamu Yönetimi, El Sanatları, Siyasal Bilgiler, Gazetecilik, Felsefe, Coğrafya, Hukuk, Sosyoloji, Biyografi, Ziraat, Uluslararası İlişkiler, Spor, Sosyal Hizmetler, Savunma Teknolojileri, Sahne ve Görüntü Sanatları, Reklamcılık, Peyzaj Mimarlığı, Müzecilik, Mütercim-Tercümanlık, Matematik, Maliye, Maden Mühendisliği, Karşılaştırmalı Edebiyat, İşletme, İletişim Bilimleri, Halkla İlişkiler, Halk Bilimi, Giyim Endüstrisi, Fransız Dili ve Edebiyatı, Endüstri Ürünleri Tasarımı, Denizcilik, Demografi, Çalışma Ekonomisi, Bilim ve Teknoloji, Bilgi ve Belge Yönetimi, Beslenme ve Diyetetik, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Bankacılık, Astronomi, Arşiv, Arkeoloji, Antropoloji, Amerikan Kültür ve Edebiyatı, Ağaç İşleri

Son iş olarak müessese kefesine konulan tezler, bu çalışmada yeni oluşturulan çerçeveye göre tasniflenmiştir. Aşağıdaki grafik bu yeni tasnif doğrultusunda ortaya çıkan dağılımları göstermektedir.

Dört dilim halinde toplanan veriler, onar yıllık sınırlar kaldırarak aşağıdaki grafikte 1982-2020 yıllarını kapsayacak şekilde bir araya getirildi.

Grafik 4. Müessese Konularının Dağılımı (1982-2020)

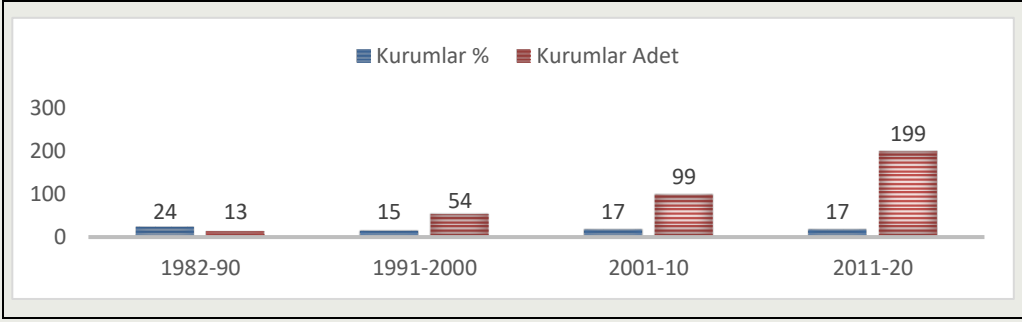

Grafiğe göre %27 oranla en fazla ilim, bilim, kültür ve edebiyat konuları incelenmiştir. Ardından kurumlar, sanat ve mimari, taşra idaresi, toplum, biyografi, hukuk, iktisat ve kaynaklar konuları gelmektedir. Aşağıda bu başlıklar altında yani yeni çerçeveye sadık kalmak suretiyle incelenen konular sırasıyla ele alınacaktır.

1. Kurum ve Kuruluşlar

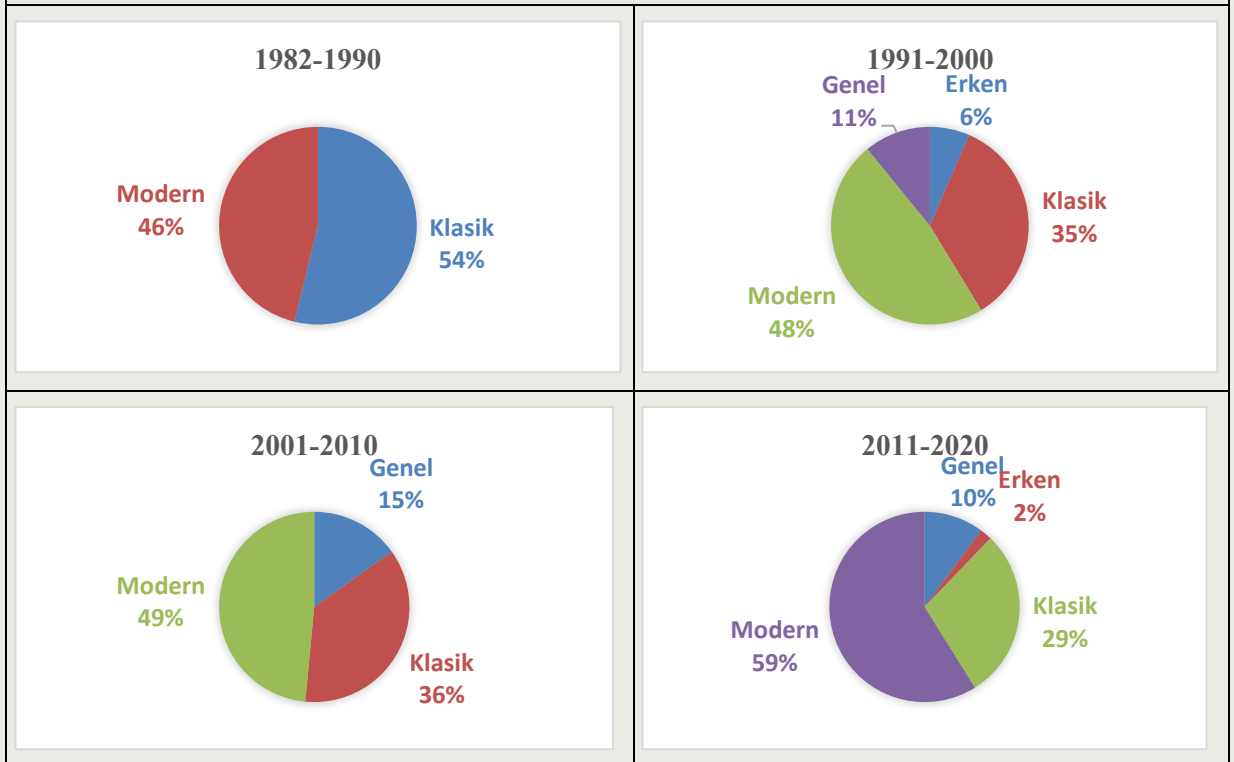
Bu başlık altına; resmi veya özel fark etmez kurum ve kuruluş diyebileceğimiz her türlü organizasyonu inceleyen doktora tezleri alındı. Ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmıştır: merkez teşkilatları, ordu, ilmiye, mali müesseseler, vakıflar, özel kurumlar, şirketler, dernekler, kulüpler, ticari, zirai ve sanayi kuruluşları, vs. 1982-2020 arasında kurumlarla ilgili tezlerin oranı %17'dir (Bkz. Grafik 4). Aşağıdaki grafik ise kurumlar kapsamına girebilecek tezlerin dört dönem içerisindeki yüzdeleriyle dağılımı ile sayılarını göstermektedir. Sayılar katlanarak artsa da son yirmi yılda diğer müessese konularının içerisindeki oranı %17'de sabitlenmiş görünüyor.

Grafik 5. Kurumlarla İlgili Tezlerin Yüzdelerik Dağılımı ve Sayıları

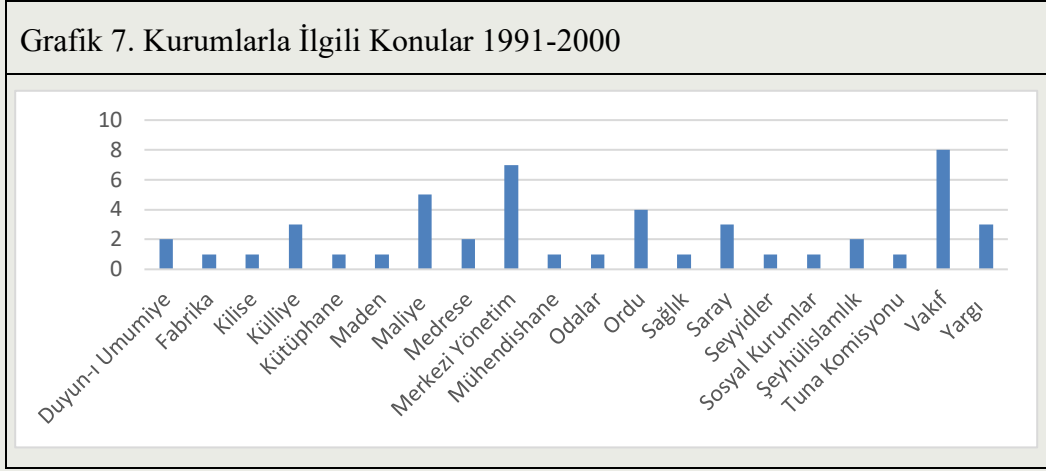
Kurumlarla ilgili çalışmaların Osmanlı'nın hangi dönemlerinde yoğunlaştığına da bakıldı. Genel kaniya göre müessese tarihi denilince akla genellikle klasik dönem müessese araştırmaları gelmektedir. Halbuki grafikler bize 80'li yıllar hariç modernleşme dönemi kurumlarının klasik dönemden her zaman daha fazla incelendiğini göstermektedir. Ancak bu oranın içerisinde yukarıda değinildiği üzere Cumhuriyet Tarihiyle dönemsel çakışmaya uğrayan bazı müesseselerin de bulunduğunu söylemekte yarar var.

Grafik 6. Kurumlarla İlgili Tezlerin Dönemsel Dağılımı

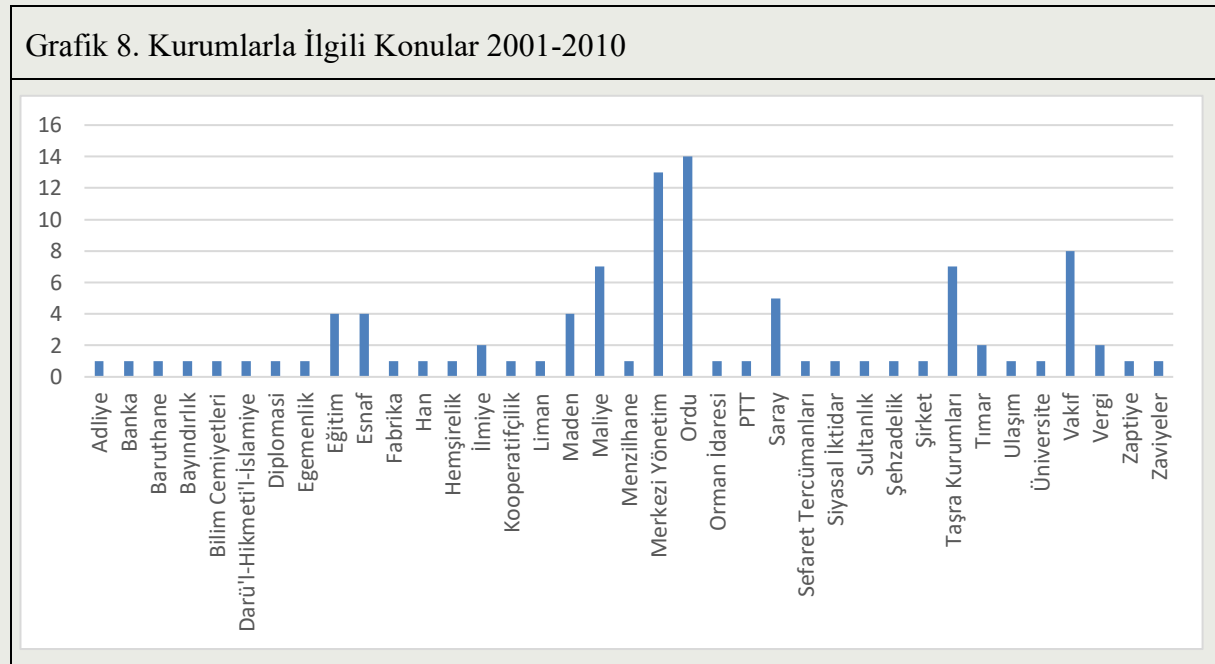
Peki hangi kurumlar incelenmiştir? 80'lerde; ihtisap, medrese, zaviye, vakıf, nakibüleşraflık, yaya ve müselleme, vergi, polis, duyûn-ı umumiye, karantina, hariciye ve mülki idare gibi konulardan birer tez yapılmıştır.

Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere 90'larda konu çeşitliliği artmakla birlikte bazı temel kurumlarda yoğunlaşmalar olmuştur. Bunlar; vakıf, merkezi yönetim, maliye, ordu ve saray konularıdır.

Vakıf konusu; yenileşme çerçevesinde vakıf müessesesi, para vakıfları ile Sivas, Amasya, Diyarbakır, Yozgat gibi şehirlerdeki vakıflar üzerinden incelenmiştir. Bu dönemde merkez yönetimle ilgili olarak bürokrasi, Defterhane-i Amire, Meclis-i Mebusan, Sadaret Kethüdalığı ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye gibi temel bazı kurumlar incelenmiştir. Ruznamçe defterleri, esham uygulaması, Tokat voyvodalığı, maliye ve muhasebe sistemleri maliyeye ilgilenecek tez konuları olmuştur. Ordu ve savaşlarla ilgili konular ise yabancı misyonlar, lojistik, sefer organizasyonu ve redif teşkilatı olmuştur.

Konu çeşitliliğindeki gelişme, iki katına çıkarak 2000'li yıllarda artarak sürmüştür. Bu kez konu yoğunluğunda ordu başı çekmiş, ardından merkezi yönetim, vakıf, maliye ve saray gibi temel kurumlar ilgi odağı olmaya devam etmiştir.

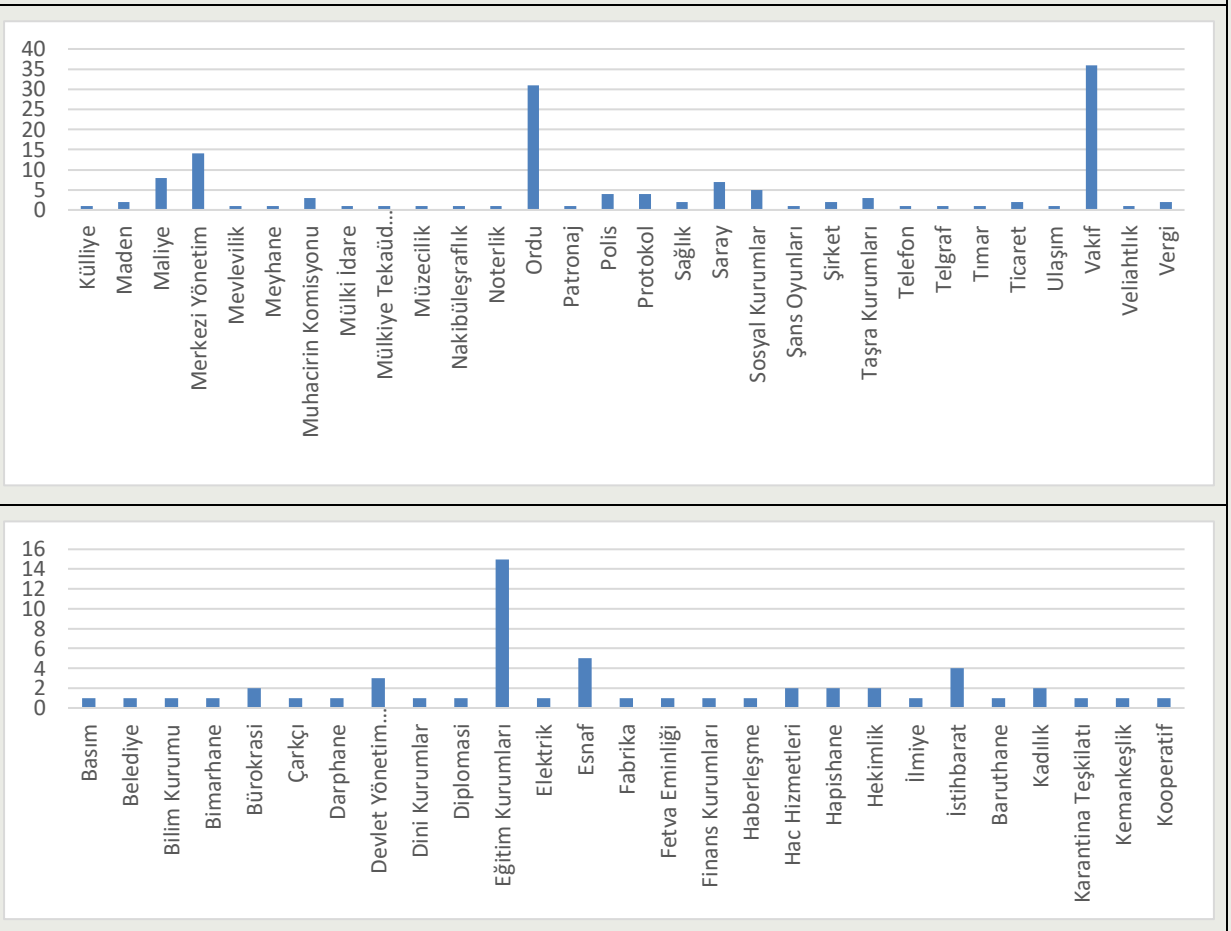
Osmanlı ordusu ve savaşlarla ilgili temel mevzular ele alınmış görünüyor: Devşirme sistemi, kapıkulu ocağı, kaleler, sefer organizasyonu, lojistik, ordu isyanları, donanma, denizcilik, Donanma Cemiyeti, Asakir-i Mansure-i Muhammediye, Nizam-ı Cedid, kara ordusu ve Kara Harp Okulu. Bu dönem ortaya konan askeri tarih çalışmaları bir sonraki on yılda bu alanda yaşanacak ciddi yoğun ilginin öncülleri olarak değerlendirilebilir.

Merkezi yönetim, yoğunlukta hemen ordu ve savaş konusunun ardından gelmektedir. Divan çavuşları, şikâyet mekanizması, nezaretler (Adliye, Orman ve Maadin, Ticaret), Ayan Meclisi, Bâb-ı Âli Evrak Odası, Divan-ı Hümayun defterleri, hilafet, hariciye, diplomatik faaliyetler, şura bu başlıkta incelenen konular olmuştur.

Vakıf konusu vazgeçilmez bir inceleme alanı olarak bu dönemde de hatırı sayılır miktarda çalışmaya konu olmuştur. Şehir vakıfları (Bursa, İstanbul, Van, Adana, Tunus), vakıfların batıdaki muadilleriyle karşılaştırılması, Mahmud Paşa Vakıfları gibi konular incelenmiştir. Vakıf çalışmalarına ilgi sonraki 10 yılda da devam edecek ve 2010'larda en çok incelenen konu olacaktır.

2010'larda da konu çeşitliliği yine iki katına çıkmış, öyle ki konular tek grafiğe sığmadığı için iki parçada gösterilmiştir. Konu çeşitliliğine rağmen temel kurumların yoğunluğu devam etmiş görünüyor.

Grafik 9. Kurumlarla İlgili Konular 2011-2020

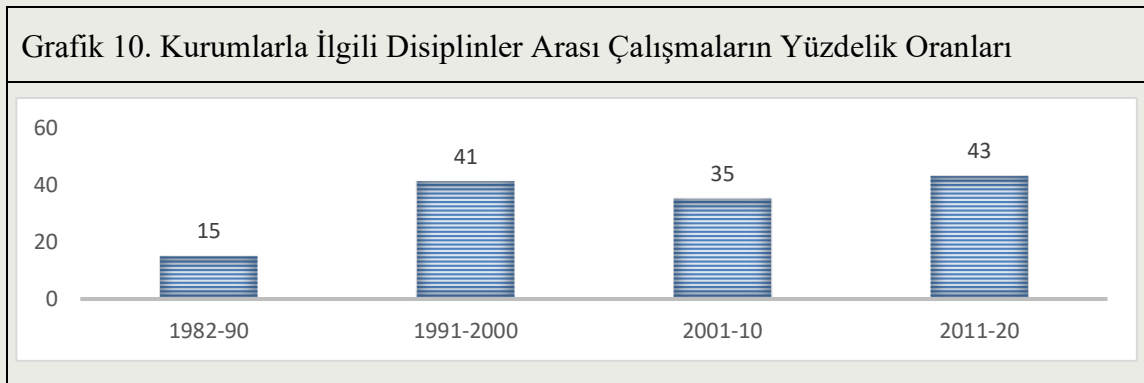
Vakıf çalışmaları bu dönemin en fazla ilgilenilen konusu olmuştur. Konular şu şekilde tasniflenebilir: Şahısların adlarına ait vakıflar; Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi, Mihrişah Valide Sultan Vakfı, Nakşidil Valide Sultan vakıfları, Kethüda Canfeda Hatun vakıfları, Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı, Köprülü Ailesi Vakıfları, Emir Sultan vakıfları, Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'nın vakıfları, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un hayatı ve vakıfları, Trabzon Gülbahar Hatun vakfı, Evkaf-ı Hümayun Nezareti. Bazı bölgelerdeki vakıflar; Bilecik, Gümölcine, Midilli, Bağdat, Kütahya, Musul, Kerkük, Trabzon, Tripoli, Makedonya, Trabzon, Urfa, Samsun, Selanik, Sofya ve Üsküp gibi. Bunların dışında vakıf bağlamında hayırseverlik, para vakıfları, vakıf hizmetleri, aile vakıfları, vakıf hukuku, vakıf ıstılah ve tabirleri ile vakıf malları gibi konular doktora tezlerine konu olmuştur.

Bu dönemde yoğunlaşılın bir diğerkonu yine ordu olmuştur. Tımar sistemi, yeniçeri teşkilatı, devşirme sistemi, savaşlar, ordu ıslahatları, sefer organizasyonu, lojistik, iaşe, modernizasyon, kaleler, sınırlar, kuşatmalar, savaş sanayii, kara ordusu, askeri teknoloji, silahlanma gibi temel konuların yanında subay yetiştirme ve askeri sağlık hizmetleri gibi konular da incelenmiştir. Ancak bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak denizciliğe ilginin arttığı şu tez konularından anlaşılabilir: denizcilik, gemi tedarik ve inşa işleri, Tuna donanması, yelken ve yelken bezleri, kadırgalar, donanma, donanma politikaları, boğaz savunma sistemleri, deniz üsleri, tersaneler.

Eğitim kurumlarıyla ilgili araştırmalarda da ciddi bir sıçrayış yaşanmış görünüyor. Medrese eğitimi ve teşkilatı, Müslüman özel okullar, askeri okullar, darülhadisler, öğretmen yetiştirme okulları, rüşdiyeler, idadiler, mülkiye, mesleki ve teknik okullar, üniversiteler incelenen kurumlar olmuştur. Burada eğitimle ilgili kurum başlığı altına girebilecek konular ele alınmıştır. Eğitim konusuyula ilgili başkaca daha fazla tez aşağıda "İlim-Bilim, Kültür ve Edebiyat" başlığı altında görülecektir.

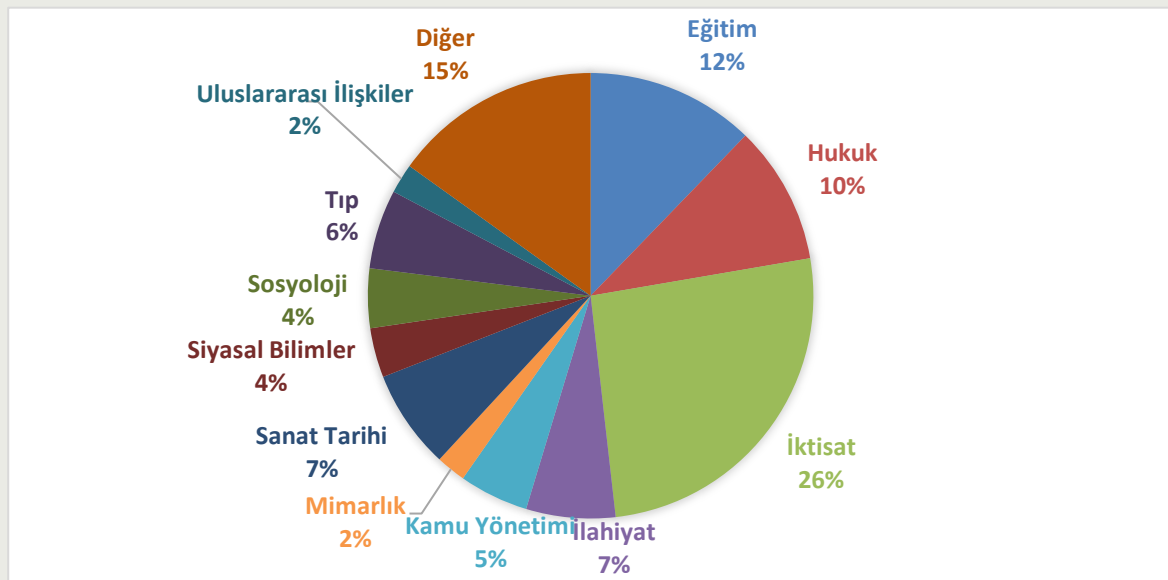
Merkezi yönetime dair konular da şu şekilde sıralanabilir: Şûra-yı Devlet, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat Meclisi, Nezaretler ve Vekaletler (Hariciye, Nafia, Bahriye), Meclis-i Mebusan, Meclis-i Meşayih, müfettişlikler.

Kurumlarla ilgili dikkat çeken başka bir husus diğerkonu disiplinlerle olan iş birliğindeki orandır. Aşağıdaki grafik kurumlarla ilgili disiplinler arası çalışmaların yıllara göre oranlarını göstermektedir.

Kurumlarla ilgili konuların yüksek oranlarda disiplinler arası çalışmalara konu olması heyecan vericidir. Bu tür çalışmaların artacağı ilerleyen zamanlarda Türk tarihçiliğini daha iyi günler beklemektedir. Peki, hangi disiplinlerle ne oranda iş birliğine gidilmiştir? Aşağıdaki grafik bunun için oluşturulmuştur. İktisat, eğitim, hukuk, ilahiyat, kamu yönetimi, sanat tarihi, tıp gibi alanlarla disiplinler arası çalışmaların diğerlerine nazaran yoğun olduğu görülmektedir. Ayrıca bu grafik çok çeşitli alanlarla ortak çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Dahası grafikte diğer adı altında da şu alanlarla iş birliğine gidilmiştir: Arkeoloji, Arşiv, Bankacılık, Bilgi-Belge yönetimi, Bilim ve Teknoloji, Çalışma Ekonomisi, Denizcilik, Gazetecilik, Güzel Sanatlar, Halk Bilimi, Halkla İlişkiler, İşletme, Maliye, Savunma Sanayii, Sosyal Hizmetler, Spor, Ziraat.

Grafik 11. Disiplinler Arası Çalışılan Alanlar

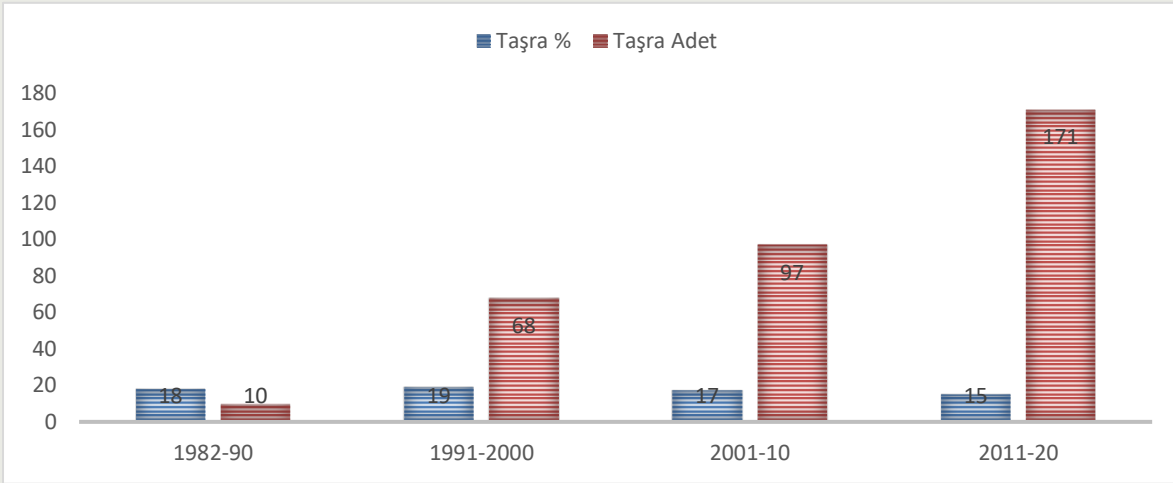

2. Taşra İdaresi ve Merkez Dışı Coğrafyalar

Bu çalışma için hazırlanan çerçevede taşra idareleri, kurumlar başlığı altında yer alabilecek içeriği barındırsa da hem sayıca hayli yekûna eriştiği ve hem de belirgin bir içerik farkına sahip olduğu için ayrı bir başlık altında ele alındı. Dahası İstanbul dışı coğrafyayla ilgili tezlerin önemli bir bölümü kurumsal yapı içeriğinin yanında önemli ölçüde de bu bölgelerin sosyal ve ekonomik yapılarını konu edinmiştir.

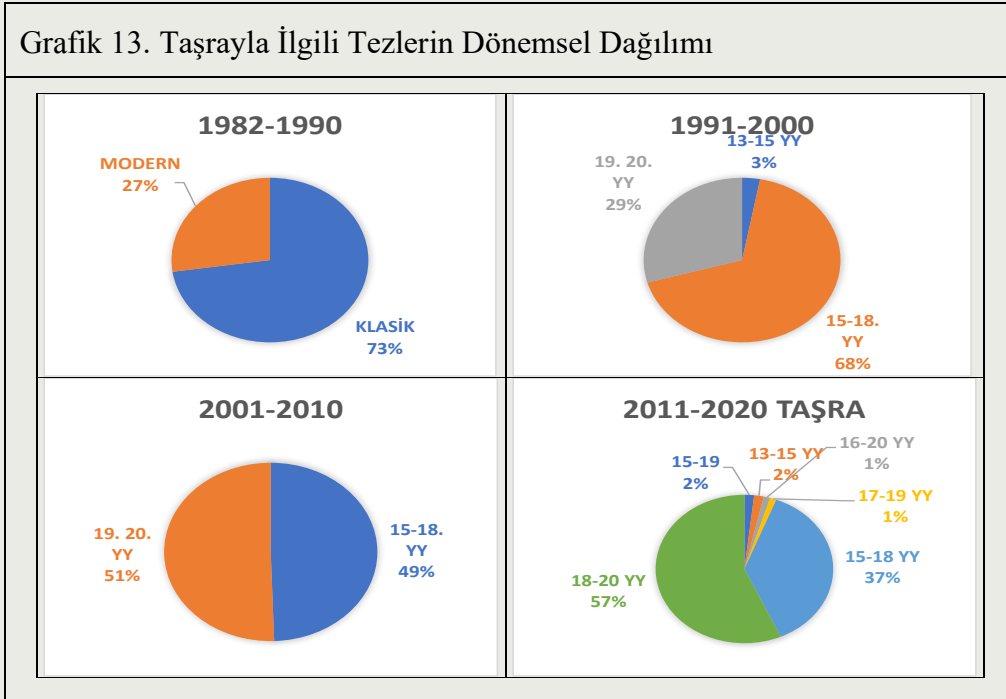

Grafik 12. Taşra ile İlgili Tezlerin Yüzdeler ve Sayıları

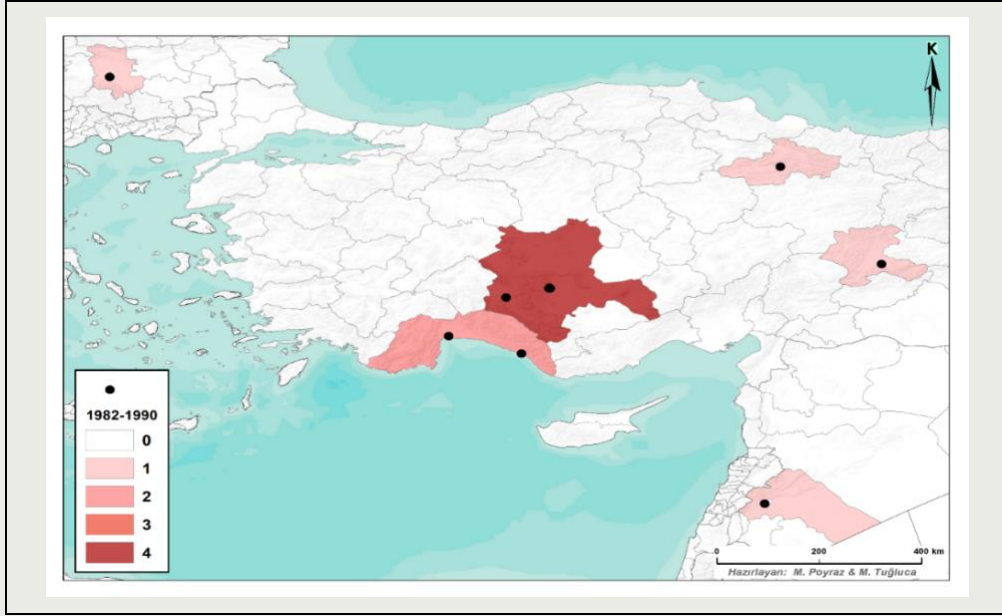
Kurumlarda yapıldığı üzere taşrayla ilgili tez çalışmalarının da dönemsel dağılımına bakılmıştır. Grafik 13.'ten açıkça görüldüğü üzere 80'lerden itibaren modernleşme dönemine dair tezlerin oranları giderek artmıştır. 80'lerde %27 olan modern dönem taşra çalışmaları 2010'larda %57'ye kadar çıkmıştır.

Grafik 13. Taşrayla İlgili Tezlerin Dönemsel Dağılımı

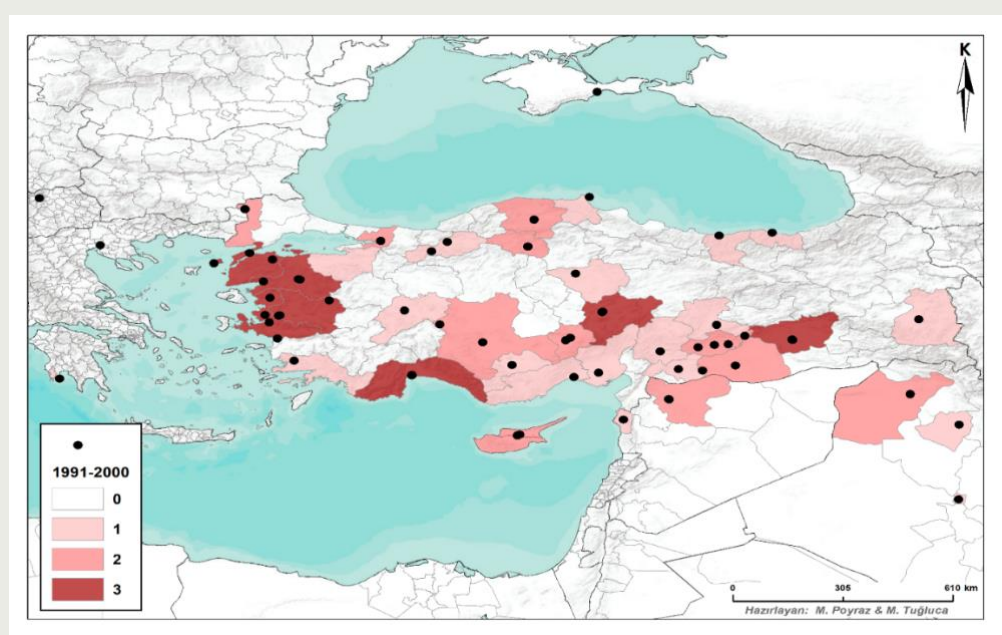
Taşrayla ilgili tezlerde hangi idari birimlerin incelediği tespit edilmiştir. Tespit edilen şehirleri bir listeyle sıralamak yerine daha sağlıklı takip amacıyla yine onar yıllık dilimlerde ama bu kez harita üzerinden göstermek tercih edildi. Böylelikle nerelerin incelendiği kadar nerelerin incelenmediği de görülebilecektir. Seksenlerde zaten oldukça az olan tezlerin dördü Konya'yla ilgili olmuştur.

Harita 1. Taşra ile İlgili Tezler (1982-1990)

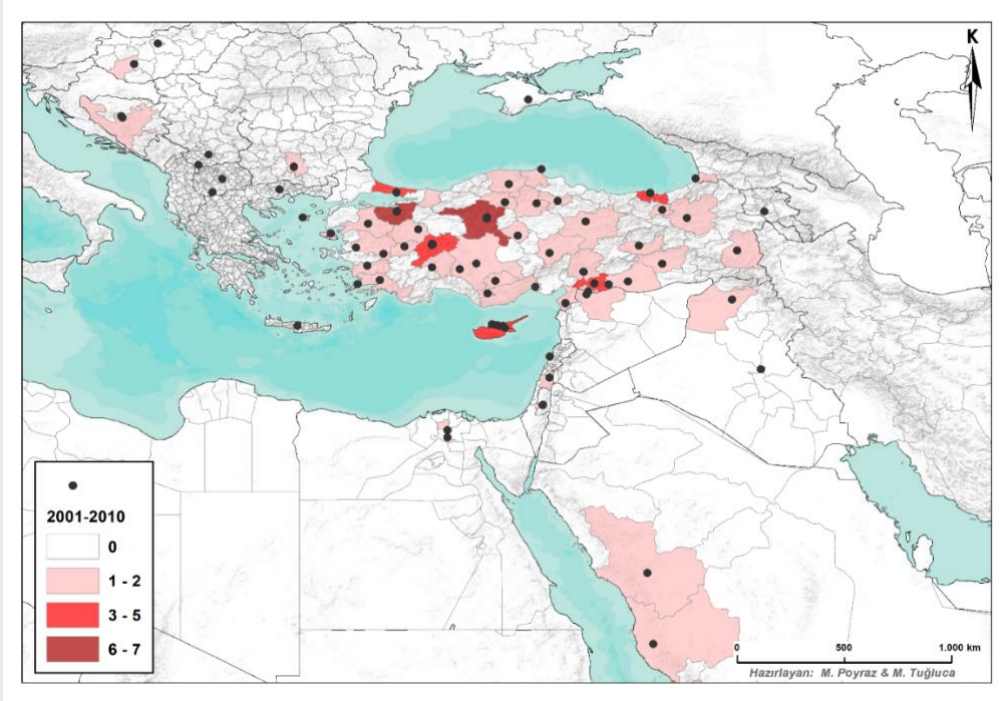

90'lardaki tez sayılarındaki artışın taşra çalışmalarına yansması aşağıdaki haritada görülüyor. Anadolu'nun büyük bölümü inceleme konusu olduğu gibi bazı bölgeler birden fazla incelemeye tabi tutulmuştur. Anadolu'nun dışına çıkan çalışmalar da görülmeye başlamıştır.

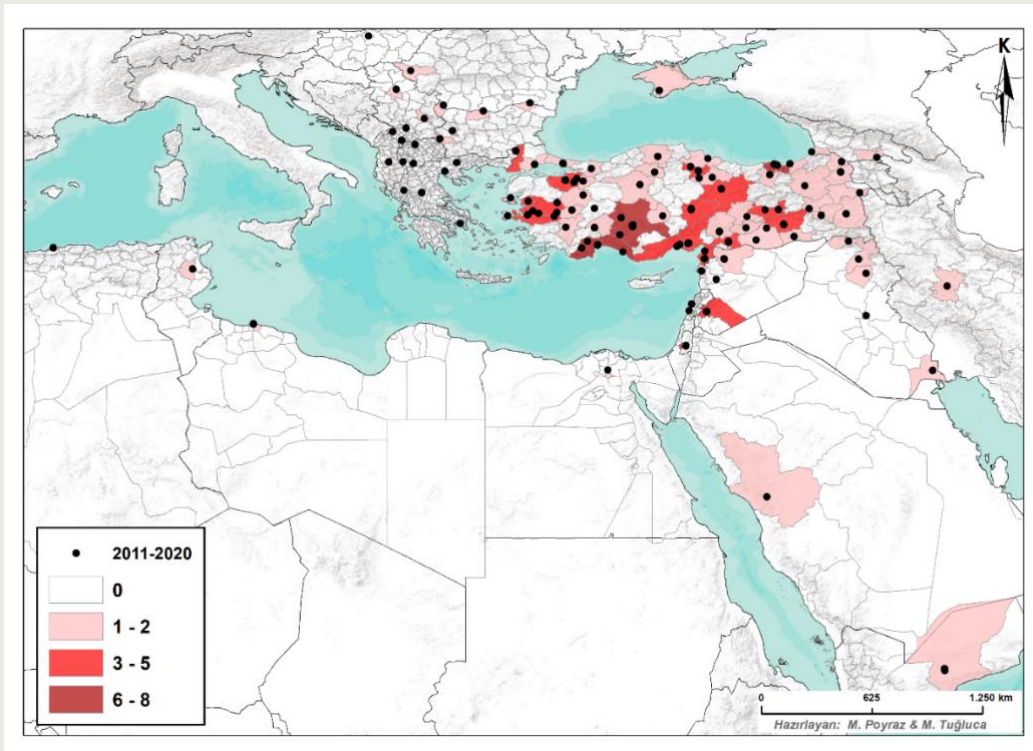
Harita 2. Taşra ile İlgili Tezler (1991-2000)

Harita 3. Taşra ile İlgili Tezler (2001-2010)

Harita 4. Taşra ile İlgili Tezler (2011-2020)

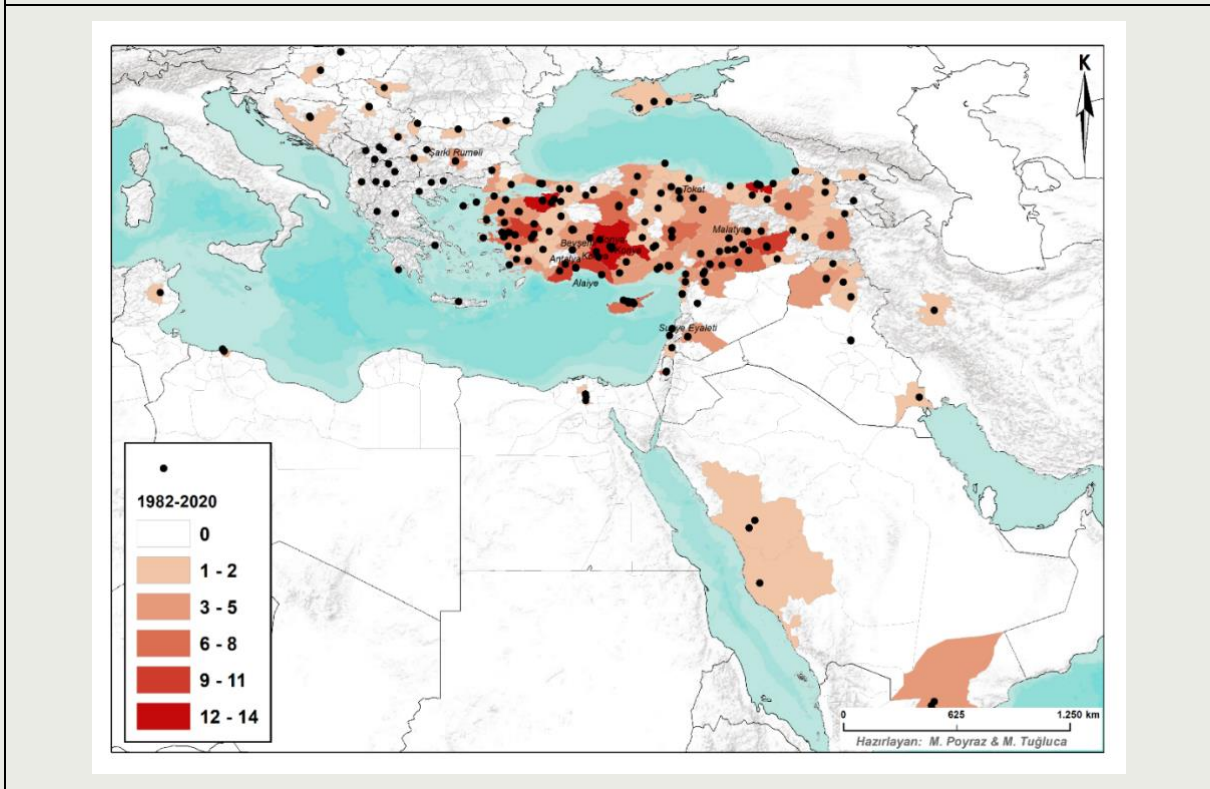

Aynı ivmeyi 2000'ler ile 2010'larda da görüyoruz. Anadolu'da daha önce incelenen yerler çalışılmaya devam ederken yeni yerler de tez konusu olmuştur.

Daha da önemlisi Anadolu dışına ilgi önceki dönemden daha fazla olmuş görünüyor.

Son olarak hazırlanan aşağıdaki harita 39 yıllık süre içerisinde taşrayla ilgili yapılmış tüm tezlerden oluşturulmuştur. Bu haritanın bir yoğunluk haritası olduğu unutulmamalıdır. Haritada görüldüğü üzere sayıları 14'e kadar çıkan şehirler bulunmaktadır. Sadece tek nokta görünen muhitler renklendirilememişse bu, en az bir çalışma yapıldığı anlamına gelmektedir. Ayrıca anlaşılacağı üzere beyaz renkler hiç çalışılmamış yerlerdir. Dolayısıyla halen doktora tez düzeyinde Anadolu'da dahi hiç incelenmeyen yerler bulunmaktadır. Rumeli'nin durumu Anadolu dışındaki bölgelere nazaran iyi görünmektedir. Arap, Afrika, Kafkas ve Karadeniz'in Kuzey coğrafyalarında yerel tarih çalışmak isteyen tarihçilere daha çok işin düştüğü anlaşılıyor.

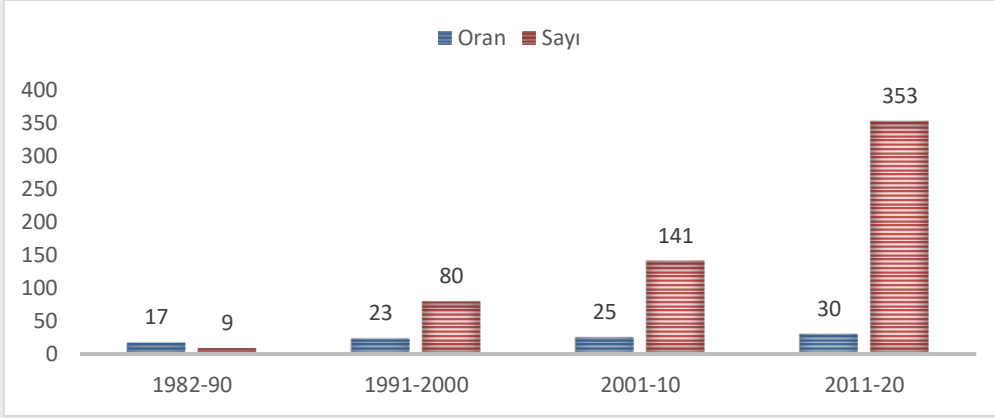
Harita 5. 1982-2020 Taşra ile İlgili Tezlerin Yoğunluk Haritası

3. İlim-Bilim, Kültür ve Edebiyat Hayatı

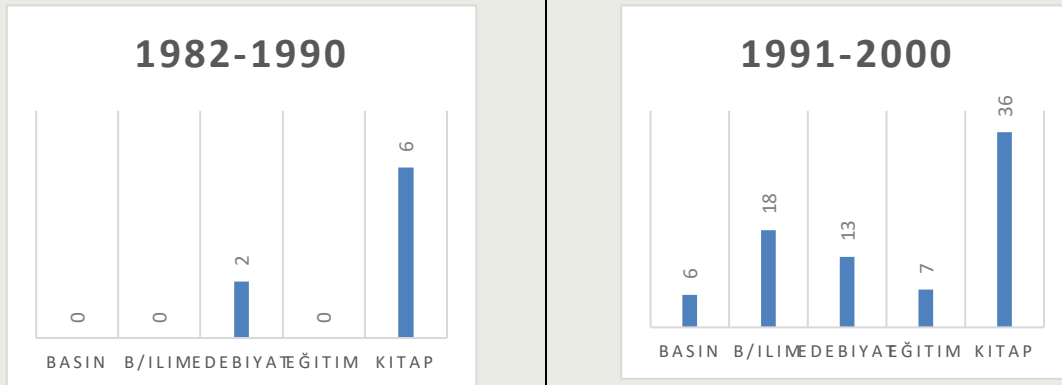
Bu başlık altında; İslami ilimler, pozitif bilimler, edebiyat, eğitim, kitap ve basının merkeze alındığı tez konuları birleştirildi. Grafik 14. bu tür konulara olan ilginin her on yıl boyunca düzenli bir şekilde arttığını göstermektedir. 80'lerde %17'yle başlayan oran 2010'larda %30'lara kadar çıkmıştır.

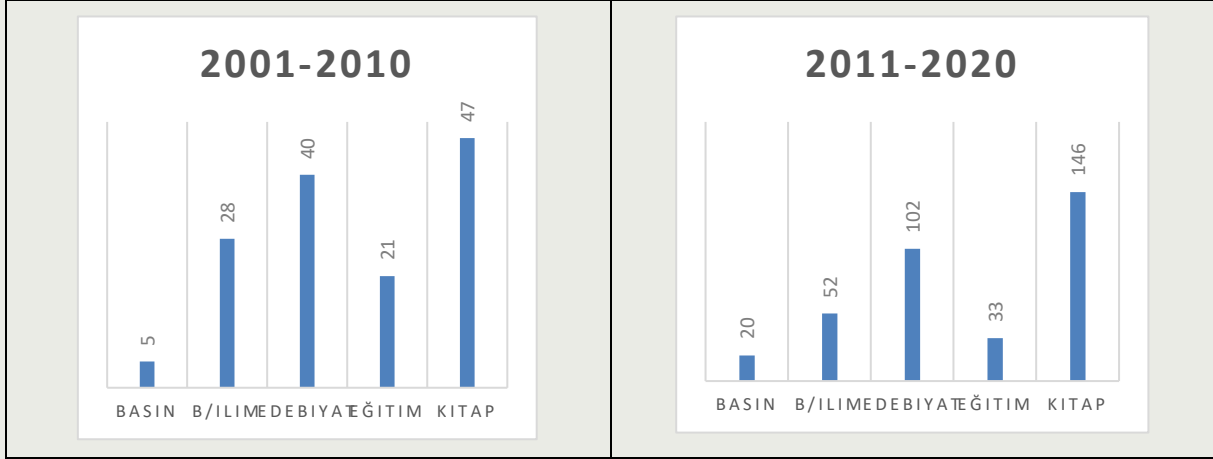
Grafik 14. Bilim Kültür ve Edebiyat Oran ve Sayıları

Grafikte işlenen tez konularının kendi içlerindeki tasnifi aşağıdaki grafikte gösterildi. Bu başlık altındaki konular genellikle disiplinler arası çalışmaları gerektirmektedir. Edebiyatın ilgi alanına giren konular ve kitaplar büyük oranda edebiyatçılar tarafından incelenmiştir. Disiplinler arası çalışmayı gerektiren bir diğer alan ise Osmanlılar dönemi İslami ilimler ve pozitif bilimlere ilişkin çalışmalarla yine bu alanlarda kaleme alınmış kitapların incelenmesidir. Genellikle farklı disiplinlerce yürütülen bu çalışmalar Osmanlı müesseseleri alanına önemli miktarda katkı sağlamıştır. Açıkçası bu çapta, zenginlikte ve içerikte gerçekleşen çalışmalar zaten sadece tarihçilerin altından kalkabileceği bir iş değildir. Dolayısıyla bu alanların kendi disiplinleri çerçevesinde uzmanlarınca incelenmesi müessese tarihi açısından ciddi bir kazanımdır. Zira tarihçilerin mevcut formasyonlarının bu konular için çoğunlukla yetersiz kalacağı aşikârdır. Mesela hadis, tefsir, kimya, tıp gibi alanlarda yürütülen tezlerde doğrudan bu alanlara dair formasyona önemli ölçüde ihtiyaç vardır ve kuşkusuz tarih eğitimi bunlar için yeterli değildir. Dolayısıyla büyük oranda tarihçi kökene sahip olmayanların yürüttüğü bu başlık altında ele alınan konular, Osmanlı çalışmalarına hem sayıca hem de nitelik açısından önemli katkı sağlamıştır. Grafik 4.'te görüldüğü üzere %27 gibi büyük bir oransal katkı, müessese anabilim dalının diğer anabilim dalları arasındaki farkın açıklaması da olabilir.

Grafik 15. Bilim, Kültür ve Edebiyat Konularının 39 Yıllık Konularına Göre Sayıları

Yukarıdaki grafiklerde görülen ana başlıklarla ilgili hangi konuların tez olarak çalışıldığı aşağıda dönemsel bir şekilde ele alınacaktır.

a. Edebiyat

80'li yıllarda şair padişahlar ve Süleymanname ile başlayan edebiyatla ilgili doktora tezleri 90'lı yıllarda 13'e kadar çıkmıştır. Yeni Türk edebiyatındaki bazı eserlerin mukaddimleri, Türk-Yunan Savaşının şiire aksi, Türk şiiri ve teorisi, aşıklar, Garib-name'de motif incelemesi, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ses değişimleri, ses benzeşmeleri ve uyumlar, sentaks incelemeleri, tiyatrodaki sosyal meseleler, popüler roman, edebi terimler, hilye-i nebeviler, Türk-Fars Edebiyat münasebetleri gibi konular bu dönem doktora tezlerinde incelenmiştir.

2000'li yıllarda bu başlık altındaki tez konularında bazı kümelenmelerin başladığı tespit edilebiliyor. Mesela romanlara karşı ilgi oldukça artmış ve romanlar çok çeşitli yönlerden incelenmiştir. Romanlarda; dış dünya, değerler çatışması, toplumsal cinsiyet, bürokrasi ve memurlar, azınlıklar, batılılaşma, yabancı okullar, sosyal tenkit, fantastik roman, Ermeniler, çok-katmanlı anlatı gibi konular ele alınmıştır. Şiir çalışmalarında da bir yoğunluk gözlemlenebiliyor. Mevlevi şairler, Rumelili şairler, kadın şairler, şiir poetikası, şiirli ve manzum tiyatro, Garib-name, şair tezkireleri, Osmanlı şiir ritüellerinde süreklilik ve değişim, tahmisler ve Fecr-i Âti Encümen-i Edebisi incelenen konular olmuştur. Bunların dışında şu şekilde başka çeşitli konular da ele alınmıştır: Osmanlı Türkçesinin ses düzeni, dil ve imla, Mısır Arap edebiyatı, Ali Şir Nevai'nin etkisi, tiyatro, Türk hikâyeciliğinde tema, manzum sergüzeşt-nameler, edebi hâmilik, toplum ve edebiyat ilişkisi, Türk edebiyatında 'taşra', sözlükçülük, Osmanlı Suriye'sinde edebi ve kültürel faaliyetler.

2010'larda diğer bütün alanlarda olduğu bu başlık altındaki konularda da çeşitlilik artmıştır. Yine bazı konularda kümelenmeler açıkça görülüyor. 2000'lerdeki romanlara olan ilgi katlanarak artmış ve şu konular incelenmiştir: kimlik, toplumsal cinsiyet, sosyal değişim aracı olarak roman, Bulgarlar, çok

eşlilik ve aldatma-duygular, eğitim, eğlence kültürü, Endülüs, erkeklik ve milliyetçilik, gayrimüslimlere bakış, din ve inanç algısı, dinler ve inançlar, kasaba, kimlik inşası, kötülük, kültürel dönüşüm ve eşya, mizah, Avrupa, çocuk, İslami öğeler, bakış açısı, beden-zihin denetimi, doğu nostaljisi, ebeveyn-çocuk ilişkisi, gençlik-gelecek ve idealler, ideolojik değişim, mekan-eşya-kıyafet, modern bireysellik, Osmanlı hanedanı ve saray, tasvir, siyasi fikirler, geç Osmanlı yazınsal alanında roman.

Şiirler de 2000'lerdeki gibi özel ilgiye mazhar olmuş görünüyor: sadî-i şîrazi, şehrengizler, aşık tarzı şiirinde sosyo-kültürel hayat, aşık tarzı şiirinde tasavvuf, aşık geleneğinde Aşık Şem'î, divan şiiri poetikası, cönkler, divan şiirinde rüzgar, divanlarda nasihat, Namık Kemal'in tarih anlatılarının poetikası, Türk şiirinde bir paradigma olarak batı felsefesi, Klasik Türk şiirinde cennet ve cehennem, yenileşme devri Türk şiirinde millî romantik tavır, Tanzimat dönemi Türk şiirinde tanrı imgesi, şüara tezkirelerindeki anekdotlar, tasavvuf bağlamında Türk şiiri, Nef'i'nin Siham-ı Kaza tenkidi, Kayserili Ruzi ve şiirleri, Mesnevi, Mem u Zin, Ruhi divanında sosyal hayat, Taşlıcalı Yahya divanı sözlüğü, Emrî divanı sözlüğü, Hafız divanı şerhinde tasavvufi unsurlar, Nev'î divanı sözlüğü gibi konularla Osmanlı şiiri çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Roman ve şiir kümelenmesinin dışındaki konular şu şekilde sıralanabilir: Molière, savaş anıları, seyrani olgusu, gazavatnameden romana, Fransız edebiyatından çeviri, fiiller, Batı Rumeli Türkçesi, Osmanlı yazınında erkeklik, şer'îye sicillerinin söz varlığı, Irak'ta edebî kültürel çevre, Selanik'te edebî kültür, Yavuz zamanı kültür ve edebiyat, Fatih Sultan Mehmet Dönemi kültür ve edebiyatı, savaş edebiyatı ve propaganda, malumat hareketi, seyahat edebiyatı, melodram ve komedi, vakanüvis metinlerinde edebî muhteva, Türk edebiyatının Tatar edebiyatına etkisi, Tanzimat edebiyatında milli kimlik inşası, gazavatnamelerde savaş tasvirleri, kroniklerde halk edebiyatı unsurları, hatıra türü, İttihad-ı İslam ideolojisinin edebiyata yansımaları, İngilizce edebiyatın etkileri, Türk ve Fars edebiyatı karşılaştırması, Karamanlıca edebî eser, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kurmaca, söylem kuramı, Türk edebiyatında yenileşme çabaları, Kavanin-i Yeniçeriyan, Lügat-ı Remzi, kamus-ı Fransevi, Kâmüs-ı Osmânî.

b. Kitaplar

80'lerde doktora tezi olarak incelenen eserlerin birisi tıp beşi tarih kitabıdır. Bunlar genellikle tenkitli metin ve tahlil şeklinde incelenmiş olup, tıpla ilgili olan eserin içerisindeki dahili hastalıklar merkeze alınmıştır. 90'larda tespit edilen 36 kitabın yarısından fazlası tarih konulu olmuştur. Tarih kitabı dışında tıp, ahlak, Arapça, baytarnama, biyografi, cihad risalesi, divan, iskendername, menakıbnama, müzik kitapları doktora tezi olarak incelenmiştir.

2000'lerde incelenen 47 kitabın yaklaşık üçte biri tarih ile ilgili olmuştur. Onun dışında ahlak, Arapça, coğrafya, hadis, matematik, mensur hikâye, mesnevi,

münşeât mecmuası, gramer, müzik, siyasetname, siyer, tefsir, teşrifatname, tıp ve vasiyetname olarak sıralanabilir.

2010'larda kitaplarla ilgili tez sayısı neredeyse üç kat artmıştır. Ancak tarih kaynaklarına ilgi azalmış görünüyor. Zira bu dönem tespit edilen 146 kitaba dair doktora tezinin yaklaşık 1/10'i tarih ile ilgili olmuştur. Önceki dönemlere nazaran daha zengin içerikle kitaplar incelenmiştir. Başlıklar şu şekilde sıralanabilir: Ahlak, ansiklopedi, Arapça, atasözleri ve deyimler, baytarname, biyografi, coğrafya, divan, felsefe, feraiz, fetihname, fetva, fıkıh, galat, gazavatname, gülistan, hadis, ihya, ilm-i nücum, ilmihal, iskendername, kısas-ı enbiya, manzum ve mensur hikâyeler, matematik, Mekke tarihi, menakıbnâme, mesnevi, Mevlevilik, Muhammedîye, muhasebe, müzik, nasihatname, sefaretnâme, siyer, sözlük, Süleyman name, tasavvuf, tefsir, tıp.

c. İlim, bilim, kültür ve düşünce

İlim, bilim, düşünce ve kültür ürünlerinin doktora tezi olarak ele alındığı çalışmalar bu başlık altında birleştirildi. Bu konulara ilişkin ilgi 90'lardan itibaren gözlemleniyor. Felsefi düşünce, düşünce yapısı ve çeviri ilişkisi, batıcılık akımı, kurtuluş hareketleri, ulema ve yenileşme, bir devlet adamının sosyal ve iktisadi görüşleri, İslam anlayışı, fikir ve düşünce yapısının mimariye etkisi, felsefi ve kelâmî görüşler, muhaddisler, müfessirler, tefsir çalışmaları, fıkıh çalışmaları, bazı meşhur ilim adamlarının fikirleri, tarihçilik veya tarih yazıcılığı gibi konular 90'larda ele alınan konular olmuştur.

2000'lerde bilim ve ilim merkezli çalışmalara ilginin arttığı anlaşılıyor. Osmanlı'da kimya çalışmaları, modern fizik, Kâtip Çelebi'nin bilim anlayışı, sosyal Darwinizm'in etkileri, nöroşirürji, Makyevist düşüncenin gelişi, Saçaklızade'nin ilimleri sınıflaması, Edirne'de kültür ve bilim muhitinin oluşumu, tefsir anlayışı, fiten hadisleri, Şeyh Bedreddin'in fıkıhçılığı, Ebussuud'un fıkıh metodu, Arapça tarih yazıcılığı, tefsir metodu, İslam tarihçiliği, tarih ve tarihçilik gibi ilim ve bilim türü alanlara ait çalışmaların yanında Şeyh Bedreddin'in düşünce tarihindeki yeri, İbn-i Kemal'in Sünnilik anlayışı, fikir hareketleri, milliyetçiliğin siyasal söylemi, siyaset ve toplum düşüncesi, dini düşünce, irade hürriyeti düşüncesi gibi düşünceye yönelik konular da tezlerde incelenmiştir. Ayrıca ilmihaller ve ulema sınıfı da bu dönemde incelenen konulardan olmuştur.

2010'larda iki katına çıkan çalışmalarda haliyle çeşitlilik de artmıştır. Modern düşünce ve bilimlere dair ilgi artmakla birlikte İslami düşünce ve ilimlerin daha fazla incelendiği anlaşılıyor. Modern düşünce ve bilimlerle ilgili tez konuları şu şekilde sıralanabilir: Analitik geometri, balistik çalışmalar, epistemik cemaatler ve modern bilim algısı, cebir, deniz astronomisi ve astronomi aletleri, koni kesitleri, muhasebe matematiği, astronomi, psikiyatrinin girişi, sayılar teorisi, bilime yönelişin mantığı ve gelecek tasarıları, kolera tedavileri, Alman doğa bilimi ve felsefesinin Osmanlı düşüncesindeki yansımaları ve felsefi akımlar.

İslami ilimler, tarih ve düşünce: Fıkıh usulü, hadis ilmi, İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı, kelim öğretimi, kelâm ilminde yenilenme girişimleri, Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı, Osmanlı mesâha ilmi, Mollâ Câmî'nin kelim anlayışı, Molla Fenârî'nin bilgi ve varlık anlayışı, Saçaklızâde'de ilahiyat, Türkçe tefsir geleneği, telvîh hâşiyeleri, Nâsiruddin el-Beyzâvî'nin kelâmî görüşleri, tefsir alanındaki çalışmalar, fetva, tefsir tahkiki, Akşemseddin'de Allah, kâinat ve insan, İbn Haldûn'un siyaset ve devlet felsefesinin yansımaları, şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin dinî düşüncesi, adalet, ahlak ve nizam düşüncesi, Osmanlı düşüncesinin kaynakları, iktisadi zihniyetinin muhasebe kayıt düzenine etkisi, bilginin dolaşımı, Muallim Naci'nin düşünce dünyası, iktidar-bilim/ilim ilişkisi, tarih düşüncesi, Osmanlı tarih yazımında dünya algısı, Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuasının Osmanlı tarih yazıcılığındaki yeri, Dâvûd Kayserî'de varlık, bilgi ve insan, Diyarbekrî ve Tarihçiliği, Mısır'da tarihçilik, geç dönem tarihçilik. Ayrıca Abdülhamid ve II. Mahmud dönemi uleması, II. Meşrutiyet sonrası ulema, Osmanlı uleması ve patronaj ilişkisi gibi konular da ilmiye sınıfıyla ilgili çalışmalar olarak kayda geçmiştir.

d. Eğitim

Eğitim konusu 90'larda doktora tezlerinde yer edinmeye başlamıştır. Bu çalışmaya yansıyan ve özellikle modern döneme dair eğitim çalışmalarının belirli bir bölümünün Cumhuriyet dönemini de kapsadığını belirtmekte fayda var. Eğitimle ilgili ilk tez konuları şu şekilde olmuştur: Yükseköğretim (darülfünun), diş hekimliği eğitimi, din eğitimi ve öğretimi, medrese eğitimi, eğitimciler, eğitim faaliyetleri.

2000'lerde eğitimle ilgili konuların çeşitliliği de sayısı da artmıştır: Arapça öğretimi, modernleşme sürecinde ilköğretim, Farsça öğretimi, Türkçenin öğretimi, tarih eğitimi, ilmî cemiyetlerin din eğitimi –öğretimi, kızların eğitimi, taşrada eğitim, öğretmen yetiştirme, öğretmen yetiştiren kurumlarda eğitim yönetimi ve denetimi, Türk denizciliğinde coğrafya eğitimi gibi doğrudan eğitim-öğretim süreçlerine odaklanmış çalışmaların yanında eğitim düşünce ve felsefesine dair çalışmaları da görüyoruz. Şu şekilde; Emrullah Efendi'nin eğitim felsefesi politikaları, Türk aydınının eğitime bakışı, çocuk dergilerinin eğitim açısından incelenmesi. Türk eğitim sistemindeki gelişmeler, Müslim ve gayrimüslimlerin eğitime karşılaştırmalı bir yaklaşım, mekteplerin ortaya çıkışı ve gelişmeleri gibi konular da incelenen diğer meseleler olmuştur.

2010'larda aynı ivmenin devam ettiği anlaşılıyor. Taşrada eğitim öğretim faaliyetleri, diferensiyel integral hesap ve eğitimdeki yeri, din eğitimi tartışmaları, beden eğitiminde çağdaş dönüşümler, matematik öğretimi, fen bilimleri eğitimi, İngilizlere Türkçe öğretimi, yükseköğretimde işletme eğitimi, sağır dilsiz ve âmâların eğitimi, tarih öğretiminin dönüşümü, Türkçülük akımında eğitim, din eğitimi ve öğretimi, yabancı okulların eğitim programları, yurt dışı eğitim, yüksek din eğitimi anlayışının değişimi, ahlâk eğitimi gibi doğrudan eğitim-öğretim

süreçleri yine aynı şekilde yoğun ilgiye mazhar olmuş durumda görünüyor. Bunlar dışında eğitime ilişkin diğer başlıklar şu şekilde sıralanabilir: Edebi eserlerde toplum ve eğitim, Amerikan Kız Koleji, Arnavut Milliyetçiliğinin gelişiminde mektepler, Avusturya'da eğitim ve Osmanlı sistemi ile mukayesesi, eğitimin modernleşmesi, eğitim ve ideoloji, toplumsal modernleşme projesi, eğitim ıslahatı, siyasal ve sosyal hayatın tanziminde geleneksel eğitim kurumları, mektep sisteminde İslâm anlayışı, misyoner okulları, Türk modernleşmesi süreci ve eğitimin belirlenimi, ilkokul ders kitapları, Robert Kolej'de öğrenim gören Türk öğrenciler.

e. Basın

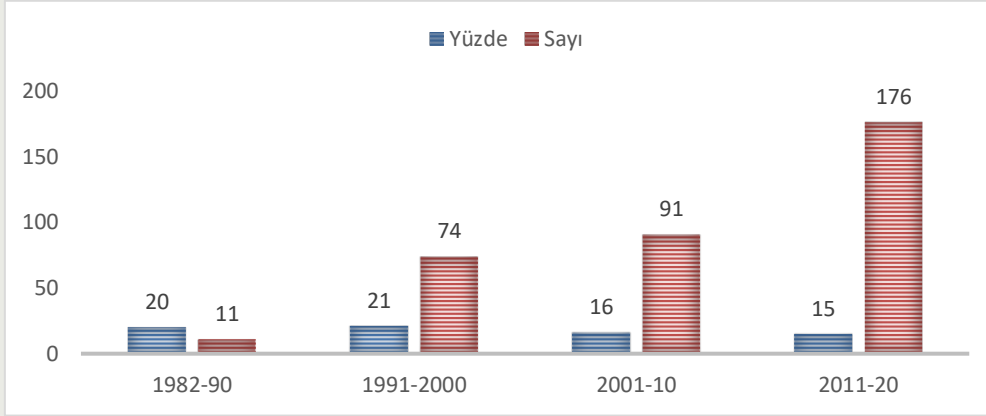
Basınla ilgili 90'lı ve 2000'li yıllarda toplamda 11 adet teze rastlanmıştır. Bunlar; gazetecilik, siyasi gazetecilik, dergiler, basının Türk siyasal hayatına etkileri, yurt dışı Türk basını, reklam, Osmanlı topraklarındaki yabancı dildeki gazeteler, İkdam gazetesindeki hikayeler, Batı düşüncesinin sözcüsü İctihad Dergisi, modernleşme aracı olarak süreli yayınlar, Sırat-ı Müstakim dergisine göre batılılaşma, Genç Kalemler dergisi ve belli başlı gazeteciler şeklinde sıralanabilir. 2010'lu yıllarda basınla ilgili tezlerde iki kat artış olmuştur. Ajanslar, askeri matbuat ve siyasi hayata etkisi, basın dili, basın hayatından görsel yenilik, basında temel haklar, çocuk dergileri, çocuk gazetelerinde Osmanlı kimliği, gazeteciliğin yeni edebiyatın doğuşuna etkisi, İttihat Terakki'ye muhalif bakış, İkdam Gazetesi, iktisadi dergicilik, mizah basınında eleştiri, Kürtçe dergilerde kimlik ve siyaset, mizah gazete ve dergileri, mizah dergilerinde İstanbul hayatı, mizahta Teodor Kasap, süreli yayınlarda emek fikri, Azerbaycan edebi muhiti, dini dergilerdeki manzumelerin muhtevası gibi konular incelenmiştir.

4. Sanat ve Mimari

Mimari, müzik, el sanatları, güzel sanatlar, resim gibi sanat dalları ve disiplinlerle ilgili tezler bu başlık altında toparlandı. Bu alanlardaki konular tarih metodolojisi ve alan bilgisi dışında ciddi manada teknik ve sanatsal bilgi birikimini gerektirmektedir. Bu haliyle sadece tarih formasyonu olan öğrencilerle öğretim üyelerinin bu tür tezleri yürütmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla bu tezler kaçınılmaz bir şekilde disiplinler arası çalışmaları gerektirmektedir. Bu itibarla mimarlık ve güzel sanatlar gibi alanların uzman hocaları yaptırdıkları tezlerle Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti alanına ciddi katkı sağlamaktadırlar. Aşağıdaki grafikten de görüldüğü üzere katkı hem nitel hem de nicel olarak önemli boyutlara erişmiş durumdadır. Yukarıda da değinildiği üzere müessese anabilim dalındaki tez oranlarının diğer dallardan oldukça fazla olmasının temel sebebi farklı disiplinlerin ilgi alanlarının müessese anabilim dalıyla çakışmasıdır.

Grafik 4'te görüldüğü üzere bu alanın müesseselere %16 oranında katkısı olmuştur.

Grafik 16. Sanat ve Mimari Oran ve Sayıları

80'lerden itibaren bu tür konulara ilgi hemen gözlemlenebiliyor. 54 doktora tezinin 11 tanesinin mimari ve sanat alanlarında olması bunun göstergesi olsa gerek. Bu dönemde incelenen konular şu şekilde sıralanabilir: Sivil mimaride pencere açıklıkları, Osmanlı mimarisinde estetik kriterler, mimaride cephe biçim düzenleri ve Bizans etkileri, Topkapı sarayının biçimlenmesinde tasarım gelenekleri, Osmanlı türbelerinin tipolojisi, Haliç işi denilen Osmanlı seramikleri, Osmanlı mimarisinde kalem işleri, Minyatürlü Ahmedi İskendernameleri, Makedonya'da mimarisinde duvar süslemeleri, çadır süslemeleri.

90'larda hem oranca hem de sayıca sanat ve mimari alanlarında çalışmalar artmıştır. Bu, beraberinde konu çeşitliliğini de getirmiştir. **Mimarlıkla ilgili çalışmalar şu şekildedir:** Yabancı mimarlar, anıtlar, Osmanlı mimarisinde mekân analizi, Mısır'da Osmanlı Devri mimarisi, Tunus'ta Osmanlı Dönemi mimarisi, Üsküp'te Türk mimarisi, kütüphane mimarisi, kagir mimarisinde yapım teknikleri, tekkeler mimarisi, Osmanlı İmar Sistemi, Osmanlı dini mimarisinde strüktür analiz, III. Ahmet Devri mimarisi, apartman-konutlarında orta sofa-hol tipolojisi, cami ve türbelerinin tamirleri, minarenin konumu, menzil külliyesi, çok işlevli camilerde kubbeye geçiş elemanı, Rönesans mimarisi bağlamında Fatih Sultan Mehmed kaleleri, Osmanlı mihrapları, İstanbul ile Kahire arasında mimari etkileşimler, kent kurgusu ve yapı grupları, geleneksel ev mimarisi, kent mimari örnekleri, ibadet yapılarının kentsel mekanda konumu, han binalarının tarihsel gelişimi, İstanbul'da Latin Katolik yapıları, ticaret han ve pasajlarında stil ve fonksiyon, taç kapılar, Dolmabahçe ve Çırağan saraylarının konumu, Gravür ve seyahatnamelerde anıtsal yapılar, cami ve mescitler, medrese tipolojisi, külliyeler.

Sanatla ilgili çalışma konuları şu şekildedir: Türk resim sanatında portre resmi, saray çevresinde resim etkinliği, resimde biçim sorunları, manzara resmi, resimde Osmanlı haremi, yabancı ressamın etkileri, mimaride yazının

kullanımı, Sinan'ın camii ve türbelerindeki yazı düzeni, mimaride taş süsleme, cami pencere parmaklıklarında gümüş kakma motifler, dini mimaride celi sülüs hattı uygulama ve teknikleri, Kur'anların sayfa düzenlemesi, el işlemleri ve mimari motifleri, ejderhanın motif olarak gelişimi, minyatürlerde doğa ve bitki örtüsü, silahlarda süslemeler, halılar, camilerde kalem işleri, saray komplekslerinde duvar resimleri, mezar taşlarında görülen dekoratif sanatlar ve semboller, saray ve kasır bahçe düzenlemeleri, duvar resimlerinde betimleme anlayışı, minyatür sanatının şehir kuruluşları ve mimarlıkla ilişkisi, Fatih devri ciltleri, Tunus çinilerinde Osmanlı esintileri.

Müzik alanında da özel çalışmalar görülüyor: müzik enstrümanları, müzik eğitimi, müzik ve müzisyenler, minyatürlerde müzik ile ilgili sahnelerin kurgu düzeni, çalgılar ve betimlemeler.

Yukarıdaki grafikten 2000'lerden sonra oransal bir düşüş görünse de sayısal açıdan yüksek rakamlarda incelemelere şahit olunuyor. **Mimari ile ilgili tezler şu şekildedir:** Deprem sonrası yapı onarımları, kent dönüşümü, saray ve konut mimarlığı, Süleymaniye Külliyesi, Sinan camilerinde mekân ile serbest düşey taşıyıcılar arasındaki boyut ilişkisi, Alman mimari etkinliği, Batılılaşma mimarisinde yapım teknolojisindeki değişim, kamusal alanda dönüşüm, II. Abdülhamid Dönemi imar faaliyetleri, Selimiye Kışlası ve yerleşim alanı, camilerde akustik, Safranbolu su mimarisi, Hıristiyan dini mimarisinde Jamatun yapıları, Sefarad kültürünün dönüşümünün mimariye yansımaları, kültürel çeşitliliğin geleneksel konut mimarisindeki değişime yansımaları, Topkapı Sarayı haremde tasarımın görsel analizi, şehir külliyesi, askeri yapılar, taşra örneğinde mimari eserler, sivil mimari eserler, sivil mimarlıkta taş odalar ve Fener evleri, İslam'ın temel kavramlarının dini mimariye yansımaları, mimaride Selçuklu geleneği, mimarlıkta batılı klasik oranların kullanımı, sarayda işlev ve mimarlık bağlantısı, kamu yapıları, mimarlık pratiğinde bilgi ve yapım teknolojileri, değişim sürecinde Osmanlı mimarlığı, fiziksel-kentsel kavrayışın değişimi, merkezi yönetim mimarisi, mimari dokusu, Antakya'nın mekânsal oluşumu, Laleli Külliyesi inşaatı, türbeler, Halep dini eserleri, şadırvanlar, Bani ailesi: Köprülüler, ev iç mekan bileşenleri, Ayasofya'nın geçirdiği onarımlar, Beylerbeyi Sarayı, manastır ve kilise binaları, Hacı İvaz Paşa'nın mimari faaliyetleri, eğitim yapıları ve askeri rüştiyeler.

Sanatla ilgili tezler şu şekildedir: mihrap önü mekânı, resim sanatında kıyamet alametleri, İngiliz oryantalist ressamlar, hanedan türbelerinde tezyinat, türbelerde mimari plastik ve tezyinat, kitaplarda tezhip sanatı, İngiliz ressamlar, süslemeli mezar taşları, sosyal yaşamda sanat eseri olarak yeni objeler, Osmanlı resminde natürmort, Osmanlı entarisi, mimaride süsleme, Batı Anadolu Beylikleri mimarisinde tipolojiye bağlı süsleme tasarımları, camilerde kalem işi tezyinat, sanat himayesi, çini süsleme, cami mihrapları, cami minberleri, Osmanlı Hint-Babür kumaş sanatları etkileşimleri, Türk resminde İstanbul'un mimarlık örnekleri, resimli elyazmalarında değişen iktidar sembolleri, tiyatro, Pera'da resim üretim ortamı, tezhip sanatı, Siyer-i Nebî'de metin minyatür ilişkisi, Bosna-Hersek'te Müslüman mezar taşları, Türk resminde kimlik arayışları, Beyoğlu'nda

heykel ve figürlü kabartmalar, kıyafet albümleri, cami cephelerinde taş süsleme, Osmanlı modernleşmesinin eşiğinde bir Fransız sanatçı.

Müzikle ilgili tezler: Cami musikisi ile gayrimüslim mabed musikisi mukayesesi, çoksesli klasik batı müziğinin kurumlaşması, sarayda çalgılar, İstanbul kültür ortamında müzik ve mekân.

2010'larda oran azalsa da sayı 176'ya çıkmıştır. **Mimari ile ilgili tezler:** Manastır'da Osmanlı mimarisi, Adana'da kamu yapıları, İstanbul'da ahşap yapım sistemlerinin değişimi, Gaziantep Türk-İslam mimarisi, Aya İrini, Balıkesir'de Türk dönemi mimari eserleri, Vîlâyet-i Rûm'unun inşası, bekâr odaları ve meyhaneler, Mevlevihanelerde mimari düzen, bahçe tasarım ilkeleri ve restitüsyonu, su kültürü ve yapıları, Bulgaristan'da dini mimari, Bursa mimari eserleri, I. Murad Osmanlı mimarisi, cami mimarisinin gelişimi, taşra sultan camileri, cami ve mescitlerde pencere açıklıklarının gelişimi, Osmanlı savunma yapıları, Çankırı mimari eserleri, Diyarbakır'da ticaret mimarisi, hamamların yapım teknikleri, hamam kubbelerinin mimari özellikleri ve yapım teknikleri, arsa-konut ilişkilerinin çözümlenmesi, fabrika yapılarının kentsel ve mimari analizi, Fransız okul yapıları, Gülnuş Emetullah Sultan'ın imar faaliyetleri, Halep geleneksel evleri, hükümet konaklarında ideoloji ve erkin mimari temsili, Sultan II. Mahmut türbesi haziresi, askerî dönüşümler ışığında imar faaliyetleri, konut içi dokumacılık üretiminin mekâna yansımaları, Isparta konutları, konut mimarisinde lüks ve konfor, İstanbul yapılarında taç kapılar, barınma kültürü ve yaşam koşulları, İstanbul'da ekonomi, siyaset ve mimarlık ilişkileri, İzmir ve Selanik'teki kentsel ve mimari değişim, kasaba oluşumu, ince yapı elemanlarının analizi, kiliselerin tamir ve inşası, su mimarisi, Lale Devri mimarisi, Mimar Sinan yapılarının yapım tekniği, Osmanlı mimarlığında merkez-çeper ilişkileri, Sinan camilerinde sivri kemer biçimlenişleri, batılılaşması bağlamında İstanbul'da inşa edilmiş eserler, 'Mimarlık Dili'nin yeniden üretimi, mukarnas, orduda mimari dokusunun gelişimi, Osmanlı devlet simgelerinin mimaride kullanımı, ölçü ve nizam, redif binaları, Rum Ortodoks kiliselerinin yapım ve onarım süreçleri, Arnavutluk mimarisinde süsleme, topoğrafya - yerleşim ilişkisi, Türk milli mimarlığının evrimi, vakfiyelerde mimari gerçekliğin ifadesi, Vedad (Tek) Bey'in ser mimarlık dönemi, zaman-mekan kavrayışının değişimi ve mimarlık, ahşap karkas evlerinin depreme karşı direncinin değerlendirilmesi, mesire alanlarının dönüşümü, İstanbul'da yeşil alanlar, şehir ve mimari, endüstri ve ticaret yapıları, Dolmabahçe Sarayı, eğitim yapıları, İstanbul çeşmeleri, İstanbul'un mekânsal yapısı, dini ve sosyal yapılar, Rum kiliseleri, cami ve mescitler, imaretler, cami onarımları, Kosova kubbeleri camileri, Türk hamamlarının özgünlüğü, külliye.

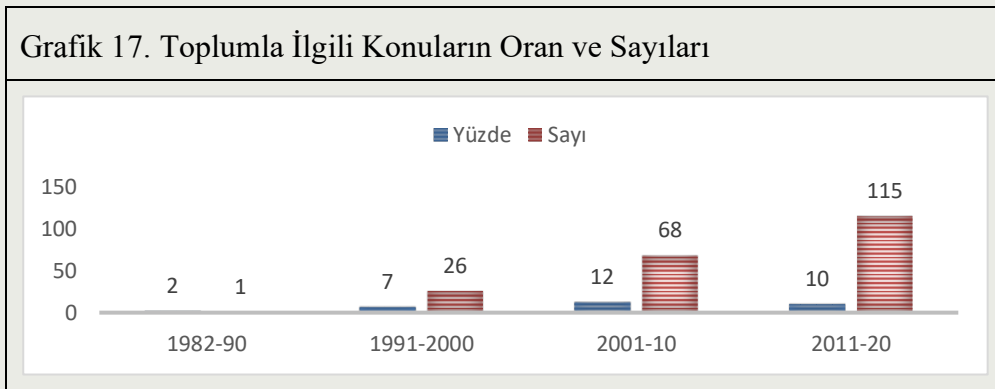
Sanatla ilgili tezler: Sinan camilerinde sembolizm, işlemeli eserler, II. Abdülhamid'in sanatçı kişiliği, saray mobilyası üslubu, anıt yapılarında ana girişler, mimari süslemeler, Ayazağa kasırları, iç mekân ithal aydınlatma eşyaları, tekkelerin mimari ve süsleme özellikleri, cennet imgesi - bahçe tasarımı ilişkisi, deri cilt kapakları, süsleme tasarımı açısından döşeme karoları, Edirne yeni saray kazısı seramikleri, resim ve edebiyatta paylaşılan ortak dil, Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ'sında yer alan minyatürler, kayıklar ve gemilerde kullanılan ağaç

süslemeler, mihraplar, harem dairesi çini pano tasarımları, hünkâr başlıkları ve hassa başlıkları, hünkâr mahfilleri, hat sanatı, mezar taşları, camilerde kalem işi örnekleri ve analizleri, kapalı formlu seramikler, Karamanlıca kitâbeli kiliseler, konut mimarisinde ahşap süsleme, hazire, erkek mezar taşlarında başlıklar, mezar taşları bezemelerinde üslup analizi, erkek mezar taşlarında serpuş biçimleri, metinlerden tasvirlerle yansıyan yüzler, minyatür sanatında malzeme, teknik ve biçimler, minyatürde yıldızlar ve burçlar, minyatürde Mevlana'nın yaşam öyküsü, minyatürlerde padişah kıyafetlerinin motif ve kompozisyonu, minyatürlerinde savaş tasvirleri, Osmanlı ile Almanya arasındaki sinemasal ilişkiler, ciltler, süreli yayınlarda Türk resim sanatı eleştirisi, haremden sanatçı cariyeler, sıcak baskı tekniğiyle desenlendirilmiş Osmanlı kumaşları, resimli hanedan silsilenameleri, minber, sinema tarihi, Sinan yapılarında taç kapılar, Kilise, mushaf sûrebaşı bezemeleri, çiniler, Avrupa çinilerinin üretim merkezleri, yazma eserlerde tezhip, Yıldız porselenleri koleksiyonu, esnaf kıyafetleri, mektep temsilleri, Türk tiyatrosu çalışmaları, tiyatro eserlerinde kadın, saray bahçeleri tasarım ilkeleri ve bitkisel restitüsyonu.

Müzikle ilgili tezler: Saray mûsikîsi, Tanburî Cemil Bey ve gelenek icadı, askeri mehter, Batı müziğinin benimsenmesi, modernleşme, bireyselleşme ve virtüozite ilişkisi, İsmâil Dede Efendi'nin Mevlevî Âyinleri'ndeki makam ve form anlayışının Türk din mûsikine etkileri, Osmanlı fetvalarında mûsikî, müzikte batılılaşma hareketleri, İtrî eserlerinde kompozisyon ve usûl, merâsim mûsikîsi, Anadolu'da musiki ve eğlence kültürü, mûsikî ve yasaklar, müzik sosyolojisi, Ney: tarih, teknik ve icrasına ilişkin karşılaştırmalı bir analiz, Osmanlı maarifinde mûsikî, Türk mûsikîsinde santur, sarayda mûsikînin himâyesi, klasik Türk müziği çok seslendirme çalışmaları, Herat mûsikî ekolü.

5. Toplum

Toplumsal yaşam, kültür, etnik ve dini unsurlar, zümreler, gündelik yaşam, nüfus ve göç gibi konular toplum başlığı altında birleştirildi. Toplumsal meselelere olan ilgi 90'larda başlamış görünse de 2000'lerde yaşanan ivme 2010'larda devam edememiştir. Her ne kadar 2010'larda sayısal değer artsa da oran %10'u aşamamış durumdadır.

80'lerde sadece mahalleyle ilgili bir tezle karşılaşılırken 90'larda nüfus, göç, sosyal yaşam ve toplumsal unsurlar gibi temel mevzularla ilgilenilmeye başlanmış görünüyor. Şöyle ki; ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, nüfus hareketleri, göçler, toplumsal yapı ve gelenekler, köleler, tabakalaşma sistemi, Varsaklar, Atçeken oymakları, Bozulus Türkmenleri, Rumeli yürükleri ve Naldöken yürük grubu, Kahramanmaraş'ın sosyo - ekonomik ve kültürel yapısı, Anadolu'da eşkıyalık, kassam defterlerinin sosyo-ekonomik tahlili, doğum, evlenme ve ölüm âdetleri, 17. asırda Anadolu'da tasavvuf, Türk çocuk giysileri, kadın giysisi, modernleşme sürecinde moda-zihniyet ilişkisi, Yahudilerin dini ve sosyal durumu, Ermeni toplumu arasında dini ve siyasi mücadeleler 90'larda incelenen konular olmuştur.

2000'lerde incelenen konular şu başlıklarla sıralanabilir:

İskân ve nüfus konuları: yerleşme, nüfus ve yerleşme, aşiretlerin iskanı, sürgün siyaseti, eşkıyalık olayları ve aşiret iskanı, Manisa ve göçler, İzmir'de muhacirlerin iskanı ve planlama, İstanbul'a göçler, Orta Anadolu'da nüfus ve ekonomik yapı.

Etnik unsurlar: Varsaklar, Ortodoks Türkler, Çingeneler, Makedonya Müslümanları, Teke Yörükleri, Batı Anadolu'da Yörükler, Gagauzlar, Memlükler, Kızılbaş kimliği, Anadolu'nun Türkofon Ortodoks topluluklarında eğitim, ihtida, millet sistemi ve gayrimüslimlerin hukuki statüleri, reform çağında Ermeni milleti, Hıristiyanların sosyal ve dini hayatları, Bursa kent tarihinde gayrimüslimler, Nasturiler, İstanbul'da Ermeni toplumu.

Toplumsal unsurlar/örgütler/tabakalar: Konar-göçer nüfus, derviş ve toplum, işçiler ve işçi hareketleri, dinî zümreler, mütegalibe hareketleri ve âyanlık, Ankara'da âyan aileler, bir ayan ailesi Canıklizadeler, Osmanlı halkı, paramiliter gençlik örgütleri.

Sosyo-ekonomik yaşam ve kültür: 16. yüzyılda sosyal hayat, din görevlisinin sosyal hayattaki rolü, Batılılaşma sürecinde Türk tüketim kültürü, Osmanlı toplum hayatı, Divan şiirinde toplumsal hayatın izleri, gündelik hayat, Kuzeybatı Anadolu'nun sosyo-ekonomik tarihi, Antakya kazasının sosyal ve ekonomik yapısı, Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın sosyal ve iktisadî durumu, Fransız seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu, Arnavut topraklarında İslam, Osmanlı Müslüman ailesi, Sirkeci istasyonuna mülkiyet, yatırımlar ve seçkinler, Türk göçmenlerin sanayi işçisine dönüştürülmesi, saray kadın modası, gayrimüslimlerin gündelik yaşamları.

Tasavvuf: Salahaddin Uşşaki'nin tasavvuf felsefesi, Evliya Seyahatname'sinde tasavvufi kültür, müceddidiyye hareketi, Bayramî Melâmî Kutbu, Zeyniyye kültürü, Anadolu'da Kadirîlik, divan şiirinde tasavvuf, tekke-tarikat ıslahâtları, Halveti tekkeleri, Bektaşî Tekkelerinin kapatılması.

Kadın: Balıkesir'de kadınlar, Anadolu'da kadın.

2010'larda incelenen konular şu başlıklarla sıralanabilir:

İskân ve nüfus konuları: Deliorman-Tozluk hattında Osmanlı yerleşmesi, muhaceret, iskân ve entegrasyon, Muhacirîn-i İslamiyenin iskânı, Ankara'da göç ve iskân, Çerkes iskânları, Halep ve civarına Çerkeslerin iskânı, Girit Müslümanlarının zorunlu göçü, sürgün siyasetinin Eyâlet-i Rûm'daki yansımaları, Girit'ten Anadolu'ya gelen göçmen bir topluluğun etnotarihsel analizi: Davutlar örneği, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen ikinci kuşak göçmen kadınların kültürleşme süreci, Kafkasya'dan Düzce'ye göçler, Kafkasya'dan Anadolu'ya Karaçay-Malkarlılar ve göçleri, Kıbrıs'tan Türk göçleri, Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve çevresine göçler, Kocaeli Sancağına göçler, ilk Osmanlı nüfus sayımları.

Etnik unsurlar: Pazarcık Türkmen Alevileri, Kızılbaş ayaklanmaları, II. Abdülhamid'in Kızılbaş/Alevî siyaseti, Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti, Maraş ve çevresinde aşiretler, Dulkadirli Türkmenleri, Teke Yöresi Yörükleri, Ulu Yörük teşekkülleri, Batı Trakya Yörükleri, Anadolu'da konar-göçerlerin sosyo-kültürel yapısı ve etnisite, Tanzimat Döneminde Anadolu'da konar-göçer aşiretler, İngiliz seyahatnamelerinde Kürtler, Milli Aşireti, Heyderan aşireti, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinde Ermeni-Kürt ilişkileri, Eskişehir yöresinde Tatarlar, Arnavutluk'ta İslâm-Hıristiyanlık karşılaşması, Kapadokya Ortodoks Hıristiyanları ve Müslümanları, Pomaklar, gayrimüslimler, çingeneler, Denizli'de gayrimüslimler, Diyarbakır Ermenileri, Ermeni cemaatleri arasındaki dini ve idari ihtilaflar ve tartışmalar, Anadolu'da Ermeniler, gayrimüslimlerin mülk ve vakıf edinimi, Halep Ermenileri, seyyahlara göre gayrimüslim ahali, Konya'da gayrimüslimler, mühtediler, Müslim-gayrimüslim ilişkileri, Süryaniler, Trabzon'da cemaatlerarası ilişkiler.

Toplumsal unsurlar: Kadızâdeliler hareketi, sarrafların ilişki ağları, savaş esirleri.

Sosyo-ekonomik ve gündelik yaşam, kültür: Yukarı Trakya'da kentsel yaşamın dirilişi, din, Osmanlı Âmid Ailesi, engelliler ve engelli politikaları, Dersaadet'te fuhuş, fetva mecmualarına göre Osmanlı'da iktisadî hayat, işçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerinin gelişimi, III. Murat Döneminde Osmanlı köyü ve köylüsü, kumar, Türk kültüründe mumyalama, Edirne'de taşınır ve taşınmaz mal varlığına dayalı servet analizi, İstanbul'da sosyal ve kültürel hayat, Muhibbî Dîvânı'nda sosyal hayat, Seyyid Vehbî Divanı'na sosyal hayat, Bâkî Divanı'na göre Osmanlı toplum hayatı, Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısı, seyahatnamelere göre Anadolu'da sosyal kültürel ve ekonomik hayat, 1660 İstanbul yangınının sosyo-ekonomik tahlili, batıl inançlar ve büyü, fuhuş, cinsellik ve kadın emeği, mekânsal, topografik ve sosyal bir analiz, Selanik'te tütün işçiliği siyaseti, çocuk kıyafetleri, gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik durumu.

Tasavvuf: Kıbrıs inanç tarihi, Hindî tekkeleri, Anadolu'da Kızılbaş inancının teşekkülü, devlet ve toplum hayatında Mevlevilik, dervişler, Rifâiyye'nin Sayyâdiyye kolu, Eyüp tekkeleri, Rumeli bölgesinde tekkeler ve zaviyeler, toplumsal yapı ve sermaye birikimi ilişkisinin asketizm ve mistizm yönünden incelenmesi.

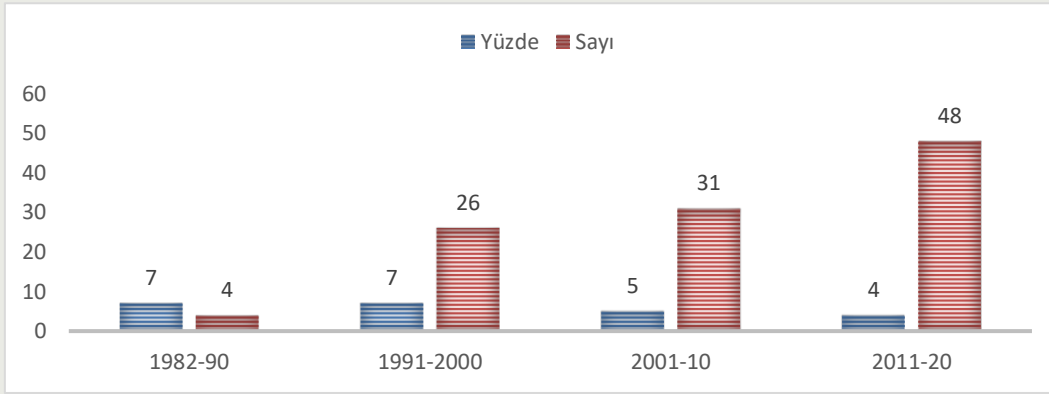

Kadın ve Çocuk: toplumsal cinsiyet, Osmanlı sosyal politikalarında çocuk, Lâle Devrinde Galata kadınları, Lâle Devri'nde Eyüp kadınları, Trabzon Osmanlı kadını, İran ve Türkiye modernleşmesinde kadın hareketi, kadın dergilerinde kadın modernleşmesi, kadın tarihi açısından statünün değişen görünümleri.

6. Biyografiler

İlim adamları, edipler, şairler ve devlet adamlarına odaklanmış biyografik içerik barındıran türde tezler bu çalışmada bir grup olarak belirlendi. Bu eserler, doğrudan her zaman sadece biyografik bir çalışma olmaktan ziyade şahsın biyografisinin yanında kimliği, eseri, siyasal-sosyal pozisyonu doğrultusunda incelemeler olarak da kaleme alınmıştır. Yani bu kefeye konulan tezlerin bir kısmına doğrudan bir biyografi tanımlaması yapmak yerine biyografik yönü ağır basan çalışmalar denebilir. Mesela 80'lerde III. Murad, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkidi ile çalışılmıştır. Mimarbaşı sedefkar Mehmet Ağa'nın yaşamı Osmanlı mimarisine katkısı çerçevesinde ele alınmıştır. Tunuslu Hayreddin Paşa hayatı, hizmetleri ve eserleriyle, Fecr-i Ali yazarı Şahabeddin Süleyman da aynı şekilde eseri ve üslubuyla incelenmiştir.

Grafik 18. Biyografik Tezlerin Oran ve Sayıları

Yukarıdaki grafik 80'lerden 2020'lere doğru biyografik tezlerde hafif bir azalma eğilimi görülmektedir. Ancak birçok defa tekrarlandığı üzere oransal olan bu azalma, sayısal açıdan azaldığı anlamına gelmemektedir. Zira 80'lerde dörtle başlayan bu tür çalışmalar 2020'lerde 48'e kadar çıkmıştır.

90'larda incelenen şahsiyetler şu şekilde başlıklar altında sıralanabilir:

Devlet adamları, komutanlar: Küçük Mehmed Said Paşa, Gazi Osman Nuri Paşa, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa, Canikli Ali Paşa, Galip Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Sadriazam Ahmed Cevad Paşa, İbrahim Edhem Pertev Paşa,

Mehmed Talat Paşa, Halil Rifat Paşa, Mehmed Esad Safvet Paşa, Müşir Mehmed Zeki Paşa.

Padişahlar: III. Mustafa, III. Selim, I. Abdülhamid, II. Abdülhamid.

Mimarlar: Fransız levanten mimar Alexandre Vallaury.

Sanatçılar: Zekai Dede, Hacı Sadullah Ağa.

Din adamları: Mehmed Niyazi-i Mısri el-Malati, İbrahim Gülşeni, Cemal-i Halveti.

Bilim/İlim adamları, düşünürler, tarihçiler: Hoca Sa'deddin, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri (İleri), Mehmed Emin Edib Efendi.

2000'lerde incelenen şahsiyetler şu şekilde başlıklar altında sıralanabilir:

Devlet adamları, komutanlar: Sadrazam Damat Ferit Paşa, Midhat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım, Şeyhülislam Molla Hüsrev Efendi, Gazi Ethem Paşa, Hüsrev Mehmet Paşa, Ahmed Cemal Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Celalzade Mustafa Çelebi, Keçecizade Mehmed Fuad Paşa, Kostaki Musurus Paşa, Müşir Recep Paşa, Osmanlı Devleti'nce batıya eğitim amacıyla gönderilenler, Mehmet Sait Halet Efendi, Aleksandır Karatodori Paşa, Vehip Paşa, Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey.

Sanatçılar/Şairler/Edipler: Bekri Mustafa, Seyyid Mehmed Efendi.

Din adamları: Hasırizade Mehmed Elif Efendi, Yakub-ı Çerhi, Ömer Fani Efendi, Müştâk Baba, Şeyh Abdurrahman Aktepe.

Bilim/İlim adamları, düşünürler, tarihçiler: Münif Paşa, Hoca Sadeddin Efendi, Firdevsi-i Rumi, Mehmet Esat Işık Paşa, Eyüp Sabri Paşa .

Diğer: Ahi Sinan bin Ahi Mes'ud.

2010'larda incelenen şahsiyetler şu şekilde başlıklar altında sıralanabilir:

Devlet adamları, komutanlar: Ahmed Cevdet Paşa, Çandarlı ailesi, Gazi Evrenos Bey, Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Zihni Paşa, Cigalazade Yusuf Sinan Pasha, Çengeloğlu Tahir Paşa, Dâmâd İbrâhim Paşa, Giritli Sırrı Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, İbrahim Edhem Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Koca Sinan Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Mehmed Memduh Pasha, Mehmet Emin Rauf Paşa, Midhat Paşa, Mustafa Naili Paşa, Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Rüstem Paşa, Selahattin Adil Paşa, Serasker Mehmet Rıza Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa.

Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey.

Padişahlar: II. Süleyman, III. Mustafa, Abdülmecid.

Sanatçılar/Şairler/Edipler: Edirneli Câhidî Ahmed Efendi, Hâmid B. Alî B. İbrâhim El-İmâdî.

Din adamları/mutasavvıflar: Nureddinzade, Ken'ân Rifâî, Ahmet Mahir Efendi, Sofyalı Bâlî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, La'lîzâde Abdülbaki Efendi, Kazancızâde Emin Edîb Efendi.

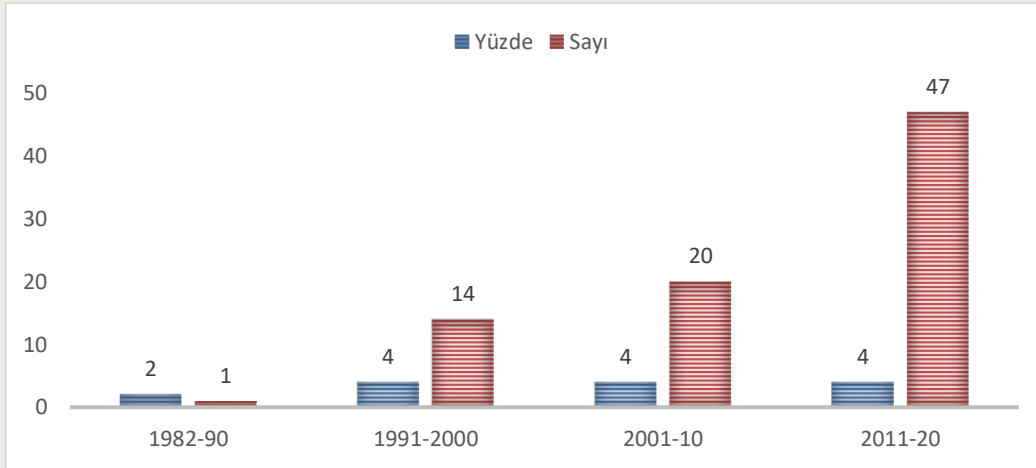
Bilim/İlim adamları, düşünürler, tarihçiler: Ahmed el-Menînî, Şemsettin Sami, Avanzâde Mehmet Süleyman.

Diğer: Evliyâ Çelebi, III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan.

7. Hukuk

Hukuk ve adaletle ilgili konular ayrı bir başlık altında toparlandı. Hukukla ilgili çalışmalar tüm doktora tezleri içerisinde %4 oranında temsil edilmektedir. Bu durum aynı zamanda onar yıllık dilimlerde de değişmeden devam etmiş görünüyor.

Grafik 19: Hukukla İlgili Tezlerin Oran ve Sayıları

80'lerde şer'iyeye sicilleri ışığında Osmanlılarda muhakeme usulleriyle başlayan bu tür çalışmalar 90'larda 14 teze ivme kazanmıştır. Osmanlı Hukukunun uygulanması, mülkiyet kavramı, kölelik, gedik hakkı, kardeş katli meselesi, Mecelle'nin hazırlanışı, şer'iyeye sicillerinin İslam Hukuku açısından tahlili, kanun yolu, mudarebe ortaklığı, yabancıların adli ayrıcalıkları, hırsızlık suçu ve cezası, İslam yargılama hukukunda bilirkişilik, hukuk devleti düşüncesinin Osmanlı devlet yapısına etkisi, özgürlüklerin doğuşu gibi konular incelenmiştir.

2000'lerde oran aynı kalmakla birlikte 20 teze çıkmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: 1858 Arazi Kanunnamesi, İslam Hukuku'nda içtihad, mezhep taassubu ve Osmanlı uygulaması, Osmanlı Hukuk düşüncesinde fıkıh usulü kavramları, Osmanlı tabiiyetinin gelişimi, Ebususuud Efendi'nin Osmanlı

Hukukundaki yeri, Ebussuud fetvaları, İbn Kemal'in fetvaları, toplumda nazari ve tatbiki olarak karz işlemleri, Tanzimat sonrası kanunlaştırma çalışmaları, Cemiyetler Hukuku, Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile mukayesesi, Kapitülasyonların adli ve idari modernleşmeye etkisi, şikâyet defterleri ışığında Osmanlı hukuku, İslam Hukukunun uygulanması, 19. yüzyılda evlilik ve nikâha dair düzenlemeler, Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku, Osmanlı Devleti'nde tabiiyet, yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları.

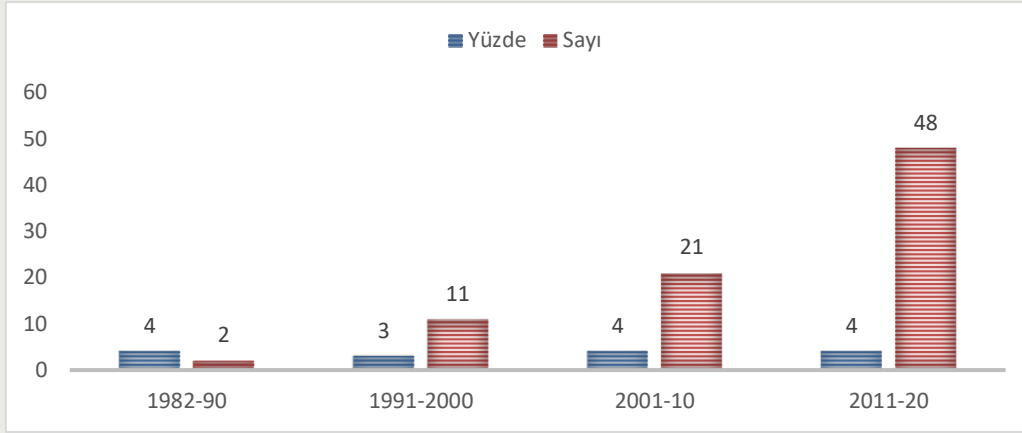
2010'larda da aynı durum geçerlidir. 47 adet tezin konuları şu şekilde sıralanabilir: Adalet ilkelerinin Türk Hukukunda görünümü, Aile Hukuku, müsâdere, Anayasalarda egemenlik anlayışının dönüşümü, Ankara Vilayeti'nde asayiş, suç ve ceza, Arnavutluk isyanlarının İslâm-Osmanlı ceza hukuku açısından incelenmesi, Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku, sürgün, bireysel suçlar ve cezalar, Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvaları ışığında fıkıh düşüncesi, Çeviri yoluyla kanun yapmak, Ermeni meselesinin hukuki boyutu, evliliğin sona erdirilmesi, evlilik ve boşanma, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin fetvaları ışığında XVIII. yüzyılda Osmanlı'da hukukî hayat, fikri mülkiyet, gemi kira sözleşmeleri, Taşradan saraya adalet arayışı, hapis ve sürgün cezaları, Kanun-ı Esasi tartışmaları, kıymetli evrakların hukuki ve iktisadi işlevleri, kadınlarının miras hukuku, kırsal kesimde kundaklama ve zehirli cinayet, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'deki küllî kaideler, modernleşmede kadın ve suç, Müslüman-zimmî ilişkileri, Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayunu (1858) esaslarıyla Irak Ceza Kanunundaki (1969) genel ilkelerin Hanefi mezhebine göre mukayeseli tetkiki, Osmanlı'da ta'zir'in kalkması, Rusçuk'ta suç ve ceza, sivil bürokraside suç ve ceza, suç ve suçlular, Sosyal Güvenlik Hukukunda temel kurumlar, şeriat-kanun ayrımının Hanefi kamu hukuk fikri açısından değerlendirilmesi, ta'zir suç ve cezaları, yaptırım türü olarak teşhir, tıbbî müdahaleden doğan hukuki sorumluluk, aşağılayıcı hoşgörü ve cezai hoşgörüsüzlük, Trabzon'da asayiş, suç, suçlu ve hapishaneler, arazi hukuku uygulamaları, yasaklanmış içecekler, yargı reformu ve siyaset, fıkıh teori ve uygulamasında yargılama ve infazın aleniliği, adil yargılama ilkesi, mahkemelerdeki sulh ve davaların nicel analizi, yargılama hukukunda tanıklık.

8. İktisat Tarihi

İktisat tarihi kapsamına girebilecek türde konular ayrı bir başlık altında birleştirildi. Bunlar; üretim, tüketim, ticaret, sanayi, iktisadi yaşam, ulaşım gibi doğrudan iktisadi konuların ele alındığı tezler olmuştur. Bunlar tüm müessese tezleri içerisinde %4 oranında temsil edilmiştir (Bkz. Grafik 4). Aynı oranın aşağıdaki grafikte de yıllar içerisinde istikrarlı bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu çalışmada müessese anlayışı öncelendiği için iktisat tarihinin kapsamına giren bazı kurumsal yapı incelemeleri yukarıda "Kurum ve Kuruluşlar" başlığı içerisine dahil edilmiştir. Grafik 11'den de hatırlanacağı üzere kurumlarla ilgili disiplinler arası

çalışmaların %26'yla en fazla iktisat tarihiyle ilişkilendirilebileceği görülmüştü. Dolayısıyla iktisatla doğrudan ilgili tezlerin oranının buradakinden daha fazla olduğu söylenebilir. Buradaki "İktisat Tarihi" başlığının altına sadece doğrudan iktisadi meselelerle ilgili tezler yerleştirilmiştir.

Grafik 20. İktisat Tarihiyle İlgili Tezlerin Oran ve Sayıları

1980'lerde III. Selim döneminde iktisadi hayat ile II. Mahmud dönemlerinde sanayinin iktisadi ve sosyal organizasyonu ile ilgili iki tez yapılmıştır. 90'larda; İzmir'de 1830-1920 sanayileşme, 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve çevresinde sanayi ve ticaret, Osmanlı para sisteminin teorik temelleri, İstanbul'da dericilik, İstanbul'un et ihtiyacının sağlanması, Hicaz demiryolu, Rumeli demiryolları, Trabzon'da ulaştırma ekonomisi, Trabzon-Erzurum-Bayezid yolu, Ankara ve Konya vilayetlerinde kuraklık ve kıtlık konuları incelenmiştir.

2000'lerde; 16. ve 17. yüzyıllarda para ve kullanımı, modern iktisadın Osmanlıya girişi, Osmanlı son döneminde iktisadi düşünce akımları, 16. yüzyılda Anadolu'da sanayi, İstanbul'daki fabrikaların oluşum ve gelişimi, Türk tekstil tarihinin gelişimi, 16. yüzyılda doğu ticareti, 19. yüzyılda Osmanlı- Rus ticari münasebetleri, 18. yüzyılda Osmanlı- Avusturya ticareti, Osmanlı- Venedik ticareti, tiftik ipliğinin Osmanlı-İngiliz ticaretindeki yeri, 18. yüzyılda İstanbul'da ticaret, yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçişte ticari faaliyetler, tütün: sosyal, siyasî ve ekonomik tahlili, Çukurova bölgesinde zirai üretim, zeytinyağı, 19. yüzyılda emek istihdamı, teknolojik değişim ve dönüşüm: Elektrik, yenileşme ve buhar makineleri, İstanbul kent içi kara toplu ulaşım hizmetleri konuları ele alınmıştır.

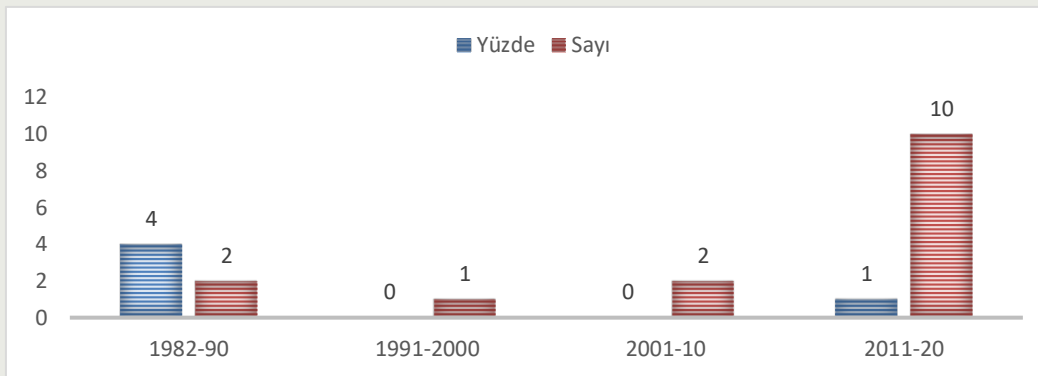
2010'larda; Tokat kalhanesi, İzmir ve çevresinde tarımsal üretim ve ticareti, Tekirdağ sancağında tarımsal yapı, Aydın Vilayeti'nde çiftlikler, Osmanlı'da darlık ekonomisi ve kıtlıklar, 19.yüzyılda Osmanlı tarımının ekonomik ve hukuki yönleri, Dünya-ekonomi sistemi bağlamında 19. yüzyılda Beyrut limanı, İran-Osmanlı ticari ilişkileri (1900-1923), 19. yüzyılda Osmanlı-İran ticari

ilişkileri, 19. yüzyılda Osmanlı Tunası'nda ticaret, II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına Osmanlı Devleti'nde deniz ticareti, Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası'nın Osmanlı iskelelerindeki faaliyetleri, poliçe kullanımı ve poliçeci esnafı, iç ticaret: Ankara-Konya-Ayntab, 16. yüzyıl fiyat devrimi ve Konya ekonomisi, İstanbul'da gayrimenkul piyasası, Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası, alkollü içeceklerin üretimi, ticareti ve tüketimi, Doğu Akdeniz limanlarında kaçakçılık faaliyetleri, Amasya, Kayseri, Tokat ve Trabzon şehirlerinde dokumacılık, bankacılığın gelişimi ve regülasyon, at yetiştiriciliği, bir sanayileşme stratejisi olarak uluslararası fuarlar, İzmir-kasaba ve uzantısı demiryolu hatları, İstanbul'un ulaşım meseleleri, Edirne'de kırsal alan, arazi ve sosyo-tarımsal yapı, Teselya'da tarım ilişkileri ve çiftlik tarımı, Bursa ve Mihaliç'te ziraat ve ziraat bilgisi, Anadolu ve Balkanlar'da enerji ekonomisi, 1720 İmparatorluk Festivali, Balkan şehirlerinin demiryolu projeleri ve kentsel mimarisi konuları tezlerde incelenmiştir.

9. Kaynaklar

Son başlık altında büyük oranda Osmanlı bürokrasisinin kısmen de ilmiye üyelerinin ürettiği ve tarihi kaynak olarak kullanılabilir malzemelerin incelendiği tezler bir araya getirilmiştir. Bu maksatla burada arşiv belgeleri, diplomatik belgeler, kitabeler ve diğer paleografik, numizmatik ve heraldik malzemelerin merkeze alınarak incelendiği doktora tezleri toparlandı.

Grafik 21. Kaynaklarla İlgili Tezlerin Oran ve Sayıları

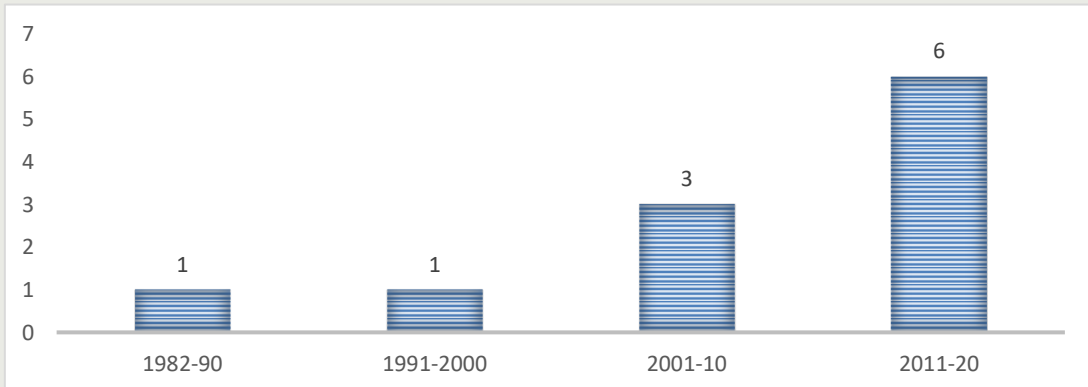
Bu konuya ilgi grafiklerden de anlaşıldığı üzere oldukça az olmuştur. Tüm tezler içerisindeki oran %1'e bile erişememiştir (Grafik 4'te görünen %1 oranını Excel yuvarlama ile bulmuştur. Asıl oranın %0,5 olması gerekir.). 1980'lerde konu hakkında iki çalışma görülüyor: Osmanlı paleografyası ve siyasi yazışmaları ile hüccetlerin diplomatik yönden tahlili. 90'larda ise sadece bir teze karşılaşılmıştır: Beylikler Döneminden itibaren Osmanlı diplomatikasında berat

formu. 2000'lerin ilk on yılında tekrar ikiye çıkan tez konuları şu şekildedir: Osmanlı bürokrasisinde yazı ve Diplomatik bilimi bakımından 16.-17. yüzyıl kadı sicilleri ve bu sicillerin ihtiva ettiği belge türlerinin form özellikleri ve tanımlanması. 2010'larda ise önceki dönemlere nazaran bir artış gözlenmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: İn'âmât Defteri, Sadaret yazışmalarını hâvî bir münşeât mecmuası, Osmanlı- Safevi ilişkilerinin diplomatik dili, İznik Müzesi'nde bulunan Osmanlı dönemi sikkeleri, Osmanlı belgeleri için bir üstveri standardı çalışması: Meşihat arşivi örneği. Bunların yanında yine bu kapsama dahil edilebilecek malzemelerin tarih kaynağı olarak kullanımına dair şu şekilde bazı farklı örneklerle de karşılaşmıştır: Osmanlı kroniklerinde kullanılan Kur'an ayetleri ve tarihçiliğimizdeki yeri, Tanzimat'tan harf devrimine kadar çeviri tarih kitaplarında ön sözler ve son sözler: Çeviri yoluyla tarih yazımına tanıklık, Osmanlı tarihlerinde Selçuklularla ilgili bilgiler, tarih kaynağı olarak 16. yüzyıl divan şiiri, Erken Osmanlıların Tarihsel Arkeolojisi.

10. Diğer Konular

Yukarıdaki başlıklara dahil edilemeyen başka doktora tezleriyle de karşılaşmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: İngiliz cerrah William Wittman'ın gözlemleri, uygulamaları ve raporları, kolera salgını, Çukurova'da doğal afetler ve salgın hastalıklar, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde salgın hastalıklar, kuruluş dönemi Osmanlı fetihlerinde dinin rolü, Türk spor okçuluğunun gelişiminde Osmanlı dönemi.

Grafik 22. Diğer Konulardaki Tezlerin Sayıları

Bunların dışında tarihi coğrafya konusuyla birkaç tezle karşılaşmıştır. Aslına bakılırsa tarihi coğrafya İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünün çerçevesinde araştırılması gereken bir başlık olarak yer almıştır. Ancak maalesef ki doktora tezlerine dair bu çalışmada konuyla ilgili birkaç tezle karşılaşmıştır. Bu durumu Osmanlı tarihçiliğinde ciddi bir eksiklik olarak kayda geçmek gerek.

Türk tarihçiliğinin bu konuda içerisinde bulunduğu durum hakkında; uluslararası sempozyumlarda yurt dışından katılım sağlayan bildiri sahiplerinin kullandığı haritalarla Türk üniversitelerinden akademisyenlerin kullandığı haritaların basit bir karşılaştırması bile fikir verebilir. 39 yıl boyunca tarihi coğrafya kapsamına girebilecek doktora tezleri şu şekildedir: Erzurum'un 19. yüzyıl tarihi coğrafyası, 19. yüzyılda Kütahya'nın tarihi coğrafyası, Şehrizar'ın tarihi coğrafyası, Kuzey Marmara sahilleri ve şehirleşmesi.

Değerlendirme ve Tespitler

Bu çalışmada; Türk üniversitelerinde 1982-2020 yılları arasında tarihle ve Osmanlıyla ilgili yapılmış doktora tezleri içerisinde, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihinin kapsamına girebilecek konuların ele alındığı tezler tespit ve tasnif edilmiş, ardından 39 yıl boyunca incelenen konularla ilgili nasıl bir eğilim olduğunu görmek üzere bir nevi konu kataloglaması yapılmıştır. Çalışmanın başında karşımıza çıkan en önemli sorun, taranacak tüm bu tezlerin hangilerinin konularının, müessese anabilim dalının kapsamı dâhilinde olduğunun tespiti olmuştur. 1961'de İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü tarafından bu kürsüde incelenebilecek konular için çizilen çerçeve yardıma yetiştirilmiştir. Ancak yapılacak tasnifleme için bu çerçeve yerine büyük oranda aslına sadık kalınarak oluşturulan yeni bir çerçeveye ihtiyaç hissedilmiştir. Bu çalışmada ortaya konan çerçeve ve tasnifleme çabası daha önce de belirtildiği üzere bir denemedir. Geliştirmeye muhtaç ve eleştiriye açıktır. Bu itibarla denemenin şahsi bir çabanın ürünü olduğu unutulmamalıdır. Aşağıda tasniflemedeki başlık sıralamasına uygun şekilde çalışma boyunca gözlemlenen hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Kurum ve Kuruluşlar

a. Müessese tarihçiliği denilince akla genellikle klasik dönem teşkilatları gelse de kurumlarla ilgili tezlerin önemli bir bölümünün yakınçağa yönelmiş olduğu gözlenmiştir. Yani modernleşme dönemi kurumları daha fazla incelenmektedir. Ancak bu çalışmada modernleşme sürecindeki kurumların bazısının Cumhuriyet kurumlarıyla kesiştiğini de gözden ırak tutmamak gerek.

b. 1980'lerden 2010'lara kadar genel eğilim Osmanlı'nın temel kurumlarını incelemek olmuş, merkezi yönetim, vakıf ve ordu gibi temel bazı kurumlarda yoğunlaşmalar görülmekle birlikte diğer konularda çeşitlilik de kendini göstermiştir. 2010'larda yoğunlaşmalar devam ederken tez sayısındaki artışa da paralel bir şekilde konu çeşitliliği muazzam derecede artmış ve hemen hemen her tür kurum inceleme konusu olmuştur. Yani merkezi konumdaki kurumların detayları incelendiği gibi kıyıda köşede kalmış kurumlar dahi tezlere konu olmuştur. Bunun yanında halen temel bazı kurumların doktora tezi olarak incelenmediği de gözlenmiştir. Mesela mabeyn-i hümayun gibi çok önemli bir kurum ya da bazı nezaretler halen bir doktora tezinin konusu olmamıştır.

c. Kurumlarla ilgili çalışmalarda sevindirici bir husus disiplinler arası çalışmalara epey yer verilmiş olmasıdır. Ancak karşılaştırmalı çalışmaların neredeyse hiç yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Kurumlara ilişkin bu kadar çok çalışmadan sonra artık karşılaştırmalı çalışmaların zamanının geldiği söylenebilir.

2. Merkez Dışı Bölgeler

a. Taşrayla ilgili tezlerin bir bölümü sadece idari yapıyla ilgilenmemiş, sosyo-ekonomik ve toplum yaşamına dair anlatılar da içermiştir.

b. Çalışmaların modern döneme kayma eğilimi taşra çalışmaları için de geçerli görünüyor.

c. Taşrayla ilgili oldukça fazla tez çalışması yapılmıştır. Öyle ki yalnız başına taşra çalışmaları kurumlara dair tez çalışmalarına sayıca yaklaşmıştır.

d. Haritalarla dönemlerine göre tez yapılan ve yapılmayan yerler gösterildi. Bazı bölgelerde yoğunlaşmalar görülüyor. Genel olarak bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında kalan yerler diğerlerine nazaran daha fazla incelenmiştir. Haritalarda görüldüğü üzere hem Türkiye sınırları içerisinde hem de dışarısında incelenmemiş şehirler bulunmaktadır. Elbette bunlar tez konusu olarak belirlenebilir. Ancak bundan sonra yapılabilecek taşra çalışmalarında daha fazla yeni yaklaşımlar, farklı sorunsallar, interdisipliner çabalar ve en önemlisi de karşılaştırmalı çalışmalar denenmelidir. Zira bu zamana kadar taşrayla ilgili ciddi miktarlarda çalışma yapılmış olması, zaman zaman birbirinin tekrarı olan tezlere dönüşmeyi beraberinde getirmiştir. Böylesi bir durum bundan sonraki çalışmalarda yeni yaklaşımların denenmesini zaruri kılıyor. Umut verici şekilde incelenen bazı çalışmalarda şehirlerin birbirleriyle karşılaştırıldığı ya da modernleşmeyle ahalinin ilişkisine odaklanılması gibi konularla karşılaşıldığı söylenebilir. Birbirinin tekrarı olmayacak bu tür çalışmalar yeni yaklaşımlarla ve yeni sorunsallarla artırılabilir.

3. İlim, Bilim, Kültür ve Edebiyat Hayatı

a. Bu alana dair çalışmaların oranı her on yıllık süreçte düzenli bir şekilde artmıştır.

b. Çalışmaların önemli bölümünü tarihçiler değil formasyonları gereği edebiyatçılar yapmıştır. Ayrıca kitaplara dair çalışmalar, edebiyatçıların yanında pozitif bilimler ve İslami ilimlerle ilgili formasyona sahip öğrenciler ve hocalar tarafından yürütülmüştür. Farklı disiplinlere mensup bu araştırmacılar çalışmalarıyla müessese alanına önemli katkılar sağlamışlardır. Nitekim bu tür çalışmalar %27 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bu haliyle bu çalışmaların Osmanlı müessese çalışmalarının diğer anabilim dallarından oldukça yüksek oranda çıkmasına önemli boyutta katkı sağladığı söylenebilir.

c. Edebiyat alanında roman ve şiire ilginin oldukça fazla olduğu, Osmanlı romanlarında neredeyse her tür meselenin doktora tezi olarak incelendiği anlaşılmaktadır.

d. Bazı konulardaki yoğunlaşmanın yanında doktora çalışmalarındaki sayıların artışına paralel bir şekilde çeşitlenmenin de arttığı anlaşılmaktadır.

e. Başlangıçta tarih kitaplarına ilgi diğerlerine nazaran belirgin şekilde fazla iken ilerleyen yıllarda diğer alanlardaki eserlerin incelenmesinde ciddi bir artış görülmüştür. Bunun yaşanmasında diğer disiplinlerden araştırmacıların daha fazla kitap incelemeye başlamalarının yanında tarihçilerin artık eskisi kadar kitap edisyon ve kritiğini doktora çalışması olarak tercih etmeme eğilimlerinin etkisi olmalıdır.

4. *Sanat ve Mimari*

a. 1980'lerden beridir sanat ve mimariye doktora tezi düzeyinde yoğun bir ilgi görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda tez sayıları artsa da oran açısından düşüş yaşanmıştır. Çok çeşitli konular disiplinler arası yöntemlerle çalışılmıştır.

b. Sanat ve mimariyle ilgili konular kültür ve edebiyatta olduğundan daha fazla bir şekilde disiplinler arası çalışmayı gerektirmektedir. Zira bu alanlara ilişkin teknik ve bilimsel bilgiye olan ihtiyaç, bu çalışmaları yürütenlerin neredeyse tamamının tarih dışında formasyona sahip araştırmacılardan olmasını zaruri hale getirmiştir.

c. Sanat ve mimarinin katkısı %15 gibi büyük bir oranda gerçekleşmiştir. Bu yönüyle müessese konularının incelenmesinde oranın artışında ciddi katkı sağlamışlardır. Daha da önemlisi alanları itibariyle tarihçilerin gerçekleştirmesi mümkün olmayan bu tür teknik ve sanatsal çalışmalar, Osmanlı müessese alanına vazgeçilmez ve bulunmaz bir şekilde hizmet etmektedir.

5. *Toplum*

a. Toplumsal meselelere olan ilgi 90'lar ve 2000'lerde artarken 2010'larda diğer konularla karşılaştırıldığında sayısal olmasa da nispi bir azalma görülmektedir.

b. Genel olarak etnik ve toplumsal unsurlar, sosyal yaşama dair tezler yoğunluklu görünüyor.

c. 2010'larda etnik unsurlara, kadın çalışmalarına, göç ve tasavvuf konularına belirgin bir yönelme fark ediliyor.

6. *Biyografiler*

a. Biyografiler müessese çalışmaları içerisinde %5 oranında temsil edilmektedir.

b. Devlet adamları, komutanlar, padişahlar, mimarlar, sanatçılar, din adamları, bilim adamları, düşünürler ve tarihçilerin hayatları incelenmiştir.

c. Bunlar içerisinde en çok ilgiye mazhar olanlar her zaman devlet adamları olmuştur.

d. Padişahların birkaçı dışında doktora tezi düzeyinde biyografik bir çalışmasının olmaması oldukça ilginç görünüyor. Tek başına bu gösterge bile Türkiye'deki biyografi çalışmalarının yetersizliğinin işareti olabilir.

7. *İktisat tarihi*

a. İktisat tarihinin kapsamına girebilecek türde çalışmalar %4 gibi oldukça düşük bir oranda kalmıştır. Ancak bu oran kurumlarla ilgili tezlerde yer alan disiplinler arası çalışmayı gereken çalışmalar dahil edilmeden elde edilmiştir. Onlar hesaba katılırsa daha fazla oran çıkacağı aşikardır. Nitekim kurumlarla ilgili tezlerin %24'ü iktisat tarihi ile ilişkilidir.

b. Ticaret, sanayi, tarımsal üretim, finans sistemi ve ulaşım gibi konular incelenmiştir.

8. *Kaynaklar*

a. Tarihsel materyaller doktora tezi olarak neredeyse hiç ilgi görmemiştir. Tüm tezler içerisindeki oranı %0,5'te kalmıştır.

b. Bu tür konularla daha çok ilgilenilmesi gerektiği açıktır.

9. *Diğer*

İlgiye ihtiyaç duyan bir diğer konu tarihi coğrafya olmuştur. 39 yıl boyunca sadece birkaç tez kaleme alınmıştır. Bu durum, coğrafyacılarla iş birliğini artırmanın gerekliliğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu konuda maalesef daha çok kat edilecek yol var gibi görünüyor.

Sayıları dört bini aşan tezleri inceleyen bu çalışmanın ilk kısımları neredeyse sadece grafiklerden oluşmuştur. Zira bu kadar çok veri ancak grafiklerle anlamlı hale gelebilirdi. 39 yıl içerisinde tespit edilen 4293 doktora tezinin 2159'u yani neredeyse yarıya yakını müessese anabilim dalıyla ilgili bulunmuştur. Böylesi bir oranın ortaya çıkmasının temel sebebi, bu çalışmada taramalarda karşılaşılan tezlerin sadece konusuna odaklanılmış olmasıdır. Yani tezlerin tarihin diğer anabilim dallarınca yahut da farklı disiplinlerce üretilmiş olmasına bakılmamış, tez konusunun sadece Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti alanının kapsamına dahil edilip edilemeyeceğine dikkat edilmiştir. Bilindiği üzere üniversitelerimizin ve enstitülerimizin birçoğunda müessese anabilim dalı aktif olarak faaliyette değildir. Bununla birlikte buralarda müessese anabilim dalının konularına girebilecek türde tezler üretilmektedir. Dahası edebiyat, mimarlık ve güzel sanatlar gibi disiplinlerce de Osmanlılarla ilgili üretilmiş birçok doktora tezi bulunmaktadır. Haliyle bütün bunları yok saymak mümkün değildir. Bu yüzden çalışmada, tezi yürüten hocanın yahut da enstitünün anabilim dalına bakılmaksızın tezin konusuna ve mevzubahis çerçeveye girip girmediğine odaklanılmıştır. Bununla birlikte elbette burada incelenen tezlerin bütününe müessese anabilim dalının tanımı altında ele alınmış çalışmalar olduğu iddiası taşınmıyor. Esasen bir tarih çalışmasında özne Osmanlı olduğunda müessese ile yeniçağ yahut da yakınçağ anabilim dalları arasında metodoloji ve kaynaklar açısından çok da ciddi bir fark yoktur. Üstelik bu alanlar arasında ayrışmadan ziyade çok daha fazla ortak çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Buna bir de

alanların muhteviyatının iç içe geçmişliği eklenince müessese çalışmalarını, ortak çalışmalar bir kenara diğer disiplinleri de işin içine katmak suretiyle disiplinler arası çalışmalar düzeyine çıkartmak elzem görünüyor. Böylelikle daha kapsamlı ve daha değerli çalışmalar elde etmek mümkün hale gelebilir. Bu yüzden yukarıda çerçevesi çizilen türde tezler bu çalışmanın temel veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, belki de müessese çalışmalarının yönünün tespitine ve yeni açılımlar önermeye daha fazla imkân sunacaktır. Esasında müessese çalışmaları belirli bir düzeye erişmiş durumdadır. Kuşkusuz bu konuların artık daha fazla disiplinler arası ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi Türk tarihçiliğinin ve müessese anabilim dalının gelişimi açısından önemlidir. İncelemelerde memnuniyet verici bir şekilde kıymetli örneklerle de karşılaşmıştır. Bunların sayısının artırılması gerekmektedir. Kuşkusuz Osmanlı'yı ve kurumlarını tarihte benzersiz ve dünyadan izole bir varlıkmiş gibi görmekten kurtulmanın yolu karşılaştırmalı çalışmalardan geçmektedir.

Kaynaklar

- Gökbilgin, Tayyib (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Günay, Durmuş ve Aslı Günay (2011). "1933'ten Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, I(1), 1-22.
- İpşirli, Mehmet (2015). "Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ahmet Şimşek (Ed.), Ankara: Pegem Akademi, 59-61.
- Terzi, Arzu (2004). "Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihi", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri*, İstanbul: Globus Dünya Basınevi, 285-302.

<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Siyasal Görüşleri Çerçevesinde Kadir Mısıroğlu'nun Popüler Tarih Yazarlığı ve Yayıncılığında Metodolojik Sorunlar

Ekrem Mücahit SARI*
orcid/ 0000-0002-2973-0694

Öz: Bu makale, Kadir Mısıroğlu'nun popüler tarih yazarlığı ve yayıncılığına metodolojik açıdan yaklaşmayı amaçlamaktadır. Kadir Mısıroğlu, Türkiye'de popüler tarih alanında önemli bir figür olarak tanınmaktadır ve siyasal görüşleri çerçevesinde yayınladığı ve müdahalede bulunduğu metinler aracılığıyla tarih yazımını etkilemiştir. Ancak, bu çalışmada Mısıroğlu'nun yayınevi aracılığı ile yayınladığı eserlerde ve sosyal medya aracılığı ile ortaya attığı iddialarda ortaya çıkan metodolojik sorunlar ve bunların akademik titizlik açısından içerdiği sorunları ele almayı amaçlamaktadır. Öncelikle Mısıroğlu'nun hayatı ve düşün dünyasını anlatırken, tarih yazımındaki ve yayınındaki yaklaşımında objektiflik ve bilimsellik açısından zayıf noktalarını ve pejoratif yönünü vurgulamaktadır. Mısıroğlu'nun akademik düzeyde tarihçi olmasa da tarihçilik pratiği, genellikle ideolojik bir çerçevede şekillenmektedir. Ayrıca, Mısıroğlu'nun tarih anlatısında yer alan bazı yanlış bilgiler ve tarihi olayların yanlış yorumlamaları da ele alınmaktadır. Bu hatalı bilgiler ve yorumlamalar, tarih disipliniyle uyumsuzluk göstermekte ve genel bir kamuoyu yanılgısına yol açmaktadır. Makale, sonuç olarak, Mısıroğlu'nun popüler tarih yazarlığı ve yayıncılığında ortaya çıkan metodolojik sorunların, tarih disiplini açısından önemli bir tartışma konusu olduğunu vurgulamayı amaçlamaktadır. Akademik titizlik ve nesnellik ilkelerine dayanan tarih yazımıyla karşılaştırıldığında, Mısıroğlu'nun yaklaşımının eleştirel bir gözle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadir Mısıroğlu, sebil yayınevi, muhafazakarlık, tarihyazımı, popüler tarih.

Methodological Problems of Kadir Mısıroğlu in Popular History Writing and Publishing within the Frame of Political Thoughts

Abstract: This article aims to approach the popular history writing and publishing of Kadir Mısıroğlu from a methodological perspective. Kadir Mısıroğlu is recognized as an important figure in popular history in Turkey and has influenced the writing and discourse of history through his published works and interventions within the field, guided by his political views. However, this study aims to address the methodological issues that arise in Mısıroğlu's works published through his publishing house and his claims made through social media, emphasizing their significance in

* Doktorant, Kocaeli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ekremmucahitsari@gmail.com

terms of academic rigor. Firstly, while presenting Mısıroğlu's life and intellectual world, the article highlights the weaknesses and pejorative aspects of his approach to historical writing in terms of objectivity and scientific rigor. Although not a historian himself, Mısıroğlu's practice of history is generally shaped within an ideological framework. Furthermore, the article discusses the presence of incorrect information and misinterpretations of historical events in Mısıroğlu's historical narrative. These erroneous facts and interpretations not only lack harmony with the discipline of history but also contribute to a general public misconception. Consequently, the article emphasizes that the methodological issues arising in Mısıroğlu's popular history writing and publishing constitute an important subject of discussion within the discipline of history. When compared to historical writing based on academic rigor and objectivity, Mısıroğlu's approach necessitates critical evaluation.

Keywords: Kadir Mısıroğlu, sebil press, conservatism, historiography, populer history.

Extended Summary

Purpose

History is one of the social disciplines that involves various methodological issues all over the world. One of the situations frequently encountered during the collection of sources is the existence of multiple publications of the same text that have been published by many different publishers, the emergence of differences in editions, and difficulties or impossibilities in accessing the original source due to inaccessibility or various other reasons are among the situations that historians often encounter. This study aims to display the methodological issues concerning the works published and written by Kadir Mısıroğlu within the framework of his political views, which are consciously and purposefully presented concerning this general situation. Additionally, it is intended to be announced by observing the pejorative effect on memoir texts of Tarık Mümtaz Göztepe, Refi Cevat Ulunay, and İsmail Hakkı Okday, who are commonly cited in both academic and popular history texts.

Method

In this study, various translated works and commemorative texts were selected as the comparison method with prints and original texts from different publishers. After understanding the differences, both texts are included in the study. After informing the reader about the differences between the texts compared, it was observed for what purposes these differences occurred. The dangers that cause from and may cause from this situation in popular and academic historiography are exemplified and presented to the reader.

Results and Discussion

Kadir Mısıroğlu is recognized as an important figure in the field of popular history in Turkey. He has influenced the writing of history through the texts he has published and intervened within the framework of his political views. Mısıroğlu has a bias against Mustafa Kemal Atatürk and his revolutions, which have been declared abominable throughout his life. On the other hand, the environment in which he was born, grew up, and lived was conservative. In his later years, he was influenced by the *Büyük Doğu* magazine published by Necip Fazıl Kısakürek. At the same time, he also closely followed *Serdengeçti* magazine. Necip Fazıl's works had a significant place in his intellectual world, and he also carried out activities within the framework of the vague concept known as the "case" (*dava* in Turkish). The first of these activities was the publication of various books and magazines. His ideological discourse shaped around these magazines and books continued until he was stripped of his citizenship and exiled abroad. When he returned to Turkey with amnesty in the early 1990s, he continued his discourse and activities within the framework of Neo-Ottomanism and religious conservatism.

Mısıroğlu is capable of distorting any information or document that he thinks will serve the cause. For example, he meticulously distorted Tarık Mümtaz Göztepe's memoir text, certain expressions in Göztepe's book "İmam Şamil," Ziya Gökalp's intellectual biography written by Uriel Heyd, and Refi Cevat Ulunay's memoirs. Moreover, he is able to describe his own destruction in his own works. Therefore, he considers his actions entirely legitimate. On the other hand, the destruction he caused in Tarık Mümtaz Göztepe's memoirs was also repeated by Necip Fazıl Kısakürek, whom he regarded as a master. Tarık Mümtaz Göztepe sent a letter on Sebil Yayınevi's letterhead to Kadir Mısıroğlu, notifying and complaining about this destruction.

Within the framework of his ideological views, Kadir Mısıroğlu has found the opportunity to reach a wide range of audiences not only through his publications but also through social media. The speed and spread of social media in today's world have become an advantage for Kadir Mısıroğlu. He has used social media platforms such as YouTube and Twitter to spread his ideas. On these platforms, he widely disseminated distorted and factually incorrect information about Mustafa Kemal Atatürk and his revolutions. During the early years of the Republic, he selectively chose individuals who had opposed Mustafa Kemal for various reasons, turning their fundamental arguments into tools for his own ideological and political views rather than seeking to understand them.

Conclusion

The instrumentalized, pragmatic, and politicized understanding and approach to history in the mind of Kadir Mısıroğlu, one of the actors of the

conservative right-wing thought, has a pejorative effect on the knowledge produced by the scientific world. On the other hand, we think that this approach, carried through texts, publishing houses and social media with its line of thought, has been misused by people who have assumed the role of ideologists for some segments in the last hundred years of Turkey, and that it serves the effort to pollute, change and uniformise social memory and to create a new historical narrative.

The destruction caused by Kadir Mısıroğlu through his texts affects today's historiography and academic and popular history texts. It is thought that the primary source should be accessed as much as possible, especially in the works of memoir published by different publishing houses. On the contrary, if such access is not available, it is advisable to use the text as a source after conducting comparative readings.

Based on the example of Kadir Mısıroğlu, all kinds of texts that have been subjected to similar destruction should be announced to academic and popular culture readers. From this point of view, as the destruction of sources becomes known and announced, their usage will decrease, and to some extent, the damage they can cause over time can be mitigated.

Giriş

Kadir Mısıroğlu, yaşadığı yıllar itibari ile enformasyonun ve kitle iletişim aygıtlarının küreselleştiği ve bilginin yayılım hızının oldukça hızlandığı bir dönemde yaşadı. Özellikle kendisine ait Sebil Yayınevi aracılığı ile çeşitli kitaplar kaleme almasının yanı sıra uzun soluklu sayılabilecek Sebil Dergisi'ni de yayınlamak fikirlerini kitlelere ulaştırmayı başardı. Özellikle sağ-muhafazakâr görüşün temel argümanlarını destekledi ve savundu. Akademik tarihçi olmasa da popüler tarih türünde basılı metinler üretti ve konferanslar verdi. Bunun yanında sosyal medya yoluyla yayılım alanını da genişletti. Ulaştığı kitleler için *üstad* olarak isimlendirildi ve muhafazakâr düşünce hattının da taşıyıcılarından biri oldu. Mısıroğlu'nun zihinsel dönüşümünü, düşünce dünyasını ve dezenforme ettiği metinleri anlayabilmek için öncelikle şahsi hayatındaki bazı önemli olayları aktarıyoruz.

Kadir Mısıroğlu, 23 Ocak 1933 yılında Trabzon'un Akçaabat ilçesinin Dürbinar Mahallesi'nde doğdu. Küçük yaşta zayıf kalması sebebiyle yedi yaşına geldiğinde okula gidemedi.¹ İlkokulu Merkez İlkokulunda ve ortaokulu Akçaabat

¹ Mısıroğlu'nun fiziki zayıflığını aşabilmek için uygulanan yol dikkat çekicidir. Mısıroğlu, biyografisinde şu ifadelerle anlatmaktadır: *"Vâlidemin anlattığına göre hiç ana sütü emmediğimden, çocukken gâyet cılızmışım. Hatta bu sebeble dört yaşına kadar yürüyememişim. Bir gün kapıya gelen dilenci kılıklı biri Vâlideme: - Bu*

Orta Mektebi'nde bitirse de babası okumasını istemedi ve bir süre terzi çırağı olarak çalıştı. İlkokul yıllarında özellikle Hz. Ali'nin savaşları hakkında kitaplar okuyordu. Okuma alışkanlığının sürekliliği ve yoğunluğu nedeni ile annesi şuurunun bozulacağından endişe etmekteydi. Bu nedenle annesi, bir gün tüm kitaplarını evinin avlusunda yaktı. Ortaokula devam ederken (1947) Cumhuriyet Halk Partisi, Mustafa Kemal ve inkılaplara dair bakış açısını kazanmasında büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade ettiği Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisi ile tanıştı. Diğer yandan çocukluğundan itibaren yaşadığı evde *dindar* bir hava esmesinin yanı sıra Mustafa Kemal ve inkılapları zaten *menfur* ilan edilmişti. Dolayısıyla sahip olduğu ve savunduğu fikirlerin istikametinin ilk nüvesi bu minvalde oluşmaya başladı. 1948 yılında sınıf arkadaşları ile Mustafa Kemal Atatürk hakkında yaşadığı bir tartışma nedeniyle okuldan uzaklaştırma cezası aldı. Lise hayatına Trabzon Lisesi ve Trabzon Muallim Mektebi'nde devam ederken milliyetçi görüşlere sahip arkadaşlar edindi. 1950 yılının başında lise öğrenimine devam ederken *Sebilürreşad* ve *Serdengeçti* dergileri ile tanıştı ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin Akçaabat Şubesi'ni açtı. En yakın arkadaşı 27 Mayıs Darbesi esnasında öldürülen Özdemir Kazancıoğlu idi (Mısıroğlu, 4). Özellikle 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından görece şekilde esen özgürlük rüzgârı, Mısıroğlu'nun milliyetçi-muhafazakâr yazarları takip etmesinde önemli rol oynadı. Zira o yıllarda özellikle Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisinde geçmiş uygulamaları ve devrimci hareketi eleştiren oldukça sert yazılar kaleme almaktaydı. Diğer yandan Necip Fazıl, Milli Türk Talebe Birliği'ni de komünizmle mücadele kapsamında etkili bir araç olarak kullanmaktaydı. Mısıroğlu'nun düşünceleri de 1950'li yıllarda milliyetçi-muhafazakarlığın yoğunlaştığı politik bir atmosferin içinde şekillenmekteydi.

Mısıroğlu, üniversite öğrenimine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 1954 yılında başladı. 1945'te önce Tan Gazetesi matbaasının basılması ile başlayan öğrenci hareketleri, o yıllarda muhafazakâr görüşün komünizmle mücadele hareketinin önemli ayaklarından biriydi. Öğrenci hareketlerinin muhafazakâr kanadında Necip Fazıl'ın etkisi hem Ankara da hem de İstanbul'daki üniversitelerde hissediliyordu. Kökleri, 1910 Darülfünun'a kadar götürülen Milli Türk Talebe Birliği'nde 1949 yılında resmen kurulmuştu (Koç, 2021: 27-29). Diğer yandan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde akademisyen olan isimler tarafından da 1954 yılında *Forum* dergisi yayınlanmaya başladı (Akkaş, 2004: 18). Esasen MTTB'nin etkin olduğu yıllar 1960 -1980 arası olsa bile 1950'li yıllar boyunca Mısıroğlu, öğrenci hareketlerinden etkilenmiş ve böyle bir politik atmosfer altında üniversite eğitimine devam etmişti.

Mısıroğlu, eğitim süresi boyunca *davas*ı için çeşitli çalışmalarda bulundu. Özellikle genç insanlarla bir arada olabileceği ve *davayı* yayabileceği bir alan olarak

---

çocuk neden hep oturuyor?" diye sormuş. vâlidem de cılızlıktan yürüyemediğimi izah edince adam: Siz buna bir kurban kesiniz. Kurbanın kanıyla kendisini belden aşağıya yıkayınız. Kan vücudunda üç gün kalsın. Üç gün sonra normal su ile yıkayıp kanları temizleyiniz. Allah (c.c.)'ın izniyle yürür!.." demiş. Validem kendisine bir ikram için odaya girip çıktığında kapıdaki bu zatın kaybolduğunu görmüş. Bu işte bir fevkaladelik olduğunu düşünerek o gün adamın dediğini yapmış ve böylece yürümüşüm." (Mısıroğlu, 1-2) (<https://kadirmisiroglu.com/tercemei-hal.html>)

fark ettiği *Vefa, Seyhan, Karadeniz* ve *Yıldız* Talebe yurtlarında çeşitli görevler aldı. Faaliyetleri nedeni ile Ahmet Emin Yalman o yıllarda *Vatan* gazetesinde aleyhinde bir yazı da yazdı. Üniversite öğrenimi boyunca tarihe ilgi duydu. 1964 yılında Sebil Yayınevi'ni kurdu ve *Lozan Zafer mi Hezimet mi* isimli ilk eserinin birinci cildini yayınladı. Bu kitap 1970 yılında ikinci baskısı yapılacakken 5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" gereğince toplatıldı. Hakkında açılan dava ise 1974 yılındaki umumi af ile düştü. Ayrıca 1970 yılında İstanbul Milli Türk Talebe Birliği'nde harf inkılabı hakkında yaptığı açıklamalar nedeniyle yedi yıl hapis ve beş yıl kamu cezası ile yirmi ay sürgüne mahkûm edildi. 1974 yılında Bakırköy Akıl Hastanesi Adli servisin kontrolünden geçmesinin ardından aynı yıl çıkan genel af ile hapisten çıktı. Öte yandan 1960 yılında da Necip Fazıl ile yakınlığının bilinmesi nedeniyle de bir soruşturma geçirdi ve kısa süre tutuklu kalmasının ardından salıverildi. 1976 yılından itibaren Sebil Dergisi'ni çıkarmaya başlamışsa da Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki yazıları nedeniyle 163.madde kapsamında hakkında birçok dava açıldı. Bu davalardan kurtulmak amacıyla 1977 yılında Milli Selamet Partisi'nden milletvekili adayı olmuştu. O yıl milletvekili olamasa da 1978 yılında aynı partinin Genel İdare Kurulu'na seçilmişti. 1980 darbesinin ardından hakkında tutuklama kararının çıkması nedeniyle yurt dışına kaçtı. Almanya'da oturma izninde yaşanan problemler nedeniyle İngiltere'ye geçti. 1983 yılında Türkiye'ye dönmesi yönünde yapılan çağrılara cevap vermediğinden vatandaşlıktan çıkarıldı. İngiltere'den siyasi iltica hakkı istedi ve kabul edildi. Türkiye'de sahibi olduğu mallar açık artırma ile satıldı (Mısıroğlu, 6).

1991 yılında çıkan Terör Kanunu ile Türk Ceza Kanunundan 163.maddenin çıkarılması ile Türkiye'ye geri döndü. 1990'lı yıllardan ölümüne kadar çeşitli basın yayın faaliyetlerine ve Sebil Yayınevi aracılığı ile çeşitli metinleri neşretmeye devam etti. 2001'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nde resmi bir görev almadı. Ancak yazıları ve eleştirel videoları nedeniyle dini muhafazakarlık görüşüne yakın kesimlerce düşünceleri benimsendi. 5 Mayıs 2019'da İstanbul'da öldüğünde cenazesine Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Başkan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, AKP'li Nurettin Canikli, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan, TBMM Başkanı Mustafa Şentop, AKP'li vekil Ahmet Hamdi Çamlı, AKP'li İsmail Kahraman cenazeye katıldı.²

Mısıroğlu'nun Muhafazakâr Düşünce Dünyasına Genel Bakış

İlk kez ortaya çıktığı Avrupa'da bir doktrin olarak muhafazakârlığın tanımlanması oldukça güçtür. Edmund Burke'ten (1790) Lord Hugh Cecil'e (1912) ve Lord Hailsham (1947)'dan 1980'lerde Roger Scruton'a (1980) kadar, siyasal muhafazakârlığın felsefi temellerini inşa etmeye çalışanların, muhafazakârlığın esas nitelikleri konusunda kayda değer bir tutarlılık sergilediklerini söylenebilir.

²Bkz: <https://www.indyturk.com/node/28471/haber/kadir-m%C4%B1s%C4%B1ro%C4%9Flunun-cenazesi-topra%C4%9Fa-verildi>, (Erişim Tar. 4.4.2023)

Bir düşünce biçimi olarak muhafazakârlığın babası olan Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* isimli eserinde, keskin devrimsel dönüşümleri reddetmesi ve tarihsel kazanım olarak gördüğü kültürel değerlerin korunması gerektiğini savunur. Eğer bir yapı değiştirilecekse bunun diyalog yoluyla sağlanacak mutabakatla, evrimsel bir değişim izleğinde yapılması gerektiğini iddia eder (Bknz: Burke, 1790). Ayrıca muhafazakâr düşüncenin vasıfları olarak altı tema geliştirir. Bu temalar; dinin önemi, reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi, rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği; özel mülkiyetin dokunulmazlığı, toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu görüşü, geçmişle kurulan sürekliliğin değeri, şeklindedir (Kirk, 2017: 11-26; Ayrıca Bkz: Nisbet, 1977; Erdoğan, 2004; Duman, 2004).

Kıta Avrupası muhafazakârlığının seçkin temsilcisi Karl Mannheim ise, yarı bilinçli gelenekselcilikten bilinçli siyasal muhafazakârlığa geçişi; sınıf temelli kapitalist toplumun ortaya çıkışının bir sonucu olarak görür. Bu dinamik hareketin dışavurumları zamana ve mekâna göre değişiklik gösterir, fakat belirleyici dünya görüşü bir dizi son derece istikrarlı tutuma dayanır. Bunlar, bireysel, somut, niteliksel, tarihsel ve organik olana kuvvetli bir bağlılık ve kolektif, soyut, niceliksel, pragmatik, mekanik ve evrensel olanın reddini içerir (Mannheim, 1996: 124). Diğer yandan Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya* adlı eserinde kendini çevreleyen 'varoluş'la uygunluk içinde bulunmayan bir bilinci ütöpik bir bilinç olarak tanımlarken (Mannheim, 2002: 20) muhafazakarlığı da ütöpik bilincin bir şekli olarak adlandırır (Mannheim, 2002: 251; Ayrıca bkz: Akkaş, 2000).

Siyasi ve felsefi muhafazakarlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren ortaya çıktı ve dönüşüm sürecinde Türkiye'ye geçişe başladı. Jön Türkler, hem materyalizm, natüralizm gibi Aydınlanma düşüncesini yansıtan fikirlerden hem de pozitivizm, solidarizm ve Sosyal Darwinizm gibi Aydınlanmaya yönelik muhafazakâr tepkinin atmosferinde biçimlenmiş fikirlerden etkilenmişlerdi (Söğütü, 2011: 170). Yine de muhafazakâr düşünce Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar güçlü bir etki göstermedi. Osmanlı İmparatorluğu'nun reform sürecinde, Prens Sabahaddin, taşranın ileri gelenleri veya ileri gelenleriyle eşleştirilen yeniden canlanan aristokrasi için merkezi bir rol oynadı (Ayrıca bkz: Akkaş, 2003; Bora, 1997: 6-31; Güngörmez, 2014: 161-179). 1910-1940'lı yıllar arasında siyasi muhafazakarlık, İsmail Fenni Ertuğrul, Babanzade Naim, Filibeli Ahmet Hilmi gibi isimlerin kaleme aldıkları eserlerde kendini gösterdi (Bkz: Ülken, 1992; Mollaer, 2017).

1946 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin seküler çizgisi belirli oranda devam etse de 1946'da Türk siyasal yaşamında önemli bir değişiklik oldu ve kurucu Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerde oy kaybetmeye başladı (Gökmen, 2004: 132-136). 1950 yılında ise bu durum iktidarın kaybedilmesi ile sonuçlandı ve Demokrat Parti işbaşına geçti (Bkz: Albayrak, 2004; Eroğul, 2019, Karpat, 2019; Timur, 2020). 1950'li yıllarda Necip Fazıl'ın sahibi olduğu *Büyük Doğu* dergisi o yıllarda Türk milliyetçiliğini İslami bir kimlik ile harmanlayarak 1930'lu yılların görece seküler anlayışının aksine bir çizgi izliyordu (Bkz: Bora, 2021; Bora, 2017).

Necip Fazıl, 1945'ten sonra yazdığı yazılarda açıkça inkılap karşıtlığını ortaya koyan metinler kaleme almaya başlamıştı. Bu noktada özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel iddialarını oluşturan tarih yazımına büyük tepkiler gösteriyordu. Diğer yandan muhafazakâr bir anlayış içinde değerlendirilebilecek Osman Yüksel Serdengeçti'nin *Serdengeçti* dergisi de benzer bir çizgide ilerlemekteydi. Her iki derginin sahibi, inkılâp tarihi karşısında, İslâmî endişelerle ortaya çıkan popülist söylemlerin dinî muhafazakârlığı ön plana çıkaran bir popüler tarihçiliğin doğuşunda da önemli bir role sahipti (Özcan, 2011: 244-245). Dolayısıyla sonraki yıllarda sağ milliyetçi-muhafazakâr anlayışın temel argümanları, popülist söylemleri ve gündelik siyasetin aktörleri açısından elverişli enstrümanlar yaratılması hususunda gelenekselleşen bir yapının tohumları atılmıştı.

Cumhuriyet'in inşa ettiği tarihin olgusal olmaktan ziyade olguların ideolojik amaçlı kullanımını sağlayacak kurgusal bir yapıya sahip olması ve ana bazı kavramlar üzerinden (*inkılap, irtica vb.*) anlatı inşa etmesi, övgü ve sövgü dilinin yerleşmesi için müsait bir alan yaratmış olacaktı (Özcan, 2011; 247). Dolayısıyla ilerleyen yıllarda Mısıroğlu'nun kaleme aldığı eserler belirli oranda anti-kemalist bir çizgiye yaklaşıyordu. Özellikle yukarıda bahsi geçen ana kavramlar ekseninde Mısıroğlu, 1990'lı yıllarda sahip olacağı Yeni-Osmanlıcı çizgisinin temellerini *övgü-sövgü* ikileminde atıyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz siyasal ve düşünsel ortamda Mısıroğlu, henüz gençlik yıllarında olsa da düşünce yapısının oluşmaya başladığı yıllardı. Mısıroğlu'nun kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere *Büyük Doğu* ve *Serdengeçti* dergileri, zihni dünyasını oluşturmasında büyük rol oynamıştı. Dolayısıyla hem Mısıroğlu'nu hem de Necip Fazıl'ın siyasal düşünceleri ve tutumu ele alındığında iki isminde de muhafazakâr düşünceye sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Mısıroğlu, yıllar içerisinde çeşitli dönüşümler yaşayarak düşünce hattını değiştirdi. Diğer yandan Necip Fazıl'dan etkilenerek sahip olduğu düşüncelerin yanında hayatı boyunca yaşadığı çeşitli kırılmaların Mısıroğlu'nun faaliyetlerinin anlaşılması açısından da önemlidir.³ Zira aşağıda bahsedeceğimiz tahribat örneklerini Mısıroğlu'nun *dava* açısından kendince

³ Necip Fazıl'ın hayatı konusunda çeşitli tartışmalar olsa dahi bazı hatıralarda kendisi hakkında ilginç bilgilere rastlamak mümkündür. ("*Eşref Şefik, annemin çocukluk arkadaşı olduğu için, onun ağzından da dinlemiştik bunu: Eşref Şefik hastaymış; onu yoklamaya gelen Necip Fazıl'a ilaç alması için, bir miktar para vermiş. Necip Fazıl, ilaçları hemen alacağını söyleyip, evden çıkmış. Eşref Şefik beklemiş ne ilaçlar varmış ortada ne de Necip Fazıl. (...) Sabaha doğru kumarhaneden eli boş dönmüş...*") (Urgan, 1998: 99). Zira iktisadi sorunları kumar alışkanlığı nedeniyle bir türlü sona ermeyen Necip Fazıl, Adnan Menderes'e çeşitli mektuplar yazarak destek ister. Diğer yandan o sırada kurucusu olduğu *Büyük Doğu* dergisinin mali sorunlarını da çözümlenememesi arzusunadadır. Dolayısıyla paranın hangi gerekçeler ile alındığından ziyade Türk siyasal hayatında basın ve iktidar arasındaki ilişkinin gelişimi açısından oldukça önemli bir noktadır. "Dava" gereği her türlü bilginin ve belgenin tahrip edilme salahiyetinin bulunması, çeşitli maddi ve manevi ödüller karşılığında kabul edilerek meşrulaşması hususunda düşündürücü bir noktada olmasının yanında kendinden sonraki kuşakları etkilediği de açıkça görülebilir. Necip Fazıl'ın örtülü ödenekten aldığı paralar için (*Bkz: Karaca, 2018*). Necip fazıl ise bu konu hakkında şu açıklamayı yapmıştı: "*Evet, ben örtülü ödenekten para aldım ne aldığımdan ziyade neden ne yüzden aldığım mühimdir. Ben örtülü ödenekten methiyeci, kasideci, eski Roma cenazelerinde sahte ağlayıcılar gibi vicdan kiracısı olarak para almadım ve bunlardan hiçbirisini yapmadım. 1943'ten 1960'a kadar taştan taşta vurulan, zindandan zindana süründürülen mukaddesatçı, milliyetçi, Anadolucu, ahlâkçı bir idealin himayesi yolunda para aldım...*" (Naskali, 2015: 105)

meşrulaştırmasını ve rahatlıkla anlatabilmesini üstadı olan Necip Fazıl'da da görülmesinin tesadüf olmadığı fikrindeyiz.

1930'lardan itibaren Cumhuriyet'in sekülerleşme ve laiklik konusundaki katı tutumuna karşılık eleştirel ve görece özgürlükçü bir anlayışın savunulduğu muhafazakarlık görüşünün çeşitli askeri darbeler ile kesintiye uğradı. Mısıroğlu özelinde ise bu gelişmeler yaşamına sürgün, mallarına el konulması ve hapis cezası olarak yansımıştı. Dolayısıyla bu tecrübeler Mısıroğlu'nun zihninde çeşitli tahribatlar ve fikir değişiklikleri yaratmış olmalıdır. Özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'ye döndüğünde soğuk savaşın siyasal ve politik etkilerinin yoğun şekilde hissedildiği bir siyasal ortamda, Yeni-Osmanlıcı bir söylem minvalinde demeçler vermeye başladı. Özellikle komünizmle mücadele kapsamında (Bkz: Meşe, 2016; Çakır, 2017) sistemli bir biçimde Batılı ülkelerin ve Amerika'nın uzun yıllar boyunca sürdürdüğü İslamcılığa olan siyasal destek (Koç, 2021: 21-63), Mısıroğlu'nun Türkiye'ye döner dönmez verdiği bazı demeçlerde kendini göstermişti. Mısıroğlu, bu demeçlerinden birinde:

“Fesi Türkiye Cumhuriyeti'ne ve devrimlerine isyanı temsil ettiği için takıyorum. Kemal'in devrimleri ters yüz edilmedi. Osmanlı geliyor! Ecdat geliyor,” (Özakıncı, 2005: 441-442) demektedir.

Mısıroğlu, bir yandan Kemalist devrimlerin alaşağı edilmesini savunurken, muhafazakâr refleksleri ile tarihin önemine ve tarihle süreklilik kurma arzusuna vurgu yapıyordu. Bu noktada, sözlü beyanlarının yanında Sebil Yayınevi'ni tamamen davaya adanmış ve amaca giden yolda her şeyin mubah olduğu bir çizgiye çekmişti. Yayınevinden 1992 yılı içinde *Moskof Mezalimi I (Mısıroğlu, 1992)* isimli metinde yayınlanmıştı. Diğer yandan 1950'lerdekinden farklı olarak düşünce dünyasını milliyetçi-muhafazakarlıktan arındırarak daha çok *dini muhafazakarlık* olarak kurgulamıştı.⁴ Zira MSP deneyiminin ardından siyasetten uzak durduğu ve daha çok basın yayın faaliyetlerinde bir çeşit kanaat aktörü rolüne girdiği düşünülebilir. Dolayısıyla aşağıda örneklerini verdiğimiz tahrip edilmiş metinler, Mısıroğlu'nun kasıtlı şekilde ve tüm tecrübelerinin ışığında özenle seçtiği, *dava*'sının lehine olabileceğini düşündüğü metinlerin bazı örneklerdir. Ancak *dava*'sının lehine olabileceğini düşündüğünü bu hareketin hitap ettiği kitledeki siyasi ve popülist karşılığını hariç tutsak bile, sağ-muhafazakâr yazarlardan Mustafa Özel, zihinlerde ortaya çıkan tahribatı şu şekilde ifade etmektedir:

“Benden âlâ Büyük Doğucu olan varsa, beri gelsin. Lise yıllarım neredeyse Necip Fazıl'ı ezberlemekle geçti. Eee, hep lisede kalacak değiliz ya! Üstad, “Baticılar” karşısında bize başımızı dik tutmayı öğretti. Bunun sevabı onun dünya ve ahiretini şenlendirmeye yeter bence. Fakat aşırı öfkesi, Namık Kemal'den Halid Ziya'ya kadar birçok önemli şahsiyeti tarihsel bağlam içinde doğru kavramamızı imkânsızlaştırdı. Sahte kahramanlar diye etiketleyip, hepsini bir kalemde silip attık. Benim neslimin dindarları, Halid Ziya'ları sadece

⁴ Mısıroğlu'nun şu ifadeleri de bu noktada elzemdir. “*O sırada (1940'lı yılların sonları) güdümlü demokrasi mücadelesinin hızlanmasıyla dindar insanlar da milliyetçilik adı altında yavaş yavaş fikirlerini izhar etmeye başlamışlardı. Bunların her birinden bir şey kapmışımdır*” (Mısıroğlu, 3).

sınavlarda çıkabilecek edebiyat sorularını bilebilmek için okudu. Öfkemiz haklı, hükmümüz hatalıydı!”⁵

Mısıroğlu'nun Yayınevi Aracılığı ile Tahrip Ettiği Bazı Metinler

Mısıroğlu'nun kendisinin de ifade ettiği biçimiyle *davasını* sürdürme iddiası önce Sebil Yayınevi'nin kuruluşu ile başladı. Bu noktada önce yazılı-basılı eserler üzerindeki tahribatından bazı örnekler verdikten sonra dijital platformlardaki *pejoratif ve dezenforme* ettiği bilgilerden bahsedeceğiz.

Örneklerden ilki Tarık Mümtaz Göztepe'nin hatıraları konusunda yaşanan dezenformasyon olacaktır. Tarık Mümtaz Göztepe, az sayıdaki mütareke dönemi hatıralarından ilkinin “Mütareke Gayyasından Gurbet Cehennemine” ismiyle 1944'te *Yeni Sabah*'ta tefrika eder. Ardından aynı hatıranın bir bölümünü “Mütareke Günleri” günleri başlığı ile *İstiklal* gazetesinde neşreder. Hatıraların ikinci bölümünü “Gurbet Cehennemi” ismiyle yine *Yeni Sabah* gazetesinde 1945'te neşrettiği görülür. Her iki metin de tarihsel değeri azımsanamayacak miktarda önemli bilgiler içerir. Bu metinlerin toplanarak kitap halinde bir araya getirildiği ilk çalışma, 1969'da Kadir Mısıroğlu tarafından sahibi olduğu Sebil Yayınları'ndan basılır. Ancak metnin özgün isimleri yerine daha farklı başlıklar kullanılır. İkinci çalışma ise H. Afşin Günaydın tarafından Ali Birinci'nin katkıları ile Cümle Yayınları'ndan 2017-2019 yıllarında yayınlanarak metnin müdahale edilmemiş versiyonlu hali okuyucuya ulaştırılır (Göztepe, 2017; Göztepe, 2019).

Kısaca özetlediğimiz hatıraların yayınlanma serüveni 1944 yılında başlar. Ancak metnin iki farklı gazete ve farklı yıllarda yayınlanması ile birlikte ortaya bir edisyon farkı çıkar. Göztepe'nin hatıralarının başına gelmeyen kalmamış olsa da aslında metne ilk müdahalenin yazarın kendisi tarafından yapılmış olması hayli dikkat çekicidir. *Yeni Sabah* ve *İstiklal* neşri arasında bazı kelimelerin çıkarıldığı dikkatlerden kaçmaz. Hasan Afşin Günaydın, büyük bir titizlikle dipnotlarda bu kelime farklarını okuyucuya bildirir. Örneğin metnin Enver Paşa ve Vahidettin başlığında son padişah için “haris torun” kelimesi yerine “bahtsız torun” yazıldığı görülür. Bir başka örnek ise *Yeni Sabah* neşrinde “büyük tehlikeyi sezmekte olan bu kurnaz hükümdar” şeklinde yazılmışsa da *İstiklal* neşrinde bu ifadeden “kurnaz” kelimesi, çıkarılır. Müstakil örnekler olmadığını ve metnin içinde birçok yerde benzer durumların olduğunu göstermek adına bir örnek daha vermek arzusundayız. Talat Paşa ile Diran Kelekyan Efendi arasında geçtiğini ifade ettiği bir konuşmanın bu seferde *Yeni Sabah* neşrinde olmayıp *İstiklal* neşrinde eklendiğini görülür. Göztepe, diğer yandan arada geçen sürede vefat eden yahut sahip olduğu unvanı, görevi kaybeden isimlerin anıldığı kelimeleri değiştirir (Göztepe, 2017: 33-49).

⁵ Mustafa Özel'in Yunus Emre Tozal, Cemil Üzen, İsa Karaaslan ile röportajından. <https://arkakapak.babil.com/ilk-islami-romanimizi-ilk-baticci-romancimiz-yazdi/> (Erişim Tar. 5.5.2023)

Hatıranın serüveni Göztepe'nin henüz hayatta olduğu 1960'lı yıllarda Sebil Yayınevi tarafından kitap olarak basılması ile devam eder. Ancak bu sefer yazarın niyetinin yanında yayınevinin sahibi de olan Kadir Mısıroğlu'nun niyeti devreye girer. Mısıroğlu, *Mütareke Günleri* isimindeki hatıranın başlığını *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında* şeklinde değiştirmiş, *Gurbet Cehennemi* ismini taşıyan metni ise *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde* başlığı ile yayınlamıştır. Tarık Mümtaz'ın hatıra metinleri incelendiğinde mütareke günlerinin siyasal ve sosyal gelişmelerini ele aldığı, Padişah Vahdettin'in kurmak istediği hükümetleri ayakta tutma çabasını ve yoğun şekilde de Damat Ferit Paşa'nın stratejik hatalarına ayırmıştır. Dolayısıyla müstakil bir Vahdettin anlatısı söz konusu değildir. Bu noktada mazlum ve gayya içinde bir Vahdettin portresi çizmek isteyen Mısıroğlu, başlığı bu amaca uygun şekilde değiştirir. Tarık Mümtaz'ın ikinci hatıra metni olan *Gurbet Cehennemi* ise *Mütareke Günleri*'ne göre Vahdettin ile alakalı çok daha az bilgi içerir. Ancak Tarık Mümtaz, kendisini merkeze alarak ve gurbette cehennemi yaşadığını anlatmak amacıyla bu başlığı seçer. Mısıroğlu'nun yayınladığı başlıktan çıkan anlam ise gurbet cehenneminde olan kişinin Vahdettin olduğudur. Halbuki Tarık Mümtaz'ın böyle bir ifadesi yoktur.

Metinlerin başlığında olduğu gibi içeriğine ciddi müdahalelerde bulunan Mısıroğlu, yaklaşık 1500 sayfalık iki hatırayı 650 sayfaya "sığdırmayı" başarmıştır. Hatıraların içinden çıkarılan ve/veya değiştirilen ifadelerin örnekleri aşağıdaki şekildedir:

"Yeni Padişah tahta oturup icraata başlar başlamaz Talat (Paşa)'yı sadârette ibka ettiğini bir hatt-ı hümayun ile ilan etmeye mecbur bırakılmış ise de **Enver (Paşa)'nın uhdesinde bulunan ordu ve donanmanın başkumandanlığını bizzat eline almasına mâni olunamamış veyahut müdahale edilmemişti...**" (Göztepe, 2017: 32)

şeklinde ifade Sebil Yayınevinden çıkan versiyonda:

"Veliaht Vahideddin Efendi padişah olup tahta oturur oturmaz, Sadrazam Talât Paşa'yı ve kabinesini yerlerinde ve iş başında bıraktığını bir hattı hümayunla ilân etmekle beraber, **Enver Paşa'nın üzerinde bulunan Ordu ve Donanmanın baş kumandanlığını bizzat eline almıştı.**" (Göztepe, 1969: 19)

şeklinde dir. Mısıroğlu, Padişah Vahdettin'in belirli oranda zayıflığını vurgulayan ifadeleri değiştirmiştir. Bir başka örnek:

"İlk Cuma selamlığında perdahlı bir tıraşla görünen yeni hünkâr, **tahtını ve vatanını bırakıp Hicaz'a sığındığı bedbaht dakikasına kadar** bu kararında ısrarla sabit kaldı." (Göztepe, 2017: 33)

şeklindeki ifade:

"İlk Cuma selâmlığına, sinek kaydı, perdahlı bir tıraşla çıkan bu yeni hükümdar, **tacını tahtını bırakıp gurbet ellerine düştüğü en**

bahtsız günlerine kadar bu kararında sabit kalmıştı.” (Göztepe, 1969: 19)

haline dönüştürülmüştür. Çünkü Mısıroğlu'nun politik duruşu ve ideolojik yorumunda Vahdetin, bahtsız ve gurbet ellere gönderilmiş bir hükümdardır. Başka bir örnek;

“1908 Meşrutiyet İnkılâbı'nın kahramanı olan .... İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin **teşkilatlı ve sarp cephesine karşı ulu orta taarruza geçmekteki büyük tehlikeyi layıkıyla sezmekte olan bu kurnaz hükümdar**, bu büyük ve nazik tasfiye işinde Yavuz'u bırakıp İkinci Sultan Mahmud'u örnek olarak karşısına aldı.... Yeniçeri Ocağını **Kara Cehennem** adlı cesur bir humbaracı kumandanının himmetiyle kökünden temizlemişti. O hâlde İkinci Sultan Hamid'i tahtından indiren ve kendisinden daima şüphe ve nefret eden İttihat ve Terakki ocağına incir dikebilmek için her şeyden evvel bir **Kara Cehennem** lazımdı. Memlekette, ... **Padişah dikkatle aradığı Kara Cehennem'i bulabilmek için Cuma selâmlıklarını en münasip bir imtihan meydanı** .... ayrı huzura kabul ettiği general ve amiralleri birer birer tanımaya ve **ince bir elekten geçirmeğe başladı. Fakat temas ettiği bu paşaların hemen hepsinde Meşrutiyet İnkılâbını yapan ve Sultan Hamid'i tahtından indiren birer İttihatçı hüviyeti görülüyor** ve kendisinde sabit fikir hâline gelen bu vehimeden dolayı yoklamadan geçirdiği hiçbir general kalburüstü kalamıyordu...” (Göztepe, 1969: 21)

şeklindeki ifade metinden çıkarılmıştır.

Metnin içinden tamamen çıkarılan bir bölüm ise Mustafa Kemal Paşa hakkındaki kısımdır. Çalışmanın sınırları kapsamında belirli bir bölümünü ekliyoruz:

“**Genç Anafartalar kahramanı**, bu cülûsa tekaddüm eden günlerde Kafkas cephesinde fütuhatas benzer **parlak zaferler peşinde koşuyordu**.... Bu bâdirede? On Altıncı Kolorduyu bir altın ordu gibi düşmanın üzerine saldırtan bu .... Grandük Nikola Nikolayeviç'in' **mahşer gibi kuvvetlerine meydan okumuştur**. Padişahın, **veliahtlığı zamanında tanıdığı ve âdeta cezbesine kapıldığı silah arkadaşı ve genç mürşidi** işte bu Paşa idi. **Kafkas harp senelerindeki seri hâlinde parlak zaferleriyle** üzerine büyük bir dikkat çeken bu Paşaya ....bir Cuma selâmlığını müteakip Hamidiye Camii hünkâr mahfelinde' huzura kabul edilerek **hakkında fevkalade iltifat ve hürmet gösterilmiş** ve uhdesine “**fahrî yaver-i şehriyari**” payesi tevcih edilmişti. **Mustafa Kemal Paşa hakkında Padişahın beslediği bu itimat ve hürmet** .... Enver Paşa önüne geçerek; “Biraz daha otur. Bak şimdi kim gelecek? dedi. .... Mustafa Kemal Paşa hazretleri teşrif ettiler. dedi. ....**Genç ve muvaffak ordu kumandanının parlak mavi gözleri taşkın bir neşe ile**

minelenmişti. Bahtı yaver kumandan, Harbiye nâzırını askerce selâmladıktan sonra paşaların elleri iki **dost eli gibi değil de iki kartal pençesi gibi birbirini kavradı**. ... (Enver Paşa'nın siyasetle iştigal etmesinden rahatsızlığını dile getirmesi üzerine) Mustafa Kemal Paşa ... Vatan, silâhlı bir tecavüz karşısında bulunduğu için biz sadece harp yapıyoruz. Fakat vatanın selâmeti bir gün siyaset yapmamızı emrederse bunu da harbi yaptığımız hulûs" ve sadakatle yapmakta bir lahza tereddüt etmeyeceğimize emin olmanızı rica ederim Paşam", dedi ...

Vehib Paşa, Muktedir bir kumandan olduğu kadar sayılı bir edip ve hatip olan **Vehib Paşa, Padişahın fenerle aradığı bir Kara Cehennem olabilir miydi acaba?** O da zorlu meslektaşı Kara Cehennem gibi topçu zabiti idi. **Anafartalar kahramanının hayranlığını Padişaha unutturmak için Vehib Paşa biçilmiş kaftandı**" (Göztepe, 2017: 35-38)

şeklindeki ifadelerin tamamı metinden çıkarılmıştır. Açıkça görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa hakkında övgü dolan bu ifadeler Mısıroğlu'nun tasarrufuna ve insafına maruz kalmıştır.

Padişah Vahdettin'in İttihat ve Terakki'ye karşı bir *kara cehennem* aradığını ifade eden Tarık Mümtaz,

"Saray dikkat kesilmişti. Nüzhet Sabit'in, İttihat ve Terakki'nin temeline bir cehennem bombası gibi savurduğu meşhur beyannamesini tatlı bir heyecanla ve içer gibi okuyan Padişah, bıyık altından gülüyordu ve acaba aradığım Kara Cehennemini bu yeni doğan meçhul ruhta mı bulacağım?" diye ümit ve hayallere kapılır gibi oluyordu." (Göztepe, 2017: 34)

şeklinde yazsa da bu ifade de metinden çıkarılmıştır.

Bir diğer örnek;

"Damat Ferid'in Âyan Meclisi'nde İttihatçılara karşı takındığı bu jeste¹ Saray hayrandı, muhalefet mahfilleri minnettardı. Padişah, eniştesinin celâdetiyle yerden göğe kadar iftihar ediyor ve gökte aradığı Kara Cehennem'i yerde ve sarayının içinde bulduğuna hükmeder gibi oluyordu." (Göztepe, 2017: 32)

şeklindeki ifade tamamen çıkarılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son günlerini anlatan ve I. Dünya Savaşı'nın yenilgisinin İttihat ve Terakki'nin üzerine kaldığını ifade eden Tarık Mümtaz'ın aşağıdaki ifadeleri de metinden çıkarılmıştır.

"21 Kânunievvel 1918 Cumartesi günü siyasî hayat ve mevcudiyeti katî olarak nihayet bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu son Millet Meclisi, son nefesinde veda ve vasiyete benzer şeyler söyleye söyleye gözlerini kapamış ve dört yıl sürececek kapkara bir geceden sonra doğacak mübarek bir güneşin fecrine iman besleyerek ve bu imani

millî bir âmentü³ hâlinde tekrar ve ikrar ederek bir milliyet mümini gibi ölmüştü. .... İttihat ve Terakki Cemiyeti, ölürken mağlubiyetle nihayet bulmuş ve bütün memleketin düşman ordu ve donanmaları tarafından işgaliyle neticelenmiş bir harbin ağır mesuliyet yükünü de olanca ağırlığı ile omuzlarında sürüklemişti" (Göztepe, 2017: 96).

Meşrutiyet ve mütareke devirlerinin önemli simalarından ve aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Partisi mensuplarından Mustafa Sabri Efendi, hakkında da bazı olumsuz ifadelerin de değiştirildiği görülmektedir. Örneğin:

"Keskin bir zekâ ile desteklenen şaşkırtıcı bir medrese mantığını elinde bir sihirbaz şakşağı gibi kullanmasını bilen bu Hoca Efendi, ..., en büyük muhalefet gazetesi olan Peyam-ı Sabah'ın baş sütunlarında kelimeleri elinde kukla gibi oynatan Cenap'la karşılıklı zekâ ve mantık perendelerine başlamış, Ahmed İzzet Paşa-Ahmet Rıza Bey ismini verdiği topyekûn bir kalem savaşıyla günün bu en kuvvetli iki siyasî pehlivanını künededen atmıştı. Kalemini ve zekâsını bu kadar ince bir maharetle kullanmasını bilen bu Hoca Efendi, çok yazık ki kendi fırkasını içinden çıkılmaz bir bozguna uğratan o müzmin ve hasta zihniyetin baş mümessili idi. İnat ve ihtirası bir iman haline gelmişti: "Bütün zabitler İttihatçıdır!" sözünü bir düstur hâlinde diline dolamıştı" (Göztepe, 2017: 99)

şeklinde ifade eden Tarık Mümtaz'a karşılık Mısıroğlu;

"Hoca Efendi, Tanzimat'ın amansız İkinci Sultan hane Hattı Hümayununu yazan ve bizzat okuyan Reşit Paşa'ya diş biliyordu. ... Padişah, kendi huzurunda böyle iri iri konuşan, başından büyük dâvalardan dem vuran bu Hoca Efendiden çok hoşlanmıştı. İttihatçıların haklarından gelse gelse bu zat gelebilir demişti. Hükümdarın huzurundan, büyük bir itibar ve iltifat la çıkan ve bir müddet sonra da Ayan Meclisi azalığına tayin edilen bu Konyalı Hoca Efendi, atının başını, ünlü dostu ve yoldaşı Mustafa Sabri Hoca gibi edebiyat bayırına ve basın yokuşuna sürmüyor, kalem oyunlarına ve mantık perendelerine asla asla girişmiyordu." (Göztepe, 2019: 80)

şeklinde değiştirmiştir.

Yine Mustafa Sabri Efendi hakkındaki şu ifadelerde Mısıroğlu'nun yayınladığı metinde yer almaz:

"Paşam! En büyük düşmanımız olan İttihatçılardan korkmayın. Zabitlerden korkun!.. Mustafa Sabri Hoca'nın Enver Paşa'dan sıtkı sıyrılmıştı ve bütün Türk zabitlerinin bu Paşanın kumandası altında harp etmiş birer Enver Paşa fedaileri olduğunda ısrar ediyordu. Kendi ölçüsünde tam bir adet olan Mustafa Sabri Efendi, fırka hayatında ve cemiyet ölçüsünde muhakkak ki solda sıfırdı. İhtirası hudutsuzdu.

Onu kabinesine şeyhülislam olarak hürmetle' kabul eden Sadrazam Damat Paşa'yı..." (Göztepe, 2017: 98-100)

Mütareke Günleri isimli hatıradaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak çalışmamızın sınırları kapsamında bu kadarı ile iktifa ediyoruz.

Tarık Mümtaz'ın *Gurbet Cehennemi* isimli hatıralarındaki farklar ve eksiltmeler incelendiğinde ise orijinal hatıranın yaklaşık 700 sayfa olduğu görülmektedir. Mısıroğlu'nun yayınladığı metin ise sadece 187 sayfadır. Hatıranın içinde neredeyse Tarık Mümtaz'ın adı geçmemektedir. Halbuki Tarık Mümtaz'ın sürgün yaşamı boyunca yaşadığı ve şahit olduğu olayların çok büyük çoğunluğu hatıranın orijinal versiyonunda çeşitli başlıkların içinde geçmektedir. Mısıroğlu, hatıranın içerisinden Tarık Mümtaz'ı çıkarmıştır. Mısıroğlu, Tarık Mümtaz'ın anlatısından belirli bölümleri seçerek, sürgüne gönderilmiş ve orada çeşitli zorluklar yaşayan mazlum ve devrik Vahdettin biyografisi inşa etmeye çabalamıştır. Halbuki *Gurbet Cehennemi*'nin Tarık Mümtaz tarafından yazılan versiyonunda:

"Malta Adası'ndan Taif Kalesi'ne, Pîni Kışlasında, TBMM Vahîdeddin'i hal'ediyor, Malta'da Vahîdeddin'in yanındakiler, Bir şeyhin Vahîdeddin'e telkinleri, Malta'da İstanbul gazeteleri, Halife Abdülmecid'in Vahîdeddin aleyhindeki beyanâtı, Şerif Hüseyin'in Vahîdeddin'i daveti, Hicaz seyahati üzerine istihâre, Egypt vapuru Mısır yolunda, Kâzım Cevherî Yunan hizmetinde, Hürriyet ve İtilâfçılar kapışıyor, Halife Abdülmecid'in Vahîdeddin aleyhindeki beyanâtı, Lord Plumer'in ziyareti, Şerif Hüseyin'in Vahîdeddin'i daveti, Hicaz seyahati üzerine istihâre, Yusuf Bey el-Azme, Mevlanzade'nin dolandırıcı bir akrabası, Borçlar, intihar, yalan dolan, Çerkez Ethem Köstence'de, Kör Emin'in karıştırdığı halt, Mustafa Sabri Efendi, Ali Galip Bey'in at cambazlığı, Bulgaristan'dan nasıl sürgün edildim? Ben kimdim? Sarı Nebî Köyünde bir iftar, Hüsmen, Ahmet Ağa ve ben, İki kişilik Silistre kâflesi, Nihayet Tuna Matbaasında, Han köşesinden bir Türk evine, Artık "Mürettip Edirneli Ali Efendi"yim, Eyy Tarık Mümtaz Bey!" (Göztepe, 2019: 6-14)

gibi çok çeşitli konu ve kişiler hakkında başlıklar yer alırken Mısıroğlu versiyonunda sadece;

"Davet, Gurbet kâflesi, Büyük sevinç... Bir Arap lideri, Hicaz yolları, Mekke, Hüseyin'in emeli, Dönüş, San Remo, Mussolini ile Reşat Paşa, Hemder bir sabık şah, Damad Ferit Paşa, hüzünlü günler, Sanremo..., Sefih tipler, Yeni bir dalaverçi, Tuhaf birkaç tip, Tip... Küstah bir yaver, Acı sefalet, Son gece, Hacedilen tabut" (Göztepe, 2019: 12)

başlıkları yer almaktadır.

Öte yandan her iki hatıraya da bakıldığında Göztepe'nin önceliği Padişah Vahdettin değildir. Göztepe, yaşadığı, gözlemlendiği ve duydukları üzerinden bir dönemin portresini çizmeye çalışmaktadır. Özellikle hatıraların 1944 yılında

neşredilen versiyonunda Mustafa Kemal'in karizmatik bir lider olarak sunulduğu da görülebilir. Ayrıca mütareke günlerinin zorluğunu sadece Vahdettin'in ve İstanbul Hükümeti'nin değil, tüm tebaanın, basın ve Kuvay-ı Milliyeciler'in çektiği de aşikârdır. Pek tabii olarak Avrupalı devletler tarafından işgale uğramış bir İmparatorluğun hiçbir kesiminde gündelik yaşamın rahatça sürdürülebileceği düşünülemez.

İkinci hatıra olan *Gurbet Cehennemi* metninin başlığı da Mısıroğlu tarafından değiştirilmişti. İlk hatıra olduğu gibi Tarık Mümtaz, sadece Padişah'ın yaşadığı zorluklara odaklanmaz. Hatta ikinci metinde Göztepe, Yüzellikler listesi ile yurt dışına çıkarılması hasebiyle çok büyük bir bölümünü kendi yaşadığı zorluklara ayırır. Adeta yazarını unutan bir hatıra ile karşı karşıya olduğumuz düşüldüğünde Mısıroğlu kasıtlı olarak sadece Vahdettin'i içeren bölümleri kitaplaştırmış ve amaca uygun tarih neşrinin *nadide* örneklerinden birine imzasını atmıştır. Yapılan bu tahribattan hareketle hatıraların trajikomik yanı ise, Mısıroğlu'nun kitabın takdim bölümünde hatıraların son derece objektif bir tutum ile kaleme alındığını ifade etmesidir (Göztepe, 1969: 3). Mısıroğlu'nun, *objektif bir tutumla* ne kast ettiğini kendisi beyan/itiraf ettiği için biz bu kısımda sözü ona bırakıyoruz:

“Ben kendisiyle (Tarık Mümtaz Göztepe) yayıncılığa başladım 60'lı yıllarda tanıştım. Onun birçok matbu eseri de vardır. Bunlardan “Dağıstan Arslanı İmam Şâmil”, “Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde” ve “Vahideddin Mütareke Gayyasında” isimli kitaplarını ben bastım. Tarık Mümtaz Göztepe'yle “Dağıstan Arslanı İmam Şâmil” isimli eserini basmak arzusuyla tanıştım. Yüz elliklerden olan birinin hem de Şeyh Şâmil gibi bir mevzua M. Kemal Paşa'yı karıştıracığına ihtimal vermediğim için kitabın daha önceki matbu nüshasını aynen bastım. Sonra gördüm ki hiç gereği yokken tam bir sayfa M. Kemal Paşa methiyesi yapmış. O'na bunu yakıştıramadım. Esasen ben O'nun daha önceki yayınlarından Ümit Dergisi'ne ilâveten Kadı Emmi isimli halk gazetesini de görmüştüm. Burada da 30 Ağustos'ta M. Kemal'i at üstünde şahlanmış bir sûrette resmettiğini görmüştüm. Fakat unutmuştum. Kitabı okumadan bastım.... İmam Şamil kitabındaki gibi tavizler vermiş bulunuyordu. Mesela kuvay-i inzibatiye meselesine dair söyledikleri resmi görüş istikametindeydi. Ankara'ya kendisini ziyarete gittim ve bu husustaki beyanlarının yanlışlığını başka kaynaklara dayanarak O'na anlattım. Bana verdiği cevap şu oldu: Haklısın ama öyle yazarsak bu eseri toplatırlar. Ben de O'na dedim ki: Böyle bir şey olursa bunun zararı bana gelir. Bırak O'nu ben düşüneyim. O: Hayır yalnız sana gelmez. Bana da ceza davası açarlar. Biliyorsun M. Kemal hakkında bir kanun vardır, dedi. Bunu üzerine ben de: O zaman ben seni o mesuliyetten kurtarmak için şöyle yapayım. Senin bana verdiğin müsveddenin her sayfasını imzalayarak sana iade edeyim. Ancak onun bir fotokopisini alarak bu eserde resmi görüşlere uygun olarak verilmiş tavizleri çıkarıp onlara dair seninle mutabık kaldığımız hususları onların yerine ben yazıp koyayım. Fazladan olarak bu ilaveleri benim

yapmış olduğuma dair size yazılı bir vesika da vereyim. Bu takdirde herhangi bir savcı sizi ifadeye çağırırsa: Bunları naşir ilave etmiş. İşte benim müsveddelerim. Kendisinden her sayfaya imza attırdım. Muhafaza ediyorum dersiniz. O zaman cezai mesuliyet de bana teveccüh eder dedim. Bu suretle mutabık kaldık. Bu mutabakat üzerine eseri mevcut şekliyle bastım. Dava da açılmadı. Bunları yazmaktan maksadım Osmanlı bakiyesi insanların M.Kemal devrindeki icraat sebebiyle duçar oldukları korkunun şiddetini göstermektir. Yoksa Tarık Mümtaz Göztepe Bey'i küçültmek değil." (Mısıroğlu, 2017: 81-88).

Mütareke devrine ait önemli hatıraların Sebil Yayinevi'nden çıkan versiyonu Erken Cumhuriyet Devri'ni çalışan akademisyen ve araştırmacıların sıklıkla başvurduğu bir kaynak haline gelmiştir (Bkz: Akşin, 2010; Tansel, 1977; Mandelli, 2016). Hâlbuki bu metin üzerinde Mısıroğlu tarafından yapılan müdahale ile tüm bağlam değişmektedir. Kaynak olarak kullanımı hususunda bazı handikapları bulunan bu türdeki eserlerde yukarıda bahsini geçirdiğimiz müdahalelerde söz konusu olunca artık nerede yazarın nerede Mısıroğlu'nun konuştuğunu anlamak zorlaşmaktadır. Bir yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı devirlerini konu alan hatıralarına yapılan bu müdahaleye belki ekonomik belki politik yahut her iki sebepten de ses çıkarmamış olması herhalde metne, okuyucuya ve en nihayetinde de tarih bilimine yapılabilecek büyük bir kötülüktür.

Mısıroğlu'nun metne yaptığı müdahaleyi kendince meşru ve gerekli olarak gördüğünü ayrıca belirtmek gerekiyor. Çünkü Mısıroğlu, sadece bu hatıralara değil, yazarın *Dağıstan Arslanı İmam Şamil* (Göztepe, 1969) kitabına da müdahalede bulunur. Göztepe'yle 1960'lı yıllarda tanıştığını, o tarihlerde basılmış olan *Dağıstan Arslanı İmam Şamil* isimli kitabını bildiğini ve basmak için Göztepe'den izin aldığını söyleyen Mısıroğlu, gazetede tefrika edildiği dönemde bazı bölümlerini okuyup beğendiğini, kitabın yazarına güvenip diğer bölümleri hiç okumadan bastığını belirtiyor. Ama bastıktan sonra kitabın içinde *yersiz* bir şekilde bir sayfanın Mustafa Kemal'e methiyeler için ayrıldığını görünce *canı sıkılan* Mısıroğlu bu kısma müdahale eder. Göztepe'yle konuştuktan sonra mutabık kaldıkları bir sayfalık kısım yerine yeni bir metin oluşturup, istemediği sayfaları sökerek, yerine bunları yapıştırdıklarını, bu şekilde 5000 kitabı tek tek elden geçirdiklerini ifade ediyor (Mısıroğlu, 2016: 83-84). Açıkça görüleceği üzere Mısıroğlu, metinler üzerinde yaptığı tahribatı, kendi kitabında hiçbir etik kaygı gözetmeden anlatmaktadır. Mısıroğlu'nun bu etik dışı davranışı mubah görmesinin nedeni çıkar ve amaçlarına hizmet edeceğini düşündüğü ve uygun gördüğü her türlü müdahaleyi meşru görüyor olmasıdır. Bu noktada Mısıroğlu, bizzat metin yazarına, yazdıklarına, hatıralarına olduğu gibi tarihi olaylara ve yaşananlara müdahale hatta tahrip etmeyi de kendinde bir hak görmektedir.

Göztepe'nin hatıralarının bu ilginç serüveni burada sona ermez. Zira Kadir Mısıroğlu için *üstad-ı azam* olan Necip Fazıl'ın, Göztepe'nin hatıra metnini nasıl tahrip ettiğini de Göztepe'nin ağzından aktaralım:

“... Necip Fazıl beyin daveti üzerine Türk ocağında, Osman Turan beyin hazır bulunduğu bir toplantıda enine boyuna ve açıkça görüştük. Üstadın niyeti bozuktur. Bu tefrikanın vaktiyle intişar etmiş bulunduğu gazetelerden eserin(e) kalıp kalıp aktarmalar yapmakta hiç mahzur görmüyor. Ben kendisine böyle bir hareketin, çok fena sonuçlar vereceğini, bizzat içinde yaşadığım ve şahsen şahit olduğum hatıralarımın tek bir satırının bile iktibasına müsaade edemeyeceğimi herkesin önünde sarahatla ve tekrar tekrar kendisine ihtar ettim. Gerek Osman Turan beyefendi gerekse refikaları hanım efendi, gösterdiğim titizliği haklı bulup Necip Fazılı ikaz ettiler ve elinde en küçük bir bilgi ve hatıra bulunmayan bir eseri nasıl yazabileceğini sordukları zaman, ben romanse eder hatta lüzum gördükçe bu hatıraların çıktığı gazetelere başvurarak oralardan istediğim kadar iktibaslar yapabilirim, diye herkesi güldüren bir deli saçması ortaya attılar. Görülüyor ki çok dikkatli olmamız ve elimizi çabuk tutmamız icap ediyor. Bütün bu rica ve haklı endişelerime hemen cevap vermenizi bekler size afiyetler ve başarılar dilerim aziz kardeşim. 4/7/1968 Ankara Tarık Mümtaz (İmza)” (Mısıroğlu, 1968: 86)

Bu mektuptan anlaşıldığı üzere “üstad Necip Fazıl”, gazetede yayınlanan tefrikanın içerisinden istediği bölümleri kullanmak suretiyle bir eser kaleme alır. Tespitimiz, ikili arasında bahse konu olan bu eserin aynı yıl baskı yapmış olan *Vatan Dostu Vahidüttün* (Kısakürek, 1968) isimli eser olduğudur. Bu metne bakıldığında daha önce kemalizmin inşa ettiği övgü/ sövgü dili bağlamında “müstebit, vatan haini ve kaçarak ülkeyi terk eden” bir Vahdettin imajı yerine “barışçıl, vatan aşığı ve sürgüne gönderilmiş” bir imaj çizilmek istenmektedir. Her iki imajında Vahdettin’in tarihsel gerçekliğine ne kadar uzak olduğu açıkça görülebilir. Padişah Vahdettin, ideolojik kaygılarla üretilen her iki tarihsel anlatının ve üretilen imajın dışında konumlandırılmalıdır.

Kadir Mısıroğlu’nun sahibi olduğu yayınevinden çıkan bir diğer hatıra ise Refi Cevat Ulunay’ın “*Bu Gözler Neler Gördü*” (Ulunay, 2004) isimli hatıra metnidir. Bu metinde ise Mısıroğlu, büyük bir ustalıkla aşağıdaki ifadeleri kullanarak yarattığı tahribatı itiraf eder ve bunu açıkça söylemekten hiçbir şekilde imtina etmez.

“Refi Cevad Ulunay’ ın Tercüman Gazetesi’nde 5 Kasım 1969 tarihinden itibaren, yani O’nun ölümünden sonra yayınlamış olan bu hatıralar iki kısımdır; Bunun birinci kısmı Sultan Vahideddin ağırlıklı ve daha ziyade müşahedeye dayanan hatıralardır. İkinci kısmı ise; Paris’te kendisinin de dahil olduğu bir grup maceracı Türkün hayatlarındaki sefahat ve sefalet tasvirleriyle dolu asıl kısımdır. Asıl diyoruz çünkü hatıratın dörtte üçünü bu kısım teşkil etmektedir. Bununla beraber bu ikinci kısım bize tarihe ciddi bir surette hizmet ifa edebilecek bir vasıfta olmadığından biz, bu kısmı hariç tutarak yazarın hatıralarını kendi tensibi olan; **“Bu Gözler Neler Gördü”** ismiyle yayınlıyoruz.” (Ulunay, 2004: 9-11)

Mısıroğlu, Refi Cevat'ın hatıralarındaki bilgilerden hangisinin *tarihe ciddi bir surette hizmet ifa edebileceğine ve ne hangisinin edemeyeceğine* tarih dünyası adına karar vermiştir. Yaklaşık 290 sayfalık bir hatıra metninin uygun görmediği kısımlarını çıkararak 110 sayfaya indirmiş, böylece bir hatıranın daha tahribatına yol açarak vahim bir hataya imza atmıştır.⁶

Halbuki Ulunay'ın tercüman gazetesinde yayınladığı hatıralardaki şu ifadeleri adeta Mısıroğlu'na cevap niteliğindedir:

“Çok yaşayan mı bilir, çok gören mi? Şüphesiz çok gören, çok yaşayan ve çok gezen. Ben de çok gezdim ve çok gördüm. Yaşım da kemalini buldu. Bütün bu gördüklerimi unutulmaya mahkûm hatıralar mezarlığına gömmek istemedim. Çünkü bütün gördüklerimin son asır tarihinde kıymetleri olduğuna inanıyorum. Tarih vukuatı yazar, o vukuatı etrafıyla, sebepleriyle anlatan, görgüye dayanan, hatıralardır. Bu itibarla ben de gördüklerimi hakikatten ayrılmayarak, mübalağaya kaçmayarak, olduğu gibi anlatmaya çalışacağım. Bu satırlarla tarihe hizmet etmeyi istiyor ve ümit ediyorum.” (Ulunay, 2002: 5)

Ulunay, “*bütün gördüklerinin son asır tarihinde kıymetleri olduğuna inanmaktadır.*” Ancak bu inancı, Mısıroğlu'nun siyasi arzularını desteklemediği yahut yaratmak istediği geçmiş biçimine uymadığı için yazarın bütünlüklü bir şekilde hayatı ve hatıralarının anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu durum, akıllara Procrustes yatağını getirmektedir.⁷

Sebil Yayinevi tarafından yayınlanmış bir diğer hatıra metni *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*'dır. Bu hatıranın takdim yazısında ise metni yayına hazırlamış olan Sebil Yayinevi'nin takdim yazısındaki ifadeleri dikkat çekicidir.

“Cumhuriyet devrinde, Hilâfet'i ve binnetîce meşrûî idâreyi müdâfaa etmiş gerçek bir muhâlif olmasından dolayı bu büyük şahsiyet hakkında bugüne kadar ciddi bir araştırmaya dayanan hiçbir yayın yapılamamıştır. Muhâlifine nefes aldırmayan zehirli ve hürriyetsiz cumhuriyet havası dolayısıyla vâkî olan bu alâkasızlığın tek istisnâsı için bkz: Kadir Mısıroğlu- Üç Hilafetçi Şahsiyet, İstanbul, 1. baskı, 1995” (Lermioğlu, 2007: 7)

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıraları ile ilgili verilen bilgilerden ilki ilk sahifesinin eksik oluşudur. Hatıranın orijinal kopyasına ise ulaşamamıştır. Zaten Sebil Yayinevi'ne göre bu eksik olan kısımda “... *olsa olsa âilesi hakkında bir izâhat vermiş olacağını düşünüyoruz. Eğer böyleyse bu hâtıralardan beklenen faydaya bir zarar vermeyeceği kanaatindeyiz.*” (Lermioğlu, 2007: 9). Bu hatıradan en azından

⁶ Bu hatıra aslında Mısıroğlu'ndan iki yıl önce tefrika edildiği Tercüman gazetesinden aynen neşredilmiştir. (Bkz: Ulunay, 2002). Bu metnin toplam sayfa sayısı 282'dir.

⁷ Yunan mitolojisinde Poseidon'un oğlu olarak kabul edilen Procrustes, sahip olduğu yatağın, mükemmel boyutlarda olduğunu düşünür. Dolayısıyla tavernasına gelen tüm misafirlerinin bu boyuta uyması gerekmektedir. Bu nedenle Procrustes, yolcuları misafir ettiği zaman onları kendi yatağına sığdırmak için zorlar. Procrustes, gelen misafirler eğer yatağa sığmazsa, yatağa sığacak şekilde onların uzuvlarını budar. Buna karşılık, yatağın boyundan kısa olanların uzuvlarını yatağa uyacak şekilde çeke çeke uzatır. Elbette bu durum, yatağa yatan misafirler için bir ölüm uykusu demektir.

eksik nüshaların olduğunun belirtilmesi, yayıncılığın bir gereği olarak yerine getirilmiştir.

İsmail Hakkı Okday'ın çokça atıf alan hatıra metni *Yanya'dan Ankara'ya* (Okday, 1994) isimli hatıra metni de Sebil Yayinevi'nden çıkmıştır. Bu hatıranın tespit edebildiğimiz kadarıyla gazetede tefrika edilmemiş olmaması nedeniyle orijinali ile karşılaştırma imkânı bulamadık. Ancak bu metnin de kullanılırken oldukça dikkatli olunması ve diğer hatıraların başına gelen talihsizlikleri yaşayıp yaşamadığı ihtimali göz önünde bulundurularak kullanılması gerektiği fikrindeyiz. Hatıranın basıldığı yıl tanıtım bülteninde yer alan şu ifadeler ise dikkate değerdir:

“Sebil Yayinevi'nin Türk umumi efkarına arka arkaya sunduğu birbirinden kıymetli eserlerin hepsi de "hakikat sevgisi"ni temel şiar ittihaz edinmiş bulunan dürüst ve vatansever kalemlerin mahsülüdür. Bu defa tab ve neşrine muvaffak olduğumuz bu kıymetli hatırat, bilhassa devrinin gerçekleri adeta girift bir bilmece haline gelmiş bulunan Sultan Vahideddin etrafındaki vakıalara geniş ölçüde ışık tutacak bir kaynaktır. Değerli yazar, bu talihsiz sultanın hem yaveri ve hem de damadı olarak henüz aydınlığa kavuşmamış pek çok vak'anın içinde yaşamış ve gördüklerini bir objektif sadakatiyle tesbit ve ifade etmiştir. Bu sebeple kendisine, gerçeğe susamış imanlı Türk Gençliği adına candan teşekkür eder...” (Okday, 1994: 9)

Hatıra metni olmamakla birlikte Sebil Yayineviden çıkmış ve edisyon farkları içeren bir diğer metin Uriel Heyd'in doktora tezini temel alarak kaleme aldığı *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp London 1950* (Heyd, 1950) isimli eseri bu sefer de “Ziya Gökalp: Türk Milliyetçiliğinin Temelleri” (Heyd, 1980) ismiyle çevrilmiştir. 1980'de Cemil Meriç tarafından çevrilen bu metnin 1979'da Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından çevrilmiş versiyonu ile isim ve edisyon farkları olduğu, diğer yandan bu noktada Cemil Meriç ve Sebil Yayinevinin ortak tasarrufunda bu edisyon farkının ortaya çıktığı görülmektedir;

“Gökalp'in çocukluk yılları, Osmanlı İmparatorluğu' nun derin fakat ömürsüz değişimlere uğradığı döneme rastlar.” Cümlesi Sebil Yayineviden çıkan versiyonda “Hayatının ilk yılları Osmanlı devletindeki büyük değişimler dönemine rastlar”; “Gökalp'in dinsel şiirlerinin, bu mantıki yaklaşımla birlikte, Türk İslamiyet yaşamının gelişmesinde önemli bir rolü olan Sufizmin etkisinin bir sonucu belirgin bir mistik havası da vardır. Tanınmış şiiri “Din” şu sözlerle başlamaktadır:

Benim Dinim ne ümittir ne korku,
Allahım a sevdiğim den taparım.
Daha sonra vâize şöyle seslenir;
Vâiz ... bana muhabbeti şerh eyle
Ben aramam Şeytan nedir, Melek ne, ...

Seven kimdir? Sevilen kim? Sevmek ne?

Gökalp, halen günümüz Türkiye'sinin en büyük şairlerinden birisi sayılan Yunus Emre'nin en eski ustası olduğu tanınmış tasavvuf şiirlerini yeniden canlandırmaya da çalışmıştır." (Heyd, 1980: 98)

Sebil Yayinevi versiyonunda bu bölümdeki şiirler çıkarılmış, yazarın görüşlerindeki bağlam değiştirilmişti. Sebil Yayınevinden çıkan versiyonunda:

"Bir korku da taşır. Tasavvuftan gelen bir koku... O tasavvuf ki, Türklerin İslâmiyet anlayışında büyük bir rol oynamıştır. Gökalp, tasavvufî halk şiirini diriltmeğe çalışır. Fischer'e göre Gökalp, çocukların eskiden olduğu gibi mekteplerde İlâhi okumalarından yanadır. Kendisi de birçok İlâhiler yazmıştır. Dinî şiirlerinde, nazarî yazılarında geliştirdiği bazı fikirlere de rastlamak mümkündür: Allah mefkûrenin bir remzidir, gibi" (Heyd, 1980: 60)

denilmekle yetinilmiştir. Pek tabii örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla orijinal metnin 200 sayfadan 103 sayfaya nasıl düştüğü de anlaşılabilir. Diğer yandan elbirliği ile ortaya çıkan bu çevirinin de güvenilir olmadığı açıkça görülmektedir. Hem trajikomik hem de ironik durum ise;

"Kalam. Saptırılmamış, yaradılıştaki dürüstlüğü koruyabilmiş akıl; hüküm ve kararlarında doğruyu bulan akıl, sağduyu. İslâmiyet'in telakkisine göre bütün insanlar selim bir yaradılışla (fitrat-ı ilâhiyye) doğarlar. Hz. Peygamber'in, "Her çocuk, tabîi fitrat (İslâm yaratılışı) üzere doğar..." diye başlayan hadisleri de aynı konuyu teyid eder. Nasların umumi ifadelerinden çıkarılan neticeye göre, ilâhî ve islâmî yaradılışı bozulmayan, yani selim noktadan ayrılmayan insan akli ve vicdanı, iyilikle kötülüğün ayırt edilmesinde önemli bir ölçüdür." (Meriç, 1984: 185)

diyen Cemil Meriç'in *selim noktadan* ne için uzaklaştığıdır. Mısıroğlu ve Cemil Meriç arasında geçen tercüme eser hakkındaki diyalog Düccane Cündioğlu'nun metninde yer alır:

"Sebil yayınlarının sahibi Kadir Mısıroğlu Cemil Meriç bir ziyaretinde kendisine şu teklifte bulunur: Uriel Heyd'in "Ziya Gökalp aleyhindeki kitabını Ötüken'ciler basmaya yanaşmadılar. Bir Yahudi'nin tenkidini neşredemezlermiş. Sana versem sen neşredebilir misin? **Kadir Mısıroğlu'da "hayat-i maneviyemizi ifşad, gençliğimizi ise idlâl eden iki kişiden biri olduğuna inandığı Gökalp'i ilmi surette tenkid eden bu tercüme yayınlamakta hiçbir beis görmemi ve Cemil Meriç'in talep ettiği 50.000 lirayı o devir için gayet yüksek bir ücret istemiş olmasına aldırmaksızın kendisine tediye etmek suretiyle tercüme alıp neşretmiştir"** (Cündioğlu, 2006: 81; Ayrıca bkz: Şirin, 2015: 95-116).

Mısıroğlu'nun ifadesine göre Gökalp, *manevi hayatı alt üst etmiş ve gençliği de imandan saptırmıştı*. Dolayısıyla Gökalp'e, Yahudi kimliğine sahip Uriel Heyd'in

getirdiği eleştiriler Mısıroğlu için hızlıca kullanışlı bir enstrümana dönüştürüldü. Metin, Cemil Meriç'in tercümesi Mısıroğlu'nun niyeti ile birleşince ortaya farklı bir bağlamda yeni bir Heyd metni çıktı. Ancak Mısıroğlu için önemli olan Gökalp'i eleştirmekti. Kullanışlı ve kendi ideolojik yaklaşımına uygun her türlü metin onun için yayımlanabilirdi. Yukarıdaki örneklerden de hareketle Mısıroğlu'nun hiçbir metni yayıncılık minvalinde ele almadığını, ortaya çıkardığı tüm metinlerin ideolojik ve anti-kemalist çizgisine katkı sağlaması amacına hizmet ettiği açıkça görülebilir.

Yukarıda bahsi geçen isim ve hatıraların ortak bir özelliğinin olduğunu belirtmeliyiz. Sebil Yayınevi'nin yayınladığı bu metinlerin yazarlarının -Ziya Gökalp hariç- muhalif isimler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Mısıroğlu, muhalif isimlerin bile metinlerine müdahaleler, ekleme / çıkarmalar yapmış, değişimlerle metinleri tahrip etmiş, bu yönde tasarruf etme hakkını da kendinde görmüştür. Dolayısıyla Mısıroğlu'nun bu yaklaşımı, kendi politik ve siyasal amaçlarına uygun metinler üretme noktasında hangi seviyeye ulaştığını göstermesi açısından da önemlidir.

Kadir Mısıroğlu'nun Sosyal Medya Aracılığı ile Yaptığı Tahribat Örnekleri

Kadir Mısıroğlu, yaşadığı yıllar itibari ile enformasyonun ve kitle iletişim aygıtlarının küreselleştiği ve bilginin yayılım hızının oldukça hızlandığı bir döneme de erişmesi, fikirlerini ve iddialarını çeşitli sosyal medya araçları üzerinden dolaşıma sokabilmesi yönüyle kendi yaşatlarının aksine özel bir noktaya sahiptir. Zira "*Üstad Kadir Mısıroğlu Resmî Youtube Sayfasıdır !..*"⁸ adıyla bir YouTube kanalı açılmış ve konuşmaları ve görüşmeleri bu platform ile hızlıca yayılmıştı. Kitle iletişim aygıtlarının yazıdan ve basılı metinlerden ziyade dijital ve görsel çağa evirildiği bu yıllarda YouTube platformu benzeri sosyal medya araçlarının (Instagram, Twitter, Tiktok vb.) birbiri ile kullanıcılar yoluyla iletişim ve etkileşim halinde olması, görüşlerinin ve iddialarının yayılım alanını genişletir. Öte yandan popülerleşen tarihi bilgi, 2000'li yıllardan sonra önce TV'de ve daha sonra sosyal medya da dağıtımını yaygınlaşmıştı. Politik fikirler ve iddialar, önceki yıllarda basın aracılığı (tv, gazete dergi vb.) ile dolaşıma girmişti. Günümüzde ise dağıtım yolunu sosyal medya olarak değiştirdi. Üstelik önceki yıllara kıyasla içinde bulunduğumuz zamanda geniş kitlelere olağanüstü bir hızda yayılmaya başladı.

Esasen Mısıroğlu'nun sosyal medya aracılığı ile ortaya attığı tarih tezlerinin tamamını ele almak ve cevaplamak pek mümkün görünmemektedir. Öte yandan bu çalışmanın amacı ve kapsamı da bu iddiaları cevaplamayı içermemektedir. Bu noktada tahribatın boyutlarını anlamak için birkaç örnekle yetineceğiz.

Kadir Mısıroğlu'nun farklı başlıklar içeren videolarına bakıldığında İslamiyeti konu alan videolarının dışında en yoğun konu başlıkları "Vahdettin, Mustafa Kemal Atatürk, Harf Devrimi, Şapka Kanunu, Lozan, Sevr, İnönü Dönemi

⁸ <https://www.youtube.com/channel/UChs4eriCxxa-Tpv6gbCeRIA> (Erişim Tar. 3.3.2023)

Uygulamaları, İstiklal Mahkemeleri” olduğu görülür. Bu başlıkların özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına odaklandığı ve son derece politize edilmiş konuların seçildiği de aşıkardır. Mısıroğlu’nun zihninde İmparatorluğun sona ermesi, hanedanlığın kaldırılması, Vahdettin’in sürgüne gönderilmesi, İttihatçılarla başlayan ve Mustafa Kemal ve silah arkadaşları ile devam eden Millî Mücadele sürecinin bir *han-ıyağma* olduğu, adeta işgal edilmiş bir ülkeden ziyade çeşitli asker gruplarının bir araya gelerek (tabii önce Enver, Talat, Cemal üçlüsü ve Millî Mücadele kanadında Mustafa Kemal Paşa) İmparatorluğu ve Hanedanı devirme teşebbüsü şeklinde⁹ tahayyül edilmektedir. Bu noktada iddialarının büyük çoğunluğunda Rıza Nur’un hatıra metnini temele almaktadır. Rıza Nur’un hatıratı bu noktada özenle seçilmiş, İnkılap eleştirisine uygun paragraflar ve iddialar kendi görüş ve düşüncelerini temellendirecek şekilde değiştirilmiştir. Öte yandan olgusal ve tarihsel bir anlama çabasının olmadığı da aşıkardır. Halbuki 1850’li yıllardan itibaren İmparatorluğun içinde bulunduğu çeşitli siyasal, ekonomik ve zihinsel çöküş kapsamlı bir okuma ile zaten anlaşılmaktadır. Diğer yandan I. Dünya Savaşı’nda mücadele eden Rus İmparatorluğu bile Osmanlı’dan önce bir devrim ile sona erdirilmiş ve yerine yeni bir düzen inşa edilmişti.¹⁰ Diğer yandan sona eren İmparatorlukların hanedan üyelerine neler yapıldığını anlamak için birkaç metne başvurmak durumun vahametini anlamak açısından yeterlidir (Bknz: Rappaport, 2016; Rappaport, 2018). Mısıroğlu, İmparatorluktan ulus devlete geçişi, dönüşüm süreci olarak değerlendirmek yerine anti-kemalist bir refleks ile devrimsel bir hareket olarak düşünüyordu. Halbuki 1908’den itibaren İmparatorluk içerisinde yaşanan çeşitli politik ve siyasal olaylara bütünlüklü bir biçimde okusaydı büyük bir yanılğı içinde olduğunu anlayabilirdi.

Mısıroğlu’nun Vahdettin ve Mustafa Kemal ile yakından ilgilenmesinin bir başka sebebi, Cumhuriyet rejimi ve devrimlerinin argümanlarına karşı, oluşturulmaya çalışılan bir dini muhafazakarlığın fikri temellerini oluşturma çabasıdır. Zira yukarıda bahsettiğimiz ana kilit kavramları kullanarak popülist bir anlatım ve yazım tekniği ile geçmiş anlatıyla adeta kavga etmekte ve bu sonsuz ve sonuçsuz döngünün içinden çıkamamıştır. Hanedanlığı, Cumhuriyetle barıştırma çabasının da devam ettiği bazı gazeteci-yazarların metinleri¹¹ dışında

---

⁹ “Lozan; muazzam bir imparatorluk mirasının han-ıyağmasıdır... Türkün şahsına İslam’dan intikam alınarak, bütün bir İslam dünyasının başsız bırakılmasıdır!... Lozan’ın getirdiği, adalarla Yunan stratejik çemberine alınmış iktisadi kaynaklardan mahrum, her türlü unvan ve sıfatı yolunmuş gayri tabii hudutların çizdiği küçük bir Türkiye’dir.” (Mısıroğlu, 2012). (Tanıtım Bülteninden)

¹⁰ Eric Hobsbawm, İmparatorluk Çağı 1875-1914 isimli eserinde 1914’e kadar süregelen dönüşümün temel dinamiklerini zaten kaleme almıştı. Mısıroğlu, bu metni ya hiç okumamıştı yahut görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir (Bkz: Hobsbawm, 2017).

¹¹ Bu fikre en yakın görünen isim Murat Bardakçı’dır. Bardakçı’nın “19 Mayıs: Bir Devlet Operasyonu” metni bu fikrin ortaya atılmasında önemli bir metin olmuştu. Bardakçı, daha sonra köşe yazısında “Mustafa Kemal Paşa’ya verilen görev devletin her kademesinin, Sultan Vahideddin’in, zamanın sadrazamı Damad Ferid Paşa’nın, Genelkurmay’ın, Denizcilik Bakanlığı’nın, daha birçok resmî kuruluşun ve en başta da Mustafa Kemal’in yer aldığı ciddi bir “devlet operasyonu”dur. Ortada padişah tarafından verilmiş “Git, işgale son ver” diye bir talimat yahut kendi başına alınmış bir karar değil, ayrıntıları titizlikle yapılmış ciddi bir hazırlık vardır!” demişti. 1919 yılında Devlet kimdir? diye sorulduğunda bu karmaşanın nereden geldiği anlaşılmaktadır. Bu ifadeden ne anlaşılacağını okuyucunuz takdirine bırakıyoruz. Ancak Millî Mücadele’nin

Mısıroğlu'nun iddiaları, yoğunluklu biçimde cumhuriyetin inşa ettiği tarih yazımını tersine çevirmeyi hedeflemiş bir popüler faaliyettir. Diğer yandan Vahdettin'in kendi gerçekliğini anlamak ve yorumlamaktan çok uzakta olduğu da açıkça görülmektedir. Zira benzer bir durum Kazım Karabekir'in hatıra metni üzerinden de yapılmakta, Karabekir'in kendi gerçekliği ve iddialarını anlamaya çalışmak yerine, iddiaların tersine çevrilmesi hususunda birer argüman haline getirilmeye çalışılmaktadır. İslam hakkında çeşitli konularda verdiği vaazlar dışında, Karabekir örneğinde olduğu gibi esasen Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli konularda muhalefet etmiş kimi isimlerin biyografilerini de es geçmemiş, Ali Şükrü Bey, Cevat Rıfat Atilhan, Dr. Rıza Nur gibi isimlerle yakından ilgilenmiştir. Dolayısıyla seçilen isimler, tarihi gerçekliklerinden oldukça uzak biçimde ele alınarak *amaca giden yolda her şey mübah* kabilinden değerlendirilerek birer araç haline getirilmiştir. Dolayısıyla Mısıroğlu'nun metodolojik yaklaşımı ve tahrifatı ne akademik ne de popüler tarih yazımı ile uyuşmamaktadır.

Sonuç

Sağ muhafazakâr düşüncenin bir bölümünün zihninde yer alan bu araçsallaşmış, gündelik, pragmatik ve çokça da politize edilmiş tarih anlayışı ve yaklaşımı, bilim dünyasının ürettiği bilgiye *pejotarif* bir etkide bulunmaktadır. Öte yandan tüm bu yaklaşımın, düşünce hattıyla metinler, yayınevleri ve sosyal medya aracılığıyla taşındığı, Türkiye'nin son yüz yılında bazı kesimler için adeta *ideolog* görevini üstlenmiş kişilerce kötüye kullanıldığı, toplumsal hafızanın kirletilmesi değiştirilmesi ve tek tipleşmesi ve yeni bir tarih anlatısının oluşturulma çabasına hizmet ettiği düşüncesindeyiz.

Kadir Mısıroğlu'nun devleti kutsayan, geçmişle sürekliliği vurgulayan ve devletle iktisadi ilişkiler kurarak patronaj inşa edilmesini olumlayan tipik bir muhafazakâr düşünceden ve bunu savunan aktörlerden beslenmesi, *dava*'nın lehine olabileceğini düşündüğü her türlü bilgiyi belgeyi ya da metni, dezenformasyona uğratarak buradan iktisadi bir kaynak sağlayabilmesinin ve en nihayetinde bunu meşru görmesinin nedenlerini anlatmayı hedefledik. Mısıroğlu, sosyal medya aracılığı ile gündeme getirdiği Ali Şükrü Bey, Kazım Karabekir yahut benzer isimlerin demokrasi inşası adına yaptıkları muhalefeti de anti-kemalist bir yaklaşım gibi göstermeye gayret etti. Bu noktada adı geçen muhalif isimleri, tarihsel gerçekliğinden kopararak araçsallaştırdı.

Mısıroğlu'nun müstakil bir örnek olmadığını, başka isimlerin de popüler tarih kisvesi altında benzer bir yaklaşım sergilediğini ve bu isimlerin de başka çalışmaların konusu olması gerektiğini düşünüyoruz.

---

başlangıcını 19 Mayıs 1919 ile başlatmak yerine 1908'den beri İttihatçılar ile başlayıp Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının sürdürdüğü bir değişim ve dönüşüm yılları altında düşünmek bu tartışmanın anlamsızlığını da bizlere gösterebilir.

Özellikle Tarık Mümtaz'ın hatıralarında yer alan bazı isim ve örneklerden de hareketle, iktisadi çıkarlar adına metinlerin tahrip edilmesi, tıpkı Vahdettin yurt dışında iken, gazete çıkararak onun Anadolu'daki imajını değiştirebileceği vaadi ile yanında bulundurduğu paranın bir *han-ı yağmaya* dönüştürülmesinde olduğu gibi¹² kendi *patronajını* inşa etme çabasında olan yazarların, yayınevlerinin ve gazetecilerin varlığı, gelenekselleşmiş bir yapıyla uzun bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir. Bu noktada Türk tarihçilerinin usanmadan benzer sorunlar içeren metinleri, yayın faaliyetleri ile içerdiği problemleri hem akademiye hem de popüler tarih okuyucularına duyurması gerekmektedir. Bu çaba aynı zamanda kaynak seçimi ve kullanımında da büyük kolaylıklar sağlayabilir. Öte yandan bu metinlerin kaynak olarak kullanılmaması yahut kullanılmak zorunda ise de çok dikkat edilmesi gerektiği aşikardır.

Politik amaçlar doğrultusunda müdahale edilmiş metinler, çok ciddi metodolojik sorunlara neden olduğu ve bu sorunun herhangi bir yol ile ortaya çıkarılmadığında kişilerin düşünsel dünyaları üzerinde yanlış ya da eksik sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemelidir. Diğer yandan bu kabilde devam edecek bir metodolojik sorunun en büyük mağduru yine tarihin kendisi olmaktadır.

Kaynaklar

- Akkaş, H. H. (2000). İngiliz Muhafazakâr Siyasal Düşüncesi ve Edmund Burke (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Akkaş, H. H. (2004), Siyasal ve Kültürel Sorunlarına Yaklaşımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akkaş, H. H. (2023). Türk Modernleşme Tarihinde Muhafazakâr Düşünce. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 241-254.
- Akşin, S. (2010). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (1918-1919)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arendt, H. (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2002). Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Nazi Yol İzleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (74), 6-31.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

---

¹² Mısıroğlu, Tarık Mümtaz Göztepe'nin hatıralarının içinde belirli bölümleri kesip biçmek yerine tamamını yayınlamış olsaydı, Vahdettin'in yanında götürdüğü parasını kimlerin nasıl *han-ı yağmaya* çevirdiğini okuyucuya aktarmış olacaktı. Trajikomik olsa da II. Abdülhamit'in başına da benzer bir durum gelmişti. Mizancı Murad örneği bu noktada oldukça düşündürücüdür. (Bkz: Uçman, 2005: 212-213).

- Bora, T. (2021). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*. London: London Press.
- Burke, E. (1996). Gelenekselcilik [B. Canatan, Çev., J. Kekes (Der.)]. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 11-28.
- Cündioğlu, D. (2006). *Bir Mabet İşçisi: Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Çakır, R. (2017). *Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çiğdem, A. (2002). Muhafazakârlık Üzerine. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (74), 32-50.
- Duman, F. (1996). Edmund Burke: Muhafazakârlık, Aydınlanma ve Siyaset. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 31-53.
- Erdoğan, M. (2008). Muhafazakârlık: Ana Temalar. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 5-10.
- Göztepe, T. M. (1969). *Dağıstan Arslanı İmam Şamil*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Göztepe, T. M. (1969). *Sultan Vahdettin Mütareke Gayyasında*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Göztepe, T. M. (2017). *Mütareke Günleri*. In H. A. Günaydın (Haz.), Ankara: Cümle Yayınları.
- Göztepe, T. M. (2019). *Gurbet Cehennemi*. In H. A. Günaydın (Haz.), Ankara: Cümle Yayınları.
- Güngörmez, B. (1996). Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Önyargı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 11-30.
- Güngörmez, B. (2013). Türk Düşünce Dünyasında Türk Muhafazakârlık Sorunsalı ve Kültürel Muhafazakârlık Olarak Türk Muhafazakârlığı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(39), 161-179.
- Heyd, U. (1950). *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. London: The Harvill Press.
- Heyd, U. (1979). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (K. Günay, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (C. Meriç, Çev.). İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Hobsbawm, E. (2017). *İmparatorluk Çağı 1875-1914* (V. Aslan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Kadirbeyoğlu, Z. (2007). *Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları* (Ö. F. Lermioğlu, Haz.). İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Karaca, A. (2018). *Necip Fazıl’dan Menderes’e Mektuplar*. İstanbul: Kopernik Yayınları.

- Kısakürek, N. F. (1968). *Vahidüddin – Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Kirk, R. (1996). Süreklilik ve Değişim. In F. Cakır (Çev.), *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(4), 11-26.
- Koç, N. (2021). Milli Türk Talebe Birliği: Bir Öğrenci Yapılanması ve Necip Fazıl Kısakürek. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 23-63.
- Mandelli, R. (2016). *Son Sultan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun San Remo'da Ölümü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mannheim, K. (1996). *Crisis of Liberalism* (D. Kettler & V. Meja, Çev.). New York: Transaction Publishers.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Meriç, C. (1984). *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (1992). *Moskof Mezalimi I*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Mısıroğlu, K. (2012). *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Mısıroğlu, K. (2016). *Benden Tarihe Haberler*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Mollaer, F. (2017) *Muhafazakarlığın İki Yüzü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Naskali, E. G. (2005). Örtülü Ödenek Davası/Yassıada Zabıtları. Kitapevi Yayınları.
- Nisbet, R. (1977). Muhafazakarlık. In T. Bottomore & R. Nisbet (Der.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (E. Mutlu, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Okday, İ. H. (1994). *Yanyadan Ankaraya*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Özakıncı, C. (2005). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı*. Ankara: Otopsi Yayınları.
- Özcan, A. (2011). Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe. *Doğu-Batı Dergisi*, (58), 244-276.
- Rappaport, H. (2016). *The Last Days of the Romanovs*. George H. Doran Company.
- Rappaport, H. (2018). *The Race to Save the Romanovs: The Truth Behind the Secret Plans to Rescue Russia's Imperial Family*. Windmill Books.
- Söğütlü, İ. (2011). Tarihsel ve Toplumsal Bağlamı İçinde Kemalizm, Aydınlanma, Muhafazakarlık İlişkisi Üzerine Bir Derkenar. *Doğu-Batı Dergisi*, (58), 164-188.
- Şirin, İ. (2018). *Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç*. In M. Ç. Özdemir (Ed.), Ankara: Altınordu Yayınları.
- Tansel, S. (1977). *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*. Ankara: MEB Yayınları.
- Uçman, A. (2005). Mizancı Murad. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara.

- Ulunay, R. C. (2002). *Bu Gözler Neler Gördü*. İstanbul: Çatı Yayınları.
- Ulunay, R. C. (2004). *Bu Gözler Neler Gördü*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Urgan, M. (1998). *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

- Mısıroğlu, K. 4.2.2023 tarihinde *Terceme-i Hal*,
(<https://kadirmissiroglu.com/tercemei-hal.html>) adresinden alınmıştır.
- Mısıroğlu, K. (Tarihsiz) 3.3.2023 tarihinde
<https://www.youtube.com/channel/UChs4eriCxa-Tpv6gbCeRIA>
adresinden alınmıştır.
- Bardakçı, M. (Tarihsiz) 4.3.2023 tarihinde
<https://www.youtube.com/watch?v=gkcSmS75E2c> adresinden
alınmıştır.
- Mısıroğlu, K. (Tarihsiz) 5.3.2023 tarihinde
<https://www.youtube.com/watch?v=k5c7RUOrogM> adresinden
alınmıştır.
- Mısıroğlu, K. (Tarihsiz) 5.3.2023 tarihinde
<https://www.youtube.com/watch?v=xj2TPnxrIzU> adresinden
alınmıştır.
- Mısıroğlu, K. (Tarihsiz) 4.4.2023 tarihinde
[https://www.indyturk.com/node/28471/haber/kadir-
m%C4%B1s%C4%B1ro%C4%9Flunun-cenazesini-topra%C4%9Fa-verildi](https://www.indyturk.com/node/28471/haber/kadir-m%C4%B1s%C4%B1ro%C4%9Flunun-cenazesini-topra%C4%9Fa-verildi),
adresinden alınmıştır.
- Özel Mustafa, (Tarihsiz) 5.5.2023 tarihinde [https://arkakapak.babil.com/ilk-
islami-romanimizi-ilk-batici-romancimiz-yazdi/](https://arkakapak.babil.com/ilk-islami-romanimizi-ilk-batici-romancimiz-yazdi/) adresinden alınmıştır.

Ammianus Marcellinus & Res Gestae'de Klasik Etkiler

Bağış Alper KOVAN*

orcid/ 0000-0002-9462-1822

Öz: Bu çalışmamızda Ammianus Marcellinus'un eserini yazarken klasik dönem yazarlarından ne denli etkilendiğini inceleyeceğiz. On dokuz ve yirminci yüzyıl akademisyenleri tarafından "Tacitus'un varisi" olarak ilan edilmesinin ne denli doğru olduğunu değerlendireceğiz. Bu makalenin amacı Ammianus Marcellinus'un neden "Roma'nın son klasik yazarı" olarak nitelendirildiğini tartışmaktadır. Bu doğrultuda dördüncü yüzyılın politik ortamının ve İmparator Iulianus'un etkisinin eserine ne denli etki ettiğine değineceğiz. Bilhassa İmparator Iulianus döneminde (361-363) pagan inanca geri dönme çabaları ve Ammianus'un da eserinde pagan unsurlara sık sık yermesini klasik etkiler üzerinde değerlendireceğiz. Sonuç olarak Ammianus Marcellinus'un *Res Gestae*'sında Antik Yunan ve Romalı yazarların nasıl kullandığını konu alacağız.

Anahtar kelimeler: Ammianus, Iulianus, Tacitus, klasik dönem, Roma tarihi

Ammianus Marcellinus & Classical Impacts in Res Gestae

Abstract: In this study, we will examine how much Ammianus Marcellinus was influenced by the classical period writers while writing his work. We will evaluate how accurate it is to be declared as the "heir of Tacitus" by the scholars of the nineteenth and twentieth centuries. The purpose of this article is to explain why Ammianus Marcellinus is described as "the last classical author of Rome" and why such an interpretation was made. In this direction, we will touch on how much the political environment of the fourth century and the influence of Julian influenced his work. In particular, we will evaluate the efforts to return to the pagan belief in the period of Julian and the frequent references of Ammianus to pagan elements in his work, on classical influences. As a result, we will discuss the main use of Ancient Greek and Roman writers in the *Res Gestae* of Ammianus Marcellinus.

Keywords: Ammianus, Julian, Tacitus, classical era, Roman history.

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bagis.kovan@gmail.com

Extended Summary

The aim of this study is to determine the influence of ancient writers on the work of Ammianus Marcellinus. Ammianus Marcellinus, a writer who tried to maintain the classical influence in a world where Christianity spread, referred to many Ancient Greek and Roman writers in his work. We will try to examine these attributions in a philological and historical perspective. At the same time, we will take a look at how the pagan views of the emperor Julian influenced the classical influence of Ammianus Marcellinus. Ammianus Marcellinus is generally known as a pagan writer, but we are not sure if this is true. However, his adherence to classical traditions in his work may have led to the interpretation that he was pagan. As an Antiocheia origin Greek writer, Ammianus Marcellinus writes his work in Latin, we will also try to figure out why he was write his work not in mother language, but in Latin.

Generally, Ammianus Marcellinus is described as “the last classical author of Rome”, and we will search why researchers portray him that way. Being a classical writer in the late antiquity was not common in the circumstances of that period. The period in which Ammianus lived is the period when Christian literary began to form. For this reason, we can say that the culture of literary has begun to change. During this period, most church historians came out and wrote their works with the Christian motto. Despite this, Ammianus Marcellinus is known as a writer devoted to the classical tradition. There may be many reasons why Ammianus Marcellinus was a writer in the classical Roman historiographic tradition. Ammianus Marcellinus is a military writer just like Thucydides, Polybios, Julius Caesar and Frontinus. This pushed him to convey his own military experiences in his work. Of course, considering the references he made to ancient authors in his work, there is no doubt that he read these names.

One of the general comments about Ammianus Marcellinus is that he was “Tacitus’ heir”. Ammianus begins his work where Tacitus’ Histories ends. This leads to such a comment. But this is a problematic view. First, Ammianus did not mention Tacitus even once, although he referred to many ancient writers in his work. Secondly, it has little resemblance to Tacitus in terms of subject and language. For this reason, in this article, we will try to dwell on this problem in detail and try to explain it. We will touch on the similarities and differences with Tacitus, one of the most famous names of classical Roman historiography. Why was he regarded as his heir, despite not mentioning Tacitus, and what was the origin of this perception? We will seek answers to these questions. We will try to explain why Ammianus Marcellinus is shown as the heir of Tacitus.

At the beginning of the article, we will focus on the life, education and military career of Ammianus Marcellinus. We will talk about the wars he was in and how he conveyed his experience in these wars. We will examine where and why he wrote his work after his military career. We will discuss why he wrote his work in Latin, not his mother language Greek. We will evaluate the topics of the

work he wrote and look at which sources he used. Then we will focus on the classical effects. We will discuss why he often refers to pagan deities such as Fortuna, Fatum, Mars, Iustitia and Furia. Ammianus Marcellinus mentioned not only historians such as Herodotos, Thucydides, Caesar, Livius, Suetonius, Sallustius, but also philosophers such as Epicuros, Demosthenes, Plato, Cicero, and poets such as Homer and Virgil. We will examine this situation in detail.

According to Momigliano, Ammianus simply wanted to be known as "an ancient soldier and a Greek," as seen at the end of his work. As a soldier, Ammianus saw the war environment and narrated the events first-eye. For this reason, it was quite appropriate for him to describe as a simple soldier in this way. His writings are the most comprehensive sources of political and military affairs in the fourth century AD. In the light of these sources, we will prepare this article on what was influenced by him during the writing of his work. In short, we will focus on the memories of a simple soldier and the classical influences that make up these memories. How did Ammianus Marcellinus transform from a soldier to a writer, and to what extent was he influenced by writers, poets and philosophers who lived centuries before him in the process of becoming a writer? In this article, we seek answers to these questions.

Ammianus'un Hayatı ve Askeri Kariyeri

Ammianus Marcellinus, yaklaşık 330-400 yılları arasında yaşamış muhtemelen Antiochia doğumlu Romalı tarihçidir (Barnes, 1998: 1). Klasik Roma tarih yazıcılığının son yazarı olarak bilinir. Ammianus soylu bir Yunan ailenin çocuğu olarak doğdu. Ammianus'un hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır ve daha çok kendi eseri *Res Gestae*'dan gelmektedir. Bunun haricinde Antiochialı Libanius'un (314-393) mektuplarını da ekleyebiliriz (Libanius, 1992: 622.712). Ammianus Marcellinus, Hıristiyanlığın artık oldukça yaygın olduğu dördüncü yüzyılın Roma'sında yaşamasına rağmen, pagan bir yazar olarak klasik tarih yazarlarını anımsatır. Bu dönemde çok sayıda Kilise tarihi yazarı olmasına rağmen ve eserlerdeki Hıristiyanlık etkilerine rağmen Ammianus, klasik Roma yazarlarının mirasçısı olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple Ammianus'un Geç Antikite Antik Çağ ve Orta Çağ boyunca çok az etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Ammianus'a tek atıfta bulunan yazar Priscianus'tur (Thompson, 1947: 19). El yazmalarının nadir olması ve 15. yüzyıla kadar bulunamaması, onun bu dönemlerde nispeten bilinmediğini veya yalnızca yerel olarak bilindiğini de gösterir (Reynolds, 1991: 140).

Kendisi hakkındaki bilgilerden anladığımız kadarıyla genç yaşlarından itibaren Roma ordusunda görev almaya başladı. II. Constantius döneminde (337-361), Ursicinus'un komutasında Gallia ve Parth topraklarında subay olarak görev

yaptı. Ordu içinde *protectores domesticici*¹ olması onun rütbeli bir asker olduğunu gösterir. 353'te Ursicinus'la birlikte Doğu Seferlerine katıldı. 357'de ise yine Ursicinus komutasında Silvanus'un isyanını önlemek amacıyla Gallia'da görev yapmıştır. Daha sonra Iulianus'u Gallia, Hispania ve Britannia'nın Caesar'ı olarak yerleştirmeye yardım etmek için Gallia'da kaldı. Ammianus muhtemelen Iulianus ile ilk kez Gallia'da Ursicinus'un birliğinde görev yaparken tanışmıştı. 359'da Constantius, Ursicinus'u kral II. Şapur komutasındaki Sasani tehdidine karşı savunmaya yardım etmesi için doğuya geri gönderdi. Ammianus komutanıyla birlikte doğuya döndü ve Ursicinus'a yeniden subay olarak hizmet etti. Ursicinus, daha deneyimli komutan olmasına rağmen, doğunun *magister peditumu* olan Sabinianus'un komutasına verildi. İkisi anlaşamayıp iş birliği yapamayınca orduda çatlatlar oldu ve Perslerin ani saldırısı sonucu başarılı bir sonuç alamadılar. Ammianus bu seferdeki zorlukları bizzat aşır Antiochia'ya ulaşabilmişti (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.8.12: "*Antiochiam revisimus insperati*"). Bu sefer sonrasında Ursicinus, Constantius tarafından askeri görevinden alındığında, Ammianus da ordudan emekli olmuş gibi görünse de Iulianus'un 363'te Alamanni ve Sasanilere karşı yürüttüğü seferlere katılır, ancak bu sefere dair detaylı bilgi vermez (Barnes, 1998: 1-2).

Ammianus, Iulianus'un 363'teki ölümünün ardından Roma'ya gider ve orada eserini yazmaya başlar. Nerva'nın tahta çıkışından Valens'in ölümüne kadar, Tacitus'un *Historiae*'sinin bittiği yerden başlayarak Roma İmparatorluğu tarihini Latince yazar. Latince yazması ilginçtir, zira eserinde de bahsettiği gibi bir Yunan ve Antiochialı olarak Ammianus'un ana dili Yunanca olarak kabul edilir ki Antiochialı olmasını da Libanius'tan ötürü biliriz. Hatta Libanius, Ammianus için "görünürde asker, kökenlerinde Sokrates vardır" der (Libanius, 1992: 234). Sánchez buradan Ammianus'un her ne kadar asker kökenli olsa da felsefi bir kişiliği olabileceği yorumunu yapar (Vendramini, 2018: 235). Roma'da olduğu süre boyunca eserini o bölgenin dilinde yazıp Roma'da geniş bir kitleye ulaşmak istemiş olabilir. Buradaki "kitle", dönemin Roma aristokratları, hamileri ve önde gelen komutanlarıdır. Ayrıca Ammianus, eserinde yabancı okuyucuları için de yazdığını aktarmıştır:

"Eğer ellerine geçerse belki de bu eseri okuyacak olan bazı yabancıların, Roma'da yaşananların açıklamalarında neden ayaklanmalardan, tavernalardan ve bunlara benzer diğer görgüsüzlüklerden baka bir şey anlatılmadığını merak ettiklerinin farkındayım. Bu yüzden hakikati kasti bir şekilde saptırmamaya niyet ederek, bunların sebepleri üzerinde kısaca duracağım (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.6.2)."

Bu pasajdan Ammianus'un eserini Roma'da yazdığını ve yazarken yabancı okuyucularını da düşündüğünü anlarız. Eserini muhtemelen 391'den önce

¹ Geç Dönem Roma İmparatorluğu'nda Domesticus, Roma ordusunun saray muhafızlarıdır. Kökeni üçüncü yüzyıla kadar dayanır. Genellikle soylu ailelerden seçilirler.

Roma'da tamamlamıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.16.12).² Ammianus'un eserini yazmadaki amacı daha çok bir asker olarak kendi gözlemlerini yazmak ve kendi dönemindeki savaşları Roma'daki kitlesine yazdıklarını aktarmaktır. Nihayetinde Ammianus'un hedeflediği kitle Roma'daki Latince konuşan kitle olduğunu söyleyebiliriz (Fornara, 1992: 329).

Momigliano'ya göre Ammianus, çalışmasının sonunda görüldüğü gibi, basitçe "eski bir asker ve bir Yunan" olarak bilinmek ister (Momigliano, 1977: 129). Momigliano'nun bunu söylemesinin sebebi Ammianus'un bir asker olarak savaş ortamını görüp birinci gözden olayları aktarmasıdır. Örneğin Tacitus, askeri meseleleri kaleme almasına rağmen, bahsettiği savaşları bizzat görmemiştir. Ancak Ammianus anlattığı savaşları bizzat yaşamıştır (Matthews, 1994: 252).

Ammianus, Roma tarihinde Latince yazan son büyük yazar olarak nitelendirilir (Fisher, 1918: 39). Ammianus'un tarihi, *Rerum gestarum libri* ya da çok bilinen adıyla *Res Gestae*, 31 kitaptan oluşuyordu ve bunlardan sadece 353-378 yılları arasını kapsayan son 18'i günümüze ulaşmıştır. 98'den 352'ye kadarki dönemi işlediği ilk 13 kitap 6. yüzyıl âlimlerinin aktardığı kadarıyla o döneme dahi ulaşamamıştır. Aslında Ammianus'un iki farklı kitap yazdığı ve kayıp olan kitapların başka bir eser olduğuna dair iddialar vardır (Frakes, 1995: 232-246) ancak buna dair sunulan iddiaların kanıtı yetersizdir. Günümüze kalan kitaplar, dördüncü yüzyılın askeri, siyasi ve sosyal meselelerine dair kapsamlı bir açıklama sağlar. Ammianus, kendi deneyimlerinden yararlanarak imparatorluğun ekonomik ve sosyal sorunlarını aktarır. 14. kitapta Ammianus Marcellinus, Doğu'nun Caesar'ı Constantius Gallus'un (326-354) yaşamını anlatır, Roma senatorları ve halkı ile ilgili detaylı eleştiri ve çözümlemelerde bulunur. 15. kitapta Gallia kökenli komutan Claudius Silvanus'un isyanından bahseder ve Iulianus'un Caesar oluşunu anlatır. 16. ve 18. kitaplarda Iulianus'un Gallia ile Germania seferlerini, imparator Constantius'un Danubius (Tuna) nehrine seferlerini ve Sasani kralı II. Şapur'un Mezopotamya'ya düzenlediği saldırıları konu alır. 19. kitapta Amida kuşatmasını, 20. kitapta Iulianus'un Augustus ilan edilmesini ve Constantius'un doğudaki seferlerini, 21. ve 22. kitaplarda da Constantius'un ölümünü ve Sasanilere karşı yapılan savaş hazırlıklarını aktarır. 23. ve 24. kitaplarda imparator Iulianus'un Mesopotamia'ya ilerleyişini, 25. kitapta da Iulianus'un ölümünü ele alır ve Iovianus'un hükümdarlığının kısa bir özetini verir. 26. ve 27. kitaplarda Valentinianus ve Valens'in imparatorluklarından, 28. ve 29. kitaplarda Roma toplumundaki yozlaşmalardan ve Pannonia'nın istilasından bahseder. 30. kitapta Ermeni ve Sasani ilişkileri ile Valentinianus'un ölümünü, 31. kitapta ise Gotların istilasını ve Valens'in Hadrianapolis'te (Edirne) öldürülmesini anlatır (Alberct, 1997: 1422).

Res Gestae, çoğunlukla Iulianus dönemini aktarır. Ammianus Marcellinus'un yaşadığı dönemi anlattığı için hangi kaynaklardan yararlandığı tartışmalıdır.

² Bu pasajda Mısır İskenderiye'deki Serapeum tapınağını imparatorluğun görkemi olarak övmektedir. Ancak 391'de tapınak yıkılmıştır. Bu sebeple Ammianus'un eserini 391'den önce bitirdiği tahmin edilmektedir.

Eunapius (345-?), Oribasius (320-400) ve Magnus'un (Montius)³ eserlerinden faydalanmıştı ancak yine de yazdıklarının çoğu kendi gözlemlerine dayanıyordu. Marcellinus'un övgüyle bahsedip dürüst, güvenilir ve cesur diye nitelendirdiği praefectuslar Mauretianalı (Mağrib) Eupraxis, Antiochialı Hypatios, Agorius Praetextatus ve Aurelius Victor da olası kaynaklardandır.⁴ Anlattıkları özellikle komutanları Ursicinus ve Iulianus'a karşı olumlu bir tasvir çizer ve birçok okuyucu Iulianus'u bu çalışmanın kahramanı olarak görmüştür. Ammianus, Hıristiyanlığın Roma'nın her bir yanına yayılmaya başladığı bir dönemde pagan bir yazar olarak pagan bir imparator olan Iulianus'u desteklemekteydi. Iulianus'a bir insan, bir asker ve bir lider olarak hayrandı; yine de ikisi de pagan olmalarına rağmen Iulianus'un Hıristiyanlığa karşı dini politikalarını eleştirir. Ammianus'u Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir pagan olarak nitelendirebiliriz (Amm. Marc. 21.11.9-10.; Treadgold, 1997: 133).

Res Gestae'da geleneksel Roma tarihçiliği üslubu görülür; yazar, konuşmalarında retorik, açıklamalarda etnografik sapmalar ve edebi imalar, aşırı metafor ve çok süslü bir dil kullanır. Ammianus, eserinin önemli kısmında kendi gözlemlerini ve deneyimlerini aktarmıştır. Kendi dönemini kendi deneyimleriyle anlatması bakımından eseri hayli büyük bir öneme sahiptir. Sadece siyasi ve askeri konulara değil, coğrafya, doğa olayları, edebiyat, hukuk, astronomi, dini meseleler gibi konulara da yer vermiştir. Aynı zamanda her imparatorun kısa biyografilerine de yer verdiğini görürüz. Nihayetinde Ammianus Marcellinus, Geç Antik Çağ'ın en klasik gelenekten gelen yazarıdır. Ancak bu klasik etkinin ne denli ve nasıl olduğu bir tartışma konusudur. Bu sebeple Ammianus'un eserinde bu klasik etkinin nerede ve nasıl hissedildiğini dikkatli bir şekilde incelemeye çalışacağız.

³ Eunapius, MS 4. yüzyılın bir Yunan sofist ve tarihçisiydi. Hayatta kalan başlıca eseri, 23 filozof ve sofistin biyografilerinin bir koleksiyonu olan *Filozofların ve Sofistlerin Hayatları*'dir. Bunun dışında Dexippus tarihinin bir devamından oluşan *Evensel Tarih* adında başka bir eseri daha vardır, ancak bu eserden sadece birkaç fragman günümüze ulaşmıştır.

Oribasius veya Oreibasius, bir Yunan tıp yazarı ve Roma imparatoru Iulianus'ın kişisel doktoruydu. Iulianus'un maiyetine katılmadan önce İskenderiye'de Kıbrıslı Zenon'un yanında eğitim gördü. Oribasius'un Julian'ın emriyle yazılmış başlıca eserleri, daha önceki tıp bilginlerinin yazılarından oluşan ve antik dünyanın diğer tıp yazarlarından alıntılarının büyük bir derlemesi olan iki derleme eseri vardır. Hakkında fazla bilgi yoktur. Dördüncü yüzyılda yaşamış Aemilius Magnus Arborius adında bir şair vardır, ancak bu bahsedilen Magnus'un o olduğu kesin değildir.

⁴ Flavius Hypatius, Roma imparatoru Constantius II'nin kayınbiraderi olan bir Roma Senatörüydü. Gratianus dönemine kadar *praefectus urbi* görevini yapmıştır.

Vettius Agorius Praetextatus, 4. yüzyıl Roma İmparatorluğu'nda varlıklı bir pagan aristokrat ve çok sayıda tanrının kültlerinde yüksek rahipti. 384'te aynı yıl ölümüne kadar İmparator II. Valentinianus'un sarayında *praefectus* olarak görev yaptı.

Sextus Aurelius Victor, Roma İmparatorluğu'nun tarihçisi ve politikacısıydı. Victor, *De Caesaribus* adlı ve Augustus'tan II. Constantius'a kadar olan dönemi kapsayan kısa Roma imparatorluk tarihinin yazarıydı. Eser 361'de yayınlandı. İmparator Iulianus döneminde Victor, Pannonia Secunda valisi olarak görev yaptı; 389'da Roma'da üst düzey imparatorluk yetkilisi olan *praefectus urbi* oldu.

Ammianus Üzerindeki Klasik Etkisi

Ammianus Marcellinus'un Geç antikçağ kültürü ile onun klasik arka planı arasındaki ilişki çalışmamızın esas konusudur. İlk olarak burada "klasik" derken neyi kastettiğimizi açıklamamız gerekir. Buradaki "klasik" terimi, Antik Yunan ve Roma döneminde yaşamış yazarları ve onların eserlerini ifade eder ve Ammianus'un bu yazarlara olan aşinalığını belirtir. Hıristiyanlığın imparatorluğunun dört bir yanına yayılmaya başladığı bir dünyada pagan kalmış Ammianus'un eserini yazarken antik dönem yazarlarından ne denli etkilendiği üzerinde duracağız. Ammianus'un pagan olduğu, eserinde vurguladığı klasik dönem erdemlerinden anlaşılır. Fortuna ve Fatum'dan denetleyici güçler olarak bahseder, bununla birlikte Iustitia, Mars, Furia gibi pagan kavramlara eserinde sıkça yer verir:

"...henüz savaş borularının gürültüsü durmamışken veya askerler kışlarına yerleştirilmemişken, Caesar Gallus'un birçok adı çıkmış ve dehşet veren eylemleriyle, öfkeden köpüren talihin (*fortuna*) kasırgaları devlete bambaşka rüzgârlar getirdi (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.1.1)."

"Böylelikle saray ahali dikkatlice araştırıp tiksiniç dalkavukluk yalanları söyledikten sonra, kendisine karşı bir kalkışmada bulunanları yok etme konusunda kaderinin (*fatum*) kudretli ve belirgin olarak görüldüğünü yüksek sesle haykırarak imparatorun belli kötülöklere karşı alışkın olduğunu belirttiler (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.12.16)."

"İşkence edilecek hiçbir organı kalmayınca dek bağırsakları deşilen bu ada, gökten adalet (*iustitia*) isteyerek ve vahşice gülerek, kendisini veya herhangi birini suçlamaya dahi tenezzül etmeyerek kaskatı kesilmiş kalbiyle hareketsiz kaldı (Ammianus Marcellinus, 2019: 14.9.6)."

"Eğer ki yasalara göre tanrıların haşmetinin insanlarla karşılaşması caizse, Lucani kabilesinin ordugâhına baskın yaptığında Mars'ın bizzat kendisinin Luscinius'un yanında olduğu düşünölüyordu (Ammianus Marcellinus, 2019: 24.4.24)."

"...ölüm ve alev soluyan Furiaların bizzat imparatoru ve onun yargıçlarını da tahdit ettiklerini açıkça söyleyen son derece ünlü dizeleri ... nakletti (Ammianus Marcellinus, 2019: 29.1.33)."

Ammianus'un bu pasajlarda bahsettiği antik Roma'nın pagan erdemleri, aynı zamanda tanrısal niteliktedir. Örneğin Fortuna, genellikle elinde bir dümenle tasvir edilen, dünyayı ve insanları kontrol ettiğine inanılan tanrıçadır. Fatum ise kaderi simgeleyen tanrısal bir varlıktır. Bunun dışında savaş tanrısı Mars ve intikam tanrıçaları Furialardan bahseder. Ammianus'un başta Fortuna olmak üzere tüm bu Roma'ya özgü pagan tanrılara yaptığı atıflar onun Antik Roma

tanrılarına ve geleneğine bağlılığını gösterebilir. Eserindeki bu tutumda Iulianus'un pagan geçmişe dönme çabasının da etkisi olabilir (Ammianus Marcellinus, 2019: XXXIV).

Ammianus'un eseri boyunca klasik etkiler bariz derecede kendisini hissettirir. Ammianus eserinde Antik Yunan ve Latin tarih yazımı ve edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu okuyucusuna göstermiştir. Homeros, Herodotos, Thukydides, Platon, Epikuros, Demosthenes, Cicero, Caesar, Titus Livius, Vergilius, Tacitus, Suetonius, Sallustius gibi klasik dönemin en ünlü Yunan ve Romalı yazarlarını ve filozoflarını okuyup, onlardan pek çok alıntı da yapmıştır:

“Ayrıca, bir zamanlar bütün erdemlerin mesken edindiği Roma'nın, Homeros'taki Lotophagi topluluğunun meyvelerinin tatlı oluşu sayesinde yaptığı gibi birçok asilzadenin çeşitli nezaketlerle çok sayıda özgür yabancıyı burada tuttuğu şüphesizdir (Ammianus Marcellinus. 2019: 14.6.21; Homeros, 2008: 9.84).”

“Piramitler dünyanın yedi harikasından biri sayılır, bunların uzun süren meşakkatli inşasını tarihçi Herodotos anlatır. Bunlar, uzunlukları insan eliyle inşa edilebilecek diğer şeylerden çok daha yüksek olan kulelerdir, tabanları son derece geniştir ve zirvelerine doğru çıktıkça son derece sivrileşir (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.15.28; Herodotos, 1973: 1.124).”

“Ayrıca Thukydides'in anlattığı üzere, Peloponnessos Savaşı'nın ilk zamanlarında Atinalıları ağır bir hastalık çeşidiyle vuran o felaket Etiyopya'daki kavurucu bölgeden yavaş yavaş süzölmüş ve Attica'ya etkisi altına almıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 19.4.4; Thukydides, 1919: 2.4.7).”

“Ulu Platon, mahkemelerdeki bu hitabet yeteneğini πολιτικῆς μορίου εἶδωλον -devleti yönetmenin küçük bir gölgesi- veya dalkavukluğun dördüncü aşaması olarak tanımlar. Epikuros ise buna κακοτεχνίαν diyerek, kötü sanatların arasında sayar. Tisias bunun ikna sanatı olduğunu söyler ve Leontinili Gorgias da onunla aynı fikirdedir ... Yunan kayıtlarında yer aldığına göre Demosthenes bir konuşma yapacağı zaman kendisini dinlemek üzere bütün Yunanistan'dan insanlar toplanırdı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 30.4.4-5; Platon, 2020: 463B; Quintilianus, 2002: 2.15.2).”

“Bu, -eğer doğru düşünüyorsam- Vergilius'un Bucolica'sının son kısımlarında bir şekilde yasını tuttuğu ve nazik bir şiirle andığı şair Cornelius Gallus'tur. (Ammianus Marcellinus, 2019: 17.4.6; Vergilius, 1999: 10).”

“Nitekim bütün Galya halkı -Sallustius'un bize aktardığı gibi- bataklıklardan ötürü aşılması mümkün olmayan kısımlar hariç, on yıl süren ve her iki taraftan da kayıpların verildiği savaşlardan sonra *dictator* Caesar boyun eğdirdi ve ... bize bağlandı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 15.12.6; Sallustius, 2022: 1.11).”

İlk pasajda Ammianus, Homeros'un *Odyseia* destanında bahsedilen, sadece *lotos* adlı tatlı bir yemiş yiyen bir halk olan "Lotosiyenler"e atıf yaparak bu destana olan aşinalığını gösterir. İkinci pasajda Herodotos'un piramitler hakkında yazdıklarından yola çıkarak bu konuda kendi görüşlerini aktarır. Üçüncü pasajda MÖ 431-404 yılları arası süren Atina ve Spartlılar arsısındaki Peloponnesos Savaşı sırasına ortaya çıkan ilginç bir hastalıktan bahseder. Ammianus bu bilgileri Thukydidides'ten almıştır. Dördüncü pasaj ise Ammianus'un antik felsefe ve hitabet sanatına ne kadar hâkim olduğuna dair en detaylı bölümdür. Platon, Epikuros, Demosthenes gibi Antik Yunan filozof ve hatiplerinden örnekler verir. Beşinci pasajda Ammianus, Mısır valiliği sırasında adı çok sayıda yolsuzluğa karıştığı için Augustus tarafından intihara zorlanan şair Cornelius Gallus hakkında bilgi verirken Vergilius'a da atıf yapar. Son pasajda da Galya hakkında bilgi verirken Sallustius'u kaynak olarak gösterir. Ayrıca Ammianus, bu bölümde Galya ve Galya savaşları hakkında oldukça detaylı bilgiler verir. Bu sebeple Iulius Caesar'ın *Commentarii: De Bello Gallico*'sunu da okumuş olduğu yorumunu yapabiliriz.

Eserin son cümlesinden anlaşılacağı üzere Ammianus eserini Tacitus'un *Historiae*'sının devamı niteliğinde yazmıştır (Ammianus Marcellinus, 2019: 31.16.9). Bu sebeple Ammianus'un en çok etkilendiği yazarın Tacitus, en çok etkilendiği eserin de *Historiae* olduğu yorumu yapılabilir. Ancak Ammianus açıkça Tacitus'un *Historiae*'sinden etkilenmiş olsa da Cicero'ya yaptığı gibi doğrudan Tacitus'a atıf yapmamıştır, hatta adından hiç bahsetmemiştir. Cicero'ya yaptığı atıflarsa onun felsefi yönünü gösterir:

"Bir insanın bir suç işlediğini öğrenirse, bizzat adalet ona karşı koysa bile, meseleyi araştırmadan, onuruna ve saygınlığına dikkat bile etmeden o kişiyi savunurdu. Bu, Cicero'nun şu şekilde açıklayarak eleştirdiği bir hatadır: 'Bir eylemi yapmayı öğüt veren kişiyle onu onaylayan kişi arasında ne fark vardır? Veya bir şeyin olmasını dilemiş olmamla gerçekleşen şeyden memnun olmam ne fark eder?' (Ammianus Marcellinus, 2019: 27.6.4; Cicero, 2010: 2.12.29)."

"Bunların ardından bütün hepsinden daha mükemmeli olan Cicero, mütehakkim hitabet tufanlarıyla sık sık ezilenleri mahkemelerin çilelerinden çekip kurtarmıştır ve şöyle bir sözü vardır: 'Belki bazı insanları savunmayarak eleştiriden kaçınılabılır, lakin onları baştan savma bir şekilde savunmak suçtan başka bir şey değildir.' (Ammianus Marcellinus, 2019: 30.4.7)."⁵

İlk pasajda Ammianus, Cicero'nun *Philippici* söyleviden alıntı yapmıştır. Cicero'nun burada sorduğu sorular retoriktir. Burada Ammianus'un, *praefectus praetorio* görevine seçilen Probus'u tanımlarken Cicero'nun bu alıntısıyla onun adalet anlayışını eleştirdiğini görürüz. İkinci pasajda ise genel olarak antik çağın

⁵ Cicero'nun bu alıntısının hangi eserinde olduğu belli değildir. *Pro Caecina*'da 18 ve 60. pasajda buna benzer imalar vardır, ancak bu alıntı, Longinus'un *De Sublimitate*'sinin 12.4. pasajından Cicero'nun hitabetinin karakterizasyonunun bir uyarlaması olarak alınmıştır.

hitabeti üzerine konuşurken Cicero'yu "hatiplerin en mükemmeli" olarak niteler. Cicero'dan alıntı yaptığı bu iki pasaj, onun Cicero eserlerine aşinalığını gösterir.

Ammianus'un eserinde klasik dönem etkilerine dair araştırmalar on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanır, ancak bu konunun akademik tartışmaları daha çok yirminci yüzyıl klasik bilimcileri arasında. Geç antik çağın üslubu ile onun klasik öncülleri arasındaki ilişkiyi incelikli bir şekilde araştıran bu dönemin akademisyenleri, Ammianus'u klasik dönemin Geç Antik Çağdaki mirasçısı olarak görürler. Örneğin Momigliano'nun "yalnız tarihçi" olarak tanımladığı Ammianus'un, "klasik olmayan" çağın özgünlüğünün ve canlılığının bir yansıması olarak okunduğunu belirtir (Momigliano, 1974: 1396-1397). Ancak bu yorumları incelerken, her devri kendi dinamikleriyle değerlendirmek gerektiğini unutmamak gerekir. Momigliano, Ammianus'a "yalnız tarihçi" yorumunu yapmasında klasik dönemin tarih yazımı yöntemlerine sadık kalmış bilinen tek tarihçi olduğunu düşündüğü için yapmıştır.

Modern araştırmacılar her ne kadar Ammianus Marcellinus'un Tacitus'tan öykündüğünü belirtse de bu konudaki en ilginç ayrıntı Ammianus'un günümüze kalan eserlerinde Tacitus'tan hiç bahsetmemesidir. Ronald Mellor'a göre Ammianus Marcellinus her ne kadar eserinde tarihçi Tacitus'a atıfta bulunmamışsa da onu, kendisine örnek almıştır, zira eserini onun *Historiae*'da kaldığı yerden başlatır Ammianus eserinin sonunda Caesar Nerva'nın saltanatından başladığını söyleyerek *Historiae*'nin bittiği yerden kitabını başlattığını bizlere aktarmıştır (Mellor, 1999: 112-113). Thompson ise Mellor'la benzer görüşlere sahip olup, Ammianus'u "Tacitus'un varisi" ilan eder (Thompson, 1947: 121). Mellor ve Thompson'un bu görüşleri metinlerin içeriği ve dil üslubu olarak mantıklı olabilir, ancak Ammianus'un Tacitus'tan hiç bahsetmemesi bu görüşünü kesin olarak kanıtlamaz. Bu yazarların böyle düşünmesinin tek sebebi muhtemelen *Historiae*'in giriş pasajında Tacitus'un Nerva dönemini yaşlılık döneminde yazacağını belirtip buna ömrü yetmemesidir. Ammianus'un da bu pasajdan hareketle eserine Nerva döneminden başladığını düşünmüşlerdir:

"Zira eğer ömrüm yeterse, Tanrısal Nerva'nın hükümdarlığı ile daha verimli ve daha cüretkâr konuların olduğu Traianus dönemini, istediğini düşünebildiğin ve düşündüklerini söylemenin mümkün olduğu yaşlılık döneminin nadir huzurlu zamanlarına sakladım (Tacitus, 1925: 1.1)."

"Caesar Nerva'nın saltanatından Valens'in ölümüne kadar olan bu olayları eski bir asker ve bir Yunan olarak gücümün yettiği kadarıyla açıklamış bulunuyorum. Sessiz kalarak veya yalan söyleyerek, kanımca yalnızca hakikati anlatmayı vaat eden bu eseri hiçbir şekilde kasıtlı olarak çarpıtmaya cüret etmedim (Ammianus Marcellinus, 2019: 31.16.9)."

Yukarıdaki iki pasajdan ilki *Historiae*'in ilk pasajı, ikinciyse Ammianus'un eserinin son pasajıdır. Yukarıda bahsedilen Mellor ve Thompson gibi modern araştırmacılar Ammianus'un, Tacitus'un *Historiae*'sını okuyup burada bahsettiği

ama yazamadığı kitabı, yine Tacitus'un bahsettiği yerden başlayıp yazmak olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak bunun doğruluğunu ispatlamak Ammianus'un Tacitus'un adından hiç bahsetmemesinden ötürü pek mümkün değildir.

Klasik dönemlerde de geç antik devirde de tarihçiler daha çok kendi dönemini veya kendi yaşadığı döneme yakın dönemleri kaleme almayı tercih etmiştir. Ammianus da tıpkı Iulius Caesar gibi içinde bulunduğu savaştan enstantaneleri kendi gözünden anlatmıştır. Momigliano'ya göre klasik dönemde tarihçilerin yakın tarihteki olayları genişletmeleri normaldi, ancak daha uzak zamanlara ayırmaları gereken alanla ilgili bir kural yoktu. Örneğin Polybius, giriş ve son olayların ana anlatısı arasında keskin bir ayırım yapar. Livius ise anlatısının boyutlarını yavaş yavaş genişletir. Momigliano, Ammianus'un muhtemelen Livius'a Polybius'tan daha yakın bir tarihçi olduğunu düşünür (Momigliano, 1974: 130). Ancak kanımca bu pek doğru bir düşünce değildir. Zira Polybios da Ammianus da askeri meseleleri yazmakta usta tarihçilerdi. Titus Livius ise eserinde klasik tarihçilerin aksine uzak geçmişten başlayıp kendi gününe kadar daha çok politik ve hatta yer yer mitolojik olaylar üzerinden ilerletir. Livius'un Augustus biyografisi günümüze ulaşıyorsa, belki Ammianus'un Iulianus'u ele alış biçimiyle benzerlik gösterebilirdi, ancak eser günümüze ulaşmadığından bu konu hakkında sağlıklı yorum yapmak pek mümkün değildir.

Ammianus, konu ve olayları ve şahısları betimleme gücü olarak Tacitus'un devamı olarak nitelendirilebilir, ancak anlatı ve yazım tekniği olarak bunu söylemek tam olarak mümkün değildir. Ammianus'un anadili Latince olmadığından dile Tacitus kadar hâkim değildir. Hatta on dokuzuncu yüzyılda Ammianus çevirisi yapan Wagner ve Erfurdt, çevirilerinin ön sözünde Ammianus'un üslubunun kusurlarına değinerek şu yorumu yaparlar: "Ammianus'ta bir Livius veya Tacitus'un çekiciliği, ihtişamı veya zerafeti yoktur" (Wagner ve Erfurdt, 1808: CVI-CIX; Blockley, 1996, 458-459). Wagner ve Erfurdt, Ammianus'un anadilinin Latince olmadığını düşünürsek dile hâkimiyet konusunda bu yorumu yapmış olabilir, ancak bilhassa zerafet ve çekicilik konusunda Tacitus'un dili de sorunludur. Tacitus genel olarak mastar kullanmayan ve genellikle kısa ve hatta bazı yerlerde anlaşılmaz cümleler kuran bir yazardır. Tacitus'un Latincesi alışılmışın dışında ve zor bir Latince'dir, hatta ismiyle müsemma bir biçimde ketumdur.⁶ Klasik filolog Michael Grant, kendisinden önceki çevirmenlerin yorumlarından yola çıkarak Tacitus çevirisinin ön sözünde Tacitus'un eserlerinin asla çevrilemediğini ve muhtemelen asla çevrilemeyeceğini düşünür (Tacitus, 1956: 16). Auerbach da buna benzer bir yorumu Ammianus için yapar: "Latincesi anlaşılması bu kadar zor ve tercüme edilemez olmasaydı, antik edebiyatın en etkili yazarlarından biri olabilirdi" der (Auerbach, 2003: 55-56). Yani Ammianus'un anlaşılması zor ve tercüme edilemez oluşu Tacitus'a benzeyen bir başka yönüdür. Ammianus'un ağır bir üslubu vardır, ancak genellikle uzun cümleler, alışılmadık deyimler ve klasik döneme özgü deyimler kullanır. İkisinin de akıcı bir dili yoktur, bu sebeple Wagner ve Erfurdt'un yorumu pek de sağlıklı bir yorum değildir.

⁶ Tacitus Latince "sessiz", "ketum" anlamına gelir. TLL, "tacitus" baş a.

Askeri meselelerde ordu içinden geldiği için Ammianus, Tacitus'a nazaran daha kapsamlıdır. Ancak Tacitus'un eserlerinde düşman askerler kararsız ve batıl inançlara sahiptir, belirli bir kültüre ve bir şeref duygusuna sahip insanlar olduklarını kabul etmekten asla çekinmez. Ammianus'ta ise bu tarz ayrıntılar pek yoktur. Örneğin Germanler hakkında Tacitus, onların geleneklerini, cesaretini ve savaşçılığını överken, Ammianus Germanleri sadece "barbar" olarak niteler ve onlar hakkında pek detay vermez. (Tacitus, 2022: 14; Ammianus Marcellinus, 2019: 15.8.19; 21.3.3). Yazarların benzerlik gösterdikleri konulardan biri ise karamsar üsluplarıdır. İmparatorluk Çağı'nın birinci yüzyılının sonundan itibaren boğucu ve baskıcı bir politik ortam sonucunda Tacitus'un üslubundaki karamsarlık kendini belli eder. Ammianus'ta ise durum isyan bölümlerini anlatırken belirir:

"Bu eylemlerden sonra (isyanlardan bahsediyor), daha öncekinden hiç de az olmayan bir kaygı içinde olan ve geleceğe karşı karamsarlıkla dolan Iulianus, ne bir diadem taşıdı ne herhangi bir bölgede ortaya çıkmaya ve aşırı baskı yapan ciddi meselelerle ilgilenmeye cüret etti ... Bu korkunç hengâmeden dehşete düşen ve dönek askerlerin hainlik yapmasından korkan saray muhafızları, tribunuslar ve Excubitor adındaki muhafız birliklerinin komutanı, âniden gelecek ölümün korkusuyla dağılıp gözden kayboldu. (Ammianus Marcellinus, 2019: 20.4.19, 21)."

"Pannonia lejyonlarında bir ayaklanma patlak verdiğinde ... bu ayaklanma, imparatorların değişmesi ve bunun kargaşada ve bir iç savaştan kazanç sağlama olasılığı dışında hiçbir yeni nedene dayandırılmadı. Yaz kampında, Augustus'un ölümünü ve Tiberius'un tahta geçmesini duyan Iunius Blaesus komutasındaki üç lejyon, askerlerinin yas tutmak ya da sevinmek için askeri görevlerinden dinlenmelerine izin verdi. Bu, askerler arasında moral bozukluğunun, çekişmenin, her isyankâr konuşmayı dinlemenin, kısacası lüks ve aylıklık için can atıp, disiplin ve gayretten tiksindenin başlangıcıydı. (Tacitus, 1956: 1.16)."

İsyan sırasında bu karamsarlık hem Tacitus'ta hem de Ammianus'ta görülür, ancak bu karamsarlığın nedenleri hem benzerlik hem de farklılık gösterir. Benzerlik gösterdiği tarafları yaşadıkları dönemin politik ortamıdır. Tacitus'un özellikle Domitianus'un despot yönetiminde gördüğü baskıcı yönetim, onu Cumhuriyetçi fikirlere sahip bir yazar olarak onu eserlerini yazarken karamsar bir üsluba itmiştir (White, 1932: 38-46). Ammianus'ta ise o dönemin sosyal havası, üçüncü yüzyıldaki krizler ve isyanların etkisinin hâlâ sürmesi ve Hıristiyanlığın yaygınlaştığı bir dünyada geçmişe duyduğu özlem, onu karamsar bir üsluba itmiş olabilirdi. Erken İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış Tacitus'un Cumhuriyet Dönemi'ne dönme isteği olduğu gibi Ammianus da tıpkı eserinde kahramanlaştırdığı Iulianus gibi pagan geçmişe dönmek istiyor olabilirdi.

Ammianus'un bazı pasajlarda Tacitus'la aynı ifadeleri kullandığı görülür. Bunlardan biri Iulianus için kullandığı *opum contemptor*dur (zenginliği küçümseyen). Bu ifadeyi Tacitus, *Historiae*'da Helvidius Priscus için kullanmıştır

(Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.7; Tacitus, 1925: 4.5). Bir başka benzer ifadeleri Iulianus'un ölüm döşeginde yakınlarına konuştuğu bölümde görürüz: *in tabernaculo iacens circumstantes adlocutus est demissos et triste* (çadırında yatan Iulianus, mahzun ve kederli olan yakınlarındaki adamlarına konuştu). Buna benzer bir ifadeyi Tacitus, *Annales*'te Germanicus'un ölüm döşegindeki durumuyla alakalı yazmıştır: *adsistentes amicos in hunc modum adloquitur* (ayakta duran dostlarına şöyle konuştu) (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.3.15; Tacitus, 1956: 2.71). Iulianus'un isyanını anlatan bir cümle Tacitus'un anlatılarıyla belli bir paralellik gösterir: *Nocte vero coeptante in apertum erupere discidium* (gece başlar başlamaz açıkça bir ayaklanma çıkardılar). Tacitus'un *Annales*'te benzerlik gösterdiği ifade ise: *Noctem minacem et in scelus eruptura fors lenicit* (suçların yayıldığı gece bir kazayla sakinleşti). (Ammianus Marcellinus, 2019: 20.4.14; Tacitus, 1956: 1.28). Bütün bu örnekler Ammianus'un belli başlı kalıp ifadeleri Tacitus'un eserlerinden almış olabileceğini gösterebilir. Nitekim Blockley, Ammianus'un, diğer yazarların yanı sıra Tacitus'un eserlerini uygun kelime dağarcığı oluşturmak, kendisine çekici gelen kelimeleri ezberlemek veya not etmek ve onları duruma göre kullanmak veya uyarlamak için kullanmış olabileceğini düşünür. Ancak bununla birlikte Ammianus'un bunu bilinçli yapmamış olabileceği ihtimali üzerinde de durur. Çoğu durumda, kullandığı çarpıcı ifadelerin Tacitus'tan geldiğini belki kendisi dahi hatırlamıyordu (Blockley, 1973: 64-65).

Ammianus'un, Perslerin cinselliğe düşkünlüğünü ve oğlancılık geleneğinin olduğunu aktardığı kısmın, Tacitus'un *Germania*'da Germen tasvirinin tam tersi olduğunu görürüz. (Ammianus Marcellinus, 2019: 23.6.76; Tacitus, 2022: 18-20). Bunda Romalıların genel olarak ataerkil yapıdaki Germenlere, efemine Perslerden daha çok saygı duymasının etkisi de olabilir. Bununla birlikte Ammianus'un Pers anlatısından anlaşılacağı üzere Ammianus'un, Pers kültürüyle ilgili çarpıcı örnekler sunan Herodotos'u ve Thukydides'i okuduğunu gösterir:

“Herhangi bir istisna olmadan Perslerin hepsinin, ziyafet ve bayram günlerinde bile etrafı kılıçlı insanlarla kuşatılmış olduğu görülür. Bu, Thukydides'in son derece seçkin anlatımına göre ilk olarak Atinalıların bıraktığı eski bir Yunan geleneğidir. Perslerin çoğu cinsel ilişkiye düşkündür ve birçok cariyeden bile zar zor tatmin olurlar. Oğlanlarla edepsiz ilişkiye girme konusunda serbesttirler. (Ammianus Marcellinus, 2019: 22.6.775-76; Herodotos, 1973: 1.135; Thukydides, 1919: 1.6.1-3).”⁷

Tacitus'un Parthlara yönelik anlatıları ise daha çok *Annales*'te aktardığı savaflara yöneliktir. Bu bölümlerde Germanicus'un doğudaki sınırları koruma amacıyla bölgeye gittiği ve bölgede barış sağlama gayesi güttüğünü görürüz. Burada Parthların karakterine yönelik herhangi bir detay yoktur, yine de Tacitus'un Germenlere gösterdiği saygıyı Parthlara karşı ifade etmediği barizdir.

Ammianus'un Tacitus'tan farklılık gösterdiği bir diğer taraf ise dramatik etkidir. Blockley'e göre Tacitus'un anlatılarındaki dramatik etki okuyucuyu

⁷ Herodotos'a göre Persler oğlancılığı Yunanlardan öğrenmiştir.

etkileyecek kadar başarılıdır, ancak bu durum Ammianus'ta görülmez. Ammianus, asker bir tarihçi olarak görevi sırasında neler olduğunu ve yaşadığı dönemin politik ve sosyal durumunu aktarır (Blockley, 1973: 68-69). Bu konuda tek benzer tarafı komutanların yaptığı konuşmalardır. Ammianus'un eserinde Iulianus'un Gallia'da savaş öncesi yaptığı konuşma, Tacitus'un Britannia seferi sırasında Iulius Agricola'nın konuşmasıyla benzerlik gösterir:

“Dava yoldaşlarım! uzun süredir benim ve sizlerin şiddetle talep ettiği ve karışıklık çıkaracak ölçüde silahlarınızı isteyerek ısrar ettiğiniz cenk etmenin artık gerçekten vakti geldi ... İşte yoldaşlarım, bizleri eski lekeleri temizlemeye ve Roma'nın biricik azametinin şanını geri kazandırmayı vaat eden o uzun süredir çok istenen gün bugündür. Bunlar, bizim gücümüz altında ezilmiş oldukları için hiddetin ve muazzam çılgınlığın kendi talihlerinin yıkımına sürüklediği barbarlar ... Güçlerimizi toplayalım, cesur adamlarım ... Sizden istirhamım, kaçırtmak üzere olduğunuz düşmanları aşırı hevesli bir şekilde kovalayarak kazanmak üzere olduğunuz zaferin şanını mahvetmeyin ve kimse de hayatî zorunluluktan olmadıkça ölmesin. Zira hiç şüphesiz kaçacak olanları terk edeceğim ve adil ve dikkatli bir şekilde olması şartıyla düşmanlarının sırtını yaralayacak olanların ise tam yanı başında olacağım (Ammianus Marcellinus, 2019: 16.12.30-33).”

“Yoldaşlarım, Roma İmparatorluğu'nun erdemi ve himayesi altında sadakatiniz ve sıkı çalışmanızla Britannia'nın fethedilmesinin üzerinden yedi yıl geçti. Bu kadar çok seferde, bu kadar çok savaşta, düşmanla karşılaşma cesaretine sahip olan ve neredeyse doğal sınırlarımızın ötesinde sabır ve gayretle işini yapan siz askerler ve komutanlarınız, beni hiç üzmedi. Böylelikle sizler ve ben, önceki orduların ve valilerin ulaşmış oldukları sınırların ötesine geçtik ve şimdi, Britannia'nın sınırlarını sadece söylenti ve haberlerle değil, gerçek bir ordugâhla ve birliklerle tutuyoruz. Britannia hem keşfedildi, hem de fethedildi. İlerlerken bataklıklar, dağlar ve nehirler gücünüzü tükettiğinde en cesur olanlarınızın “düşman ne zaman önümüzde olacak? Ne zaman savaşacağız?” dediğini duyuyordum. İşte, saklandıkları yerlerden sürünerek geliyorlar, inancınızı ve cesaretinizi açığa çıkarma fırsatıdır. Zafere giden yolda her şey bizim tarafımızda, yenilgideyse karşımızdadır. Zira bu kadar uzun bir yol kat etmiş olmak, ormanları geride bırakmak, koyuları aşmak, güzel ve zarif bir başarıdır. Bu yüzden ola ki geri çekilirsek bugün başardıklarımızdan daha çok tehlikeli olacaktır. Bizler, onların ülke bilgisine sahip değiliz, aynı erzaklara onlar gibi kolay erişemiyoruz ama ellerimiz ve kılıçlarımız var ve bunda her şeye sahibiz. Uzun zamandır ne orduların ne de komutanların geri çekilmesinin güvenli olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle onurlu bir ölüm, utançla yaşamaktan daha iyidir; güvenlik ve haysiyet, aynı yerde bulunur. Dünyanın ve doğanın sınırında ölmek ise utanç verici değildir (Tacitus, 2022: 33).”

Bu iki pasajda iki komutanın askerlere seslenişini okuruz. Tacitus da Ammianus da bu tür sahneleri ve diyalogları sıklıkla yazmıştır. Bu sebeple Ammianus'un Tacitus'tan etkilendiği bir diğer konu da budur diyebiliriz. İki yazar da Iulianus, Germanicus, Iulius Agricola gibi özellikle övüp kahramanlaştırdıkları komutanlara bu tarz etkileyici konuşmalar yazmıştır.

Ammianus'un Tacitus etkisi yarattıkları karakterlerde de benzerlik gösterir. Tıpkı Tacitus gibi Ammianus da anlatısında rollerini oynamadan önce bir vesileyle karakterlerini kısaca tanıtmayı sever. Özellikle Ammianus'un Iulianus'u ele alış biçimi, Tacitus'un Germanicus'u ele alış biçimiyle oldukça benzerlik gösterir. Tacitus'un Tiberius'a karşı Germanicus'u gerçek varis olarak tasvirine karşı, pagan bir yazar olarak Ammianus'un da Iulianus'u kahraman olarak lanse ettiğini görürüz:

“Iulianus hiç şüphesiz, parlak icraatları ve daimi haşmetiyle mümtaz olan, kahramanların ruhlarıyla eşdeğer tutulabilecek bir adamdı. Zira filozofların da belirttiklerine göre dört temel erdem vardır: Ölçülülük, feraset, adalet ve cesaret. Ayrıca bunlara ek olarak, askeri sanatta irfan, otorite, talih ve cömertlik. İşte Iulianus, etkili olan gayretiyle bütün bunların hepsine teker teker sahipti (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.1).”

Ammianus burada Iulianus'a ideal bir hükümdar portresi çizer. Ayrıca Antik Yunan filozoflarına da atıfta bulunarak klasiklere olan göndermelerini bir kez daha gösterir. Buradaki erdemler yukarıda bahsedilen klasik dünyanın pagan erdemlerinde yine birer örnektir. Bu sayılan dört erdemi Cicero'nun *De Officiis*'inde de bahsedildiğini görebiliriz (Cicero, *De Officiis*, 1.5.15). Ammianus burada bu filozofların isimlerini vermez, ancak verilen sıfatlar bilhassa Stoacı filozofların ön plana çıkardıkları sıfatlardır. Cicero her ne kadar eklektik; yani hem Stoa hem de Akademia felsefesinden etkileri olan bir felsefi görüşü olsa da onun da etkisi bu pasajda görülebilir. Bununla birlikte Tacitus, tıpkı Ammianus'un Iulianus'a çizdiği kahraman portresi gibi, Germanicus'u ve Iulius Agricola'yı kahramanlaştırır:

“Drusus'un anısına Roma halkı tarafından saygı duyuldu ve onlar, eğer imparatorluğu ele geçirseydi, özgürlüğü geri getireceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Germanicus'a aynı ilimle ve aynı umutla baktılar. Gerçekten de Tiberius'un konuşmalarındaki ve yüz hatlarındaki gururlu ve gizemli çekingenlikle güçlü bir tezat oluşturan, ılımlılığa ve harika bir nezakete sahip genç bir adamdı (Tacitus, 1956, 1.33).”

“Agricola, nadir rastlanan bir ölçülülükle, itaatkâr bir askere dönüştürmektense onlardaki iyiliği görmeyi tercih etti ... Yüz ifadesinde hiçbir sertlik yoktu, zarıflığı hep baki kaldı. Onun iyi bir adam olduğuna kolayca inanır, yüce biri olduğunu kabul edersin. Kendisi her ne kadar hayat süresinin ortasında aramızdan ayrılmış

olsa da yüce şanı sonsuzluğa ulaştı. Gerçekten de erdemindeki tüm iyi şeylere ulaşmıştı (Tacitus, 2022: 7, 44).”

Tacitus’un Germanicus hakkındaki bu sözleri, onu Tiberius’a karşı ideal bir hükümdar portresini oluşturur. Ammianus’un da Iulianus’a çizdiği kahraman portresini Tacitus’un bu sözlerinden etkilenerek yazdığı düşünülebilir. Kennedy, genel olarak doğrudan karakterizasyon kullanmayı tercih eden Ammianus’un karakter analizi modelinin Tacitus olduğunu öne sürer. Özellikle Iulianus ve Germanicus’un ölüm döşeği sahnelerini karşılaştırır, yalnızca iki adamın etraflarında duranlara hitap eden tasvirlerindeki dil benzerliğine değil, aynı zamanda Iulianus’un ölüm konuşmasında gizlice bir pusuyla veya uzun bir hastalığın sonucunda ölmediği için sevincini dile getirdiğine dikkat çeker. Her iki ölüm biçiminde de Germanicus’un makus kaderini hatırlatır (Kennedy, 2015: 32-40).

Ammianus ve Tacitus’un ölüm döşeği sahnelerinde benzerlik gösteren sadece Iulianus ve Germanicus değildir. Iulianus ve Thræsea Paetus’un ölüm sahnelerinin benzerliği de dikkat çeker. Thræsea’nın ölüm sahnesinde yine yakınındaki dostlarında bir matem havası hâkimdir ve felsefi göndermeler vardır:

“Sonra akşam yaklaşırken, konsülün *quaestor*'u, bahçesinde vakit geçirmekte olan Thræsea'ya gönderildi. Kinik filozof Demetrius'a özel ilgi göstermişti. Etrafında seçkin erkek ve kadınlardan oluşan kalabalık bir toplantı yapmıştı. Yüzünün ciddi ifadesinden ve seslerini yükselttiklerinde duydukları sözlerden anlaşılabilceği gibi, onunla birlikte, ruhun doğası ve ruhun bedenden ayrılması hakkında konuşmalar yapıyordu. Yakın arkadaşlar, ona geldi ve Senato'nun ne karar verdiğini ayrıntılı olarak anlattı. Orada bulunan herkes ağlayıp acı bir şekilde şikâyet ettiğinde, Thræsea onları yola çıkmaları için acele etmeye ve kendi tehlikelerini ölüme mahkûm bir adamın kaderine karıştırmamaya çağırıldı (Tacitus, 1956: 16.34).”

Bununla birlikte Ammianus'un anlatısının çok azı tarihsel değere sahiptir ve bu tür olayların, savaşın son saatleri de dâhil olmak üzere geleneksel tasvirlerine dayanır. Buna göre Ammianus, aktardıklarında Tacitus’la birlikte Sokrates’ten de pekâlâ etkilenmiş olabilir, ancak öte yandan son sözleri klişe ve sıradandır. Ammianus, Iulianus’un ölüm sahnesinde, ölümden önce bilincini kaybedene kadar duyularının kontrolünü kaybetmeyen Iulianus portresiyle büyük olasılıkla Sokrates’i taklit etmeye çalışmıştır. Bu sebeple Ammianus’un eserinde Platon etkileri de görülebilir. Daha önce belirttiğimiz bir alıntıda (s. 7) Platon’dan “ulu” diye bahsettiğini görmüştük. Bunun dışında Iulianus’un iffetiyle alakalı yazdıklarında Platon’dan da bahsettiği şu bölüm dikkat çekicidir:

“İlk olarak, masum olan iffetiyle öylesine parlak bir insandı ki karısını kaybettikten sonra bir kez bile olsun başka bir kişiyle cinsel ilişkiye girmediği iyi bilinir. Tragedya yazarı Sophokles’in, yaşı ilerlemişken kendisine hâlâ kadınlarla birlikte olup olmadığı sorulduğunda bunu reddettiğini, ayrıca kendisinin tıpkı öfkeli ve zalim bir efendi olan bu

ihtirastan kaçındığı için mutlu olduğunu eklediğini okuduğumuz Platon'daki bir bölüm hep aklındaydı. (Ammianus Marcellinus, 2019: 25.4.2; Platon, 2019: 1.329B-C; Seneca, 2018: 14.47).”

Bu pasajda Iulianus'un iffetini överken verdiği örneklerde Platon'un *Devlet'*inde Sophokles'e aşk hakkında sorulan soruya “yaşlandığım için bittiğine o kadar mutluyum ki” cevabını verdiği bölüme atfen bunu yazmıştır. Bu sebeple Ammianus'un Platon metinlerine hayli aşına olduğunu söylemek mümkündür.

Tacitus genel olarak Ammianus'un en çok etkilendiği Romalı yazar olabilir, ancak tek yazar değildir. Ammianus'un benzerlik gösterdiği bir başka klasik yazar Suetonius'tur. Ancak tıpkı Tacitus gibi Suetonius'a da eserine atıfta bulunmaz. Ammianus'un hem Tacitus'a hem de Suetonius'a atıfta bulunmama sebebini tam olarak bilmek mümkün olmasa da işlediği konularda buna gerek duymamış olabilir. Aslında Ammianus, Suetonius'un oluşturduğu biyografi geleneğinden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmış ve bu biçimde yazarları da eleştirmiştir:

“Bunların (senatorları kastediyor) bazıları zehirle ilgilendikleri için ilimden nefret ederler, sınırsız boş zamanlarında Iuvenalis ve Marius Maximus'u büyük bir şevk ve dikkatle okurlar fakat bunlardan başka ellerine hiçbir kitap almazlar; bunun sebebini yargılamak bize düşmez (Ammianus Marcellinus, 2019: 28.4.14).”

Pasajda Ammianus Marcellinus'un bahsettiği Marius Maximus, Suetonius'un taklit ederek *De Vita Caesarum*'u kaldığı yerden devam ettiren bir yazardır. Buna karşın yazdığı zaman dilimine bakarak Marcellinus'un da Suetonius'un eserini devam ettirdiği söylenebilir. Ammianus ayrıca, bir imparatorun erdemlerini ve kusurlarını ayrı listelerde verme dengesinde Suetonius'u takip ediyor gibi görünür. Suetonius, Nero'yla ilgili anlatımı, Ammianus'un Constantius'u tasvir edişiyle benzerlik gösterir:

“Bazıları eleştirinin istemeyen bazıları da en ufak bir övgüyü bile hak etmeyen bu eylemlerini, onun utanç verici ve suç teşkil eden eylemlerinden ayırmak için bir araya getirdim (Suetonius, 2017: *Nero*, 19.”

“Öyleyse, iyi özellikleri ve kusurları arasında doğru bir ayırım yaparak ilk olarak Constantius'un önemli noktalarını açıklamak uygun olacaktır (Ammianus Marcellinus, 2019: 21.16.1).”

Yine de Ammianus ve Suetonius'un eserlerini yazım tarzı oldukça farklılık gösterir. Suetonius'un başlıklar hâlinde aktardığı biyografik tarzını, Ammianus'un eserinde göremeyiz. Ammianus eserinde yazdığı karakterleri tasvir ederken ve yaptıklarını anlatırken, Tacitus gibi bir olay örgüsü içinde tasvir eder. Ancak Ammianus'un, tıpkı Tacitus'un eserlerine olduğu gibi Suetonius'un da eserini okuyup etkilendiğini söyleyebiliriz. Tacitus ve Suetonius'un isimlerinin eserinde bir kez dahi olsa geçmemesi bu duruma gölge düşürse de yukarıda verilenler gibi örnekler, bize bu yazarların eserlerine aşına olduğu düşüncesini verir.

Sonuç

Ammianus Marcellinus, dördüncü yüzyılda yaşamış en nevi şahsına münhasır yazarlardan biridir. Eserinde hem klasik çağın pagan tanrılarına pek çok atıfta bulunur hem de Antik Yunan ve erken dönem Romalı yazarların, şairlerin ve filozofların yazdıklarından etkilendiği görülür. Hıristiyanlığın yayılmasıyla Hagiografiler gibi dini metinlerin oluşmaya ve yayılmaya başladığı bir dönemde Ammianus, Tacitus ve Suetonius gibi eski tarz bir tarih eseri yazar. Bu sebeple pek çok modern yorum Ammianus'u klasik Roma tarihçiliğinin son temsilcisi olarak görür.

Ammianus'un, genel olarak Tacitus'un eserinin devamını yazdığı görüşü hakimdir; hatta "Tacitus'un varisi" olarak bile görülür. Ancak Ammianus'un Tacitus'a herhangi bir atıfta bulunmaması, bu durumun kesinliğine gölge düşürür. Ammianus'u Tacitus'un çalışmalarını bilinçli olarak sürdürmek için yola çıkan biri olarak değil de çağının bir parçası olarak görürsek, bu görüşü reddedebiliriz. Edebi ödünclemelerin kanıtı kendi içinde bir bağımlılığı göstermek için kullanılamaz. Tacitus'un eserinin Nerva saltanatıyla bitmesi ve Ammianus'un buradan başlaması konusu, ortak bir edebi ve tarihsel dönüm noktası olduğu için bir tesadüften öte de olmayabilir. Elbette bu yorumu yaparken Ammianus'un eserinin ilk kitaplarının kayıp olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Nihayetinde Ammianus, Tacitus'u sadece Roma'nın Erken İmparatorluk Dönemi'nde neler olduğunu aktaran bir yazar olarak okumuş ve diğer yazarlardan ayrı bir yere koymamış olabilirdi. Nitekim Ammianus'un Tacitus'un eserlerini okuyup okumadığı bile net değildir. Ammianus'un Tacitus'u okuyup onun *Historiae* eserinin devamını yazdığı fikri, eserin üslubundan ve işlediği konulardan çıkarılmış doğruluğu kesin olmayan modern bir görüştür.

Ammianus'un eserindeki klasik etkileri pagan inancına ve Iulianus'la olan ilişkisiyle bağdaştırmak mümkündür. Iulianus'un Gallia seferinden bu yana yakınında olan Ammianus her zaman ona yakın kişilerden biri olmuştur. Eserini de onun politik ve dini görüşlerinden etkilenip yazmış olabilir. Bu sebeple Mars, Helios, Fortuna gibi pagan tanrılarına sık sık atıfta bulunmuş ve klasik yazarların eserlerinden alıntılar yapmıştır. Eserindeki bu tutumu, tıpkı Tacitus'un Cumhuriyet Dönemi'ne duyduğu özlem gibi, pagan geçmişe özlem olarak nitelendirilebilir. Ancak her dönemi kendi dinamikleriyle değerlendirmek gerekir. Geç Antik Çağ tarih yazımında pek çok yazar, klasik yazarlardan alıntılar yapmıştır, ancak Ammianus bu durumun en belirgin örneğidir. Ammianus tüm bu Antik Yunan ve Romalı yazarlardan etkilenecek eserini yazmış olabilir, ancak kendi döneminde yaşanmış olaylar, eserini yazmasındaki birincil nedendir. Eserindeki klasik etkiler ise sadece onun yazım üslubuyla ilgilidir.

Kaynaklar

- Auerbach, Erich. (2003). *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Princeton University Press.
- Barnes, Timothy D. (1998). *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*, (Cornell Studies in Classical Philology). Cornell University Press.
- Blockley, Roger C. (1996). "Ammianus Marcellinus and His Classical Background: Changing Perspectives", Vol. 2, No. 4, *IJTC*.
- _____. (1973). "Tacitean Influence upon Ammianus Marcellinus" *Latomus*, T. 32, fasc.1.
- Cornelius Tacitus. (1956). *The Annals of Imperial Rome*, çev. Michael Grant, Penguin Books, Londra.
- _____. (2022). *Germania, Britannia, Hatipler Üzerine Diyaloglar*, çev. Bağış Alper Kovan, Kronik Kitap, İstanbul.
- _____. (1925). *Historiae*, çev. Clifford H. Moore, Harvard University Press (Loeb).
- Fornara, Charles W. (1992). "Studies in Ammianus Marcellinus: I: The Letter of Libanius and Ammianus' Connection with Antioch", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 41, H. 3.
- Frakes, R. M. (1995). "Cross-References to the Lost Books of Ammianus Marcellinus", *Phoenix*, vol. 49, no. 3.
- Gaius Sallustius Crispus. (2022). *Catilina Kalkışması, Iugurtha Savaşı, Tarih*, çev. Güngör Varınlıoğlu, Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Gaius Suetonius Tranquillus. (2017). *On İki Caesar'ın Yaşam Öyküsü*, çev. Güngör Varınlıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Herodotos. (1973) *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Homeros. (2008). *Odysseia*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul.
- Jackson Kennedy, Mary. (2015). *The Literary Work of Ammianus*, Leopold Classic Library.
- Libanius. (1992). *Autobiography and Selected Letters*, çev. A. F. Norman, Harvard University Press (Loeb).
- Lucius Annaeus Seneca. (2018): *Tragedies, Volume II*, çev. John G. Fitch, Harvard University Press (Loeb).
- Marcellinus, Ammianus. (2019). *Res Gestae A Fine Corneli Taciti*, çev. Samet Özgüler, Historia Yayınevi, İstanbul.
- Marcus Tullius Cicero. (2010). *Philippics 1-6*, çev. D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press (Loeb)

- Matthews, J. F. (1994). "The Origin of Ammianus" *The Classical Quarterly*, vol. 44, no. 1.
- Momigliano, Arnaldo. (1977). *Essays in Ancient and Modern Historiography*, Wesleyan University Press.
- _____. (1974). "The Lonely Historian Ammianus Marcellinus", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, Vol. 4, No. 4.
- Platon. (2019). *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu; M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.
- _____. (2020). *Gorgias*, çev. Benjamin Jowett, Kardon Kitaplar, İstanbul.
- Priscianus. (1855). *Instsitutionum Grammaticum*, ed. Martin Hertz, Leipzig.
- Quintilianus. (2002). *Institutio Oratoria*, çev. Donald A. Russell, Harvard University Press (Loeb).
- Reynolds, L. D. & Wilson, N. G. (1991). *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Clarendon Press, Oxford.
- Thompson, E. A. (1947). *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge University Press.
- Thukiydides. (1919). *History of the Peloponnesian War, Volume I*, çev. C. F. Smith, Harvard University Press (Loeb).
- Treadgold, Warren T. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press.
- Wagner, O. A.; C. G. A. Erfurdt. (1808). *Rerum Gestarum Libri Ammiani Marcellini quae Supersunt*, 3 vols. Leipzig/Londra.
- White, H. W. (1932). "Tacitus Reconsidered", *Greece & Rome*, C. I, No: 4.
- Vendramini, Dario N. Sánchez. (2018). "The Audience of Ammianus Marcellinus and the Circulation of Books in the Late Roman World", *Journal of Ancient History*, vol. 6, no. 2., De Gruyter.
- Vergilius. (1999). *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1–6*, çev. H. Rushton Fairclough, Harvard University Press (Loeb).
- von Albrecht, Michael. (1997). *A History of Roman Literature: From Livius Andronicus to Boethius*, Brill, Leiden.

Göç ve Tarihyazımı: Osmanlı Göç Literatüründe Göçmenlerin Değişen Konumu

Fatma TORUN BİLGİÇ*

orcid/0000-0002-2599-270X

Öz: On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunu nicelik ve nitelik olarak etkileyen en önemli olgu göç oldu. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel hale dönüşen bu göçler imparatorluğun idari, askeri, siyasi ve iktisadi olarak dönüşümler yaşadığı ve merkezileşme alanında önemli düzenlemelerin gerçekleştiği dönemle eş zamanlı gerçekleşti. Bu durum göçmenlere yönelik düzenlemeleri merkezileştirici politikaların bir parçası yaptı. İmparatorluk merkezi 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonunu kurarak göç ve göçmen meselesini önceki yüzyılların aksine merkezi düzeyde ele almaya başladı. Öte yandan nüfusun kontrol edilmesi ve okunaklı kılınması çerçevesinde şekillenen dönemin nüfus siyaseti, coğrafi hareketliliği sınırlayan düzenlemeleri önelemekteydi. Bu bağlamda göçebe ve yarı-göçebe grupların yanı sıra imparatorluk sınırları içinde önemli bir hareketli nüfus olan göçmenler, imparatorluk merkezinin askeri, siyasi, güvenlik ve ekonomik kaygılarıyla şekillenen iskân politikası çerçevesinde imparatorluk topraklarına yerleştirildi. İmparatorluğun hareketli gruplarının yerleşimine ilişkin tarih yazımında, yerleşim politikalarının uygulamasında imparatorluk merkezi başat aktör olarak değerlendirilmektedir. Ancak son dönemde on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun hareketli nüfusunun önemli bileşenlerinden olan göçebe ve göçmen grupların yerleşimini konu alan çalışmalarda, literatürde yaygın olarak kabul gören imparatorluk merkezini temel belirleyici aktör olarak ele alan iskân anlatısı sorunsallaştırılmaktadır. Bu çalışmada imparatorluğun uyguladığı göçmen yerleşim politikasında göçmenlerin failliğine odaklanan çalışmaların bir değerlendirilmesi sunularak on dokuzuncu yüzyıldaki göç yönetiminin farklı aktörler üzerinden değerlendiren bu çalışmaların Osmanlı göç yönetimini anlamlandırmamızda yeni olanaklar sunduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Göç İdaresi, Göçmen, Göçer, İskân

* Ar. Gör., Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD, fatma.torun@hbv.edu.tr

Migration and Historiography: Changing Position of Immigrants in the Ottoman Migration Literature

Abstract: In the 19th century, the most important phenomenon affecting the population of the Ottoman Empire, both quantitatively and qualitatively, was migration. Massive migration since the second half of the century, took place simultaneously with the period when the empire underwent administrative, military, political and economic transformations and important arrangements were made in the field of centralization. This made the arrangements for immigrants a part of centralizing policies. By establishing the Immigrant Commission (Muhacirin Komisyonu) in 1860, the imperial center started to deal with migration and immigrant issues at a central level, unlike previous centuries. On the other hand, the population policy of the period, which was shaped within the framework of controlling the population and making it legible, prioritized the regulations that limited geographical mobility. In this context, immigrants, an important mobile population within the borders of the empire, as well as nomadic and semi-nomadic groups, were settled in the imperial lands within the framework of the settlement policy shaped by the military, political, security and economic concerns of the imperial center. In the historiography of the settlement of the mobile groups in the empire, the imperial center is considered as the leading actor in the implementation of settlement policies. However, in recent studies on the settlement of nomadic and immigrant groups, which were important components of the active population of the Ottoman Empire in the 19th century, the narrative of settlement which considers empire center as the main determining actor and that is widely accepted by the literature has been problematized, In this study, an evaluation of the studies focusing on the agency of immigrants in the immigrant settlement policy implemented by the empire is presented and it is stated that these studies, which evaluate the migration management in the 19th century through different actors, offer new opportunities for us to make sense of the Ottoman migration management.

Keywords: Historiography, Migration Administration, Immigrants, Nomads, Settlement Policy

Extended Summary

The 19th century was a century of dramatic population growth in the Ottoman Empire compared to previous centuries. Although the improvement of conditions such as health, hygiene, transportation and security were effective in population growth, the main cause was the mass migrations experienced in this period. Since the second half of the 19th century, the imperial lands became the destination for mass migrations that started with the Crimean War (1853-1856) and occurred after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 and the Balkan Wars of 1912-1913. This century of migration was also the century when the empire underwent administrative, military, political and economic transformations and the center of the empire began to implement centralizing regulations. The centralizing regulations put in place by the imperial center also affected the population policy of the empire. The evaluation of the population as an important

resource for taxation, agricultural economy and the military paved the way for the implementation of regulations regarding population control and restriction of geographical mobility. The simultaneous occurrence of mass migrations with these regulations regarding the population policy of the empire made the policies towards immigrants a part of the population policy and centralizing policies implemented by the empire. The issue of migration and immigrants, which was previously handled at the local level, started to be handled at the central level with the establishment of the Immigrant Commission on January 5, 1860. This first step in the institutional field was also an important indicator of the empire's policy change regarding migration and immigration. The commission was responsible for many issues such as finding suitable land for settlement, transporting the immigrants to the areas to be settled, housing, providing seeds and animal support for agriculture and livestock to the immigrants. Immigrants, one of the active groups that occupied the imperial center intensely until the 19th century and the beginning of the twentieth century, were settled in the imperial lands within the framework of the settlement policy shaped by the military, political, security and economic concerns of the imperial center.

The historiography of the Ottoman Empire regarding the resettlement of mobile groups considers the imperial center as the sole actor in the implementation of this settlement policy. The understanding of the Tanzimat Period in the literature is effective in the development of such a historiography. With the Tanzimat Period characterized by the centralization process, the center of the empire is considered as a conscious actor which dominated the society and follows planned policies. However, in recent studies on the settlement of nomadic and immigrant groups, which were important components of the active population of the Ottoman Empire in the 19th century, the narrative of settlement, which is widely accepted in the literature, which considers the imperial center as the main determining actor, has been problematized. Immigrants negotiated settlement areas with the center by sending petition to the center and using various personal ties against the decisions taken by the center, effectively using the privileges offered by the regulations such as the Immigrant Code of 1857 and the Land Code of 1858, their relations with other groups in the region where they were settled, and the political and diplomatic relations between the empires. The effective use of the facilities allowed the immigrants to be included in the migration management and resettlement policy shaped by the imperial center. In this context, it is stated that the imperial center was not the only actor in the settlement policies developed in the 19th century, on the contrary, the subjects exposed to the resettlement policy played an active role in the shaping of migration management and settlement policies as much as the policy makers. In this article, an evaluation of the studies focusing on the agency of immigrants in the immigration settlement policy implemented by the empire is presented and it is stated that these studies, which evaluate the migration management in the 19th century through an analysis of different actors, offer new opportunities to make sense of the Ottoman migration management.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıldaki nüfus artışında sağlık, hijyen, ulaşım, güvenlik gibi koşullarının iyileştirilmesi etkili olsa da bu artışta en büyük pay bu dönemde yaşanan kitlesel göçlere aitti. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı (1853-1856) ile başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında da devam eden kitlesel göçlere sahne oldu. İmparatorluk topraklarına kitlesel göçlerin yaşandığı bu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun da idari, askeri, siyasi ve iktisadi olarak dönüşümler yaşadığı bir yüzyıldı. İmparatorluk merkezinin merkezileştirici düzenlemeleri uygulamaya başlaması imparatorluğun nüfus siyasetini de etkiledi. Nüfusun vergilendirme, tarımsal ekonomi ve askeriye için bir kaynak olarak değerlendirilmesi, nüfusun kontrolünü ve coğrafi hareketliliğinin kısıtlanmasına ilişkin düzenlemelerin uygulanmasına zemin hazırladı. Kitlesel göçlerin imparatorluğun nüfus siyasetine ilişkin uygulamaya konulan bu düzenlemelerle eş zamanlı gerçekleşmesi göçmenlere yönelik politikaları imparatorluğun uygulamakta olduğu nüfus siyasetinin ve merkezileştirici politikaların bir parçası yaptı. Bu bağlamda 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu kuruldu. Kurumsal anlamdaki bu ilk adım imparatorluğun göç ve göçmen meselesine ilişkin politika değişikliğinin önemli bir göstergesiydi. Göçmen meselesinin merkezi olarak ele alınması, göçmenleri de imparatorluğun diğer hareketli nüfusu gibi imparatorluğun merkezileşme politikalarının odağına yerleştirdi. Nüfusun iktisadi ve askeri gücün temel ögesi olarak değerlendirildiği bu dönemde nüfusun imparatorluk merkezi tarafından kontrol edilmesi ve okunaklı kılınması temel amaçlardandı. Tanzimat dönemi ile hareketli nüfusa karşı daha katı önlemler alan imparatorluk merkezi, bu bağlamda imparatorluğun kuruluş yıllarından itibaren hareketliliği desteklenen göçebe ve yarı göçebe grupları yerleşikleştirme yönünde önemli adımlar attı. Öte yandan mevsimlik işçiler, bekar erkekler gibi hareketli nüfus da iç pasaport uygulamalarıyla denetim altında tutuldu. İmparatorluğun tarımsal üretimi artırma ve güvenlik kaygılarıyla şekillenen nüfus siyaseti, 19. yüzyılın ikinci yarısında kitlesel göçlerle Osmanlı topraklarına gelen göçmenlere yönelik olarak da varlığını sürdürdü. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenler siyasi, iktisadi, güvenlik ve askeri kaygılarla şekillenen iskân politikası çerçevesinde imparatorluk topraklarında yerleştirildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hareketli grupları yeniden yerleştirmeye ilişkin tarihyazımı imparatorluk merkezini bu yerleşim politikasının uygulanmasında başat aktör olarak ele almaktadır. Böyle bir tarih yazımının gelişmesinde Tanzimat döneminin literatürdeki kavranışı etkili olmaktadır. Merkezileşme süreciyle karakterize edilen Tanzimat dönemi ile birlikte imparatorluk merkezi topluma egemen olan ve planlı politikalar izleyen bilinçli bir eyleyen olarak değerlendirilir. Ancak son dönemde hem göçebe gruplar hem de göçmen yerleşimine ilişkin

yapılan çalışmalarda, literatürde yaygın olarak kabul gören ve imparatorluk merkezini başat aktör olarak değerlendiren iskân anlatısı sorunsallaştırılmaktadır. Bu çalışmalarda on dokuzuncu yüzyılda geliştirilen yerleşim politikalarında imparatorluk merkezinin tek aktör olmadığı aksine iskân politikasına maruz kalan öznelerin de en az politika yapıcılar kadar bu politika ve göç yönetimi sürecinin şekillenmesinde aktif rol oynadığı vurgulanmaktadır. Bu çalışmada öncelikle imparatorluğun uyguladığı göçmen yerleşim politikasında göçmenlerin failliğine odaklanan çalışmaların bir değerlendirmesi sunulmuş, ardından imparatorluk merkezi ve göçmenlerin göç yönetimi ve yerleşim politikasında müşterek failliğine dikkat çekilmiştir.

On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlısında Nüfus, Göç ve Coğrafi Hareketliliğin Kontrolü

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve genişleme dönemlerinde nüfusun hareketliliği imparatorluk merkezi tarafından desteklenen bir durumdu. İmparatorluk merkezi gaza düşüncesinin gereği olarak boş toprakları şenlendirmek, sınır bölgelerinde güvenlik ve düzeni tesis etmek ve en nihayetinde Hristiyan topraklarına doğru genişleme amacıyla gerçekleşecek coğrafi hareketliliği bizzat desteklemekteydi. Bu dönemde göçebeler gibi hareketli nüfuslar desteklenerek bu bölgelerin kolonizasyonu sağlanmaya çalışılıyordu (Barkan, 1952). İmparatorluğun erken dönemlerinde göçebeler gibi hareketli nüfusların yaşam biçimi imparatorluk merkezi tarafından negatif bir form olarak algılanmamaktaydı çünkü imparatorluğun göçebeler ve bağlantısız erkekler gibi hareketli nüfuslara dayanması köylü ekonomisinin aksatılmamasına ve çok sayıda askerin seferber edilmesine imkan sağlıyordu. Ayrıca göçebelerin taşımacılığın temel araçları üzerindeki tekelleri, bu hareketli nüfusu sivil ve askeri taşımacılığın ayrılmaz bir parçası yaptı (Kasaba, 2012: 42-43). Ancak hareketli nüfuslara dair imparatorluğun pozitif algısı sonraki yüzyıllarda değişmeye başladı. On dokuzuncu yüzyılda merkezi idarenin kurulmasıyla hareketli nüfusların yerleşikleştirilmesi gerektiği düşüncesi hakim oldu. Yerleşikleştirme çabasındaki temel amaç zorunlu askerlik, vergilendirme gibi işlevlerin uygun bir şekilde yapılabilmesi için nüfusun merkez tarafından düzenlenip okunaklı hale getirilmesi gerektiğiydi. Scott'a göre modern öncesi dönemlerde imparatorluklar kısmen kördü; tebaası, servetleri, toprakları ve mahsulleri, yerleri, kimlikleri hakkında çok az şey biliyor ve bu bilgisini de nüfus sayımlarından ziyade yerel eşraftan sağlıyordu. Bu durum merkezi idarelerin hakim olduğu dönemde geçerliliğini yitirdi, nüfusun bilgisine sahip olmak için imparatorluklar arazisini ve tebaasını ayrıntılı bir şekilde haritalandırmaya başladı (Scott, 2008:14-15). Osmanlı İmparatorluğu da on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren nüfus sayımları¹, tapu ve kadastro

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleşmiştir. Bu nüfus sayımını 1844, 1866, 1885 ve 1907 nüfus sayımları takip etti. İlk iki sayımın temel amacı vergilendirme ve askere alınacak kişilerin belirlenmesiydi; bundan dolayı toplumun bir kısmını (başta kadınlar olmak üzere

işlemleriyle imparatorluk nüfusu ve sınırlarına dair bilgi elde etmeye başladı. İhtisap Nezareti, Muhtarlık Teşkilatı, Ceride Nezareti, Defter Nazırlığının oluşturulması ile nüfusa dair bilgi elde etmek için ilk kurumsallaşma adımları atıldı. Bu dönem aynı zamanda hareketli gruplara dair önlemlerin alınmaya başlandığı dönemdi. Osmanlı İmparatorluğu özellikle III. Selim döneminden itibaren hareketli grupları kontrol etmek için bir dizi uygulamayı hayata geçirmeye başladı. Seyyahlar ve iç göçmenler gibi hareketli gruplar kentlerin düzenini bozucu unsurlar olarak değerlendirildi ve bu grupların dolaşımı belli izinlere tabi tutuldu (Başaran, 2006). Hareketin kontrolüne ilişkin hazırlanan düzenlemelerin etkinliği ve kapsamı Tanzimat döneminden itibaren daha da artırıldı. İmparatorluk içinde iç seyahati düzenleyen Men-i Mürur Nizamnamesi ile yurt dışı seyahatini düzenleyen Pasaport Odası Nizamnamesi II. Abdülhamid döneminde yeniden düzenlendi ve bu dönemde yürürlüğe giren Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile nüfus tezkeresine dair kurallar daha da katılaştı. Tehlike unsuru olacak gruplar çeşitlendi; göçmenler, serseriler, bekarlar, anarşistler ve mevsimlik işçiler de dahil olmak üzere pek çok unsur imparatorluk merkezi tarafından tehlikeli unsurlar olarak değerlendirildi ve hareket kısıtlamalarına maruz bırakıldı (Herzog, 2011; Yılmaz, 2014).²

On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başına kadar imparatorluk merkezini yoğun şekilde meşgul eden en önemli iki hareketli grup konar-göçer ve göçmen grupları oldu.³ İmparatorluk genişleme döneminden sonra özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren konar-göçer toplulukları yerleşikleştirmeye ve bu grupları toprağa bağlayarak ekili arazi miktarını artırmaya çalıştı. Osmanlı yetkilileri önceki yüzyılların aksine bu dönemde göçebeliliği ortadan kaldırılması gereken bir yapı olarak gördü. Göçebe toplulukların hareketlilik hali imparatorluğun nüfusu kontrol etme, vergilendirme ve askere alma politikalarının işlemesini engelliyor ve merkezi bir idarenin kurulmasını imkansız kılıyordu. Bundan dolayı bu grupların yerleşik hayata

---

toplumun nüfusunun belirli kesimlerini) dışarıda bırakmıştır. Dolayısıyla bu sayımlar Osmanlı nüfusuna dair yeterli bilgiyi sunmakta yetersiz kalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern devletin nüfus sayım pratiğine benzer ilk nüfus sayımı 1866 yılında gerçekleşti. Bu sayımda kullanılan metot ve pratiklerin modern devletin nüfusun bilgisine ulaşma yöntemleriyle benzerlikler taşıması Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun bilgisine yönelik kavrayışta bir değişikliği göstermesi bakımından önemlidir. 1885 ve 1907 sayımları ise Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusa dair kavrayış değişikliğinin en açık şekilde gözlemlenebileceği sayımlar olmuştur. Bu sayımlarda önceki sayımların aksine temel sayım birimi olarak "hane" değil "birey" esas alınmış ve bireyin yaşı, medeni hali, etnik kökeni, dini ve doğum yeri gibi bilgiler yer almıştır (Karpas, 1985: 9-10; Behar, 1996: XIX).

² Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun hareketlilik ve göç kontrolünü küresel bir bağlamda ele alan Gutman, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinden farklı olarak Jön Türk döneminde göç ve hareketliliğe ilişkin liberal politikaların uygulandığını belirtmekte. Ancak bu uygulamaların kendi içerisinde çelişkiler barındırdığını belirten yazar, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte hareketliliğin kontrolüne dair uygulamaların Abdülhamid dönemiyle benzerliğinin yanı sıra o dönemin liberal İngiltere ve Fransa'nın savaş dönemi politikalarıyla benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (Gutman, 2016: 347-348).

³ Yüzyılın sonunda bu iki hareketli gruba dair düzenlemeleri tek bir çatı altında toplamaya yönelik kurumsallaşmaya gidildi. 1913 yılında İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyyeti ve 1916 yılından sonra ise Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyet-i Umûmiyyesi adını alan bu yapı, Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin idaresi ile göçebe ve yarı göçebe grupların hareketliliğine dair düzenlenmelerde yetkili kılındı (Dündar, 2001: 60-61).

geçirilmesi için politikalar üretilmeye başlandı. Yetkililer göçebe ve yarı-göçebe toplulukların pastoral yaşam biçimini yerleşik tarım toplumunun karşıtı olarak konumlandırdı ve bu karşıtı iki yaşam formunda göçebe toplulukların pastoral yaşam biçimi insan toplumunun evriminin alt basamağını temsil ederken yerleşik tarım toplumu ilerici ve modern toplumu temsil etmekteydi. İmparatorluğun merkezi yönetimi kendisini modern ve ilerici bir dairenin merkezinde konumlandırdı, dairenin çevresinde bulunan toplulukları ise “vahşi”, “geri” ve “barbar” olarak tanımladı. Osmanlı yetkilileri medenileştirme söylemine kimi zaman imparatorluktan uzak bölgelerde yaşayan topluluklar için, kimi zaman hareketli göçebe ve yarı-göçebe topluluklar için ve kimi zaman da Çingene ve Arap gibi farklı etnik ve dini grupları merkezi idarenin kontrolüne almak ve merkezin politikalarını bu gruplar üzerinde işler hale getirmek için sıkça başvurdu (Deringil, 2003; Makdisi, 2002; Çelik, 2013). Özellikle Tanzimat bürokrasisinin düşünsel dünyasında hakim olan bu medenileştirme söylemi göçebe ve yarı-göçebe gruplara karşı şiddet kullanımını da meşrulaştırdı. Tanzimat yöneticileri göçebe gruplar ile yerleşikler arasındaki farklılıkları detaylandırırken, göçebe grupları ortadan kaldırılması gereken arkaik bir yapı olarak tanımladı. Bu durum egzotizmden ziyade farklı bir yaşam biçimini kabul etmeyen yıkıcı bir söylemdi. Çukurova⁴ bölgesindeki göçebe ve yarı-göçebe grupları yerleşikleştirmek, güvenliği sağlamak ve bölgeyi merkezi idarenin kontrolüne almak için Fırka-i Islahiye⁵ olarak bilinen askeri birlikler oluşturuldu. Cevdet ve Derviş paşaların komutasındaki bu askeri birlik yerleşimi ve devletle müzakereyi kabul etmeyen göçebe ve yarı-göçebe grupları şiddetle bastırdı. Tanzimat döneminde sıklıkla kullanılan medenileştirme söylemi özellikle Kafkas göçmenleri ile göçebe ve yarı-göçebe grupları hedef alan tarımsal yerleşim modellerinin kurulmasıyla sonuçlandı. Göçebe ve yarı-göçebe grupların iskânı Cumhuriyetin ilk yıllarının da nüfus politikasının temel bir bileşeni olma özelliğini devam ettirdi. Yerleşikleştirme politikasına eşlik eden medenileştirme söylemi II. Abdülhamid döneminde biraz geri plana atılsa da hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminin göçebe ve yarı-göçebe grupların iskân politikasının temel meşrulaştırıcı söylemi olarak varlığını sürdürdü.⁶

On dokuzuncu yüzyılda imparatorluk merkezinin yerleşim politikalarının parçası olan bir diğere grup göçmenler oldu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kırım Savaşı (1853-56) ve özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olduğu ya da siyaseten aktif olduğu Kırım, Kafkasya ve Balkan topraklarının kaybedilmesi bu bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusun Osmanlı topraklarına göçüne neden oldu.

⁴ Göçebe ve yarı-göçebe gruplar tarafında kışlak olarak kullanılan Çukurova bölgesi, merkezi hükümetin bölgedeki bu grupları yerleşikleştirilmesiyle bölgenin geniş bataklık alanları tarıma açıldı. Bölgedeki göçebe grupların zorunlu yerleşikleştirilmesi ve göçmenlerin yoğun tarımsal emeği ile Çukurova bölgesi önemli bir tarımsal art alan oldu (Toksöz, 2010; Gratiën, 2015).

⁵ Fırka-ı Islahiye olarak adlandırılan bu askeri birlik ile Osmanlı merkezi idaresinin uzun süredir hayata geçirmek istediği yerel toplulukların düzenli vergilendirilmesi, askere alınması, bölgenin güvenliğinin sağlanması ve toprakların ekilmesi gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlandı (Gratiën, 2015: 133).

⁶ II. Abdülhamid göçer gruplara karşı Tanzimat dönemi bürokrasisinden ve İttihat Terakki yöneticilerinden farklı bir politika izledi. II. Abdülhamid bu gruplara karşı agresif siyaset yerine yerel patronaj ağlar kurdu ve bu grupları eğitim sistemine dahil ederek merkezin kontrolüne almaya çalıştı (Klein, 2020; Rogan, 1996).

Kırım'ın 1783'de Ruslar tarafından ilhak edilmesi ile Balkan Savaşları sonrasına kadar geçen sürede yaklaşık olarak 5-7 milyon insan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti (Quataert, 1994: 793). 1859-1878 yılları arasında çoğunluğunu Çerkezlerin oluşturduğu yaklaşık olarak 2 milyon insan Kafkasya'yı terk etti; göç edenler arasında salgın hastalıklar, yetersiz beslenme gibi faktörlerden dolayı yaklaşık olarak 1,5 milyon kişi hayatta kalabildi (Karpas, 1985: 67-70). İkinci önemli kitlesel göç 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gerçekleşti. Savaş sonrasında Rusların Balkanları işgali bölgenin Balkanlaşma sürecine girmesine neden oldu. Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması bu devletlerin sınırları içerisinde kalan Müslüman nüfusun baskılara maruz kalmasına neden oldu (Tekeli, 1994: 208-209). Devletlerin homojen nüfus yaratma politikaları kitlesel göçlerin yaşanmasına yol açtı. Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imparatorluğun kaybettiği Balkan topraklarından yaklaşık 1 milyon kişi Osmanlı topraklarına göç etti (İpek, 1999: 237). Son göç dalgası 1912-1913 Balkan Savaşı ile gerçekleşti. Savaş esnasında ve takip eden yıllarda Balkanlardan Osmanlı topraklarına yaklaşık olarak 640 bin kişi göç etti (Tekeli, 1994: 210). Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçlerle, Osmanlı nüfusu hem miktar olarak hem de kompozisyon olarak önemli bir değişim geçirdi. 1875 yılında 19,8 milyon olan Osmanlı nüfusu 1895 yılında 24,5 milyona yükseldi (Karpas, 1985: 57); göç edenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması Osmanlı nüfusunu Müslümanlar lehine değiştirdi.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bu kitlesel göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle tarımsal alandaki nüfus yetersizliğini gidermek için 1857 yılında hazırladığı Muhacerat Kanunnamesi⁷ ile amaçlanan nüfustan fazlasını getirdi. Öte yandan imparatorluk topraklarına göçlerin yaşandığı bu dönem, eş zamanlı olarak imparatorluk yapısının ekonomik, siyasi ve bölgesel güvenlik kaygıları nedeniyle yeniden yapılandırıldığı; idari, askeri, hukuki ve iktisadi alanlarda yeniliklerin gerçekleştirildiği dönemdi. Tanzimat Dönemi (1839-1876) olarak adlandırılan bu dönemin temel amacı merkezi olarak koordine edilen verimli bir sistem kurmaktı. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar ile merkezi devletin otoritesinin imparatorluk topraklarında genişletilmesi amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı topraklarına gelen göçmenlere yönelik hazırlanan/uygulanan politikalar merkezin otoritesini imparatorluk sahasında tahkim etmek için yürürlüğe konulan merkezileştirici düzenlemelerin bir parçası oldu. Önceki dönemlerde yerel düzeyde ele alınan göç ve göçmen meselesi Osmanlı topraklarına yapılan kitlesel göçlerden sonra merkezi düzeyde ele alınmaya başlandı. Bu bağlamda 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu kuruldu. Muhacir Komisyonunun kurulması imparatorluğun göç meselesine dair politika değişikliğinin önemli bir göstergesiydi (Cuthell, 2005;

⁷ Bu kanunname ile Osmanlı İmparatorluğu kendi topraklarına göçü yasal bir çerçeveye oturttu. 14 maddelik bu kanunnamede Osmanlı topraklarına göçün, kayıtsız şartsız Osmanlı tabiiyetinin kabulü, padişaha ve kanunlarına biat gibi şartların yerine getirilmesiyle herkese açık olduğu belirtildi. Osmanlı topraklarına göçü teşvik etmek için göçmenlere din özgürlüğünün yanı sıra ekilebilir arazilerin ücretsiz verilmesi sağlandı, tüm vergi ve askerlik hizmetlerinden muafiyet olanakları sunuldu. Bu muafiyetler Rumeli topraklarına yerleşenler için 6 yıl, Anadolu topraklarına yerleşenler için 12 yıl olarak belirlendi (Karpas, 1985: 62).

Fratantuono, 2016; Dündar, 2018). Komisyon, göçmenlere yerleşime uygun arazi bulma, iskân edilecek bölgeye ulaştırma, barınma, tarım ve hayvancılık için tohum ve hayvan desteği sağlamakla sorumluydu.⁸ Göç komisyonlarını, örgütlenme ve yerleşim politikalarını içeren düzenlemeler takip etti. Gelen göçmen sayısının beklenenden fazla olması ve bu durumu finanse edebilecek mali durumun yetersizliği amaçlanan politikaların tam olarak uygulanmamasına neden oldu. Ancak göçmenlere yönelik geliştirilen politikalar, amaçlanan hedeflerle tam olarak sonuçlanmasa da imparatorluk merkezinin göçmenlerle olan ilişkisinin anlaşılmasında önemli veriler sunmaktadır (Fratantuono,2017:106). İmparatorluğun göç ve göçmen meselesine dair uygulamalarındaki dönüşüm, imparatorluğun genel olarak nüfus siyaseti ve nüfusun hareketliliğine dair politikalarındaki dönüşümünü anlamada önemli bir iç görü sağlar.

İmparatorluğun On Dokuzuncu Yüzyıl Göçmen İskanı Hedefleri

İmparatorluğun Kırım, Kafkasya ve son olarak Balkanlardan gelen göçmenleri belirli bir yerleşim planına göre mi yerleştirdiği konusu göçmen yerleşimi üzerine çalışan araştırmacıları iki kutba ayırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenlerin yerleşimine dair belirli ve sistemli bir iskân politikası olmadığını savunan araştırmacılar imparatorluğun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren maruz kaldığı kitlesel göçlere hazırlıksız olduğunu ve genellikle kısa vadeli çözümlerle durumu yönettiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmalarda imparatorluğun yetersiz kaynaklara sahip olduğu, imparatorluğun göçü yönetme kapasitesinin ve göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirmede yetersiz kaldığı ile göçün yönetiminde merkezi, kalıcı bir kurumsallaşmanın eksikliği gibi durumları planlı bir iskân politikasının yokluğunu gösteren kanıtlar olarak sunulur. Göçmen sayısı, göçmenlere yapılan yardımlar ve sunulan taşımacılık hizmeti, göçmenlerin karşılaştığı sağlık sorunları ve yerleşim yerleri gibi konular bu çalışmaların temel konuları arasındadır (İpek, 1999; Saydam, 1997; Kocacık, 1980; Erkan, 1996).

İmparatorluğun göçmen yerleşimini belirli bir plan dahilinde gerçekleştirdiğini belirten çalışmalarda ise belirli anlatılar öne çıkmaktadır. Yücel Terzibaşoğlu, imparatorluğun göçmen yerleşimine dair yapılan çalışmalarda “askeri-siyasi hedef” ile “medenileştirme misyonu” olmak üzere iki anlatının hakim olduğunu (Terzibaşoğlu, 2003: 130-131), Vladimir Hamed-Troyansky ise

---

⁸ Dündar, Tanzimat dönemiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun, imparatorluğun tanzimi ve yeniden inşası için göç yanlısı politika izlediğini belirtir. Bu dönemde yapılan Tavattun Çağrısı (1856), Silistre Talimatnamesi (1856), Tabiiyet Nizamnamesi (1856), Tapu Kanunu (1859), Arazi Kanunu (1858), Muhacir Komisyonu (1860) gibi düzenlemelerin göçmenlere sunduğu imkanların imparatorluk topraklarına yapılan göçlerin kitleselleşmesinde ve rutinleşmesinde önemli rol oynadığını belirtmektedir. Bu bağlamda yazar, Muhacir Komisyonunun sadece göçmenlere yapılacak yardım ve onların yerleşimiyle ilgilenmediğini, göçün organizasyonu ile ve hatta göçmenlerin Osmanlı topraklarına gelmesinde aktif rol oynadığını belirtmektedir. Literatürün aksine Dündar, göçlerin kitleselleşmesi sonucunda imparatorluğun Muhacir Komisyonu kurduğu düşüncesine karşı, göçün kitleselleşmesinde bizzat Muhacir Komisyonlarının etkili olduğunu belirtmektedir (Dündar, 2021: 130-141).

imparatorluğun yerleşim planına dair nüfus mühendisliği, güvenlik ve ekonomik amaçlar olmak üzere üç anlatının hakim olduğunu belirtmektedir (Hamed-Troyansky, 2018: 262). Bu yazıda ise imparatorluğun göçmen yerleşiminin amaçlarına dair anlatılar askeri-siyasi ile güvenlik-ekonomik hedefler alt başlığında değerlendirildi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusların yayılcı politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmen yerleşim politikasında askeri ve siyasi amaçların temel belirleyici olmasında etkili oldu. İki imparatorluk sınırlarının güvenliği ve olası bir ilhak ihtimalini engellemek için sınır bölgelerine kendilerine sadık tebaaları yerleştirdi. İmparatorluklar arasında demografik savaşa (Pinson, 1970) dönüşen bu durum etnik ve dini açıdan yakın olan tebaaların celbine neden oldu. 1812 yılında Bucak bölgesinin Rusların eline geçmesiyle, Ruslar bölgede yaşayan Nogay Tatarları üzerinde baskı uygulayarak Nogay Tatarlarını topraklarını terk etmeye zorladı; boş kalan topraklara ise Bulgarları yerleştirdi. 1827 yılına gelindiğinde Rusların Bucak bölgesinde oluşturduğu Bulgar kolonilerin sayısı 48'e yükseldi (Gülsoy, 1996: 51-52). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Erzurum ve Kars bölgelerini işgal eden Ruslar bu bölgelerden yaklaşık olarak 100.000 Osmanlı Ermenisini kendi topraklarına taşıdı. Buna karşılık savaş sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusların elinde kalan bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus Osmanlı topraklarına göç etti (İpek, 1999: 3). Bu durum Kırım Savaşı'ndan sonra daha fazla nüfusu içerecek şekilde devam etti. Demografik savaşın bir bileşeni olarak Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı'ndan sonra bölgeyi terk eden Müslüman nüfusu Dobruca bölgesine yerleştirdi. Sistemik yerleşim planının uygulandığı Dobruca bölgesi askeri ve ekonomik ileri bir karakol görevi gördü (Fratantuono, 2016: 48-49).⁹ On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında iki imparatorluk arasındaki nüfus celbine benzer uygulamalar yüzyılın ikinci yarısında da uygulandı. Karpat, Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına kitlesel göçler gerçekleşmeden önce Osmanlı ile Ruslar arasında sınırlı sayıdaki Kuzey Kafkasyalı nüfus ile Osmanlı tebaası olan Rumların mübadelesini içeren bir antlaşmanın yapıldığını belirtmektedir. Ancak Rusların bölgede uyguladığı yoğun kolonizasyon beklenenden çok daha fazla Müslüman nüfusun Osmanlı topraklarına gelmesine neden oldu (Karpat, 1985: 68). On dokuzuncu yüzyıl boyunca göçmenlerin yeniden yerleşiminde askeri-siyasi amaçlar temel belirleyici olma özelliğini korudu. Hatta belirli dönemlerde göçmen yerleşimi birden fazla ülkenin müdahaleleriyle de şekillendi. Örneğin, İngiliz ve Rus itirazları Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu'ya Kuzey Kafkasyalı göçmenleri yerleştirmesini uzun bir süre sınırladı (Chochiev ve Koç, 2006).

Osmanlı İmparatorluğu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması'nın bir sonucu olarak, imparatorluk topraklarının beşte ikisini ve nüfusun 5,5 milyonunu kaybetti (Shaw ve Kural Shaw, 1977 akt. Fratantuono, 2016: 43). Bu durum imparatorluğun göç politikasını etkiledi. İmparatorluk topraklarına gayrimüslim göçünü sınırlayan liberal göç politikasından vazgeçti ve buna paralel olarak göçmen yerleşim planında da Müslüman nüfusu artırma yönünde politikalar uyguladı (Kale, 2014). İmparatorluk askeri, siyasi kaygılar

⁹ Dobruca bölgesinde göçmen yerleşim yeri olarak kurulan Mecidiye şehri göçmen yerleşimi olarak kurulacak olan şehirlerin en erken prototipi idi (Karpat, 2002).

doğrultusunda göçmenlerin yerleşimlerini düzenledi. Sınır bölgeleri ile boğazların güvenliğini sağlamak ve stratejik konumdaki bölgelerde gayrimüslim nüfusu dengelemek ve o bölgede çoğunluğu elde etmelerini engellemek için bu bölgelere Müslüman-Türk göçmenler yerleştirildi. Balkan Savaşları öncesinde Rumeli, Doğu Anadolu, Hüdevendigar Vilayeti ve Makedonya bölgelerindeki göçmen yerleşimi bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildi. Bu durum özellikle İttihat ve Terakki döneminde daha da görünür kılındı. Osmanlı topraklarına gelen Müslüman-Türk göçmenlerin yeniden yerleşimi Osmanlı topraklarının Türkleştirme politikasının bir parçası olarak değerlendirildi ve göçmen yerleşimi bu amaca yönelik uygulandı. Yöneticiler tarafından güvenlik kaygısıyla meşrulaştırılan bu süreç katliam, din değiştirme, asimilasyon, mallara el koyma gibi pratiklerle uygulamaya konuldu. DüNDAR ve ŞEKER'e göre, bu uygulamaların her biri demografik mühendisliğin bileşeni olan siyasi, demografik ve ekonomik yönlerini tahkim etmeye yönelik uygulamalardı (Şeker, 2013; DüNDAR, 2008).

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda göçmen yerleşim politikasında belirleyici olan bir diğer faktör güvenlik-ekonomik kaygılardı. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle merkezin gücünü artırmaya çalışan Osmanlı bürokrasisi merkezden uzak bölgelerde yeni dönemin düzenlemelerini uygulamak, bölgeyi kontrol altına alıp iç güvenliği sağlamak için girişimlerde bulundu. Bu dönemde merkezleşme çabalarının bir parçası olarak şekillenen göçmen yerleşimi merkezden uzak bölgelerde yaşayan göçebe ve yarı-göçebe grupları merkezin kontrolüne almak için uygulanan yerleşikleştirme girişimleriyle beraber ele alındı. Rusların on dokuzuncu yüzyılda Kuzey Kafkasya bölgesinde yaşayan halklara uyguladığına benzer yeniden yerleşim politikası Osmanlılar tarafından göçebe ve yarı-göçebe gruplara uygulandı. Göçebeleri vergilendirmek, askerlik hizmetine almak ve tarımsal üretimin bir parçası haline getirmek için başlatılan yerleşikleştirme politikasına "medenileştirme" söylemi eşlik etti. Göçebe ve yarı-göçebe grupların yerleşikleştirme projesinde göçmenler göçebe grupları "medeniyet çemberine" almada katalizör görevi gördü. Bu süreç imparatorluk topraklarında bazı bölgelerde salt güvenlik ya da ekonomik kaygılarla bazı bölgelerde de hem güvenlik hem de ekonomik kaygılardan dolayı uygulamaya konuldu. Osmanlı İmparatorluğu göçebe ve yarı-göçebe nüfusu tarımsal ekonominin bir parçası yapabilmek için göçmenleri göçebe ve yarı-göçebe grupların yaylak olarak kullandığı bölgelere yerleştirdi ve geleneksel olarak göçer grupların kullandığı bu toprakları Arazi Kanunnamesi ile göçmenlere tahsis etti. Ayrıca göçebe ve yarı-göçebe grupların yaylak-kışlak güzergahına belli bir plan çerçevesinde göçmen köyleri kurdu (Cuthell, 2005: 175-176). İmparatorluğun bu politikaları göçer grupların yaşam biçimlerini tehdit etti ve bu gruplar temel ekonomik aktiviteleri olan hayvancılığı yapamaz duruma geldi. Göçer grupların geleneksel olarak kullanımında olduğu toprakları üzerinde hak iddiaları, göçebe ve göçmen çatışmasını kaçınılmaz kıldı. İmparatorluk merkezinin bu çatışmada göçmenler lehine hareket etmesi ve hatta göçer grupları bastırmak için askeri kuvvet kullanması göçer grupların kademeli olarak yerleşik hayata geçmesine neden oldu (Terzibaşoğlu, 2003). Çukurova gibi kışlak bölgelerde zorunlu olarak

yerleşikliğe geçen göçebe gruplar bu bölgelerde tarımsal üretimin önemli bir bileşeni oldu (Toksöz, 2010).

İmparatorluğun bir diğer uygulaması da göçmenleri iç güvenlik meselesi olarak değerlendirdiği göçebe ve yarı-göçebe gruplara karşı denge unsuru oluşturacak şekilde yerleştirmesi oldu. Osmanlı İmparatorluğu merkezden uzak Suriye gibi bölgelerde geri kalmış olarak gördüğü göçebe toplulukları medenileştirmek için bu bölgelere göçmenlerin yaşayacağı tarımsal ekonomiye dayanan modern yerleşim birimleri kurdu. İmparatorluğun merkezden uzak bölgelerdeki göçmen yerleşim politikası; göçmenlerin toprağı işleyip tarımsal ekonomiye katkı sunması, göçebe grupların olduğu bölgelere örnek tarımsal göçmen köyleri kurarak göçebe grupları yerleşikleştirmesi ve Osmanlı yöneticileri için merkezden uzak bölgelerin güvenliğini sağlamak için ileri karakol görevi görmesi gibi birçok amacı gerçekleştirdi (Adamiak, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmen yerleşimine hakim olan diğer anlatı ise imparatorluğun göçmenleri ekilmeyen topraklara yerleştirerek ekonomik kalkınmayı hedeflediğidir. Bu anlatıya göre imparatorluk sınırları içerisinde özellikle tarımsal üretimi artırmak için göçmenleri boş ve atıl arazilere yerleştirerek, imparatorluğun içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulların aşılması amacı güdüüyordu. Bu düşüncenin imparatorluğun göçmen kabulünde de etkili olduğu ve 1857 yılında yapılan göçmen çağrısının imparatorlukta tarımsal üretimi artırmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla gerçekleştirildiği vurgulanır. Bu anlatıda on dokuzuncu yüzyıl göçmen yerleşimi ile Osmanlı klasik dönem şenlendirme politikası arasında bir benzerlik kurularak, imparatorluğun göçmen yerleşimiyle klasik dönem şenlendirme politikasını gerçekleştirmeyi amaçladığı belirtilir. İmparatorlukta göçmen yerleşimi için uygun araziler arazi-i hâlîye (boş arazi) olarak ifade edilmekteydi. Arazi-i hâlîye, tarıma elverişli hale getirilebilir araziden, köylülerin kayıtlı toprakları dışında kalan miri meralara kadar geniş bir araziye tanımlamaktaydı. Sıkça kullanılan miri arazinin yanı sıra vakıf (mevkufe) ve terk edilmiş (metruke) ve mevat¹⁰ (kullanıma dönüştürülebilir ölü araziler) araziler göçmen yerleşimi için sıklıkla kullanılan arazilerdi. Göçmen yerleşimine açılan bu topraklarda doğrudan bir tarımsal artış gözlemlenmese de göçmen yerleşimi 1858 yılında yürürlüğe konulan Arazi Kanunnamesini imparatorluk topraklarında uygulanmasına işlerlik kazandırdı. Kanunnamenin devlete üç yıl boyunca ekilmeyen araziye ve reyanın işlettiği ama tapuya kaydettirmediği toprağa el koyma hakkı tanınması, bu topraklar üzerindeki geleneksel hak taleplerini gayrimeşru kıldı. Bu bağlamda arazi üzerinde hak iddia etmenin göçmen yerleşiminde olduğu gibi arazi kullanımıyla çerçeveselenmesi, imparatorluk topraklarında ekimi teşvik edici bir faktör oldu.¹¹

¹⁰ Gratien, göçmen yerleşimi olarak belirlenen sıtmaya meyilli bölgelerde sıtma ile mücadelede izlenen politikaların bu bölgelerde büyük toprak sahipliğini kolaylaştırdığını belirtmektedir (Gratien, 2017).

¹¹ Bu durum göçebe ve yarı-göçebe toplulukların hayvanlarını otlatmak için kullandıkları meralar üzerindeki geleneksel haklarını sürdürebilmek için bu arazileri tarıma açmasına neden oldu. Böylelikle bu gruplar zamanla göçebe yaşam şeklini terk edip yerleşik hayata geçmeye başladı (Terzibaşoğlu, 2003).

Osmanlı Yerleşim Politikasında Yeni Öznelerin Keşfi ve Göç Literatüründe Göçmenlerin Değişen Konumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun hem göçmen hem de göçebe yerleşimine dair planlı bir yeniden yerleşim politikası (iskân) olduğunu kabul eden çalışmaların çoğunluğunda imparatorluk merkezinin bu politikayı belirlemede ve uygulamada başat aktör olduğu vurgulanırken, merkezin uyguladığı bu politikalara maruz kalan göçmen, göçebe ve yarı-göçebe gibi gruplar edilgen özneler olarak resmedilir. Bu durum merkezleşmenin ulus devlet oluşumunun önemli bir parçası olarak değerlendirilmesinden ileri gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Tanzimat dönemi ile başlatılan merkezleşme sürecinde, imparatorluk merkezi toplumu kontrol etmeye çalışan, planlı politikalara sahip bilinçli bir aktör olarak tanımlanır (Köksal, 2006: 469-470). Bu durum merkezin, toprağı ve insanları yönetebilir nesnelere olarak inşa etmesine katkı sağladı. Ancak son dönemde yapılan çalışmalar merkezleşmenin ve merkezin kontrolünün önceki yüzyıllara oranla arttığı on dokuzuncu yüzyılda bile imparatorluğun göçebe ve göçmen grupların yerleşiminde yukarıdan aşağıya tek yönlü ve merkezi olarak politika geliştirmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. İmparatorluk merkezinin planlı ve iyi tasarlanmış bir yerleşim planı olsa bile bunlar uygulamada sınırlı kalabilmekteydi. İmparatorluğun yerleşim uygulamasına maruz kalan gruplar kendi koşullarını müzakere etmede çeşitli taktikler geliştirebilmekteydi. Bu durumda merkezden planlanan politikalar grupların reaksiyonları sonucu yeniden tarif edilmekte, değişmekte ve kimi zaman da merkez bu politikalardan geri adım atmaktaydı. Bundan dolayı toplumu tamamen yönlendiren bir aygıt olarak merkezleşmiş bir imparatorluk tahayyülü bu gibi okumalarda sorunlu bulunmakta, merkezleşmiş imparatorluğun amorf, süreksiz yapısının varlığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda grupların iç yapısı, ekolojik koşullar, arazi kullanım sisteminin değişmesi, tarımın ticarileşmesi gibi birçok faktörün yeniden yerleşim politikasının şekillenmesinde etkili olduğu ve göçmenlerin ve göçebe grupların bu gibi değişkenleri göz önünde bulundurarak merkezin dayattığı yerleşim planlarına karşı taktikler geliştirdiği vurgulanmaktadır.

İmparatorluktaki göçmen yerleşimi grupların iç yapısı, topluluk bağları dikkate alınarak bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Örneğin, imparatorluğa gelen diğer gruplara göre kabile bağlarının güçlü olması Çerkezlerin geniş bir alanda ve dağınık şekilde iskân edilmesine neden oldu. Ancak bu durum bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Çerkezlerin bu yapısı Anadolu'da dağınık, Balkan ve Arap bölgelerinde ise topluca iskân edilmelerine sebebiyet verdi. Çerkezlerin aksine Nogay kabilelerinin bazı istisnai durumlar hariç genelde ayrı yerlerde iskân edilmelerine müsaade edilmedi, aksine toplu olarak akrabalarının yanında iskân edilmeye çalışıldı (Dündar, 2021: 253-255). Göçmenler imparatorluğun belirlediği bu yerleşim planlarını bertaraf etmek, sosyal bağlarını yeniden birleştirmek için yerleştirildikleri bölgelerdeki iklimin geldikleri bölgedeki iklimden farklı olduğunu ve bu koşullarının sağlıklarını tehdit ettiğini imparatorluk merkezine yazdıkları

dilekçelerde¹² sıklıkla belirterek yeniden yerleşim talebinde bulundular. Dilekçelerde dile getirilen “bölgenin suyu ve havasının kendilerine uygun olmadığı” ifadesi yeniden yerleşim talebinde bulunan göçmenler tarafından sıklıkla kullanılan bir retoriğe dönüştü.¹³ Göçmenler merkeze gönderdikleri dilekçelerle, merkezin yerleşim planını tartışmaya açıyor ve yerleştirilecekleri bölgelere dair fikirlerini sunarak bu süreci müzakere ile çözmeye çalışıyorlardı. Öte yandan Uzunyayla’ya yerleştirilen göçmenler, aile birleşimini sağlamak için Rus sınırları içerisinde kalan aile üyelerinin kendi yanlarına gelmeleri için Babıali’ye dilekçe göndererek ricacı olmaktadır (Hamed-Troyansky, 2018: 212). Göçmenlerin kendi yerleşim amaçları, yerleşim yerlerine uyum süreçleri ve yerleşim konularında merkezle olan müzakere süreçlerine dair önemli bilgiler sunan göçmen dilekçeleri yukarıdan aşağıya doğru uygulanan imparatorluk merkeziyle karakterize edilmiş bir yerleşim politikasının varlığını sorgulamak ve bu sürecin tarafların katılımıyla şekillendiğini göstermek için önemli bilgiler içermektedir (Fratantuono, 2016: 155-161).¹⁴ Ayrıca iklim koşulları sebebiyle ortaya çıkan hastalıkların da Osmanlı İmparatorluğu’nun iskân politikasında belirleyici bir rolü vardı. İskan bölgesinde ortaya çıkan hastalıklar imparatorluk merkezinde hazırlanan iskân politikasının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır. İmparatorluk merkezi tarafından Çukurova bölgesine yerleştirilen Nogay göçmenleri, bölgede bataklıklardan kaynaklanan sıtma hastalığıyla karşılaştılar. Merkezden yeniden yerleşim talebinde bulunan Nogaylar, bölgeye alışamama gerekçesiyle Uzunyayla gibi yüksek yerlere yerleştirilmek için yoğun lobi faaliyetlerinde bulundular. Göçmenler gibi bölgedeki göçebe ve yarı-göçebe gruplar da merkezin dayattığı yerleşim kurallarını görmezden gelerek mevsimlik göçlerine tekrar başladılar. İmparatorluk merkezi bu durum karşısında yerleşim politikasını revize ederek, bölgedeki grupların sıtma ile mücadelenin bir parçası olan mevsimlik hareketliliğini onayladı (Gratien, 2017: 590). Bundan dolayı on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısının nüfus hareketini kontrol etmenin bir parçası olan iskân politikasını imparatorluk sınırları içerisinde her yerde yukarıdan aşağıya doğru baskıyla uyguladığı ve bu uygulamanın dönüştürücü bir işlevi olduğu savı tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Tıpkı göçmenlerde olduğu gibi göçebe ve yarı-göçebe toplulukların yerleşikleştirilmesinde de imparatorluk merkezi tek başına politika yapıcı aktör değildi. Yonca Köksal, Tanzimat döneminde Orta Anadolu’nun büyük göçebe toplulukları Cihanbeyli, Rışvan, Yeniil ve Afşar aşiretlerini ele alan çalışmasında bu grupların jeopolitik konumu, coğrafi

¹² Tanzimat döneminde gerçekleştirilen idari reformların taşra bürokratik süreçleri standartlaştırması, tebaanın ihtiyaçlarının merkeze taşınmasını azalttı. Ancak dilekçeler, tebaanın şikayetlerini imparatorluk merkezine iletmek ve nihai adalet dağıtıcısı olan padişahın kendi tebaası üzerindeki otoritesini pekiştirmek için bir yöntem olarak varlığını sürdürdü. Bundan dolayı Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde de dilekçeler, tebaa ile imparatorluk merkezi arasında önemli bir bağlantı noktası olmaya devam etti (Fratantuono, 2016: 32-33).

¹³ “*mahallenin ab ve havasıyla imtizac edememek*” ifadesi göçmen dilekçelerinde sıklıkla kullanılan bir ifadeydi (Fratantuono, 2016: 156).

¹⁴ Yerleşim bölgelerinin olumsuz iklim koşulları, aileleriyle bir araya gelmek için yer değiştirme talebi, toprak tahsisi, mali yardım, tarımsal aletlerin tahsisi, gönüllü ve ücretli askeri hizmete kaydedilme isteği gibi konular göçmenlerin bireysel ya da toplu dilekçelerinde sık sık dile getirdikleri konulardı (Chochiev, 2007: 407-456).

sınırlılıkları ve iç örgütlenmelerinin, imparatorluğun bu grupların yerleşikleştirilmesi sırasında zorlama mı yoksa müzakere yönteminin mi kullanılacağını belirlemede etkili olduğunu vurgulamaktadır (Köksal, 2006).¹⁵ Aynı şekilde Yücel Terzibaşoğlu, Kuzeybatı Anadolu'daki göçebe ve göçmen yerleşiminin sorunsuz ve kalıcı bir şekilde ilerlemediğini toprak üzerindeki çatışmaların uzun süre devam ettiğini belirtir (Terzibaşoğlu, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân politikasının hedefleri arasında göçmenleri sınır bölgeleri ile kırsal ve çöl bölgelerine yerleştirerek bu bölgeleri dönüştürmek ve bölgedeki güçlü aşiretlerin temel ekonomik aracı olan hayvancılığa rağmen yerleşik tarımı yaygınlaştırmak ve kalıcı hale getirmek yer alıyordu. Göçebe nüfuslar arasında tarımsal kolonilerin kurulmasıyla imparatorluk çeperinin merkezin medeniyet çemberine alınacağı ve böylelikle uzak bölgelerde oluşacak bir yerleşimci nüfusun, yerleşik tarım ekonomisinin temelini oluşturacağı düşünülmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu 1880-1890 yılları arasında Kafkas göçmenlerini tarımsal yerleşimci model çerçevesinde Bingazi'ye yerleştirme girişiminde bulundu. Yerel yetkililer tarafından göçmenlere uygun boş arazi bulunmasına rağmen, Kafkasyalı göçmenlerin Çanakkale'de iskân edilmek istemeleri ve imparatorluğun göçmenleri imparatorluk sınırına taşıyacak maddi koşullardan mahrum olması bu yerleşim planının gerçekleşmesini engelledi (Adamiak, 2018: 62-88). Bingazi'de olduğu gibi Suriye bölgesinde de göçmenler örnek tarımsal yerleşimci bölgeler kurmak için iskân edildi. Suriye bölgesinde göçebe gruplar tarafından kurulan Kuneytra bölgesi, imparatorluğun bölgedeki göçebe gruplara karşı Çerkezleri desteklemesiyle önemli bir göçmen yerleşim bölgesi oldu. İmparatorlukta kırsal bölgelerin sömürgeleştirilmesinde önemli bir rol üstlenen jandarma teşkilatına Kafkas göçmenlerinin yüksek oranda katılımı, göçmenlerin bölgenin sosyal ve siyasi ağlarına katılımını ve bölgede başat aktör olmasını kolaylaştırdı. Bu durum bölgedeki göçmen yerleşimini kalıcı hale getirerek imparatorluğun tarımsal yerleşimci nüfusunu ve bölgedeki hakimiyetini artırdı (Adamiak, 2018: 105-176).

Kuneytra bölgesinde olduğu gibi Amman bölgesi de başarılı bir göçmen yerleşim bölgesiydi. Bölgedeki göçmenler Levanten ekonominin ihtiyaçlarını tarım ve zanaat alanlarında ürettikleriyle giderdi ve bu ekonomin sunduğu fırsatlardan yararlandı. Göçmenler ayrıca 1857 Muhacerat Kanunu ve 1858 Arazi Kanununun kendilerine sunduğu hukuki-ekonomik imkanlardan da yararlanarak bölgedeki emlak piyasasına dahil oldu, bölgedeki yerleşim planlarına önemli katkılar sundu ve 1858 Arazi Kanunnamesi sonrası mülkiyet rejiminin yereldeki uygulamalarını kalıcı kıldı (Hamed-Troyansky, 2017). Kuneytra ve Amman'ın aksine tarımsal bir yerleşim modeli olarak Çeçen göçmenlerin Resûlayn'a iskânı başarısızlıkla sonuçlandı. Kürt ve Arap aşiretlerinin yıllık göç yolları üzerinde iskân edilen Çeçenler, bölgedeki varlıklarını sürdürebilmek için bölgedeki aşiretlerin uygulamalarına benzer politikalar izleyerek ayakta kalabildiler. Bölgedeki

¹⁵ II. Abdülhamid aşiretlerle olan ilişkisinde Tanzimat dönemi bürokrasisinden farklı bir yol izledi. Bu dönemde oluşturulan Hamidiye Alaylarına katılan Kürt aşiretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırının güvenliğinin sağlanmasında rol aldı ve bölgedeki Ermenilere karşı bir denge unsuru olarak kullanıldı (Klein, 2020).

aşiretler gibi baskın ve yağmacılıkla gelir elde etmeye başlayan göçmenler, Arap ve Kürt aşiretleri arasında dengeleyici aktör olmakla bölgedeki yerel siyasette de aktif oldular. Bölgede tarımsal yerleşimi teşvik etme yerine, bölgedeki göçebe topluluklar arasında gerçekleşen müzakerelerde dengeleyici unsur olması göçmenleri göçebe siyasetinin önemli bir parçası yaptı (Adamiak, 2018: 117-223). Aynı şekilde Karadeniz bölgesine yerleşen Gürcü göçmen liderlerin imparatorluk merkezi ile kurduğu yakın ilişkiler, göçmen liderlerine buldukları bölgelerde askeri, sivil, mali ve idari alanlarda pozisyonlar elde etmesine sağladı. Göçmen ileri gelenlerinin yereldeki bu pozisyonları onlara göçmenlerin yerleşimi sürecinde ve göçmenlere toprak dağıtımında aktif roller tanıdı. Bu durum Gürcü göçmenlere Karadeniz bölgesindeki diğer gruplara karşı uygun arazi bulma ve araziye el koyma kolaylığı sağladı (Özel, 2010).

Göçmenler imparatorlukların yalnızca yerleşim politikalarında değil Osmanlı ve Rus İmparatorluğu arasındaki siyasi ve diplomatik bir sorun olarak ortaya çıkan vatandaşlık sorununda da kendi lehlerine taktikler geliştirdiler. Rusya topraklarından kitlesel göçlerin ivme kazanması Rus hükümetinin göçü kısıtlayıcı önlemler almasına neden oldu. Bu dönemde Rus hükümeti, Rus vatandaşlığından çıkma sürecini her zamankinden daha karmaşık ve maliyetli hale getirirken Osmanlı hükümeti, göçmenlere toprak sağlayarak ve zorunlu askerlikten muaf tutarak Osmanlı tabiiyetine geçmeyi daha cazip kılmaktaydı. Rus hükümetinin kısıtlayıcı tutumu birçok Müslümanın yasadışı olarak Osmanlı topraklarına göç etmesine neden oldu. Hala Rus tabiiyetinde olan göçmenlere Osmanlı topraklarına geldiğinde tezkire-i osmaniye verilerek Osmanlı tebaası olmaları sağlandı. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Rus tebaası Müslümanlar iki imparatorluk arasında diplomatik gerilimlere neden oldu. İki imparatorluk arasındaki bu siyasi ve diplomatik çekişmede Rus topraklarından gelen göçmenler, Osmanlı'nın Rus tebaasına sunduğu yardımlara erişebilmek için vatandaşlık statüleri ile ilgili belirsizlikleri sıklıkla kullandılar. Göçmenler imparatorlukların kendilerine dair aldıkları kararlara basitçe itaat etmek yerine iki imparatorluğu birbirine karşı etkili kullanarak kendi çıkarlarına yönelik taktikler geliştirdiler (Meyer, 2007).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve son olarak Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında kitlesel göçlerin durağı oldu. Yüzyılın başından itibaren nüfusu artırma yönünde politikalar geliştiren imparatorluk merkezi için göçmenler önemli bir nüfus kaynağıydı. Askerlik, vergilendirme ve tarımsal üretimin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi imparatorluk merkezini nüfusun bilgisi ve kontrolü yönünde önemli adımlar atmaya sevk etti. Tanzimat dönemiyle daha da işlerlik kazanan bu politikaların hedefinde göçebe ve yarı-göçebe, göçmenler, mevsimlik işçiler ve bekar erkekler gibi hareketli gruplar yer aldı. İmparatorluk topraklarındaki coğrafi hareketlilik izinlere tabi tutulurken, göçebe

ve yarı-göçebe gruplar ile göçmenler gibi büyük gruplar merkezin formüle ettiği iskân politikasının önemli parçası oldu. Savaşlar sonrasında kitlesel hale gelen göçlerle Osmanlı topraklarına gelen göçmenler, imparatorluk merkezi tarafından askeri, siyasi, güvenlik ve ekonomik kaygıların şekillendirdiği iskân politikası çerçevesinde imparatorluk topraklarına yerleştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun göç ve iskân anlatısında özellikle Tanzimat döneminden itibaren devletin nüfusun kontrolünde başat aktör olduğu anlatısı hakimdir. Bu durum Tanzimat döneminin bir merkezileşme süreci olarak kavranmasından kaynaklanmaktadır. Ancak son dönemde hem göçebe ve yarı-göçebe gruplar hem de göçmenler üzerine yapılan çalışmalarda, imparatorluk merkezinin merkezileşme yönünde önemli uygulamalar hayata geçirdiği, on dokuzuncu yüzyılda bile bu gruplara karşı yukarıdan aşağıya politikalar geliştirmekte yetersiz kaldığı ve imparatorluk merkezinin on dokuzuncu yüzyılda uyguladığı yerleşim politikalarına göçmen, göçebe ve yarı-göçebe grupların en az imparatorluk merkezi kadar katkı sunduğu belirtilmektedir. İskan politikasının önemli bir ögesi olan göçmenlere dair imparatorluk merkezi göç yönetimi ve iskân stratejisine ilişkin bir irade ortaya koymuş olsa da, merkezin bu iradesi yerelde tam olarak uygulanamadı. Göçmenlerin merkezin aldığı kararlar karşısında merkeze dilekçe göndermek yoluyla ve çeşitli kişisel bağları kullanarak yerleşim bölgeleri üzerine merkezle müzakere etmesine sıklıkla tanık olundu. 1857 Muhacerat Kanunu ile 1858 Arazi Kanunu gibi düzenlemelerin sunduğu imtiyazları etkili bir şekilde kullanan göçmenler, iskân edildikleri bölgedeki diğer gruplarla olan ilişkilerden ve imparatorluklar arasındaki siyasi ve diplomatik olanaklardan da yine etkili bir biçimde yararlandı. Bu durum göçmenlerin imparatorluk merkezinin göç yönetimi ve iskân politikasının şekillenmesine katkı sunmasına olanak tanıdı. Göçmenlerin merkezin uygulamaya koyduğu politikadaki failliği, Osmanlı göç literatüründeki imparatorluk merkezini başat aktör olarak ele alan göç anlatısını sorunsallaştırmamıza katkı sunarken imparatorluğun on dokuzuncu yüzyıldaki göç yönetiminin farklı aktörler üzerinden değerlendirilmesini de olanaklı kılmaktadır.

Kaynakça

- Adamiak, P. J. (2018). *To the edge of the desert: Caucasian refugees, civilization, and settlement on the Ottoman frontier, 1866-1918* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) University of California: San Diego.
- Barkan, Ö. L. (1952). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XIII, 56-79.
- Başaran, B. (2006). *Remaking the gate of felicity: policing, social control, and migration in İstanbul at the end of the eighteenth century, 1789-1793* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Chicago, Chicago.

- Behar, C. (1996). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Çelik, F. (2013). "Civilizing mission" in the Late Ottoman discourse: The case of Gypsies, *Oriente Moderno* 93, 577-597.
- Chochiev G. and Koç B. (2006). Some notes on the settlement of Northern Caucasians in Eastern Anatolia and their adaptation problems (the second half of the XIXth century-beginning of the XXth century), *Journal of Asian History*, 40.1, 80-103.
- Chochiev, G. (2007). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas göçmenlerin toplumsal uyarlanmasına dair bazı görüşler, *Kebikeç*, 23, 407-456.
- Cuthell, D.C. (2005). The Muhacirin Komisyonu: An agent in the transformation of Ottoman Anatolia, 1860-1866 (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Columbia Üniversitesi, New York.
- Deringil, S. (2003). They live in a state of nomadism and savagery: The late Ottoman Empire and the postcolonial debate, *Comparative Studies in Society and History*, 45, no. 2, 311-342.
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskan politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2008). *Modern Türkiyenin şifresi, İttihat ve Terakkinin etnisite mühendisliği 1913-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2018). How migration institutions "think"? The Ottoman-Turkish case, *ANATOLI De l'Adriatique à la Caspienne Territoires, politique, sociétés, NUMÉRO*, 9 Automne, 165-183.
- Dündar, F. (2021). *Hicret dîn ü devlet, Osmanlı göç politikası (1856-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya göçleri (1878-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fratantuono, E. M. (2016). Migration administration in the making of the Late Ottoman Empire (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Michigan State Üniversitesi: Michigan.
- Fratantuono, E. M. (2017). State fears and immigrant tiers: historical analysis as a method in evaluating migration categories, *Middle East Journal of Refugee Studies*, (Winter 2017), 2 (1), 97-115.
- Gratien, C. (2015). The Mountains are ours ecology and settlement in the Late Ottoman and Early Republican Cilicia, 1856-1956 (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Georgetown University, Washington, DC.

- Gratien, C. (2017). The Ottoman quagmire: malaria, swamps, and settlement in the late Ottoman Mediterranean, *International Journal of Middle East Studies*, 49, 583-604.
- Gülsoy, U. (1996). Osmanlı topraklarına Avrupa'dan muhacir iskanı (1856-1859), *İlmi Araştırmalar*, 3, 51-65.
- Hamed-Troyansky, V. (2017). Circassian refugees and the making of Amman, 1878–1914, *International Journal of Middle East Studies*, 49 (4), 605-623.
- Hamed-Troyansky, V. (2018). Imperial refuge: resettlement of Muslim from Russia in the Ottoman Empire, 1860-1914 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Stanford University, California.
- Herzog, C. (2011). Migration and the state: on Ottoman regulations concerning migration since the age of Mahmud II, in *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafi, and Florian Riedler, London: Routledge, 117-134.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kale, B. (2014). Transforming an empire: The Ottoman Empire's immigration and settlement policies in the nineteenth and early twentieth centuries, *Middle Eastern Studies*, 50, no. 2, 252–271.
- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman population, 1830–1914: demographic and social characteristics*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Karpat, K. H. (2002). Ottoman urbanism: The Crimean emigration to Dobruca and the founding of Mecidiye, 1856-1878, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 202-234.
- Kasaba, R. (2012). *Bir konargöçer İmparatorluk – Osmanlıda göçebeler, göçmenler ve sığınmacılar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Klein, J. (2020). *Hamidiye alayları- İmparatorluğun sınır boyları ve Kürt aşiretleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler, *The Journal of Ottoman Studies*, 1, 137-190.
- Köksal, Y. (2006). Coercion and mediation: centralization and sedentarization of tribes in the Ottoman Empire, *Middle Eastern Studies*, 42:3, 469-491.
- Makdisi, U. (2002). Ottoman orientalism, *American Historical Review*, 107 (3), 768-796.
- Meyer, J. H. (2007). Immigration, return, and the politics of citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860–1914, *International Journal of Middle East Studies*, 39, no. 1, 15–32.
- Özel, O. (2010). Migration and power politics: The settlement of Georgian immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 4, 477–496.

- Quataert, D. (1994). The Age of Reforms, 1812-1914, in *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. Halil İnalçık and Donald Quataert, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogan, E. (1996). Asiret mektebi: Abdulhamid II's school for tribes (1892-1907), *International Journal of Middle East Studies*, Feb., Vol. 28, No. 1, 83-107.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas göçleri, 1856-1876*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Scott, J.C. (2008). Devlet gibi görmek-insanlık durumunu geliştirmeye yönelik projeler nasıl başarısız oldu?, Nil Erdoğan (Çev.), İstanbul: Versus Yayınları.
- Şeker, N. (2013). Forced population movements in the Ottoman Empire and the Early Turkish Republic: An attempt at reassessment through demographic engineering, *European Journal of Turkish Studies*, 16, 1-15.
- Shaw, S. and Shaw, E.K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Tekeli, İ. (1994). Involuntary displacement and the problem of resettlement in Turkey from the Ottoman Empire to the present, *Center for Migration Studies Special Issues: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East*, 11.4, 202-226
- Terzibaşoğlu, Y. (2003). Landlords, nomads, and refugees: struggles over land and population movement in North-Western Anatolia, 1877-1914 (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Londra: University of London.
- Toksöz, M. (2010). *Nomads, migrants and cotton in the Eastern Mediterranean: The making of the Adana-Mersin region 1850-1908*, Leiden & Boston: Brill.
- Yılmaz, İ. (2014). *Serseri, anarşist ve fesadın peşinde II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde mürür tezkereleri, pasaport ve otel kayıtları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Procopius: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı

Hüseyin Salikoğlu*

orcid/0000-0001-7054-9259

Öz: Geç antik çağ, Roma İmparatorluğu için birçok köklü değişimin yaşandığı bir dönemdir. Kuşkusuz bu dönemin en önemli imparatorlarından biri de Iustinianus'tur. Iustinianus'un iktidarı hakkında bilgi edinebilmemizi büyük ölçüde dönemin tarihçisi Procopius'a borçlu bulunmaktayız. Bu dönemde bazı yeni tarih yazım türleri ortaya çıkmış olsa da Procopius, klasik üsluba sadık kalarak anlatısını kaleme almıştır. Ancak *Savaşlar*, *Yapılar* ve *Gizli Tarih* adında üç farklı eseri okuyucularına sunmuştur. Her eserinde dönemin imparatoru Iustinianus'u farklı bir şekilde okuyucularına taktim etmektedir. Iustinianus, *Savaşlar* adlı eserinde bir kahramanken, *Gizli Tarih* adlı eserinde bir Tiran ya da şeytan olarak tasvir edilmektedir. Esasen bu farklılık Procopius'un farklı yazım türlerinde eserler verme gayretinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Procopius, Geç Antikçağ, Iustinianus, Geç Roma Tarih Yazımı

Procopius: One Historian, Three Dissimilar Narrative

Abstract: The Late Antiquity is regarded as a period through which many substantial changes were experienced. Undoubtedly, Justinian was one of the most significant emperors. We substantially owe our knowledge to Procopius for Justinianic period. Even though some new genres appeared in this period, Procopius wrote his narrative, adhering to the classical style. However, he wrote three different works named the Wars, the Buildings and the Secret History. He presented Justinian, the emperor of the period, so differently to his readers. Justinian is depicted as a hero in the Wars while he is a tyrant or evil in the Secret History. Essentially this difference stems from Procopius' struggle to write in various genres.

Keywords: Procopius, Late Antiquity, Justinian, Late Roman Historiography

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, hsalikoglu@gmail.com

Extended Summary

Procopius of Caesarea is a prominent late antique historian. His three works were so popular not only in his time but also much later times as Photius and Suda mentioned from them. As a classical historian, Procopius tended to express himself in the artistic language of the classical age. Firstly, he was an official in the administration of the empire and he witnessed what happened at that time. He focused on this certain period that he had experienced in person. Procopius chose to write in the Attic dialect of the Greek just like Thucydides. Following the classicizing style of Thucydides and other ancient historians, he produced his works; the *History of Wars*, the *Buildings* and the *Secret History* and thus became the principal historian of the 6th century particularly for the reign of Emperor Justinian.

He was a native of Caesarea in Palestina Prima. Born in circa 500, he received an upper-class education in the famous school of Gaza. Later he must have attended law school at Berytus. Procopius then came to Constantinople and became a lawyer. In 527, he was appointed as a legal advisor to Belisarius, the legendary commander of late antiquity. He accompanied Belisarius during his campaign over the Persians in the eastern front. When Belisarius was recalled to Constantinople in 532, Procopius also followed him back to the capital city. It was then the famous Nika riots occurred in Constantinople. He witnessed the catastrophic outcomes of the riots. In 533, he had to accompany Belisarius on his campaign over the Vandals and the Ostrogoths in the west. *Suda*, a Byzantine encyclopaedia, describes Procopius as an illustrius. This means Procopius must have had a seat in Constantinople's senate. It is obvious that he was not an ordinary member of the Roman army. What's not certain about him though is the year when he died. He is thought to have died either in 554 or in 565.

Today, historians' primary source of information for the reign of Justinian and the 6th century is Procopius' three works. Of them, the *History of Wars* is of utmost significance. Although it was a time when remarkable new types of historiographic texts flourished such as church histories, Procopius wrote the *Wars*, remaining faithful to the classical tradition. Called as *De Bellis* in Latin, the *Wars* was completed in 7 books by 545. One more was added in 553, making it a narrative of 8 books. The *Wars* mainly deals with the campaigns of Emperor Justinian both in the west and in the east. Justinian is depicted as a noble king and a saviour in this work of Procopius.

Procopius however reflected the emperor so differently in his other works, particularly in the *Secret History*. Discovered in the Vatican Library, this work was published by Niccolò Alamanni in 1623. It was firstly thought that it can't have been written by Procopius. However meticulous research made on it proved that the *Secret History* belonged to Procopius. Then, a new question was put forward; why Procopius portrait did the emperor as totally opposed to the *Wars* since the *Secret History* depicts Justinian as a tyrant and evil character. Similarly, the Queen

Theodora was a garish portrait of vulgarity in the *Secret History*. The reason for such a different portrait of the emperor could be explained with the classical historiographic style. Procopius tried to depict Justinian just as Theopompus did on Philip II. The *Secret History* is therefore, nothing but a sort of satyr from the classical tradition.

The *Buildings*, Procopius' last work, basically deals with construction works of Emperor Justinian. In the *Buildings*, Justinian is praised as a restorer of the empire and as an idealized Christian emperor by Procopius. It was a panegyric work on Justinian's massive architectural projects throughout the empire. We have many other panegyrics works from this period such as *Cyclus* of Agathias, *Ecphrasis* of Paulus and *Laudem* of Corippus. Procopius wrote one of those panegyric work. Therefore, he had to depict the emperor as an idealised Christian emperor and as the restorer of the cities.

Although there are many suggestions about why Procopius wrote his works so differently. There are two main approaches represented by Averil Cameron and Anthony Kaldellis. But they focus basically on whether Procopius was Christian or not. However, Procopius' work must be evaluated based on the genres of ancient historiography. If done so, it would be much easier to understand why Procopius wrote three dissimilar works. To conclude, in the light of this approach the *Wars* is a historiographic work while the *Secret History* is a satyr and the *Buildings* is a panegyric work.

Concluding Remarks

Procopius was a classical historian. He tended to write his works following the classical tradition. The reason why he depicted emperor Justinian so differently in his three works could be explained with his passion to create various genres of classical tradition. The *Wars*, his principal work, must be evaluated as a fruit of classical historiography while the *Secret History* as a satyr and the *Buildings* as a panegyric. Procopius must have produced various genres of classical tradition. It is obvious that he achieved his goal. Procopius and his work must thus be evaluated from this standpoint.

Giriş

Procopius'un yaşamı, eserleri ve onu nasıl okunması gerektiği konularına geçilmeden önce onun üç farklı eserinin giriş paragrafları aşağıda verilmiştir. Böylelikle onun üç eserinin birbirinden ne kadar farklı olduğu, bu özelliğiyle Procopius'un dönemindeki diğer tüm tarih yazarlarından ayrıldığı ve onun yol

gösterici olduğu kadar aldatıcı da olabileceği konularında fikir verilmek istenmektedir.

Savaşlar

Caesarealı Procopius, Doğu'nun ve Batı'nın barbarlarına karşı savaş açmış Romalıların İmparatoru Iustinianus'un savaşlarını ve ilgili olayları anlattı ki zaman bu çok önemli işleri geride bırakmasın, kayıtsızlık nedeniyle unutkanlığa gömmesin ve böylelikle tamamen solup gitmesinler. Yazar, Zamanın günümüz insanlarına ve gelecek kuşaklara benzer bir bela yaşatması haline bu olayların hatırlanmasının onlar için çok iyi ve çok faydalı olacağına inandı (Procop. Pers. 1).

Gizli Tarih

Şimdiye kadar birbiri ardından gelen savaşlarda Roma halkının deneyimlerini yazarken bütün olayları zamana uydurmak zorunda kalmıştım. Artık bu yöntemi bırakıyorum. Bu kitapta, Roma İmparatorluğunda nerede ne olmuşsa her şeyi apaçık ortaya koyacağım. Neden oldukça basit, olan bitenden sorumlu kişiler yaşadığı sürece, her şeyi gerektiği biçimde anlatmak söz konusu olamazdı. Çünkü casus sürülerinin gözünden kaçmak ya da ellerine düşerseniz ölümlerin en korkuncundan kurtulmak mümkün değildi. Gerçekten en yakın akrabalarımın yanında bile kendimi güven içinde hissetmiyordum. Sonra daha önceki kitaplarımda değinmeye çalıştığım olayların çoğunda işin iç yüzünü açıklamayı göze alamadım. Dolayısıyla eserimin bu bölümünde sessizce geçirilmiş olaylarla daha önce anlatılmış olayların nedenlerini açıklamayı bir görev sayıyorum (Procop. Arc. 1).

Yapılar

Ben, bu tarih incelemelerini ne beceri gösterisinde bulunmak ne söz sanatıma olan güvenim ne de birçok ülke hakkındaki bilgimle övünmek için yazmaya giriştim; böyle bir özgürlüğü göğüsleyecek durumda değilim ama tarih bilgisinin, ne kadar iyi ve yararlı olduğunu sık sık düşünmüşümdür. Tarih, ataların anısını gelecek kuşaklara iletir; olayları unutturmaya çalışan zamana karşı dirençle karşı koyar; erdemi her zaman okuyucusunun övgüsüne sunar, kötülüklerin sürekli olarak üzerine gider böylece onların gücünü engeller. Bu yüzden geçmişteki eylemler, bizim tarafımızdan sadece, bu eylemleri yapanlarla birlikte anılmalıdır. Kanımca zayıf ve peltek bir dil bile bu görevin üstesinden gelebilir. Kaldı ki tarih şunu göstermektedir ki velinimetlerinden yarar gören kimseler, onlara karşı kendilerini öyle bir gönül borçlusu hisseder ki daha üstün bir lütuf ile borçlarını ödeme gayretine düşerler. Rastlantısıyla hükümdarların küçük bir iyiliğinden yararlanmış olanlar, gelecek kuşakların anısında, bu hükümdarların erdemine ölümsüzlük armağan ederler. Bu nedenle,

atalarının onuruna erişme tutkusu birçok kimseyi, onura karşı duyulan bir sevgiye yöneltir ve onursuzluk kaygısı onları, kuşkusuz değersiz bir yaşam tarzı sürdürmekten alıkoyar. Bunları niçin şimdi dile getirdiğimi daha sonra açıklayacağım (Procop. *Aed.* 1.1-5).

Yukarıdaki örneklerden de kolayca anlaşılacağı üzere Procopius üç eserinin giriş bölümlerinde bu araştırmanın konusu hakkında ipuçları vermektedir. Her eserin farklı okuyucu kitlesi için ya da farklı motivasyonlarla yazıldığını ima etmektedir. Ancak aynı imparator ve dönemi hakkında neden farklı anlatılar sunmaktadır? Bunun nedenlerini anlayabilmek için yaşamı ve eserlerine daha yakından incelemek gerekmektedir.

Yaşamı

Roma İmparatorluğu'nun köklü değişimler geçirdiği Iustinianus dönemini anlatan tarihçilerin başında Procopius gelir. Bir yandan pagan kültürün etkisini kaybetmeye başladığı ve Hristiyan kültürün kurumsallaştığı, diğer yandan sonradan Bizans olarak tanımlanacak Doğu Roma Uygarlığının kültürel temellerinin atıldığı bir dönemde yazmıştır. Aslında bu döneminin nasıl değerlendirilmesi gerektiği oldukça zor bir konudur. Batı topraklarının yeniden imparatorluğa katılarak Akdeniz'in efendisi Roma İmparatorluğunu ihya etme fikrine en çok yaklaşıldığı ancak bu beklentinin bir daha gerçekleşmemesine neden olacak siyasi ve askeri çöküş tohumlarının da atıldığı, mali konularda sınırların zorlandığı ve muazzam yapı faaliyetlerine girişildiği bir dönemdir. Çelişkilerle ve değişimlerle dolu bu dönemi anlamamıza en büyük katkıyı Procopius'un yaptığı söylenebilir. Son derece dinamik bu sürecin doğrudan tanığı olan Procopius'un anlatıları tarih yazımı için oldukça önemlidir.

Procopius, Roma İmparatorluğunun Palestina Eyaletinin Caesarea adlı kentinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Caesarea, o dönemde Roma İmparatorluğunda eğitim konusunda ün yapmış bir kentti ve oldukça zengin bir kütüphaneye sahipti. Roma Devleti'nin kurumlarında çalışan kişiler genellikle hukuk, hitabet ya da klasik edebiyat öğrenmiş kişilerden seçilmekteydi. Procopius da benzer bir eğitim almıştı (Greatrex, 2022; 62). Onunla ilgili edinebildiğimiz ilk bilgi, kendisinin 527 yılında Belisarius (dux Mesopotamiae) adlı komutana consiliarius (danışman) olarak atanmasıdır (*PLRE* III. Procopius 2)¹. Görevi nedeniyle Komutan Belisarius'la birlikte İran, Afrika ve İtalya'daki seferlere katılmıştır. Bu seferler esnasında savaşları yakından izleme fırsatını yakalamıştır. İlk olarak 527'den 531'e kadar Komutan Belisarius'a Doğu Cephesinde eşlik etti. Belisarius Constantinopolis'e geri çağırıldığında o da başkente geri göndü. Tam bu sırada yani 532'de Constantinopolis'te patlak veren Nika Ayaklanmasına da tanıklık etti. Sonradan Belisarius'un *Questor*'luğuna (kıdemli danışmanlığına) terfi eden Procopius, 533-4'te Vandallara karşı yürütülen Kuzey Afrika seferine katıldı

¹ *PLRE: The Prosopography of the Later Roman Empire.*

(*PLRE* III. Procopius 2). 535 ve 540 yılları arasında İtalya'da Gothlarla yapılan savaşlarda bulundu. Procopius, 542 yılında tekrar başkente döndü. 541-42 yıllarında meydana gelen veba esnasında da Constantinopolis'teydi. Başkent ile birlikte bütün imparatorluğu kasıp kavuran büyük veba salgınına yazdığı kitaplarda ayrıntılı olarak yer verdi. 542'den sonra Constantinopolis'te kaldı (*PLRE* III. Procopius 2). Bu dönemde *Yapılar*, *Gizli Tarih* ve *Savaşlar* adlı eserlerini tamamladı.

Suda (ya da *Souda*) adlı Bizans ansiklopedisi, Procopius için *illustris* (ἰλλούστριος) unvanını kullanmaktadır (*Suda*, Π. 2479). Iustinianus dönemine geldiğinde *illustris* sınıfı, senatonun faal üyeliğinin yanında *senator* unvanına da sahip olmuştu. Eğer *Suda*'nın sunduğu bu bilgi doğruysa Procopius ayrıcalıklı bir konuma ulaşmış olmalıydı. Belki de bu ayrıcalıklı konumuna *Yapılar* adlı eseri yazdığı için ulaşmıştı ya da bu konumda olduğu için bu eseri yazması talep edilmişti. *Suda*'ya ek olarak, Mısır'ın Araplar tarafından istilasından hemen sonra bir kronik yazan Nikiû Piskoposu Ioannes, Procopius'un *Patricius* (asil) sınıfına mensup olduğundan bahsetmektedir ve *Praefectus* olduğu bilgisini vermektedir (Joh. Nik. 92.20). Bu bilgiyi temel alan bazı tarihçiler Procopius'un 562 yılında Constantinopolis *Praefectus*'u olduğunu ileri sürseler de bu görüş artık geçerliliğini yitirmiştir. Bunun nedeni kendisiyle aynı ismi taşıyan başkent *Praefectus*'u ile karıştırılmasıdır. Procopius ile ilgili bir başka görüş ayrılığı da Hristiyan mı yoksa Platoncu bir pagan mı olduğu konusundadır (Woods, 2012; 368). İnancı konusunda birçok tartışma olsa da Procopius'un İmparator Iustinianus ile aynı yılda (565) ya da hemen sonra öldüğüne kesin gözüyle bakılmaktadır.

Eserleri

Procopius yazdığı üç eseri ile yaşadığı döneme ışık tutan bir tarihçiydi. Bunlar; *Savaşlar* (*Historiae*, 550), *Gizli Tarih/Anekdotia* (*Historia Arcana*, 550) ve *Yapılar* (*De Aedificiis*, 554 ya da 558) adlı eserlerdi. Bu eserler arasında Procopius'a tarihçi kimliği kazandıran *Savaşlar* adlı eserdir (Evans, 1968; 129). Bu eseri yazmamış olsaydı ya da eser günümüze ulaşmamış olsaydı bugün alelade bir tarihçi olarak bilinecekti (Rance, 2022; 70). *Savaşlar* adlı eserini yazarken kendisine örnek olarak Thucydides'in *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserini seçmişti. Her iki eserde de bir kronoloji takip edilmektense anlatının konulara göre ayrılması benimsenmişti. Bu açıdan her ikisi de tematik eserler olarak kabul edilmektedirler.

Öte yandan klasik üslupta yazdığı *Savaşlar* adlı eserinde sıklıkla bahsi geçen İmparator Iustinianus, *Gizli Tarih* ve *Yapılar* adlı eserlerinde çok daha farklı betimlenmektedir (Kaldellis, 2004; 45). *Yapılar* adlı eserde Iustinianus'u, devleti restore eden, kentlerin kurucusu, gerçek inancın destekçisi, kanun yapıcı, içerde huzuru ve dışarda barışı getiren kişi olarak sunmuştur (Cameron, 1996; 86). Yine *Yapılar* adlı eserde tanrının yeryüzündeki temsilcisi gibi sunarken onun tanrı ile doğrudan ilişkide olduğunu ve bir mühendis olmamasına karşın Hagia Sophia'nın

(Ayasofya) yapımı sırasında karşılaşılan teknik sorunları tanrının ona yol göstermesi sayesinde kolaylıkla aştığını anlatmaktadır (Procop. *Aed.* 1.6). Oysa *Gizli Tarih* adlı eserinde onu gerçek bir kraldan ziyade bir Tiran, şeytanın prensi ve tebaasının başına gelen her türlü belanın müsebbibi olarak sunmuştur (Procop. *Arc.* 2.8.22).

Procopius'un eserlerinin yaşadığı çağda ve sonraki dönemlerde çok rağbet gördüğü bilinmektedir. Buna kanıt olarak hem Photius hem de Suda tarafından bahsedilmesi gösterilebilir (Phot. *Bibl.* 63; *Suda*, II.2479). 15. Yüzyılda Bruni ve Biondo gibi İtalyan hümanistler bu meşhur eserleri Constantinopolis'ten İtalya'ya getirtmişti. İtalya'nın 6. Yüzyıl tarihi hakkında bilgiler veren *Savaşlar* adlı eserin 5, 6, 7 ve 8. Kitaplarının çevirilerini kullanmaya başladılar. Pers ve Vandal Savaşlarını anlattığı 1, 2, 3 ve 4. Kitaplar ile *Yapılar* adlı kitap, İtalya'yı kapsamadığı için ilgilerini çekmemiş olmalıydı. Ancak 1531 yılında *Yapılar* Beato Renano tarafından yayımlandı (Cataudella, 2003;393). 16. Yüzyıla gelindiğinde akademik çalışmaların merkezi Procopius'un Goth ve Vandal Tarihi için çok değerli bir kaynak haline geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman eyaletlerine kaydı. Cuspinian, Beatus ve Peutinger gibi Alman hümanistler Procopius'u keşfetti (Croke, 2019; 1). 1590'dan 1650'ye kadar Paris ve Leiden'daki akademik çevrelerde Procopius'un eserlerini benimsediler. *Savaşlar* adlı eserin ilk edisyonu 1607'de Ausburg'da yayınlandı. Bunu *Gizli Tarih* adlı eserin 1623'de Lyon'da ve zaten 1531'de yayımlanmış olan *Yapılar* adlı eserin ilk edisyonunun yayımlanması izledi. *Gizli Tarih* adlı eserin ise kayıp olduğuna inanılıyordu. Ancak bir kopyasının Vatikan arşivinde tutulduğu ortaya çıktı. *Gizli Tarih*'in Avrupa'da ilk baskısı 1623 yılında onu Vatikan arşivinde bulan Niccolò Alamanni tarafından Lyon'da yapıldı (Procop. *Arc.* ix). Ancak Alemanni geleneğe aykırı ve bazı bölümlerini müstehcen bulduğu için kitabın bir bölümünü baskıdan çıkarttı. *Gizli Tarih* daha sonra çeşitli Avrupa dillerine çevrildi. Procopius'un tüm eserlerinin eksiksiz ilk edisyonu 1662/63'de Maltretus tarafından Paris'te yayımlandı (Kalli, 2004; 5). Tüm bu gelişmeler Procopius'un tanınırlığını oldukça arttırdı. 18. Yüzyıla gelindiğinde Procopius çoktan Edward Gibbon gibi tarihçilerin temel kaynakları arasına girmişti.

Savaşlar

İyi bir klasik eğitim alan yazar, kendisine örnek olarak Herodotus, Thucydides gibi kişilerin temsil ettiği klasik geleneği seçmişti. Bu geleneğin kendine has bazı özellikleri bulunmaktaydı. Bunlar, tartışmalı konulardan kaçınmak, dil olarak Eski Yunancanın Attika lehçesini kullanmak, savaş ve siyasete odaklanmak ve yer yer etnografik, etimolojik ayrıntılar vermek gibi özelliklerdi. Procopius da yaşadığı dönemin kültürünü eserlerinde yansıtmaya çalışmıştı (Croke, 2012; 424). Bunu yaparken tartışmalı konuları bilinçli olarak yazıya dahil etmemeye, etnografik, etimolojik ve anekdotal ayırım yapmaya, okuyucuya doğrudan hitap etmek için uzun nutuklara yer vermeye odaklandı. Böylelikle temel eseri olan *Savaşlar*'ı, Thucydides'in temel eseri olan *Peleponnesos Savaşı Tarihi*

üzerine inşa etmişti. Her ikisi de kronolojik olarak değil, konusal (tematik) olarak düzenlenmişti. Olaylar ve detaylar, okuyucuyu ilişkisiz boğucu ayrıntılardan uzak tutmak için konularla ilişkili oldukları gibi sunulmuştu (Kaldellis, 2004; 19, 23-24, 26). Procopius, tarz ve metot konularında, klasik dönem tarihçileri Herodotus ve Thucydides'den çok fazla etkilenmişti. Sözelimi; bu eserde de başrolde Iustinianus'un yeniden fetih girişiminde görev alan generalleri vardı. Procopius'un yazılarının bir kısmı Sasani İmparatorluğu ve onun batı ile ilişkisine adanmıştı, tıpkı Thucydides'in eserinin bir kısmında Perslerden bahsetmesi gibi. Bu anlatılarını Attika lehçesinde mahirce yapmaktaydı. Bu yeteneğinden dolayı ardılı olan Agathias, Procopius'dan iyi bir hatip/rhetor olarak bahsetmektedir (Agath. P.22).

Dönemin olaylarını epik tasvirlerle anlatan *Savaşlar*, antik dönem tarihçilerinden Thucydides'i bilinçli olarak taklit eden klasik bir üsluba sahipti (Kaldellis, 2004; 33). *Savaşlar* adlı eser, Thucydides'in de sıklıkla kullandığı savaş öncesi nutuk örnekleri ile doluydu. Procopius, Constantinopolis veba salgınını da Thucydides'in Atina veba salgını anlatısının tesiri altında yazmıştı. Yer yer Aristophanes'in oyunlarından yaptığı alıntılar nedeniyle klasik yazar ve düşünürlerin etkisi altında kaldığı sonucuna kolaylıkla varılır.

Savaşlar adlı eser, Iustinianus'un imparatorluğun Batı'sını barbarlardan geri alabilmek ve Doğu'daki Ezeli Düşman Perslileri püskürtmek için yaptığı savaşları anlatırken, Roma sınırları içerisinde ortaya çıkan ayaklanmalar, salgınlar gibi konular hakkında çok değerli bilgiler de verir. Sekiz bölüme ayırdığı kitabı, Procopius tarafından *Savaşlar Hakkındaki Kitap* (Yunanca: Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγος; Latince: De Bellis) olarak adlandırılmıştır. Kitaplar ve konuları şu şekilde düzenlenmiştir;

I. ve II. Kitaplar (Pers Savaşları)

İlk iki kitap Roma ve Sasaniler arasında geçen savaşları anlatır. Bunun yanında Nika Ayaklanması ve Veba bu bölümde okuyucuya sunulmaktadır.

III. ve IV. Kitaplar (Vandal Savaşları)

Üçüncü ve Dördüncü kitaplar Belisarius'un Kuzey Afrika ve Sicilya Adası'nda Vandallara karşı düzenlediği seferleri anlatmaktadır.

V. ve VII. Kitaplar (Got Savaşları)

Son dört kitap İtalya'da Gotlara karşı yapılan askeri faaliyetlere odaklanmaktadır.

VIII. (Ek Kitap)

Sekizinci ve son kitap önceki yedi kitaba sonradan eklenmiştir. Bu kitapta hem Doğu hem de Batı cephesindeki savaşlar hakkında ek bilgiler verilmektedir.

Savaşlar adlı eserinin ilk yedi kitabı 550 yılından önce yazıldığı varsayılmaktadır. Procopius, birkaç yıl sonra muhtemelen 553'de İtalya, Afrika ve Doğu'daki gelişmelerle ilgili sekizinci kitabı yazdı. *Savaşlar* adlı eserinin ilk iki kitabı ve sekizinci kitabın ilk yarısı 408'den 552'ye kadar ki Roma-Pers savaşlarıyla

ilişkilidir. Procopius 502-06 yılları arasında Anastasius'un savaşlarından başlayarak açık bir şekilde altıncı yüzyıl hadiselerine yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak *Yapılar* adlı eserinin ikinci ve üçüncü kitaplarında konu dışına çıkarak Roma-Pers cephesini anlatmıştır. I. ve IV. Kitaplarda Iustinianus'un iktidarını temel alıp bir sıralama yaparken diğer kitaplarda bu sıralamaya uymamıştır.

Yapılar

Procopius ayrıca İmparator Iustinianus'un emriyle onun zamanında yaptırılan kilise, köprü ve başka yapıları içine alan altı ciltlik bir kitap yazdı. Bu kitap ise Yunanca *Περὶ Κτισμάτων*, Latince *De Aedificiis* yani *Yapılar* adını taşımaktadır. Yazar bu kitabında o dönemdeki mimari faaliyetleri ortaya koyan çok değerli bilgiler vermektedir. Procopius, *Yapılar* eserinde odak noktasını Belisarius'dan Iustinianus'a çevirmektedir. Bu eser, bir methiye olarak okunabilir ancak Procopius'un bu eseri bir ödül almak maksadı ile mi yazdığı yoksa aynı dönemde vatana ihanetten suçlu bulunan Belisarius ile ilişkisinden temize çıkmak maksadı ile mi yazdığı tartışma konusudur. Yine de Procopius, *Yapılar* kitabında Iustinianus ve Roma İmparatorluğunun neleri başarmaya muktedir olduğunu göstermek istemişti. Övgünün seçildiği konu ise çok ilginçtir zira Procopius Iustinianus'un kişiliği, onun yönetiminin yüceliği ve çıkardığı kanunlar gibi birçok şey hakkında övgü yazabilecekken, o Iustinianus dönemini övmek için daha az önemli olan yapılar konusunu tercih etmiştir. Buradan hareketle Procopius'un bu tür bir methiyeyi yazmak için motive edildiği fikri öne çıkmaktadır.

Peter Brown, *Geç Antikçağ* adlı eserinde "Iustinianus'un propaganda kaynaklarını zekice kullanışı yüzeysel olarak ele alınmıştır" demektedir (Brown, 2016; 178). Elbette ki Iustinianus, Roma İmparatorluğu sınırları içinde kendi propagandasını yapmak için birçok yapı inşa ettirmişti. Bununla da kalmayıp bu yapıların kendisi tarafından yaptırıldığını anlatan bir methiyeyi de Procopius'a yazdırmıştı.

Aynı dönemden, *panegyric* (övgü/methiye) denen bu edebi türün başka örneklerine de sahibiz. Bunlar arasında; Mabeyinci Paulus'un *Ekphrasis*'i (Hagia Sophia'nın Betimi), Corippus'un *In Laudem Augusti Iustini Minoris*'iyle, Procopius'un *Savaşlar* adlı eserini 558'e kadar devam ettiren Agathias'ın *Cyclos*'u sayılabilir (Whitby, 2022; 137).

Yapılar, eskiçağ hükümdarlarının inşa faaliyetlerini anlatan eserler arasında günümüze ulaşmış en detaylı ve kapsamlı olanıdır (Downey, 1952; 262). Aynı zamanda bir katalog olarak da tanımlanabilecek *Yapılar*, Iustinianus'un inşa faaliyetlerini tasnif etmektedir. Procopius'un tasnifinde inşa edilen kiliselere önemli bir bölüm ayrılmıştır. Iustinianus ve Theodora gibi dindar kişilerin banilik faaliyetleri anlatılırken kiliselere daha çok yer ayrılması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Kilise banilik faaliyetlerini, hayır kurumları, düşkünlerevi, saraylar, su ile ilişkili yapılar, pazar yerleri, bahçeler ve limanlar gibi kamu yapıları takip etmektedir. Bu tasnif içerisinde kentin ihtiyacı olan yapıların dengeli bir biçimde

sunulması dikkat çekmektedir. Dikkatlerden kaçmaması gereken bir başka unsur da arkeolojik veya diğer yazılı kaynakların ışığında o dönemde yapıldığını bildiğimiz kimi yapıların Procopius tarafından anlatılmadığıdır. İnşa olunan yapılar gözünden kaçmış olabileceği gibi kullandığı kaynaklar da listelenmemiş olabilir. Ya da bahsi geçen yapılar Procopius eserini tamamladıktan sonra yaptırılmış olabilir. Bir diğer olasılık ise Procopius *Yapılar* adlı eserini ya gözden geçirememiş ya da tamamlayamamış olmalıydı (Treadgold, 2007; 191). Her ne kadar Procopius kitabında Iustinianus'un tüm eserlerinden bahsedeceği sözünü verse de bunu yapmamış ya da yapamamıştır (Downey, 1947; 172). Söz gelimi; Malalas, Iustinianus'un İskenderiye'de kemerli bir su yolu inşa ettiğinden bahsederken Procopius bu eserden bahsetmez (Malal. *Chron.* 18.33).

Iustinianus'un banisi olduğu eserlerin tasnifi yapılırken önem dereceleri de vurgulanmıştır. Altı kitaptan oluşan bu eserde İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki inşa faaliyetlerini anlatırken de bir önem tercihinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeni kazanılan topraklardan İtalya'nın bu kitaba dahil edilmemesi ise bir başka ilginç yanıdır. Zira eski başkent Roma, Ravenna ve Milano gibi kentlerde de Iustinianus'un inşa faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Söz gelimi; Ravenna'daki San Vitale Kilisesi dönemin en çarpıcı mimari eserlerinden biridir ve içerisinde Iustinianus ve Theodora'nın da betimlendiği eşsiz fresklerle bezenmiştir (Evans, 2005; 52). Bu fresklerden Iustinianus'un kendi propagandasını yaptığı açıkça anlaşılrsa da bu ve bunun gibi mimari eserlerin neden *Yapılar* adlı kitapta anlatılmadığı çözülmeyi bekleyen başka bir sorundur. Bu sorun *Yapılar* adlı eserin bitirilememiş bir eser olduğu fikrini de beraberinde getirmektedir.

Yapılar adlı eserin tarihlendirmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genel kanı 554 yılında yazıldığıdır (Greatrex, 2013; 14). Procopius'un bu eseri yazarken bir ikbal beklentisinde olduğu ya da altında çalıştığı Belisarius'un vatan hainliği ile suçlanmasından sonra ismini temize çıkarmak amacıyla yazdığı ve hatta aldığı bir ödül karşılığında yazdığı iddia edilse de hangi saik ile yazdığı kesin olarak bilinmemektedir (Rapp, 2005; 386). Yine de Procopius *Yapılar* adlı eserinin ilk bölümünde şu ifadeleri kullandığı unutulmamalıdır;

Kaldı ki tarih şunu göstermektedir ki velinimetlerinden yarar gören kimseler, onlara karşı kendilerini öyle bir gönül borçlusu hisseder ki daha üstün bir lütuf ile borçlarını ödeme gayretine düşerler (Procop. *Aed.* 1.1).

Yapılar adlı eserin ne zaman ve hangi güdü ile yazıldığı bir tarafa bırakıldığında bu çalışmanın dönemin mimari faaliyetleri ve topografyası için muazzam bir kaynak olduğu gerçeği ile baş başa kalırız. Özellikle bu kitabının birinci bölümü başkent Constantinopolis'in tarihî topografyası için önemli bir kaynaktır.

Bununla birlikte tam anlamıyla güvenilir bir eser olduğu da düşünülmemelidir. Bu eserde tartışmalı bilgiler de yer alır. Söz gelimi; Blachernai'deki Meryem (Theotokos) Kilisesi'nin Iustinianus'a atfedilmesi kafa

karıştırıcıdır çünkü yapımına Pulcheria tarafından başlanan kilise I. Leo tarafından bitirilmiş olmalıydı (Procop. *Aed.* 1.9). Iustinianus tarafından restore edilen kilisenin ona ithafı, Iustinianus tarafından yapılmamış başka yapıların da kendisine ithaf edilmiş olma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Procopius, Iustinianus'a mümkün oldukça çok yapı atfetme eğilimindedir (Mitchell, 2016; 42). Bu neden ile dönemin temel kaynaklarının başında gelen Yapılar adlı eser dönemin diğer kaynakları ile kıyaslanarak incelenmelidir.

Procopius, bu eserinde mimari ve teknik terimler kullanırken oldukça cimri davranarak daha anlaşılabilir bir dil tercih etmiştir. Kilise sözcüğünün Yunanca karşılığı Ekklesia yanında Pagan tapınaklarını tanımlamakta kullanılan Hedos, Hieron, Neos ve Temenos gibi sözcükleri de kullanmaktan çekinmemiştir (Procop. *Aed.* 1.12). Bu terimlerin bazılarını Hagia Sophia adlı kilise için de kullanmıştır (Cameron, 1965; 162).

Gizli Tarih

Gizli Tarih hem tarz hem de içerik olarak Procopius'un öteki yapıtlarından tamamen farklıdır. Bu nedenle başlarda araştırmacılar bu kitabın Procopius'a ait olup olmadığı konusunda kuşkuya düştülerse de daha sonra Procopius'un kullandığı deyişler, sevdiği sözcükler, deyimler ve tanımlamalar üzerine yapılan araştırmalar sonunda *Gizli Tarih*'in onun tarafından yazıldığı kanıtlandı (Procop. *Arc.* xii). Niccolò Alamanni tarafından ilk basımı yapılan *Gizli Tarih*'e *Anekdotia* ve *Historia Arcana* çift ismi verilerek yayımlandı. Esasen *Suda* (ya da *Souda*) bu eseri eski Yunanca basılmamış anlamına gelen *Ἀνέκδοτα*, (Latince: *Anecdota*) sözcüğüyle tanımlamaktadır (*Suda*, II.2479). Günümüzde kullanılan *Gizli Tarih* sözcüğü içerdiği konulardan dolayı bu esere atfedilen Latince *Historia Arcana* tanımından gelmektedir. Bu esere sonradan verilen iki ad olmasına karşın Procopius'un kendi eserine ne ad verdiğini bilmiyoruz.

Klasik üslupta yazmaya gayret eden Procopius'un bu kitap için de kendisine Theopompus'un *Makedonyalı Philippos* adlı eserini örnek aldığı iddia edilebilir. Theopompus'un eseri ile Procopius'un eseri arasında üslup yönünden benzerlikler olsa da *Makedonyalı Philippos* yayınlanmış, *Gizli Tarih* ise yayınlanmamış bir eserdir (Greatrex, 2016; 215). *Kaiserkritik* de denilen bu yazım tarzının Theopompus'la başladığı düşünülmektedir. Procopius da MÖ 4. yy'da yazan Theopompus gibi imparator eleştirisinde bulunmuştur ancak Procopius'un model olarak Theopompus'u aldığı henüz tam olarak kanıtlanamamıştır. Ancak her iki eser arasındaki tarz, metot ve üslup birçok benzerlikler göstermektedir.

Yanıtlanmayı bekleyen birçok soruya sahip bu eserin, aslında üç bölüm halinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Caesareali, kısa bir girişle kitabın yazılış amacını aktardıktan sonra ilk bölümde Belisarius'un rezil işleri, ardından Iustinianus ve Theodora'nın rezil işleri ile son bölümde iktidarın yasal ve yönetsel yozlaşmışlığı üzerine anlatılarda bulunmaktadır. Aşağıda bu eserin üç bölümü ve içerikleri konusunda kısa bir açıklayıcı bilgi verilmektedir. Her bölüm

kendi içinde kısımlara ayrılmaktadır. Her kısım özel bir kişiye ya da olaya ayrılmıştır (Pfeilschifter, 2022; 121-122).

I. Bölüm (1-10 kısımlar) bir giriş niteliğindedir.

Bu bölümde Belisarius'un eşi Antonina ve Theodora ile bazı saray hadımlarıyla olan ilişkilerinin Belisarius'u nasıl iğdiş ettiği, onun askeri kararlarını nasıl etkilediği ve onu ne kadar çaresiz hale soktuğu üzerinde durulur. Ayrıca İmparator Iustinus'un nasıl tahta çıktığı ile yeğeni Iustinianus'un ilk icraatları aktarılmaktadır. Yine Iustinianus ve Circus hizipleri hakkında bilgiler bu bölümde paylaşılmaktadır. Son olarak, Iustinianus ve Theodora'nın tanışıp evlenmelerine değinilmektedir.

II. Bölüm (10-18 kısımlar) Iustinianus ve Theodora hakkındadır.

19. Kısıma kadarki anlatıyı kapsayan II. Bölüm, Theodora'nın ortaya çıkışını, fiziksel özelliklerini, gençlik yıllarını ve hafifmeşrepliğini anlatmaktadır. Bu bölümde ayrıca Iustinianus ve Theodora'nın şeytani doğaları üzerine bazı inanılmaz öyküler paylaşılmaktadır. Yine bölüm içinde Iustinianus'un yönetimi, barbarlar ve dini azınlıklar hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden bazıları da Iustinianus'un adalet sistemi üzerinedir.

III. Bölüm (19-30 kısımlar) Yasaların çiğnenmesi, Yozlaşma ve Siyaseti ele almaktadır.

Son bölüm, Iustinianus'un kötü yönetimi, Theodora'nın işleri, Iustinianus'un "insan kılığına girmiş bir şeytan olduğu", İmparatorluğun başına gelen felaketler, Iustinianus ile Theodora'nın toplumun çeşitli sınıflarını nasıl ezdikleri, Iustinianus'un para düşkünlüğü, yozlaşma ve hukukun çiğnenmesi gibi konuları ele almaktadır. Bu bölümün son kısmı Iustinianus'un devlet kaynaklarını nasıl har vurup harman savurduğunu anlatmaya adanmıştır.

Gizli Tarih'te verilen ilginç bilgilerden biri de Procopius'un kilise tarihi hakkında bir eser yazmayı planladığıdır. Bu planını gerçekleştirememesi de *Gizli Tarih*'in birçok bölümünde Samirîler, paganlar ve ariuşçular gibi dini azınlıklara Iustinianus tarafından nasıl zulmedildiğini anlatılmaktadır (Procop. *Arc.* 1,14; 11.33; 18.38; 26.18; 27.32). Dolayısıyla dini konulara değinmemekle eleştirilen Procopius, bu kitabında kısmen de olsa bu konulara değinmektedir.

Procopius, bu kitabı *Savaşlar* adlı resmi tarihi anlattığı kitabında açıkça dile getiremediklerini gelecek kuşaklara açıklamak için kaleme aldığını bildirmektedir. Ana karakterleri Iustinianus, Theodora, Belisarius ve eşi Antonina olan *Gizli Tarih*'te kavgalarla, gaddarlıkla, hizip çatışmalarıyla, işkencelerle, baskılarla, hukuksuzlukla ve yozlaşmayla örülü bir toplum resmedilmektedir.

Procopius'un *Gizli Tarih*'inde Iustinianus ile Theodora'yı, yanında çalıştığı komutan Belisarius ile eşini neden bu kadar yerdiği ilk bakışta anlaşılabilen bir konudur. Kitaplarında sürekli olarak yerleşik geleneksel kurumların önemine değinirken eski yasaların düzenlediği klasik Roma hayatının terk edilmesinin sakıncalarına vurgu yapmaktadır. Procopius'a göre; Iustinianus, egemenliği süresince büyük arazi sahiplerinin güçlerini kırmaya çalışmıştır. Burada

Procopius'un kendisinin de böyle bir aileden geldiği unutulmamalıdır. *Latifundia* olarak adlandırılan bu büyük çiftliklerin sahipleri Iustinianus döneminde o kadar güçlenmişti ki sözgelimi Kapadokya'da ve Mısır'da özel askeri birlikleri bile besleyip doyuracak güce erişmişlerdi. Iustinianus ise bunlara karşı merkezi yönetimin gücünü sağlamlaştırmak, devleti yeniden düzene sokmak için çeşitli uygulamalarda bulunmaya çalışmıştı. Gerek gördüğünde de bu insanların devasa arazilerini kamulaştırdı (Vasiliev, 2015; 191). Procopius, elbette ki bu tür baskıcı uygulamaları hiç hoş karşılamadı. *Gizli Tarihi* bu nedenlerle kaleme aldığını öne sürenler olduğu gibi Procopius'un bu eserinde gerçekleri açıkça dile getirdiğini savunanlar da olmuştur.

Gizli Tarih'in abartılı anlatımı bir kenara bırakıldığında içerisinde gerçek olabilecek kimi bilgileri barındırdığı da bilinmektedir. O dönemin diğer metinleri ile kıyaslandığında *Gizli Tarih*'in verdiği bazı bilgilere farklı metinlerde de ulaşabilmekteyiz. Söz gelimi; bu kitapta eleştiriye tutulan Iustinianus'un bazı özel kanunlarının, *Novellae* adlı dönemin hukuk metinlerinde de geçtiğini biliyoruz. Procopius'un Iustinianus'un çıkarmadığı vergi affını yermesi buna örnek olarak gösterilebilir (Procop. Arc. 23.1.8) Zira bu bilginin *Novellae*'da doğrulandığını görmekteyiz (Nov. 147). *Gizli Tarih*'in tamamlamasından yaklaşık dört yıl sonra (554) yayınlanan bir kanunla vergi affı getirildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, Procopius'un verdiği çoğu teknik detayların doğru olduğunu var sayabilir zira yazdığı eseri kendi çağdaşlarının da okuduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu da *Gizli Tarih*'in tamamen gerçeklerden uzak bir kitap olmadığını göstermektedir.

Procopius'u Nasıl Okumalıyız?

Procopius hakkında yazılan birçok makale ve kitap bulunmasına karşın genel anlamda günümüz tarihçilerinin onu nasıl okuduğunu anlamak için iki çalışmadan bahsetmek oldukça faydalı olacaktır. Bunlardan ilki, Averil Cameron'un 1985'te yayınladığı *Procopius and the Sixth Century* adlı eserdir. Diğeri de Anthony Kaldellis'in 2004'te literatüre kattığı *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity* adlı eserdir. Başını Cameron'un çektiği geleneksel yaklaşıma göre; eserlerini klasik tarihçilerin üslubunda yazmış ve Tyche gibi pagan dönemine ait tanrıçalara referansta bulunmuş olsa da Procopius Hristiyan bir tarihçiydi. Kaldellis'in temsil ettiği revizyonist görüşe göreyse; Procopius, kripto-Hristiyan ve neo-Platoncu felsefi görüşün tesiri altında muhalif bir kişidir (Greatrex, 2014; 76). Aynı zamanda ilk görüş, Procopius'u emperyalist, ikinci görüş ise anti-emperyalist olarak tasvir etmektedir². Kaldellis'in temsil ettiği görüş, Procopius'u savaş karşıtı olarak yorumlarken klasik görüş onu Iustinianus'un savaşlarını olumlayan birisi olarak yorumlamaktadır. Kaldellis, Procopius'u *Gizli Tarih*'te nefretini kusan ve *Savaşlar*'daki gerçek görüşlerinin anlaşılması için imalı ip uçları veren biri olarak tasvir eder ayrıca İmparator

² Burada kullanılan emperyalist ve antiemperyalist kavramları, imparatorun iç ve dış politikalarının yanında ya da karşısında olan kişiler için kullanılmıştır.

Iustinianus'un iktidarını da oryantal despotizmin emperyal bir formu olarak tanımlamaktadır. Kısaca bunu bir tiranlık düzeni olarak yorumlamaktadır. Bu düzenin eleştirisini de Pers imparatorluğundaki oryantal despotizmi anlatırken verdiği gizli mesajlardan çıkartmaktadır. Tüm bu görüşlerini ileri sürerken Procopius'un bugüne kadar yanlış olarak algılanmasının suçunu da Cameron'ın bir üyesi olduğu Anglofon tarih yazımına yüklemektedir.

Cameron, Kaldellis'in kitabına yazdığı eleştiri yazısında bazı tenkitlere cevap vermiştir. Onu, Procopius'un üç eserinin karşılıklı tarihlerini incelememekle eleştirmektedir. Hatta daha ileri gidip onun Procopius analizinin, dönemin tarihi bağlamına ışık tutabilecek yeterlilikte bir kılavuz olmadığını ileri sürmektedir. Bunu yaparken de Kaldellis'in Üç Bölüm hadisesini yorumlayış biçimini eleştirir. Procopius'un bir yazar olarak çok aldatıcı olduğunu ve Kaldellis'in bunu göremediğini ima etmektedir. Bu kitabı kanıtlara dayanmayan ve hayal kırıklığı bir kitap olarak nitelemektedir (Cameron, 2004; 1621).

Cameron ve Kaldellis'in Procopius okumaları oldukça farklı görünse de temelde Procopius'un yaşadığı çağ, ait olduğu toplumsal sınıf, hangi dini ya da felsefi görüşün tesiri altında olduğu gibi eski tarz akademik tartışmalara odaklanmaktadır. Belki de Procopius, eserlerini bambaşka bir saik ile yazmıştı. Bu saiklerden birisi farklı yazın türlerinde eser verme gayreti olarak gösterilebilir. Söz gelimi; *Gizli Tarih* diğer eserleri ile kıyaslandığında pek de tutarlı değildir ve kitapta anlatılanlar ilginç olsa da bu kitap kabul edilmesi güç bilgilerle de doludur.

Elbette ki eserlerini farklı yazın türlerinde yazmaya çalışmış olabileceği gibi farklı okuyucu kitleleri ve toplumun farklı sınıfları için de yazmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Belki de başlarda Iustinianus'u ve siyasetini tasvip etmiş, ancak Iustinianus'un uzun ve giderek baskıcı bir hâl alan yönetim anlayışından dolayı bu fikrini değiştirmiş de olabilir. Bu elbette ki yazarın eserlerinin kronolojik olarak tahlili sonucu ulaşılabilecek bir savdır. Tüm bu hipotezler değerlendirilirken kendisinin temsil ettiği klasik gelenek ile yaşadığı altıncı yüzyıl çok iyi irdelenerek eserlerine yaklaşılmalıdır. Procopius'un üç eserinin arasındaki ilişkiler ve çelişkiler ele alındığında, Procopius'un kolaylıkla yanlış anlaşılacağı akılda tutulmalıdır.

Ancak Procopius'un nasıl okunması ve anlaşılması konusunda verilen türlü savlar içerisinde onun eserlerinin farklı türlerde yazma gayretinden ortaya çıktığı akla en yakın olanı görülmektedir. Eğer Procopius farklı yazı türleri denemek amacıyla böyle yazmaya çalışmışsa *Savaşlar* bir tarih yazımı, *Yapılar* bir methiye çalışması, *Gizli Tarih* ise yergi türünde bir çalışma olarak değerlendirilmelidir.

Procopius değerlendirilirken ait olduğu toplumsal sınıf ve imparatorluk yönetimdeki mevkii, hangi yazın geleneğinin temsilcisi olduğu, imitatio'su, kullandığı topos'lar, çağdaşı tarihçilerin eserleri ve yaşadığı altıncı yüzyıl bağlamında imparatorluğun geçirdiği sosyokültürel değişimler unutulmamalıdır. Bu pencereden bakıldığında Procopius geç antikçağ tarih yazımı için eşsiz bir hazinedir. Bize bıraktığı eserleri olmasaydı bugün Iustinianus'un iktidarını ve 6. yy.'ı konu alan tarih yazımının çok daha fakir olacağı aşikardır.

Sonuç ya da Procopius'un Anlatılarını Anlamak

Procopius'un eserleri olmaksızın Iustinianus devrinin tarihini yazmak oldukça zordur. Ancak ona tarihçi kimliğini kazandıran *Savaşlar* adlı eseri, yazdığı *Yapılar ve Gizli Tarih* adlı eserlerinden oldukça farklıdır. Bu durum günümüzde kafa karışıklığına neden olmaktadır. Üç eserinde de dönemin imparatoru Iustinianus'u üç farklı şekilde resmetmektedir. Bu da onun hem anlaşılmasını güçleştirmekte hem de onunla aynı dönemde eser veren diğer tarihçilerden farklılaşmasına neden olmaktadır. Procopius'un, bu özelliğinden dolayı birçok sav öne sürülmüştür. Her eseri farklı açılardan incelenmiş ve özellikle *Gizli Tarih* adlı eserinde gerçekleri anlattığı iddia edilmiştir. Oysa Procopius'un üç eseri, üç farklı yazı türüne işaret etmektedir. Kendisi klasik ekolde eser üreten bir tarihçidir. Kendisinden önce uzun bir geçmişe sahip olan bu ekol, farklı yazım türlerini üretmiştir. Bunlar arasında, klasik tarih eserleri, methiyeler ve yergiler bulunmaktadır. Günümüzde Procopius'un bu türlerin her birinde eser vermiş olması gözden kaçmaktadır. Procopius, kafa karıştırmak ya da bir eserinde ifade ettiğini diğer eserinde ifade etmekten çekindiği için değil, üç farklı yazı türünde eser verdiği için anlaşılabilir değildir. Procopius ile ilgili literatür oldukça geniş olmasına karşın onun bu özelliği üzerinde maalesef durulmamıştır.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

- Agathias. (1975). *The Histories*. Joseph Frendo. (Çev.). Berlin: De Gruyter.
- Ioannes Malalas (1986). *The Chronicle of John Malalas*. Elizabeth Jeffreys ve Roger Scott (Çev.). Melbourne: The Australian Association For Byzantine Studies.
- Novellae. (2019). Peter Sarris (Der.), *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation I-II*. David Miller (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- John Nikiu. (2007). *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*. John Charles (Çev.). New Jersey: Evolution Publication.
- Photius (1974). *Bibliothèque*. René Henry (Çev.). Paris: Les Belles Lettres.
- Procopius (1989). *History of Wars 1-8*. H. B. Dewing (Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Procopius (1989). *On Buildings*. H. B. Dewing (Çev.). Cambridge: Harvard University Press.

- Procopius (2007). *The Secret History*. G. A. Williamson ve Peter Sarris (Çev.). London: Penguin Classics.
- Procopius (2014). *The Wars of Justinian*. H. B. Dewing (Çev.). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Prokopios (2015). *Bizans'ın Gizli Tarihi*. Orhan Duru (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Suda (2001). *Suidae Lexicon*. Adler, A. (Der.). München und Leipzig: K. G. Saur Verlag GmbH.

Modern Çalışmalar

- Brown, Peter (2016). *Geç Antikçağ Dünyası*. Turhan Kaçar (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Bury, J. B. (2016). *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 2)*. New York: Dover Publications.
- Cameron, A. (1965). Procopius and the Church of Hagia Sophia. *The Harvard Theological Review* 58/1, 161-163.
- Cameron, A. (1969/1970). Agathias on the Sassanians. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 67-18.
- Cameron, A. (1996). *Procopius and the Sixth Century*. London: Routledge.
- Cameron, A. (2004). Reviews of Books. [Kitap eleştirisi, Anthony Kaldellis, *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity*]. *The American Historical Review*, 109/5, 1621.
- Cataudella, M. R. (2003). Historiography in the East: Procopius, Witness and Historian. Gabriele Marasco (Der.), *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century A.D.*, içinde (ss. 391-447). Leiden: Brill.
- Croke, B. (2019). Procopius, From Manuscripts to Books: 1400-1850. *Histos* 9, I.1-173.
- Downey, G. (1947). The Composition of Procopius: De Aedificiis. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, 171-183.
- Downey, G. (1952). Justinian as a Builder. *The Art Bulletin* 32/4, 262-266.
- Evans, J. A. S. (1968). Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian. *The Canadian Historical Association* 3/1, 126-139.
- Evans, J. A. S. (2005). *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*. London: Greenwood.
- Greatrex, G. (2013). The Date of Procopius' Buildings in the Light of Recent Scholarship. *Estudios Bizantinos* 1, 13-29.

- Greatrex, G. (2014). Perceptions of Procopius in Recent Scholarship. *Histos* 8, 76-121.
- Greatrex, G. (2016). Procopius the Outsider. Dion C. Smythe (Der.), *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider*, içinde (ss. 215-228). New York: Routledge.
- Greatrex, G. (2022). Procopius: Life and Works. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 61-69). Leiden: Brill.
- Gilmer, James M. (2013). Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism. *Byzantina Symmeikta*, 23, 45-57.
- Jones, A. H. M (1964). *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey Volume I*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kaldellis, A. (2004). *Procopius of Caesarea*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Kaldellis, A. (2012). Byzantine Historical Writing, 500–920, *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400*, Sarah Foot ve Chase F. Robinson ed., Oxford: Oxford University Press, 202-217.
- K. Maria, Kalli, The Manuscript Tradition of Procopius' Gothic Wars: A Reconstruction of Family in the Light of a Hitherto Unknown Manuscript (Athos, Lavra H-73). (Leipzig: K. G. Saur München, 2004), 5.
- Martindale, J. R. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III A: A. D. 527-641*. Cambridge: Cambridge University Press, 23-25.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pfeilschifter, R. (2022). The Secret History. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 121-136). Leiden: Brill.
- Rance, P. (2022). Wars. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 70-120). Leiden: Brill.
- Rapp, C. (2005) Literary Culture under Justinian. Michael Maas (Der.), *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, içinde (ss. 376-397). New York: Cambridge University Press.
- Reinsch, D. R. (2010). The History of Editing Byzantine Historiographical Texts. Paul Stephenson (Der.), *The Byzantine World* içinde (ss. 435-444). Oxon: Routledge.
- Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.
- Treadgold, W. (2007). *The Early Byzantine Historians*. London: Palgrave Macmillan.
- Vasiliev, A. (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Tebavil Alkaç (Çev.). İstanbul: Alfa.

- Woods, David (2012). Late Antique Historiography: A Brief History of Time. Philip Rousseau (Der.), *A Companion to Late Antiquity* içinde (ss. 357-371). West Sussex: Blackwell.
- Whitby, M. (2022). Procopius' Buildings and Panegyric Effect. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 137-154). Leiden: Brill.

Çeviri

IV. Haçlı Seferi'nden Sonra Venedik'te Hafıza ve Propaganda*

Luigi Andrea Berto

Çeviri: Emre Kaymakçı**

orcid/0000-0003-1688-4077

Öz: Bu makale IV. Haçlı Seferi'nden sonra yazılan ilk Venedik kroniği *Historia ducum Venetorum*'u (1102-1229) inceleyerek Venedik yöneticilerinin kendi geçmişlerini nasıl göstermek istediklerini sunmaktadır. Özellikle bu kronik yazarının ve muhtemelen vatandaşlarının büyük bir kısmının Venediklilerin herhangi bir maddi ödül beklemeden Kudüs Krallığı'nın güçlendirilmesinde ve savunulmasında esas yardımı sağladığını vurgulamak istediklerini kanıtlamaktadır. Dahası, Venedikliler her zaman Bizanslıların müttefiki ve dostuydu. Fakat bu ilişkilerin bozulması ile Konstantinopolis'in fethi Bizans imparatorlarının sorumsuz davranışlarına atfedilmekteydi. Kronik yazarı birkaç olayı değiştirip çıkararak Venedik'in her zaman iç uyuma sahip olduğunu ve bu yüzden ideal bir toplumu temsil ettiğini göstermek istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Venedik, Bizanslılar, IV. Haçlı Seferi, hafıza, propaganda

Abstract: By examining the first Venetian chronicle written after the Fourth Crusade, the *Historia ducum Venetorum* (1102–1229), this article shows how the Venetian ruling elites wanted to present their recent past. In particular, it proves that the author of that work and probably many of his fellow countrymen wished to point out that the Venetians gave fundamental support toward the defense and strengthening of the Kingdom of Jerusalem without expecting any material reward. Moreover, the Venetians had always been good friends and allies of the Byzantines, and the deterioration of this relationship and the conquest of Constantinople had to be attributed to the irresponsible behavior and ingratitude of the Byzantine emperors. By distorting or omitting a few events, they also wanted to demonstrate that Venice always enjoyed a perfect internal harmony and, therefore, represented an ideal society.

Keywords: Middle Ages, Venice, Byzantines, Fourth Crusade, memory, propaganda

* Luigi Andrea Berto, "Memory and Propaganda in Venice after the Fourth Crusade," *Mediterranean Studies*, Vol. 24, No.2 (2016), pp. 111-138.

** Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, emrekaymakci@ohu.edu.tr.

XII. ve XIII. yüzyıllar Venedik'in Akdeniz'de en önemli güçlerden biri olarak ortaya çıkması için çok önemli bir dönemdi.¹ Venedik, kutsal toprakları fethederek ve Bizans'ın deniz gücünü azaltarak Doğu Akdeniz'de hem konumunu güçlendirmeyi hem de yeni pazarlar elde etmeyi hedeflemekteydi. Venedikliler bu hedefleri gerçekleştirebilmek için güç kullanmaya hazır olduklarını göstermişlerdi. Venedikliler tarihlerinde ilk defa Doğu Akdeniz'e yalnızca ticaret için değil aynı zamanda savaşmak için gitmişlerdi. Bunun sonucunda da Venedik doçları² haçlılara katılmışlardı ve I. Haçlı Seferi'nden sonra Kudüs'teki Latin Krallığı ile temas kurmuşlardı. Venedik, örneğin, Müslümanlara karşı askeri yardım sağlama karşılığında bu bölgede ticari ayrıcalıklar elde etmiştir. Hatta kuvvetler dengesi ve Konstantinopolis ile ilişkiler bu dönemi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Venedikliler bu iki durumda ticari ayrıcalıklarını savunmak için Bizanslılara karşı donanmalarını göndermişlerdir. Venedikliler ve haçlılar Bizans İmparatorluğu'nun başkentini fethettiklerinde IV. Haçlı Seferi ile birlikte aralarındaki ilişki tamamen bozulmuştu. Öte yandan Venedikliler 1150'lerden 1170'lere dek Alman İmparatorluğu ile başarılı bir şekilde mücadele edebilmiş ve Alman yönetici ile Papa arasındaki anlaşmazlığın yanı sıra İmparator Frederic Barbarossa ve İtalyan şehir devletleri arasındaki uzun savaşlara son vermede aracı olmuşlardır. Sonuç olarak Venedik Devleti'nin yapısı "Komün"ün yaratılmasıyla değişmiş ve böylece resmi olarak Venedik toplumunda ve ekonomisindeki büyük değişimler meydana gelmiştir. Venedik'te hâlâ bir doç bulunsa da eskisinden daha az etkiliydi.³ Bu makalenin amacı IV. Haçlı Seferi'nden⁴ sonra ilk Venedik kroniğinde yani XI. yüzyılın başlarından itibaren Venedik'te yazılan tek kapsamlı kronik *Historia ducum Venetorum'da (Venedik Dukalığının Tarihi)*⁵ bu dönemin nasıl resmedildiğini incelemektir.⁶

¹Bu makalede, Orta Çağ kaynaklarında bu anlama geldiği için "Venedik" kelimesini Venedik Dukalığı ile eş anlamda kullandım. Orta Çağ'ın birçok döneminde modern Venedik şehrinin merkezi kısmı Rivoalto adıyla bilinmekteydi. Bu konu hakkında bkz. Ortalli (1995), Berto (2013a:141-45) ve Berto (2013b).

²ÇN. Venedik devletinin yöneticileri olarak bilinirler. Doçlar ile ilgili bilgi için bkz. Andrea Da Mosto, *I Dogi di Venezia*, Giunti, 2003.

³ Bu dönem için bkz. Lane (1973: 32-43, 91-96). Daha fazla ayrıntı ve konuyla ilgili kaynakça için bkz. Madden (2003), Ravegnani (1995a), Rösch (1995), Castagnetti (1995).

⁴ IV. Haçlı Seferi'nin çok kısa özeti Konstantinopolis'ten Venedik'e Aziz Simon ve Paul'un kalıntılarının aktarılmasının anlatıldığı azizlerin metinlerinde bulunabilir. Yaklaşık olarak 1205 civarında ve 1222'den kısa süre sonra yazılmış olan bu çalışmalar üzerine varsayımlarda bulunuldu. Bu metinlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Chiesa (1995) ve Perry (2015:96-102). IV. Haçlı Seferini anlatan Venedik kaynaklarına genel bakış için. Marin (2004) ve Madden (2012b).

⁵ Aslında bu kroniğin başlığı yoktur. Fakat XIX. yüzyıldaki editör, *Historia ducum Venetorum* olarak adlandırmıştır. Ancak XI. yüzyıldan sonra Venedikliler kendilerini Venetici değil Veneti diye adlandırmışlardır. Venetici kelimesi Yunanca Benetikoi kelimesinin Latinleştirilmiş hali olmakla birlikte Erken Orta Çağ'da kullanılırdı. Bu nedenle *Historia ducum Venetorum* olarak adlandırmak daha doğrudur. Bu kroniğin yeni baskısı *Historia ducum Venetorum* (1999) şeklinde bulunabilir. Latince metinden çeviriler ise bana aittir.

⁶ *Historia ducum Venetorum*'un yazarının tarihsel bir çalışma olarak söz ettiği eseri XII. yüzyılda Venedik'te yazılmıştır. *Historia* (1999: bölüm. 2,6,10). Orta Çağ Venedik kroniklerine genel bir bakış için. Ortalli (1995). İngilizcesi için bkz. Saint-Gullain (2011) ve Angold (2007). Fakat Angold'un makalesi güncel olmayan kaynakçaya ve kaynakların baskılarına dayanmaktadır.

Historia Ducum Venetorum'un Yapısı

1102'den 1229'a kadar olan süreçte Venedik doçlarının yönetimi altındaki Venedik'te meydana gelen ana olaylar ve görevleri boyunca doçların başarıları Historia ducum Venetorum'un⁷ çerçevesini oluşturmuştur. Aynı dönemde İtalyan toplumunda olduğu gibi görevde yalnızca kısa dönem için magistratlarla⁸ birlikte kalanlardan ziyade yaşamı boyunca birbirini izleyen yöneticilerle karakterize edilen bir siyasi sisteme alışık olan Venedik dünyası için bu çerçeve uygundur.⁹ Böylece muhtemelen Doç II. Pietro Orseolo'nun (991-1008) elçisi ve vaizi olan John Deacon'un yazdığı *Istoria Veneticorum* adlı ilk Venedik kroniği bu örneği takip etmiştir.¹⁰ Fakat "Historia ducum Venetorum", John Deacon'un ve Geç Orta Çağ Venedik kroniklerinden başlangıç kısmındaki anlatımıyla farklı bir dönemi aydınlatmaktadır. John Deacon, Venedik'in kökenini¹¹ anlatarak başlarken, Historia ducum Venetorum Ordelafo Falier'in (1102-18) yönetimiyle başlamaktadır. Yazarın bu metinde neden kökenleri anlatmaya başladığı açık değildir. Venedikliler söz konusu dönem boyunca Macarların işgal ettiği Dalmaçya'nın kontrolünü ele geçirme girişimlerini tekrarlamışlardı.¹² Kronik yazarının Venedikliler için bu bölgenin önemini vurgulamayı amaçlayarak kroniğine neden söz konusu doç ile başladığı anlaşılabilir. Aslında Dalmaçya'nın kontrolü Venedik'in zenginliğine dayanan Akdeniz ile barışçıl bir ticaret yürütmek adına gerekli bir durum olarak düşünülüyordu.¹³ Yine de muhtemelen kroniğin Ordelafo Falier ile başlama kararı yazarın ulaşabildiği kaynakların sınırlılığı ile ilgilidir. 1260'larda ve 1270'lerde yazan Venedikli kronik yazarı Martin Da Canal'ın Venedik'in kökeniyle başlaması Ordelafo Falier'den önce Venedik doçlarının basit bir listesini vermekten öteye gidememe gerçeği bu varsayımı onaylar görünmektedir.¹⁴

Kronik yazarının Historia ducum Venetorum'da anlattığı en son olay 1229'da (Historia 1999: bölüm 37) meydana gelen Doç Pietro Ziani'nin ölümü ile

⁷ Bu bölüm Historia'nın girişinin özetidir (1999). Bu kroniğin İngilizcesinin özeti Marin'de bulunabilir. (2010) Ayrıca ilgili makaleyi bana gönderen Serban Marin'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

⁸ Ortalli (1995: 765).

⁹ Orta Çağ İtalyan tarihyazımı için bkz, Capitani (1964), Dale, Williams Lewin ve Osheim (2007). XII. yüzyıl genel tarihyazımı için bkz. Wickham (1991).

¹⁰ Bkz. John Deacon (1999)

¹¹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında aynı şey Venedik kronik yazarı Martin da Canal tarafından yapılmıştır. Venedik kroniklerinde Venedik'in kökeniyle ilgili anlatımlar için bkz. Carile (1976) ve Fortini Brown (1996: 11-17).

¹² Bu dönemde Venediklilerle Macarlar arasındaki çatışmalar için bkz. Stephenson (2000: 187-210).

¹³ Arnaldi ve Capo (1976: 393). Erken Orta Çağ'da Dalmaçya'da Venediklilerin Slavlarla çarpışması Venediklilerin bu bölgeye olan ilgisini göstermektedir. Bu konu için bkz. Ortalli (1992: 739-42 ve 776-78).

¹⁴ Martin da Canal (1973: I.14). Bu çalışmanın İngilizce çevirisi Martin da Canal'da bulunabilir (2009). Doçların listesi Origo olarak bilinen Venedik tarihi metninin ilk düzeltmesinde görülmektedir. Liste Ordelafo Falier'den önceki Doç Vitale Michiel dönemiyle sona ermektedir. Bu da Historia ducum Venetorum'un metne eklendiği varsayımını getirmektedir. Bkz. Arnaldi ve Capo (1976: 395) ve Capo (1976-77: 397).

ilgili idi.¹⁵ Bu kroniğin günümüze gelen el yazmasından bazı kağıtların kaybolması sebebiyle metinde Doç Orio Mastropiero (1178-92) dönemiyle ilgili olaylar ve Doç Enrico Dandolo (1192-1205) yönetimindeki olayların birçok kısmı bulunmamaktadır. Sonuç olarak kronikteki olaylar 1172'den 1178'e kadar yönetici olan Doç Sebastiano Ziani'nin seçiminden kısa bir süre sonra durmakta ve IV. Haçlı Seferi boyunca Konstantinopolis üzerine ilk saldırı ile elde edilen sonuçların anlatımıyla sürmektedir.

Kronik yazarı, önsözde amacını açıkça vurguladığı *Historia ducum Venetorum*'da ithaf yazısı kaleme almamasına karşın Tanrı'nın her zaman Venediklilere onur, zenginlik ve şan verdiğini açıklayarak herkesin Venedik tarihini bilmesi gerektiğine inanmıştır.¹⁶ Kronik yazarı anonimdir ve çalışmasında kendisinden hiçbir zaman söz etmemektedir. Doğüstü olaylardan ve kutsal yazılardan yaptığı alıntılarda kaynak eksikliği olması onun kiliseye mensup biri olmadığını gösterse de *Istoria Veneticorum*'da bu gibi eksikliklerin yer alması sebebiyle kiliseye mensup olup olmadığına dair kesin bir ifade kullanılamaz. Hatta Tanrı'nın ve Aziz Markus'un yardımı sayesinde Venedik'in bazı kazanımlarına atıflar bulunmaktadır. 1215'te Doç Pietro Ziani'yi denemek için Padovalılara karşı yapılan savaşta Tanrı'nın iradesine dair ifadeler de mevcuttur. Doç Pietro Ziani'nin dindarlığına yapılan vurgular yazarın kutsallık üzerine net bir ilgisinin olduğunu göstermektedir. Bu yüzden kronik yazarı büyük ihtimalle kiliseye mensup biridir. Kronik yazarının kimliğini ilgilendiren çeşitli varsayımlar arasında Doç Pietro Ziani'nin eğitimi destekleyen rahiplerden biri olduğu bulunmaktadır. Yazar metinde açık ifadeler bulunmasa da önsözde kendi döneminde meydana gelen bazı gerçekleri anlatmayı arzu ettiğinden söz etmektedir. Günümüze gelen tek *Historia ducum Venetorum* el yazması yaklaşık olarak XIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir.¹⁷ Kronik, diğer yöneticilerden ziyade daha detaylı söz edilen Doç Pietro Ziani'nin ölümüyle sona ermektedir. Kronik, Ziani'nin yönetimini anlattıktan sonra meydana gelen hiçbir olayı atlamamış ve yazarın çalışmasını Pietro Ziani'nin ölümüyle bitirmek istediği görülmektedir¹⁸ (Cracco 1967:91). Bu ayrıntılar kroniğin Pietro Ziani'nin ölümünden sonra yazılmış olabileceği ve yazarın Ziani ile çağdaş olduğu varsayımını ortaya çıkarmaktadır. Yine de el yazmasının tarihinin kesin olmadığını ve kronik yazarının neden bu şekilde çalışmasını bitirmeyi istediğine dair herhangi özel bir ifade bulunmadığını belirtmek gerekir. Örneğin

¹⁵ Aslında Orta Çağ kodeksi Sebastiano Ziani'nin yönetiminin ilk yıllarına kadardır; Kalan kısmı yalnızca söz konusu Doç'un yönetimini içeren IX. yüzyıl metninden gelmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. *Historia ducum Venetorum* (1999: xxv-xxvi).

¹⁶ "Cum Deus omnipotens, a quo bona cuncta procedunt, multam gratiam et gloriam Venetis semper contulerit et honoribus ac divitiis per universum fere orbem eos claros reddiderit honestum duximus et ratione dignum ut ex pluribus que retro ab annis multis sub ducibus Venecie et per duces, Deo propitio, facta fuisse noscuntur" (Bütün iyiliklerin kendisinden kaynaklanan ve her şeye gücü yeten Tanrı, Venediklilere her zaman çok fazla onur ve şan bahşederek onları tüm dünyada bilinir kıldı. Bunların yıllar önce Venedik doçları aracılığıyla Tanrı'nın lütfuyla yapıldığını biliyoruz. *Historia* 1999: bölüm. I) Bu tarz övücü sözler Orta Çağ İtalyan kroniklerinde yaygın olarak görülmektedir.

¹⁷ Kodeks, Papaz Okulu'nun kütüphanesinde 951 numaradadır. (Venedik); Kronik 35-45 klasöründe. Martin da Canal ve Marco tarafından yazılmış diğer XIII. yüzyıl kroniği yalnızca bir el yazmasında günümüze kadar gelmiştir.

¹⁸ Giorgio Cracco, kronik yazarının 1205'te ölen Doç Enrico Dandolo olabileceğini varsaymaktadır. Cracco (1986: 454).

Geç Venedik yazarlarının Pietro Ziani'nin yönetimi hakkında daha fazla bilgi vermiş olması veya kronik yazarının Venedik kaptanlarının korsanlara karşı zaferinin ve Girit'i fetihlerinin yanı sıra Pietro Ziani'yi övme isteği sebebiyle okuyucuyu Pietro Ziani'den önce yönetimde olan Doç Enrico'nun oğlu Ranieri Dandolo'nun kahramanlıklarını görmezden gelmeye zorlaması mümkündür.¹⁹ Yazar aslında Girit'teki Cenevizli korsanlarla ilgili olarak yalnızca iki bölüm anlatmaktadır. Bu bölümlerde 1260'larda ve 1270'lerde çalışmasını oluşturan Martin da Canal'ın aksine *Historia ducum Venetorum*'un yazarı Venedik ordusundaki önderlerin adlarını bile belirtmemiştir.²⁰ (*Historia* 1999: bölüm.42) Dahası anonim yazar, Padovalılar ile Venedikliler arasında 1215'te meydana gelen savaşın sebeplerini anlatırken yalnızca Padovalılar ve Trevisaniler'in Venediklilerle aralarının bozuk olduğunu ifade etmiştir. "ex causa ludi cuiusdam facti apud Tervisium in Spineta" (Treviso'nun yakınındaki Spineda'da belirgin bir entrika çevrilmesi sebebiyle; *Historia* 1999: bölüm. 43) XIII. yüzyıl Padovalı kronik yazarı Rolandinus, Castello d'Amorenin alınması konusunda doğru bir anlatımda bulunmuştur. (Rolandinus 2004: I. Kitap, bölüm. 13) Hem Venedik doçu hem de kronik yazarı olan Andrea Dandolo (1306-54) bu bölümden söz etmiş ve Padovalıların mücadele sırasında Aziz Markus'un sancağını yırttıkları için sorun çıktığını belirtmiştir. (Andrea Dandolo 1938-58:286)²¹ Bu yüzden saldırı çok ciddi olsa da bir kronik yazarının olaylarla çağdaş oluşu veya bu dönemde yaşayıp sorulara cevap verme imkânı olan birinin olayı belirtmemesi çok tuhaftır. Aslında böyle bir ayrıntı Padovalıların olumsuz anlatımıyla sona ermiştir.²² Kendi şahsi fikrim *Historia ducum Venetorum*'un 1300'lerde oluşturulan Andrea Dandolo'nun Kroniğinden²³ sonra tarihyazımı örneği olmadığı yönündedir ve kroniğin XIII. yüzyılda yazıldığını düşünmekteyim.²⁴ Fakat yukarıda sözü edilen noktalar Pietro Ziani'nin yönetimine dair çağdaş kronik yazarının olmaması nedeniyle şüphelere yol açmaktadır.²⁵

Kronik yazarının aynı zamanda ya döneminin gerçekliklerinden kopuk bir kişi olduğu ya da çalışmasıyla özel bir siyasi güruhu onurlandırmayı amaçladığı ileri sürülmüştür. Yazarın ilgisi yalnızca Venedik doçlarına idi. Venedik "Komün"ünün varlığına dair kaynak eksikliği bu varsayımı desteklemektedir. Yazar, siyasi fikirlerinin propagandasını yapmayı yani Pietro Ziani'nin yönetiminde Venedik'te girişilen aristokrat ve dukalık gücünün yeniden

¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Ravegnani (1995b: 193-96).

²⁰ Martin da Canal Cenevizli korsan Alamanno'ya karşı yapılan savaşta Venedikli komutanın Marco Zorzan olduğunu belirtmektedir. Martin da Canal (1973: I.72).

²¹ Diğer yandan Rolandinus, bir Venediklinin aşağılamasından kaynaklanan kavga sırasında sancağın yırtıldığını iddia etmektedir.

²² Kronik yazarı, Venedikliler tarafından kışkılandırılmaları için askerlerine başvurduğunu açıklamaktadır. *Historia* (1999: bölüm. 43).

²³ Bu varsayım için bkz. *Venetiarum historia* (1964: xxxv, n. 21).

²⁴ Yazarın Doç Domenico Michiel'in(1118-29) yaptıkları işleri betimlerken ki cümlesi "nefanda gens Saracenorum, que tempore illo civitatem Tyri et Ascalonis adhuc possidebat" (bu dönemde Tyre ve Aşkelonda hâlâ konuma sahip olan hain Müslümanlar; *Historia* 1999: bölüm. 3) kronik yazarının Müslümanların bu iki şehri 1292'de ve 1247'de ele geçirdikleri gerçeğini ihmal ettiğini göstermektedir ve bu nedenle yazar çalışmasını geç bir tarihten önce oluşturmuştur. bkz Arnaldi ve Capo (1976: 408n102) ve Marin (2010:12). Benim fikrime göre bu her şeyi kanıtlanamamaktadır.

²⁵ Bütün varsayımların listesi için bkz. Marin (2010: II-13).

kurulmasını istiyordu. Bu teoriye göre savaşların olmaması ve alt sınıflara olan düşmanlık, Venedik aristokrasinin ekonomik ayrıcalıklarını ve siyasi görevlerini devam ettirmelerini güvence altına alabilirdi. Aynı zamanda bu teori, kronik yazarının barışın gerekliliği üzerinde neden durduğunu açıklayabilir. Öte yandan taraftan kronikte “populus” a – halk grubu- yönelik eleştiri eksikliği, kroniğin bu grubun yükselişine tanık olan Doç Giacomo Tiepolo (1229-49) yönetiminde yazılmış olmasına bağlanabilir. Bu yüzden kronik yazarı Tiepolo’dan söz etmeyerek ve Pietro Ziani’nin ölümüyle “vatanın büyüklüğü” sona ermiş gibi davranarak Tiepolo’ya karşı düşmanlığını dile getirmişti.²⁶ Fakat varsayım çok iyi şekilde ifade edilmiş olmasına rağmen zayıf temellere dayanmaktadır. Yazar hakkında tamamıyla bilgi eksikliği olması yazarı ne özel bir siyasi bağlama yerleştirmeyi imkânsız kılmakta ne de böyle bir varsayımı şekillendirmemize izin vermektedir. Kronikten çıkarabileceğimiz tek kesin bilgi, diğer varsayımlar yalnızca Doç Giacomo Tieopolo’nun yönetimindeki siyasi durumları değerlendirerek yapılabilirken bu kroniğin tüm Venedik doçlarından övgüyle söz etmesidir. Böyle bir değerlendirme dönemin olayları ile ilgili olası açıklamaları ortaya çıkarabilse de kroniğin neyi vurguladığı belirgin olmadığı için *Historia ducum Venetorum* kullanılabilir bir kaynak değildir.²⁷ Doçlar için yapılan övgüleri gelince birçok durumda Orta Çağ kroniklerinin yalnızca yöneticilerin işleriyle ilgilendiğini vurgulamak gerekir.

Venedik Doçları’nın Nitelikleri ve Venedik’in İç Düzeni

Historia ducum Venetorum dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu çalışmanın yalnızca doçların onurlandırılması olmadığı görülmektedir. Venedik ve Venediklilerin övülme konusu bile genel anlamda verilmiştir. Bu istek, yazar tarafından “Tanrının her zaman Venediklilere onur, zenginlik ve şan verdiğini” ifade ettiği önsözle birlikte başlangıçta açıkça belirtilmiştir. Yazar haklı olarak herkesin tarihini bilmesi gerektiğine inanmaktadır. (*Historia* 1999: bölüm I) Kronik yazarı, Papa III. Alexander ve İmparator Frederick Barbarossa arasında 1177’de yapılan barışı anlattığı bir diğer cümlesinde “*Venetia tuta erat omnibus et fertilis et abundans in omnibus et gens eius quieta et pacis amatrix*” (Venedik’in tamamı tüm ürünlerde verimli ve bereketliydi ve nüfusu barışseverdi; *Historia* 1999: bölüm.29)²⁸ yazması sebebiyle başpiskoposun ve hükümdarın dönemindeki en iyi kişileri Venedik’e davet ettiğini vurgulamaktadır. Bu gibi övgülerin Venedik Orta Çağ tarihyazımı için tamamen yeni olduğunu belirtmek önemlidir.²⁹

Kronik yazarı Venedik doçlarının övülmesinde abartıya kaçmasa da askeri güçlerinden yönetim yeteneklerine kadar birçok olumlu özelliklerinden söz

²⁶ Cracco (1970: 46-50); cf. Cracco (1967:90-100). Benzer bir bakış açısı için bkz. Raines (1998: II-12).

²⁷ Lidia Capo ve Serban Marin de bu görüştedir; bkz. Capo (1976-77: 403n41) ve Marin (2010:14).

²⁸ Pietro Ziani’nin seçiminde de Venedik Dukalığının başkenti Rivoalto büyük şehir olarak tasvir edilmiştir (*Historia* 1999: bölüm. 40).

²⁹ John Deacon Venedik halkının herhangi bir niteliğinden söz etmemiştir. Bunun için bkz. Berto (2013a:207).

etmiştir.³⁰ Ordelafo Falier (1102-18) zekasıyla ünlü biri olarak tasvir edilmiştir.(Historia 1999: bölüm 2) Domenico Michiel (1118-29) düşmanlarını yok eden savaş lideri;(Historia 1999: bölüm.3) Pietro Polani (1139-48) güçlü, zeki, cömert ve iyi bir yönetici;(Historia 1999: bölüm.7) Domenico Morosini (1148-55) soylu ve ılımlı;(Historia 1999: bölüm.9) II. Vitale Michiel (1155-72) bilgi kabiliyeti ve olumlu gözlemleriyle (Historia 1999: bölüm II) ve Sebastiano Ziani (1172-78) sağduyulu, nazik, akıllı ve dürüst aynı zamanda Venedik metinlerinde birincil önemdeki çok zengin olmanın yanı sıra alçakgönüllü olarak.(Historia 1999: bölüm. 24)³¹ Fakat bu iyi niteliklere sahip olan Doç Sebastiano'nun oğlu Pietro Ziani idi. Pietro Ziani hiçbir zaman askeri bir önder olarak tasvir edilmese de yetenekli bir komutan olduğu söylenmektedir. Pietro Ziani'nin yönetiminde Venedikliler, Venedik'in ana topraklarından Girit'e kadar tüm düşmanlarını yenmişlerdir. (Historia 1999: bölümler. 41-44) Hatta o gösterişsiz, alçakgönüllü, iyi bir yönetici ve harika bir zekâ ile ödüllendirilmiş dürüst biriydi; birçok yabancı, aralarındaki tartışmaların çözümünde onu hakem olarak görürlerdi ve zekasından dolayı ona çok saygı duyarlardı. Babası Sebastiano gibi Pietro da dindarlık erdeminde önemli bir zenginliğe sahip, fakirlere ve soylulara ekonomik zorluklarında yardım eden ve sayısız rahibi eğiten biri olarak betimlenmektedir. (Historia 1999: bölümler. 45-46) Padovalılara karşı kazanılan muhteşem zaferi ne kendi yürekliliğine ne de kendi askerlerine atfeden fakat bu zaferi ilahi adalete bağlayan Pietro mütevazı biri olarak tasvir edilirdi. (Historia 1999: bölüm.43)

Venedik yöneticilerine dair yapılan açıklamalar hiçbir zaman eleştirilmemiştir.³² Yazar, yalnızca II. Vitale Michiel'in, İmparator Manuel Komnenos'un (1143-80) yardımına çok fazla güvenmesine ılımlı şekilde yaklaşmıştır.³³

Kronik yazarının Venedik'teki iç düzeni vurgulama isteği Dukalığın seçim reformunu belirttiği zaman ortaya çıkmaktadır. Seçimler artık halkın seçimiyle değil seçmenler tarafından yürütülse de herhangi bir tepkiye neden olmamıştır. (Historia 1999: bölüm.24) Yazar aynı zamanda Pietro Ziani'nin seçilmesine çok kısa bir sürede karar verildiğini ve kırk kişiden yalnızca üçünün red oyu verdiğini vurgulamıştır. (Historia 1999: bölüm.40) Kronik yazarının iç düzeni vurgulama isteğine dair en iyi örnek Doç II. Vitale Michiel'in ölümü ve sonrasındaki anlatımında bulunabilir.³⁴ Yazar, suikastı dramatik bir şekilde anlatmıştır. Dukalık sarayındaki bir genel kurul sırasında II. Vitale Michiel Dukalık meclisinde Konstantinopolis'e karşı yapılan seferin başarısızlığından kendisini sorumlu gören ve öldürmek isteyen kişiler arasında doç kendini yalnız hissedince kaçmaya çalışmasına rağmen Aziz Zacharias Manastırı'nın yakınında kısa bir süre sonra öldürüldü. Tüm bu ayrıntılar dukalık dönemi boyunca var olan büyük karışıklıkları

³⁰ Venedik doçlarının anlatımını John Deacon'un anlatımı ile karşılaştırmak için bkz. Berto (2013a: I-38).

³¹ Venedik'in en zengin ailelerinden biri olan Zianiler için bkz. Fees (1988).

³² Diğer taraftan John Deacon birkaç Venedik Doçu'nu eleştirmiştir; bkz. Berto (2013a: 4, 10-II,14).

³³ Manuel, Venediklilere önemli sayıda ticari ayrıcalıklar vereceğini söyleyip onları imparatorluğa davet ederek kandırmıştır. Aslında Venediklilerin hepsini tutuklatma amacı vardı (Historia 1999: bölüm. 17).

³⁴ Bu Doç, Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan tüm Venediklileri tutsak alan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a karşı yürüttüğü başarısız seferden hemen sonra 1172'de öldürülmüştür.

ve doçların öldürülmesinde sorumlu olanları vurgulamaktadır. Yazar yine de Venedik'i övme hedefine bağlı kaldı ve ne Venedik halkını ne de II. Vitale Michiel'i terk edenleri eleştirdi. Fakat bu korkunç suçta halkın parmağının olduğunu söyleyerek sorumluları temize çıkarmıştır. Aslında ölümün sorumlusu kötü bir hırsız olarak açıklanır. Yazar olayın siyasi önemini göz ardı ederek böyle bir olayı yalnızca bir suç unsuruymuş gibi açıklamayı istemişti.

Cum ergo quidam, qui ducem oderant, scisma cotidie facientes in populo, acclamarent, dicentes: "Traditi sumus et male ducti et idcirco venit super nos tanta tribulatio," concionem in aulam ducis vocassent contra ducem cum cultellis et lapidibus nimium furentes; sapientes quidam qui cum duce aderant, timore percussi unus post unum a concione exierunt duce relicto. Dux vero gladiatores super se venire videns, a palatio exiens, venit ad ripam et per pontem transiens, ad Sanctum Çachariam fugere cepit et cum ante fores ecclesie venisset, quidam latro nefandissimus ei fuit obvius, qui sine interrogatione cultello eum peremit et fugit. (Historia 1999: chap. 23)

Bu nedenle Dükten nefret eden ve halk arasında her gün ayrılık yaratan bazı kişiler şöyle haykırdılar: "Biz ihanete uğratıldık ve bu sebepten bu kadar çok bela başımıza geldi." Onlar Dük'e aşırı şekilde öfkelenmişti; bıçaklarla ve taşlarla donanarak Dukalık malikanesinde meclisin toplanmasını istemişlerdi. Dük'ün yanında olan bazı bilge insanlar telaşlanarak Dük'ü bırakıp kaçtılar. Elllerinde bıçak tutan adamların kendisine doğru geldiğini gören Dük, sarayı terk edip deniz kıyısına gitti ve köprüyü geçip Aziz Zacharia Kilisesi'ne doğru kaçtı. Kilisenin kapısına vardığında kötü niyetli bir haydut Dük'e yaklaştı ve bir şey söylemeden Dük'ü bıçaklayarak kaçtı.

Bu yüzden Doç'un gerçek ölümünün siyasi düşmanlarınca değil başka bir suçlu tarafından yürütüldüğü açıktır. Kronik yazarı aynı zamanda akli selim kişilerin öldürme olayını bilmediğini ve olay öğrenildiğinde büyük bir sıkıntı içinde oldukları için böyle büyük bir adamın başına böylesi bir rezalet geldiğini açıkça belirtmektedir: *Hec quidem amici ducis et sanior pars populi ignorabant. Sed cum auditum est quod factum erat commota est Venetia tota. Hinc inde populus concurrentibus et "Heu! super tanto ac tali domino!" acclamantibus, et quare hoc acciderat omnino ignorantibus; latro namque fugerat et se occultaverat* (Historia 1999: chap. 23).

Doç'un dostları ve akli selim kişiler olayın farkında değildi. Fakat tüm Venedik halkı ne olduğunu öğrendiğinde isyan etmiş ve olayın meydana geldiği yere koşup bağırışlardır: Böylesi mükemmel bir efendiye yazık! Hiç kimse bunun neden olduğunu bilmiyor; haydut kaçtı ve saklandı.

Kronik yazarı, Venedikliler, Doçsuz kalamayacaklarına inandıkları için ertesi gün seçilen yeni doçu gözlemlemiştir. (Historia 1999: bölüm. 24) Yazar

dahası Venedik halkının Dukalık kurumuna olan bağlılığını vurgulamıştır.³⁵ “non enim sine duce diucius esse poterant.” Bu yorum aynı zamanda Venedik’in bir doç olmadan var olmasının imkânsız olduğunu (Historia 1999: bölüm 23) ve muhtemelen hükümeti değiştirmek isteyip olayı yorumlamak isteyenlere yönelik olduğunu göstermektedir.³⁶ Geç Orta Çağ Venedik kronikleri söz konusu ayrıntılara değinmeyip ayrıntıların yerine bu bölümü kronik yardımıyla anlatmış ve Historia ducum Venetorum’un niteliğine bakmayarak Venedik toplumunu en iyi şekilde anlatmayı istemişlerdir.³⁷

Ölüm hüzünlü bir şekilde olsa dahi bir Doç’un ölümü Venedik doçlarının tarihinde çok önemli bir ânı temsil ettiğinden onun ölümü ihmal edilemezdi. Yine de en can sıkıcı ayrıntıları görmezden gelmek veya önemsiz hale getirmek mümkündü. Dalmaçya’daki bir askeri seferde mağlup olan—muhtemelen bir Venedik mağlubiyetini takiben³⁸- Ordelafo Falier’in ölümünün kısaca anlatılması bu bakış açısıyla düşünülmelidir. Olay 1118 yılında meydana gelmiştir ve kaynakların eksikliği sebebiyle bilgilerin çok kısa olması muhtemeldir. (Historia 1999: bölüm.3) Fakat Ordelafo Falier’in Macarlara karşı aldığı bir önceki zafere dair var olan geniş bilgiyle karşılaştırıldığında bu bilginin kısa olması Historia ducum Venetorum’un övücü tasarımını iyi bir şekilde yansıtmaktadır.³⁹

Yazarın hangi kaynaklara ulaştığı bilinmediğinden yararlandığı kaynakları değerlendirmek mümkün değildir.⁴⁰ Fakat yazar, Doç Pietro Polani (1129-48) ve Venedik’ten patriğin kovulmasına yol açan Grado Patriği Enrico Dandolo arasındaki ciddi tartışmaya, Doçların papalık tarafından aforoz edilmesine ve Venedik Dukalığı üzerindeki yasağa bilinçli bir şekilde az vurgu yapmıştır.⁴¹ Aslında bu kısım ve sonucu, yazarın başka bir bakış açısını yani toplumun iç ihtilâflardan hiç etkilenmediğini göstermektedir.

³⁵ II. Vitale Michiel’in öldürülmesi hakkında yapılan yorumlar için bkz. Madden (2003: 56-57).

³⁶ Doç seçimleri bu yolla değişmiştir ve kronik yazarı halkın buna karşı olmadığını vurgulamıştır. Historia (1999: bölüm. 24).

³⁷ Cf. Origo (1933:120); Andrea Dandolo (1938-58: 252-53); Venetiarum historia (1964: 121); Cronaca “A Latina” (2004: 106). Diğer taraftan XIV. yüzyıldaki Andrea Dandolo’nun kroniği Venedik’in II. Vitale Michiel’in suikastı sonucunda kargaşaya düştüğünü bildirmiştir (Cronica di Venexia 2010: 66). II. Vitale Michiel’in yönetimi Martin da Canal’in kroniğinde atlanmıştır.

³⁸ XIV. yüzyıl Venedik kronikleri onun bir savaş sırasında öldüğünü bildirmiştir. Bkz. Andrea Dandolo (1938-58: 231); Venetiarum historia (1964: 101); Cronaca “A Latina” (2004: 94); Cronica di Venexia (2010: 57).

³⁹ Fakat Historia ducum Venetorum’un yazarı bu konudan kısaca söz ederken Annales Venetici’nin muhtemelen XII. yüzyılın sonunda oluştuğunu belirtmek gerekir ve XIII. yüzyıl Venedik kronik yazarı Martin da Canal dahi bundan söz etmemiştir.

⁴⁰ Yazar, söz edildiği gibi XII. yüzyıl olaylarını anlatırken günümüzde bilinmeyen “Venediklilerin Kroniği” olarak söz etmiştir. (Historia 1999: bölüm. 2, 6, 10).

⁴¹ Diğer taraftan bu çatışma Annales Venetici breves’te kaydedilmiştir. (1999: 94). Bu bölümün genel anlatımı için bkz. Rando (1994: 175-80) ve Madden (2003: 21-38).

Savaş ve Barış

Bu çalışmanın övücü doğası Venedik'in askeri seferlerinin anlatılmasında da görülmektedir. Kronik yazarı bazı doğların kişisel olarak Venedik ordularına önderlik ettiğini bildirirken ana vatanının yöneticilerinin barışı çok sevdiği ve bir savaşa başlamadan önce onların daima diplomasiyi takip ettiği konusunda ısrar etmektedir. Örneğin Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos (1118-43) Venedik'in ticari ayrıcalıklarının yenilemeyi reddettiğinde şiddetli olaylar çıkmış, fakat pacis amator (barışsever) Doç Domenico Michiel sayesinde bu olaylar durdurulmuş ve Konstantinopolis'e elçiler gönderilmiştir. (Historia 1999: bölüm.6) Güney İtalya'da Normanlarla var olan uzun ve kanlı çatışmaları sona erdiren Domenico Morosini için de "pacis amator" tanımı yapılmıştır. Bu tanım Bizans İmparatorluğu'nda ikamet eden tüm Venediklileri tutukladıktan sonra Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile barış yapan II. Vitale Michiel ve en önemlisi iki doğ (Pietro Ziani ve Sebastiano Ziani) için kullanılmıştır. Sebastiano Ziani Konstantinopolis ile düşmanlığı sona erdirmek için herhangi bir çaba harcamamıştır; Güney İtalya'daki Normanlarla ve Müslümanlarla anlaşma yapmış ve en önemlisi Papa III. Aleksander, İmparator Frederick Barbarossa ve 1177'de Venedik'teki Lombard Birliği'nin temsilcileriyle barış görüşmeleri düzenlemiştir. (Historia 1999: bölümler. 21,22,25,26,30)

Barış görüşmeleri boyunca Venedikli olmayanlar aracılığıyla yazarın Venediklileri övdüğünü belirtmek önemlidir. Venedikliler 1174'te Ancona kuşatmasında Frederick Barbarossa'nın birliklerine yardım ettikten sonra İmparator Venediklilere karşı tutumunu değiştirdiğinde doğun dürüstlüğüne ve İtalya'da barışın sağlanması için Venediklilerin istikrarlı çabalarına değer vermiştir. (Historia 1999: bölüm. 29) Hatta yazar, Alman hükümdarının ve papanın tüm "dünya"nın Venedik'e gitmesi için istekli davetiyeler gönderdiğini, Frederick Barbarossa ve yazarın çok fazla tasvir ettiği III. Aleksander arasındaki görüşmeden sonra herkesin bu olaya katıldığını ve kendi vatanlarında barış görüşmelerinin düzenlenmesinden ötürü Venediklileri övdüğünü vurgulamıştır.

Mandaverat enim tam dominus papa quam imperator ad diversas partes mundi, ut archiepiscopi, episcopi, abbates quoque et ecclesiastici viri ac seculares principes, ut apud Venetias convenirent, quia Venetia tuta erat omnibus et fertilis et abundans in omnibus et gens eius quieta et pacis amatrix. (Historia 1999, bölüm. 29)

Hem Papa hem de İmparator, başpiskoposlar, piskoposlar, başrahipler, din adamları ve seküler lider gibi kişilere dünyanın farklı bölgelerinden insanları Venedik'te toplanmaları için emirler göndermişti. Çünkü Venedik herkes için güvenli ve verimliydi. Halkı da sükunetli ve barışseverdi.

Fuit ergo letitia magna die illo in Venetiis, et super pace universe letabantur gentes, dicentes Venetis: "O! Quam beati estis, quia tanta pax

apud vos potuit reformari; hoc quidem erit memoriale nominis vestri in eternum.” (Historia 1999: bölüm. 32)

Bu nedenle o gün Venedik’te büyük bir sevinç vardı ve bütün uluslar barıştan sevinç duyarak Venedikliler’e şunları söylediler: Büyük bir barış yapacağınız ihtimalinden ötürü ne kadar da mutlusunuz; bu sebeple adınız sonsuza kadar sürecek.”

Yazar, Pietro Ziani’ye gelince onun başardığı özel bir olayı anlatmasa da bu Venedik Doçu’nun hiçbir savaşa girişmeyen barışsever tek kişi olduğunu vurgulamıştır. Pietro Ziani ayrıca “pacem studiose inveniatis, servetis eandem, quia guerram quandocumque volueritis valebimus invenire” her zaman istedikleri savaşa girebileceklerinden dolayı barışı aramaları ve korumaları için Venedik aristokratlarına tavsiyelerde bulunmuştur. (Historia 1999: bölüm. 44)

Kronik yazarı, Venediklilerin barışsever olduğunu kanıtlamak için onların her askeri girişiminin açgözlülükleri sebebiyle olmadığını ve her zaman bir gerekçesi olduğunu vurgulamıştır. Dalmaçya’da ve çevresindeki şehirlerde Macarlara karşı yapılan seferler buraların Venedik yönetiminde olması sebebiyle yasal hale getirilmesi bu gerekçelere bir örnektir. (Historia 1999: bölümler. 2,12,20) Normanlar üzerine gerçekleştirilen seferler Bizans İmparatorluğu’nu koruma ve Bizanslılara karşı yapılan ciddi hatayı cezalandırmak amacıyla yapılmıştı. (Historia 1999: bölümler. 9-10) Dahası Padovalılar ile yapılan savaşlar onların saldırılarına cevap verme gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı. (Historia 1999: bölüm. 43)

Yazar, barışseverlikleri ile ilgili açıklamaların yanı sıra belirgin bir sebeple savaşa girdikten sonra Venediklilerin çok sert ve intikamlarının korkunç olabileceğini vurgulamaktadır. Kronik yazarı aslında Venediklilerin yağmadan oldukça fazla ganimetler elde ettiğine ve askerlerinin şehirleri yıkıma maruz bıraktıklarına dair vurguları azaltmamıştır. Birçok örnek arasında Venedik askerlerinin 1125’te Ege Adaları’na ve Venedik yönetimine karşı ayaklanan Dalmaçya şehirlerine yaptıkları saldırılar kayda değerdir. Kronik yazarının vurguladığı gibi Biograd tamamen yıkılmıştı ki kendi döneminde dahi şehrin yıkık dökük olduğunu görmek mümkündü. (Historia 1999: bölüm. 5)⁴²

Anonim yazar tarafından anlatılan aynı olayın Venedik yazarı Martin da Canal tarafından anlatılan biçimiyle karşılaştırılması, Historia ducum Venetorum’un yazarının kendi vatandaşlarını en iyi şekilde tasvir etmek için Martin da Canal’ın kaynaklarından yararlandığını göstermektedir. Doç Pietro Ziani’nin yönetimi boyunca Cenevizli korsan Alamanno’ya karşı büyük bir başarı kazanıldığını bildirmektedir. Girit’te ikamet eden birkaç Venedik soylusu, Alamanno’nun ürünlerle dolu ve askerlerle donanmış iki Venedik gemisine saldırma girişiminde bulunduğunu öğrenmişlerdir. Venedikliler gemilerine atlayıp korsanlara saldırmışlar, düşman gemilerini vurmuşlar ve birçok adamla birlikte

⁴² Fakat bu durumda yazarın kendi dönemine işaret edip etmediği veya diğer kaynaktan kopyalayıp kopyalamadığı tamamiyle açık değildir. Bu ayrıntılar Cronica di Venexia’da da kaydedilmiştir (2010: 60).

Cenevizlilerin önderini ele geçirmişlerdir. (Historia 1999: bölüm.42) Kronik yazarı bu olayı gururlu bir şekilde anlatmaktadır:

Nec parum videatur huius rei et victorie memoriam relinquere posteris, cum inauditum sit, naves honeratas mercibus et de inimicis incautas et ita paucas numero in navem et galleas sic ordinatas ad bellum et tanta multi- tudine armatorum munitas primo insultum fecisse et habuisse triumphum(Historia 1999: bölüm.42)

Bu işlerin ve zaferin hatırasını gelecek nesillere bırakmak çok sayıda erzak ve adamlarla dolu gemilere karşı çok az sayıda gemiyle saldırıda bulunup zafer kazandıkları için çokça anımsanacaktır.

Martin da Canal'a göre bir gemi ve iki kadırgayla yakınlarda dolaşan Alamanno'nun Girit'te olduğunu öğrenen iki Venedik tüccar gemisi oraya varmıştır. Daha sonra adanın soylu şövalyeleri Venedik gemilerine binip Girit'teki birçok kişi iki gemiyle birlikte onları takip etmişlerdir. Cenevizli korsanın yerini tespit etmişler ve onu mağlup edip tutsak etmişlerdir. (Martin da Canal 1973: 1.72) Historia ducum Venetorum'un vurguladığı gibi farklı birlikler olmadığı için kayda değer faydalanabilecek herhangi bir ayrıntılı bilgiden söz edilmemektedir. Bununla birlikte Martin da Canal Alamanno'nun Venediklilere saldırı planlarını belirtmemektedir. Kronik yazarı bunu bir tehdide yanıt olarak değil önlem amacıyla yapmış görünmektedir.⁴³

Venedikliler ve Kutsal Topraklar

Kronik yazarı, Doç Domenico Michiel'in 1123-25'te I. Haçlı Seferi'nde kaybettiği yerleri tekrardan fetheden Müslümanlara karşı Kudüs Krallığı'na bir Venedik gemisinin yardım götürdüğü zaman önderlik ettiği askeri seferlerine özel bir ilgi göstermiştir.⁴⁴ Yazarın, seferin detaylarını anlattığı satırlar, Venediklilerin muhtemelen ilk haçlı seferine tamamen katılmaya engel olan⁴⁵ kutsal toprakların savunmasına önemli bir katkı sağlamanın onu gururlandırdığını açıkça göstermektedir. Papa, Kudüs Krallığı'nın sakinleri tarafından yardım teklifi yapılmasını takiben Venediklilerin çok etkili bir şekilde bu görevi sürdüreceğine inanmıştır.

Cum propter hec et alia ingens tremor ac pavor regem et principes Ieroso- limorum invasisset, ad pontificem qui tunc Romane ecclesie preerat et ad ipsum ducem Venecie nuncios direxerunt supplicantes instancius et petentes et ecclesie transmarinee festinum providerent auxilium. At papa ille, hoc oportunius per Venetos posse fieri

⁴³ Aynı değerlendirme Andrea Dandolo'da anlatıldığı gibi yapılabilir (1938-58: 288).

⁴⁴ Bu sefer üzerine genel değerlendirme için bkz. Queller ve Katele (1986: 21-25) ve Riley-Smith (1986).

⁴⁵ Bir Venedik gemisi 1099 Temmuz'unda Venedik'ten ayrılmış ve 1100 Haziran'ında Yafa'ya varmıştır. Venedikliler kuşatmaya katılıp Hayfa'yı fethetmişlerdir. Bu olaylar için bkz. Madden (2003: II-12) ve Bellomo (2009).

reputans, ad prefatum ducem nuncios destinavit, diligenter illum et populum Venecie ammonens et exortans, ut intuitu fidei fidelibus Christi succurere festinarent. (Historia 1999: bölüm. 3)

Kudüs Krallığı ve Kudüslülerin Kralı üzerinde büyük bir terör ve korku olduğu-bu ve diğer etkinliklerden dolayı- için Kudüs Krallığı Roma Kilisesinin başı olan papaya, aynı zamanda Dukalığa, Outremer Kilisesi'ni onlara hızlı bir yardım sağlamaları konusunda ikna etmeleri adına yalvardılar. Bunun en iyi şekilde Venedikliler tarafından yapılabileceğine inanan Papa kibarca nasihatler vererek Hıristiyanlara yardımı hızlandırması için elçilerini Dük'e ve Venedik halkına gönderdi.

Venedikliler bu isteğe hızlı bir şekilde cevap verdiler. Dahası yazar, bu seferin dini doğasını vurgulamakta ve Doç'un ve birçok Venedik soylusunun rahiplerden Aziz Peter'in sancağını aldıktan sonra hareket ettiklerini ve Tanrı adına kutsal topraklara gittiği bu gibi sefere vatandaşların uygun davrandığını belirtmektedir.

Dux vero, legatione regis et Ierosolimorum principum intellecta et apostol- ica commonitione reverenter suscepta, cum omni devocione crucem cum multis nobilibus suscipiens, ducentas quamtocius naves inter bellicas et honerarias, que exercitui necessaria portarent fecit parare ad eiusdem eciam ducis robur et vires augendas. Cum papa predictus vexillum beati Petri sibi misisset, memoratus dux illud reverenter suscepit et paratis omnibus in nomine Domini iter arripuit. (Historia 1999: bölüm. 3)

Dük, Kudüs Krallığının ve kralın elçilerinin teklifi kabul edildikten sonra birçok soylu ile birlikte büyük bir istekle yola çıktı. Dük hemen iki yüz savaş gemisi ve ordu için gerekli tüm ihtiyaçlarla donatılmış gemiler gönderdi. Papa, Peter'in hürmetini alan Dük'e sancak gönderdi ve her şeyi hazırladıktan sonra Tanrı adına yola çıktı.

Doğaldır ki Hıristiyanların çıkarları Venediklilerin çıkarlarından her zaman daha önce gelmeliydi. Bu nedenle kronik yazarı Müslümanların Kudüs'ü fethettiğini öğrendikten sonra Venediklilerin, Venedik'in ticari ayrıcalıklarını⁴⁶ yenilemeyi reddeden Bizanslılara karşı yaptığı Korfu kuşatmasını Hıristiyanları desteklemek için terk etmeye karar verdiklerini eklemektedir. (Historia 1999: bölüm.4) Hıristiyanlar, Yafa'yı kuşatan ve Tyre'nin kuşatılmasına yardım eden Müslümanları mağlup ettikleri için çok önemli şekilde Venediklilerin katkıları tasvir edilmiştir. Kronik yazarının satırlarında Tyre'de vatandaşlarının Hıristiyan ordularına cömertlikle para topladıklarını ve şehrin üçte ikisi yerine yalnızca 1/3 ünü kabul ederek onları memnun ettikleri görülmektedir. (Historia 1999: bölüm.4) Fakat aslında bu uzlaşma Tyre'nin fethinden önce yapılmış ve hatta bu anlaşmayı anlatan bir belge bulunmaktadır. (Pozza 1986: 373-79) Yazarın bu kaynağı bilip bilmediğini belirleyememekteyiz. Fakat olayların yeniden oluşturulması yerine

⁴⁶ Bunun için bkz. Madden (2003: 14-15).

vatandaşlarının yüceltilmesine daha fazla ilgi göstermiş gözükmektedir. Yazar, Doçun kendini Kudüs Krallığının tacını kabul etmeyi reddederek çok alçakgönüllü ve cömert gösterdiğini bile eklemiştir. XIV. yüzyıldaki “Venetiarum historia”⁴⁷ dışında “Historia ducum Venetorum” propaganda tonunda detaylar veren tek Venedik kroniğidir.⁴⁸

Historia ducum Venetorum’un bu bölümünün hacimli oluşu Venediklilerin hakikatli özelliğidir. Venedik Doçu Dalmaçya’da Macarları mağlup edip kutsal topraklardan dönüştü bu bölgedeki isyankâr şehirlere boyun eğdirdikten sonra yağmanın ilk kısmının yetimlere, fakirlere ve dullara dağıtılmasını emretmiştir. (Historia 1999: bölüm 5) Böylece Doç, savunmasız muhtaç insanlara önem veren ideal yönetici olarak tasvir edilmiştir.⁴⁹

Tarihçi Müslümanlarla olan diğer savaşları anlatmaz ve bu nedenle 1123-1125 seferi dışında karşılaştırma yapılamaz. Fakat Müslümanlarla yapılan çarpışmaların Venedik’in diğer düşmanlarıyla yaptığı savaşların karşılaştırılmasının farklı şekillerde anlatılmasının önemli olduğuna inanmaktayım. Kronikte yalnızca Müslümanlara karşı sert sözler sarf edilmiştir. Kronik yazarı onları “nefanda gens” (Historia 1999: bölüm.3)⁵⁰ hain insanlar ve paganlar olarak tasvir etmiştir; (Historia 1999: bölüm.4) Tüm nüfusu sadece bir kez tamamen anlatmıştır. Hatta Venediklilerin Yafa yakınlarında Müslümanları kıyıma uğrattığına dair anlatıda yazarın dehşet verici şekilde keyif aldığını sezinlemek mümkündür.

Veneti invocato de celo auxilio, quam primum conflixerunt, eosque adiuvante Deo et beato Marco, videntibus Iopenses christianis et Saracenis, qui civitatem obsidebant, hoc idem aspicientibus, audacter ceperunt et paganorum sanguinem fuderunt atque universas illorum naves obtinuerunt. Tota quidem pelagi aqua sanguine Saracenorum erat infecta ita quod magis sanguis quam aqua videretur. (Historia 1999: bölüm. 4)

Şehri kuşatan Arapları ve Yafa Hıristiyanlarını görmüş, Tanrının yardımını çağırdıktan sonra durumu fark etmiş olan Venedikliler Tanrı ve Aziz Markus’un yardımıyla hemen cesurca Araplarla çarpıştılar. Venedikliler paganların kanını döküp tüm gemilerini ele geçirdiler. Denizin tamamı Arapların kanıyla boyandı ve denizde sudan çok kan görülüyordu.

Yazar çalışmanın diğer kısımlarında Venediklilerin muhteşem zaferleriyle ilgili önemli bilgiler verse de bu gibi dehşet içeren ayrıntılardan hiç söz

⁴⁷ Bu kronik yalnızca Doç’un reddinden söz etmekte ve belgenin Tyre fethinden önce ele alındığını açıklayarak Kudüs Krallığı’nda Venediklilerin ayrıcalık kazandığını anlatmaktadır. Venetiarum historia (1964: 102-4).

⁴⁸ Cf. Martin da Canal (1973: I.23); Andrea Dandolo (1938-58: 233-34); Cronaca “A Latina” (2004: 96); Cronica di Venexia (2010:59).

⁴⁹ Bu konuya örnek olarak bkz, Lupoi (2000: 264-67).

⁵⁰ Nefandissimus Doç II. Vitale Michiel’in öldürülmesi olayında anlatılmaktadır. Historia (1999: bölüm. 23).

etmemiştir.⁵¹ Kronik yazarı özel bir düşmana karşı muhteşem bir galibiyetten edindiği memnuniyeti vurgulamak için bu gibi etkili tasvirler kullanmış olabilir.⁵² Tabi ki bu bir varsayımdır. Yine bilmediğimiz bir kaynaktan bu tasvirler kopya edilmiş olabilir ve Venedik kroniklerince verilen özel ayrıntıların ürünü olmayabilir. 1180'lerde benzer detaylar bildiren William Tyre, Yafa'nın iki mil çevresinde bulunan denizin Müslümanların kanıyla dolduğunu söylemiştir.⁵³

Venedikliler ve Bizanslılar

Fakat *Historia Ducum Venetorum*'un diğer kısımlarında görülen anlatım unsurlarından biri olan "kan" tamamen farklı bir anlama gelmektedir. Yazara göre 1148'de Bizanslılar, o zamana kadar Normanlar tarafından yönetilen Korfu'yu tekrardan ele geçirmeye çalıştığında müttefikleri Venedikliler olduğu için şehir surlarının tamamını Venediklilerin kanıyla boyamıştır. Buna rağmen Venedikli birlikler Korfu ele geçirilene kadar seferde ısrar etmişlerdir: *fuissentque saxa fere omnia Venetorum infecta sanguine, nec ab obsidione Veneti quomodolibet se averterent*" (Neredeyse tüm surlar Venediklilerin kanıyla boyanmasına rağmen Venedikliler hiçbir sebeple kuşatmayı terk etmediler. (*Historia* 1999: bölüm. 10)⁵⁴ Bu yüzden Venedikliler'in "kanı" Bizans İmparatorluğu'na bağlılığın belirgin bir sembolü haline gelmiştir.

Kronik yazarının, kendi vatandaşlarının her zaman Bizanslıları desteklediği ve Konstantinopolis'in onların yardımını istediği gerçeği çalışmanın tamamında tekrarlanmaktadır. Venedikliler'in iyiliğini bilen İmparator Manuel Komnenos (*Historia* 1999: bölüm.8) Korfu'ya sahip olan ve dualarla (*Historia* 1999: bölüm.9) sayısız Yunan şehrini istila eden Normanlara karşı ısrarla Venedik'in desteğini istemiştir. (*Historia* 1999: bölüm.8,10) Venedikliler her zamanki gibi bu kronikte birkaç defa açıklandığı üzere (*Historia* 1999: bölüm. 4,11) "defensores Romanie" Romania'nın⁵⁵ savunucuları oldukları için istekli bir şekilde bu teklifi kabul etmişlerdir. (*Historia* 1999: bölüm. 10)⁵⁶ Bizanslılar bu sebepten dolayı 1120'lerde ve 1171'de Venediklilere karşı çıktığı için kronik yazarı şaşkınlığını

⁵¹ Yazar, Dalmaçya'da Macarlara karşı yapılan bir sefer hakkında şunları yazmaktadır "porro, quia timor et tremor ita invaserat Ungaros, qui nullum putarent se posse obtinere subsidium, relictis tentoriis et suppellectili universa miseri aufugerunt (daha sonra herhangi bir yardımı alamayacağına inanan Macarlar korktukları için eşyalarını bırakıp kaçtılar *Historia* 1999: bölüm. 12).

⁵² Venedik kronik yazarının anlatımı 1099 yılında Kudüs'ün fethinden sonra gerçekleşen ölümünü anlatan Aguilerli Raymond'un eseriyle karşılaştırıldığında etkileyici değildir; Aslında, bu kronik yazarı kanların atların dizlerine kadar yükseldiğini belirtmektedir. *Le Liber de Raymond d'Aguilers* (1969: 150).

⁵³ Kroniğini 1184 civarında bitirmiştir. William Tyre (1986: 574-75). Benzer ayrıntılar XIV. yüzyılın iki Venedik kroniği tarafından da verilmiştir. *Venetiarum historia* (1964: 102); *Andrea Dandolo* (1938-58: 233). Diğer taraftan yalnızca bu bölümle çağdaş olan Venedik yazarı bu sefere çok az ilgi göstermiş ve yalnızca Venediklilerin Müslüman gemilerini batırdığından söz etmiştir. *Cerbanus* (1895: bölüm. I).

⁵⁴ Bu özel ayrıntı diğer Orta Çağ Venedik kroniklerinde söz edilmemiştir.

⁵⁵ Ç.N. Romania Orta Çağ'da Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu yerlere verilen isimdi.

⁵⁶ Bu durumda Doç Bizans İmparatorluğu ile ticaret yapan Venediklilere orduya katılmalarını emretmiştir. Doç bu şekilde Venediklilerin Konstantinopolis'e yardım konusunda daha istekli olduğunu göstermişti. *Historia* (1999: bölüm. 8)

belirtmektedir. Bu ani değişim tamamen Konstantinopolis hükümdarının sahtekarca davranışına bağlanmaktadır.

II. Ioannes Komnenos, babası I. Aleksios Komnenos'un Venediklilere verdiği imtiyazı yenilemeyi reddederek bunu provoke edip Venedikliler ile çatışmıştır. (Historia 1999: bölüm 4) 1171'de Manuel Komnenos'un emriyle imparatorlukta ikamet eden tüm Venedikliler'in tutuklanması olayı, Venediklilerin zenginlik ve erdem açısından çok zengin olmaları ve onlarla kendi isteği doğrultusunda bir anlaşma yapamaması nedeniyle imparatorun Venediklilere karşı duyduğu kıskançlığa bağlanmaktadır.

Iam conceperat malum in corde suo contra Venetos, videns eos divitiis habundare et virtutibus refulgere. Et cum non posset illos iuxta desiderium suum pactione aliqua secum habere tacite secum deliberaverat, ut vel vim eis inferendo pacatos sibi esse inveniret. (Historia 1999: bölüm. 17)

Onları zenginlikte ve üstünlükte çok gören İmparator, Venediklilere karşı zaten kötülük beslemekteydi. İmparator, Venediklilerle arzuladığı gibi antlaşma yapamamış olduğu için gizlice onlara boyun eğdirecek yol bulamadıysa da güç kullanabileceğini düşünüyordu.

Anonim yazar bu denemesinde dahi⁵⁷ açık şekilde Venedikliler'in kahramanlığı ve Bizanslılar'ın kötülüğü örneğini sergilemektedir. Yazar aslında imparatorun Venediklilere tuzak kurduğunu ve imparator onlardan çok korktuğu için Konstantinopolis'i saldırı altında gören böyle geniş bir ordu topladığını açıklamıştır. (Historia 1999: bölüm. 18) Doç II. Vitale Michiel cezalandırıcı bir sefer hazırladığında Manuel Komnenos'un Venedikliler karşısındaki korkusu yazar tarafından vurgulanmış fakat Bizanslılar büyük bir orduya sahip olsa da her zaman savaştan kaçınmıştı: "*Et veniens Nigropum occupavit civitatem et expolians eam bonis omnibus, sedit in ea aliquot diebus. Et cum esset ibi exercitus Grecorum multus nimis, non fuerunt ausi defendere civitatem (Doç Eğriboz kentini tamamen yağmalayarak ele geçirdi ve birkaç gün orada kaldı. Bizans ordusu çok fazla olmasına karşın bu askerler şehri savunmaya cüret edemedi. Historia 1999: bölüm.21)*

İmparatorluk ordularının savaş yeteneklerinin yetersizliğine olan bu anlatı tek örnek olmasa da Bizans birliklerinin genel özelliği olarak sunulmakta ve çoğu zaman cesur Venedikliler ile karşılaştırılmaktadır. İmparator birlikleri Normanlara karşı Malea Cape (Güney Yunanistan'da) Savaşı'nda çok fazla adama sahip olmalarına rağmen savaşı üstün bir başarı ile sürdüren Venediklilere bırakarak düşmandan önce kaçmıştır.

Una cum exercitu imperatoris pars exercitus Venetorum contra regis exivit exercitum; et obvians ei apud Maleum venientibus Grecis, qui numero plures fuerant atque fugientibus aggressi fuerunt Veneti

⁵⁷ Kronik yazarına göre yalnızca Konstantinopolis'te 10 bin Venedik vatandaşı esir alınmıştı. Historia (1999: bölüm. 18).

inimicos et cum illis fortiter dimicantes XXXX illorum naves ceperunt aliasque plures submerserunt. (Historia 1999: bölüm. 9)

İmparatorluk ordusuyla birlikte Venedik ordusunun bir kısmı Kral Roger'in askerlerine karşı harekete geçti. Onlar Malea'da karşılaştılar ve Yunan ordusu kaçtığı için Venedikliler düşmana saldırdılar ve onlara karşı cesurca savaştıktan sonra 40 gemiyi ele geçirip daha fazlasını batırdılar.

Yazar bir diğer metinde Bizanslılar'ın yalnızca hile yoluyla ve önemli sayı üstünlüğüyle düşmanları yenebildiğini vurgulamıştır.⁵⁸ Bu hile olayı, Venedikliler'in 1171'de tutuklanması ve kuyu zehirlenmesinden meydana gelen bir hastalığın çıkması ve Manuel Komnenos tarafından hazırlatılan şarap zehirlenmesi sebebiyle Venedik misillemesinin başarısız olması ile ilgiliydi. (Historia 1999: bölüm.22)

IV. Haçlı Seferi

IV. Haçlı Seferi (1202-4)⁵⁹ ile bağlantılı çok büyük bir bölümün anlatılmaması Hıristiyan dünyasında büyük etki yaratan bu çok önemli olay hakkında yazarın fikrini değerlendirmekten alıkoymaktadır. IV. Haçlı Seferi'nde haçlılar hiçbir zaman asıl olarak düşündükleri gibi Müslümanlardan Kudüs'ü geri almak için kutsal topraklara gitmeyip Venediklilerle birlikte Konstantinopolis'i fethetmişlerdi.⁶⁰ Fakat bu kronik yazarı Bizans'ın kötülüğüne kanıt olarak 1203'te Venedik'in ve Haçlılar'ın tahta geçirdiği genç IV. Aleksios'u tahttan indirip öldürerek yönetimi alan Bizans İmparatoru Aleksios Doukas Mourtzouphlos'un davranışlarını gösterme fırsatını kaçırmamıştır.⁶¹ Yazar, yeni hükümdarın, sefinin yükümlülüklerini yerine getireceğine dair söz verse de yerine getirmediğini fakat Venedik donanmasını yakmayı dahi denediğini açıklamaktadır.

Murciphy, qui post puerum imperii tenuit principatum, promittens duci et comitibus residuum argenti se plenarie soluturum. . . . Ibidem autem duce ac comitibus expectantibus solutionem vel securitatem pecunie que remansit, Murciccus accensas naves suas ad incendendum Venetorum navigium destinavit; ex quo, Domino

⁵⁸ Bizanslıların korkaklığı ve hilekârlığı birçok Batı Avrupalı kronik yazarı tarafından söz edilen özelliklerdir. Birkaç örnek için bkz. Berto (2014); Flori (2004); Jotischky (2001).

⁵⁹Pietro Giustiniani'nin XIV. yüzyıl kroniğinden bazı yerleri alıp eksiklikleri dolduran Monumenta-Germania-Historiae 1883 baskısının yazarı iki metin arasındaki benzer anlatımları tartışmaktadır. Fakat bu metodoloji çok tartışmalıdır. Giustiniani'nin çalışmasının bazı kısımları Historia ducum Venetorum'a benzerken Historia ducum Venetorum Giustiniani'nin anlatımından hiçbir zaman söz etmemektedir ve bazı durumlarda iki kronik aynı olayların farklı ayrıntılarını anlatmaktadır. Historia'nın (1999) yeni baskısında editör orijinal eksikliği olduğu gibi bırakmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Historia ducum Venetorum (1999: xxvi-xxvii).

⁶⁰ IV. Haçlı Seferi'nin özeti için bkz. Queller ve Madden (1997) ve Angold (2003).

⁶¹ Historia (1999: bölüm. 38). Bu olaylarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Angold (2003: 94-99) ve Madden (2003: 163-67).

procurante, nulla navis nisi una conbusta fuit navicula Pisanorum. (Historia 1999: bölüm. 38)

IV. Aleksios'tan sonra imparatorluğu yöneten Mourtzouphlus kalan borcu gümüş olarak ödeyeceğine dair Doç'a söz vermişti. Doç ödeme yapılmasını beklerken Mourtzouphlus onun gemisini ateşe verip Venedik filosunu Doç'a karşı göndermişti. Tanrı sayesinde küçük bir Pisa teknesi dışında hiçbiri yanmamıştı.

Kronik yazarı, Mourtzouphlos'un, selefinin doğal yolla öldüğü şeklinde Venedikliler'e ve Haçlılar'a yalan söylediğini dahi vurgulamaktadır (Historia 1999: bölüm.38).⁶² Anonim yazar Konstantinopolis'in ele geçirilmesini anlattıktan sonra IV. Aleksios'a yaptıklarından dolayı vatandaşları tarafından kör edilen Mourtzouphlos'un Venediklilerce ve Haçlılarca nasıl ele geçirildiğini, sütundan aşağıya fırlatıldığını ve bir deveyle şehrin tamamında sürüklendiğini anlatmaktadır. Venedikli yazarın hangi kaynakları kullandığı bilinmediği için bazı değişiklikler yapıp yapmadığı belirlenmemektedir. Fakat IV. Haçlı Seferi'ni ele alan kronik yazarlarıyla karşılaştırıldığında yazarın Mourtzouphlos'u cahil olarak göstermeyi amaçladığı ve bu nedenle Konstantinopolis'in alınmasının tamamen haklı bir davranış olduğunu belirtmesi açık şekilde görülmektedir:

Considerantes vero, quod fraudulentè puerum occidisset et mortem Venetorum, sicut poterat, preparasset, unanimiter ad expugnandam civitatem preparati. (Historia 1999: bölüm. 38)

Mourtzouphlus'un hilekâr bir şekilde genç Aleksios'u öldürdüğü düşünüldüğünde Mourtzouphlus olabildiğince fazla Venedikliyi öldürme girişiminde bulunduğu ve herkesi şehre saldırmaya hazırladığı görülür.

IV. Haçlı Seferi'ne katılan Villehardouin Geoffrey ve Robert Clari de Mourtzouphlos'un Venedik gemilerini ateşe verme girişimini anlatmışlar fakat yazarlar bu bölümü Mourtzouphlos'un hâkimiyetini alışından önce ele almışlardır. Dahası bu kronik yazarları düzenlenen saldırıyı açıkça belirtmemişlerdir.⁶³ Söz konusu iki yazar da Bizans imparatorunun ölümünü anlatmasının yanı sıra ilgili Venedik kroniğiyle karşılaşmışlardır. Bu iki haçlı yazarı, Mourtzouphlos'un ölümünü de anlatmaktadır. Dolayısıyla yazarların anlatılarının Venedik kronik yazarının eseriyle karşılaştırılması önemlidir. Mourtzouphlos'un ölümü Historia ducum Venetorum'da belirleyici bir role sahipken, iki haçlı yazar bu olayı önemsiz görür. Venedikli kronik yazarı hızlı bir şekilde sanki Venediklilerin imparatorun ihanetine nasıl tepki verdiğini anlatmakla ve kendi yurttaşlarına saldırma girişiminde bulunan adamın cezalandırıldığını göstermekle ilgileniyormuş gibi Bizans'ın ele geçirilmesinden Mourtzouphlos'un cezalandırılmasının anlatımına geçer.

⁶² Bu ayrıntıların değerli noktalarını Venedik kaynakları dışındaki kaynaklar da belirtmiştir. Örneğin bkz. Geoffrey Villehardouin (1938-39: 2.22-23).

⁶³ Geoffrey Villehardouin (1938-39: 2.16-19) ve Robert Clari (1924: bölüm.60). Bu özellikle IV. Aleksios'un saldırı emri verdiğine inanan Madden tarafından gözlemlenmiştir; Madden (2012b: 323).

Kronik yazarı Konstantinopolis'in işgaline gelince şehrin surlarına tırmanıp Mourtzouphlos'u attıktan sonra Venedikliler'in kendilerine karşı çıkılmaksızın ve hepsinden öte kutsal güç sayesinde kenti rahatça fethettiklerini açıklamaktadır:

Per muros audacter ac viriliter ascendentes, fugato misero Murcicco, civitatem procurante divina sapientia occuparunt, ipsam in pace nulloque contradicente possidentes. (Historia 1999: bölüm. 38)

Onlar cesurca surlara tırmandılar ve zavallı Mourtzouphlus'u aşağıya attılar. Kutsal irade sayesinde ve karşı çıkanların yokluğunda şehri fethettiler.

Kronik yazarı Konstantinopolis'in maruz kaldığı korkunç yağmalamadan hiç söz etmemiştir.⁶⁴ IV. Haçlı Seferi'nin sonrası hakkında da hiçbir şey anlatılmamıştır. Yazar Konstantinopolis saldırısından önce Venedikliler ve Haçlılar arasında yapılan antlaşmayı anlatmaya dahi gerek görmemiştir. (Historia 1999: bölüm.38) Bu, Historia ducum Venetorum'un bütün bir el yazmasından ziyade taslak metin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu ayrıntının yokluğu, Venediklileri herhangi bir maddi çıkar ile hareket etmiyormuş gibi göstermek isteyen yazarın bir yanlıgısı olarak da yorumlanabilir. Açıklama, kronik yazarının ve muhtemelen kendi vatandaşlarının çoğunun IV. Haçlı Seferi'nin sonucunun getirdiği şiddetli eleştirilerin farkında olduklarını ve yazarın Venedik tarihindeki övücü olmayan bir olayı gizlemek istediğini göstermektedir. Böylece kronik yazarı Venediklileri aklayacaktı.⁶⁵

Frederick Barbarossa

Yazarın Venedik bakış açısı ile olayların tasviri, İmparator Frederick Barbarossa'yı (1152-90) anlatımında ve onun Venedik Dükalığı'nı ele geçirme girişiminde de belirgindir. Yazar bu olayda Doç II. Vitale Michiel'in ve Venedikli din adamlarının Papa III. Aleksander'in seçiminin meşruluğunu ilk tanıyan ve Barbarossa'nın (Historia 1999: bölüm. 13,16) zulmüne karşı III. Aleksander'a yardım ettiklerini göstermek için doğrudan Venedik ile ilgili olmayan meselelerin-Papa III. Aleksander ve imparator arasındaki anlaşmazlık ve Katolik kilisesindeki bölünme- üzerinde durmuştur. Historia 1999: bölüm. 13)⁶⁶ Kronik yazarı, Doç'un İmparator'a karşı müttefiklik kurarak ve Venedik Dukalığı'na saldırma girişiminde bulunan İmparatorun birliklerini mağlup ederek başarılı olduğunu da belirtmektedir. Bu nedenle Barbarossa "confuses et deiectus" (Ç.N. şaşkın ve bezgin) şeklinde Almanya'ya dönmek zorunda kalmıştır. (Historia 1999: bölüm.15) Fakat, 1170'lerin başlangıcında Venedik ve Alman İmparatorluğu arasındaki ilişkiler geliştiği için Historia ducum Venetorum'un Almanlar'a

⁶⁴ Örneğin bkz. Angold (2003: III-28).

⁶⁵ Thomas Madden, Bizans'ın ihanetine karşılık olarak Historia ducum Venetorumun yazarının Konstantinopolis'e karşı gelişini belirtse de Venedik kronik yazarının sonraki olayları nasıl anlattığını tartışmamıştır; bkz. Madden (2012b: 323).

⁶⁶ Venedik ve III. Aleksander arasındaki ilişkiler için bkz. Madden (2012a).

yaklaşımı da değişmişti.⁶⁷ 1173'te Venedik filosu, Venedikliler'e karşı olan Bizanslılar'ın müttefiki Anconalıları kuşatmasında Alman İmparatorluk birliğine yardım etmişti.⁶⁸ Bu seferde imparatorluk birliklerine önderlik eden ve 1177'de Venedik Barışı'nda (Historia 1999: bölüm. 27,29,31) önemli bir rol oynayan Mainz Başpiskoposu Christian, papalığa karşı olan eylemlerinde haklı gösterilmiştir. Kronik yazarı, Başpiskopos Christian'ın isteyerek değil yalnızca Frederick Barbarossa (Historia 1999: bölüm. 27) kendisini komutan seçtiği için hareket ettiğini açıklamaktadır.⁶⁹ Yazarın Barbarossa ile ilgili kullandığı kaynaklar bilinmediğinden kaynakları değiştirip değiştirmediğini belirlemek mümkün değildir. Fakat Historia ducum Venetorum, İtalyan topluluğunun 1176'da Legnano'da aldığı ciddi yenilgi Alman hükümdarını 1177'de Venedik'teki barış toplantısına katılmaya zorladığından söz etmemiştir.⁷⁰ Dahası Martin da Canal'ın aksine Historia ducum Venetorum'un yazarı Barbarossa'nın papadan önce alçaltıcı teslim oluşundan da bahsetmemiştir⁷¹. Daha önce söz edildiği gibi Venedik ve Alman İmparatorluğu arasında 1170 yılında ilişkiler gelişmişti ve bu ayrıntıların yatışma atmosferinin ürünü olması mümkündür.

Sonuç

Sonuç olarak Sebastiano Ziani'nin (1229) ölümünden kısa bir süre önce yazılan Historia ducum Venetorum Venedikli üst seviyedeki yöneticilerin düşüncelerinin aynası olduğundan onların bakış açıları ile ilgiliydi.⁷² Yeni ve daha saldırgan bir bakış açısıyla geçmişteki olaylar değerlendirilerek Doğu Akdeniz'deki Venedik varlığı bilinir kılınmıştır. Kronik yazarı ve muhtemelen Venedik vatandaşları herhangi bir maddi ödül beklemeden Kudüs Krallığı'nın güçlendirilmesinde ve savunulmasında esas desteği Venediklilerin verdiğini vurgulama amacı güdüyorlardı. Buna ek olarak, yazarın düşüncesine göre Venedikliler her zaman Bizanslıların müttefiki ve dostuydu ve bu ilişkinin bozulması ve Konstantinopolis'in fethi Bizans İmparatoru'nun nankörce ve sorumsuzca davranışlarından dolayı olmuştur. Yazar birkaç olayı değiştirerek ve görmezden gelerek Venedik'in her zaman içsel uyum sergilediğini ve bu nedenle

---

⁶⁷ Daha önceden söz edildiği gibi bu kısım Sebastiano Ziani'nin yönetiminin ilk yıllarında biten Orta Çağ elyazmalarında anlatılmamıştır. Daha açık olmak gerekirse, eksiklik Başpiskopos Christian'dan ilk söz edildiğinde başlamaktadır (Historia 1999: bölüm. 27). Bu dönemle ilgili kalan kısımlar yalnızca Sebastiano Ziani'nin yönetimini içeren XIX. yüzyıl elyazmasından gelmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Historia (1999: xxv-xxvi).

⁶⁸ Bu bölüm için bkz. Carile (1974).

⁶⁹ Bu açıklama diğer Orta Çağ Venedik kroniklerinde verilmemiştir.

⁷⁰ Venedik Barışı için bkz. Madden (2003: 69-77) ve Raccagni (2010: 92-102).

⁷¹ Martin da Canal (1973: I. 30). Bu aynı zamanda Venetiarum historia'da (1964: 125-26) da anlatılmıştır.

⁷² Yazar hakkındaki bilgi eksikliği kronik yazarının bu çalışmayı yazarken ne gibi bir istekle yazdığını bilmemizi engellemektedir. Lidia Capo, yazarın her şeyden önce yabancı bir kitleye bunları anlatmak istediğini tartışmaktadır; Capo (1976-77: 402). Fakat kronik yazarının yalnızca Venedik vatandaşları için özür amacıyla yazmış olması da mümkündür.

ideal bir toplumu temsil ettiğini göstermeyi hedeflemiştir.⁷³ XII. ve XIII. yüzyılın erken dönem Venedik tarihinin bu şekilde anlatımı ya hiçbir şekilde bulunmamaktadır ya da *Historia ducum Venetorum*'dan sonra yazılan Geç Orta Çağ Venedik kroniklerinde güçlü bir şekilde sunulmamaktadır. Bu durum çalışmanın orijinalliğini ve XIV. yüzyıl Venedikli soyluların Venedik'in IV. Haçlı Seferi'nden sonra kazandığı yeni konumunu korumak adına geçmişi inşa etmek için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Kaynaklar

Ana Kaynaklar

- Annales Venetici breves*. 1999. In *Testi storici veneziani (XI–XIII secolo)*. L. A. Berto, ed. Padua: Cleup.
- Cerbanus. 1895. *Translatio mirifici Martyris Isidori a Chio insula in civitatem venetam (Iun. 1125)*. In *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, vol. 5. Paris: Imprimerie royale.
- Cronaca "A latina": Cronaca veneziana del 1343*. 2004. C. Negri di Montenegro, ed. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo.
- Cronica di Venexia detta di Enrico Dandolo: Origini–1362*. 2010. R. Pesce, ed. Venice: Centro Cicogna.
- Dandolo, Andrea. 1938–58. *Chronica per extensum descripta*. E. Pastorello, ed. *Rerum Italicarum Scriptores, series secunda* 12. Bologna: Zanichelli.
- Geoffrey of Villehardouin. 1938–39. *La conquête de Constantinople*. E. Faral, ed. Paris: Les Belles Lettres.
- Historia ducum Veneticorum*. 1883. H. Simonsfeld, ed. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* 14. Hannover: Hahn. 72–97.
- Historia ducum Venetorum*. 1999. In *Testi storici veneziani (XI–XIII secolo)*. L. A. Berto, ed. Padua: Cleup. 1–85.
- John the Deacon. 1999. *Istoria Veneticorum*. L. A. Berto, ed. Istituto storico italiano per il Medioevo. Fonti per la Storia dell'Italia medievale. Storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento ad uso delle scuole 2. Bologna: Zanichelli.
- Le Liber de Raymond d'Aguilers*. 1969. Eds. J. H. Hill and L. L. Hill. Paris: Geuthner.
- Martin da Canal. 1973. *Les estoires de Venise: Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275*. A. Limentani, ed. Florence: Olschki.

⁷³ Sonraki yüzyıllarda Venedik miti en önemli kısımlardan biri olacaktır. Buna dair ilgili kaynakça için bkz. Grubb (1986) ve Rossand (2005).

_____. 2009. *Les estoires de Venise*. L. K. Morreale, trans. Padua: Unipress.
Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum, Chronicon Altinate et Chronicon Gradense. 1933. R. Cessi, ed. *Fonti per la storia d'Italia*. Rome: Istituto Storico Italiano per il Medioevo.

Robert of Clari. 1924. *La conquête de Constantinople*. P. Lauer, ed. Paris: Les Belles Lettres.

Rolandinus. 2004. *Vita e morte di Ezzelino da Romano*. F. Fiorese, ed. Milan: Fondazione Valla. *Venetiarum historia vulgo Pietro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*. 1964. R. Cessi and F. Bennato, eds. Venice: Deputazione per la Storia patria per le Venezie

William of Tyre. 1986. *Chronicon*. R. B. C. Huygens, ed. *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis* 63–63a. Turnhout: Brepols.

Telif Eserler

Airaldi, Gabriella and Benjamin Kedar, eds. 1986. *I comuni italiani nel regno crociato di Gerusalemme*. Genua: Università di Genova. Istituto di Medievistica.

Angold, Michael. 2003. *The Fourth Crusade*. Harlow: Longman.

_____. 2007. "The Venetian Chronicles and Archives as Sources for the History of Byzantium and the Crusades (992–1204)." In Mary Whitby, ed., *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources, 1025–1204*. Oxford: Oxford University Press. 59–94.

Arnaldi, Girolamo and Lidia Capo. 1976. "I cronisti di Venezia e della marca trevigiana dalle origini alla fine del secolo XIII." In Girolamo Arnaldi and Gianfranco Folena, eds., *Storia della cultura veneta. Dalle origini al Trecento*. Vicenza: Neri Pozza. 387-423.

Bellomo, Elena. 2009. "The First Crusade and the Latin East as seen from Venice: The Account of the *Translatio Sancti Nicolai*." *Early Medieval Europe* 17.4: 420–43.

Berto, Luigi Andrea. 2013a. *The Political and Social Vocabulary of John the Deacon's "Istoria Veneticorum"*. Turnhout: Brepols.

_____. 2013b. "Venetia (Venice): Its Formation and Meaning in the Middle Ages." *NeMLA Italian Studies* 35: 1–7.

_____. 2014. "The Image of the Byzantines in Early Medieval Southern Italy: The Viewpoint of the Chroniclers of the Lombards (Ninth to Tenth Centuries) and Normans (Eleventh Century)." *Mediterranean Studies* 22.1: 1–37.

Capitani, Ovidio. 1964. "Motivi e momenti di storiografia medioevale italiana: secoli V–XIV." In *Nuove questioni di storia medioevale*. Milan: Marzorati. 729–800.

Capo, Lidia. 1976–77. "Rassegna di studi sulla cronachistica veneziana." *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo* 86: 387–431.

- Carile, Antonio. 1969. *La cronachistica veneziana (secoli XIII–XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*. Florence: Olschki.
- _____. 1974. "Federico Barbarossa, i Veneziani e l'assedio di Ancona del 1173. Contributo alla storia politica e sociale della città nel secolo XII." *Studi Veneziani* 16: 3–31.
- _____. 1976. "Le origini di Venezia nella tradizione storiografica." In Girolamo Arnaldi and Gianfranco Folena, eds., *Storia della cultura veneta. Dalle origini al Trecento*. Vicenza: Neri Pozza. 135–66.
- Castagnetti, Andrea. 1995. "Il primo comune." In Cracco and Ortalli, eds., 81–130.
- Chiesa, Paolo. 1995. "Ladri di reliquie a Costantinopoli durante la Quarta Crociata: La traslazione a Venezia del corpo di Simeone profeta." *Studi medievali* 36: 431–59.
- Cracco, Giorgio. 1967. *Società e stato nel Medioevo veneziano (secoli XII–XIV)*. Florence: Olschki.
- _____. 1970. "Il pensiero storico di fronte ai problemi del comune veneziano." In Agostino Pertusi, ed., *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. Florence: Olschki. 45–74.
- _____. 1986. "Dandolo, Enrico (duca)." In Alberto Maria Ghisalberti, ed., *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 32. Rome: Istituto dell'Enciclopedia italiana. 450–58.
- Cracco, Giorgio and Gherardo Ortalli, eds. 1995. *Storia di Venezia*, vol. 2: *L'età del comune*. Italiana.
- Dale, Sharon, Alison Williams Lewin, and Duane J. Osheim. 2007. *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Fees, Irmgard. 1988. *Reichtum und Macht im mittelalterlichen Venedig: Die Familie Ziani*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Flori, Jean. 2004. "Quelques aspects de la propagande anti-byzantine dans les sources occidentales de la première croisade." In Damien Coulon, Catherine Otten-Froux, Paule Pagès, Dominique Valérian, eds., *Chemins d'Outre-Mer: Etudes d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*. Paris: Publications de la Sorbonne. 333–44.
- Fortini Brown, Patricia. 1996. *Venice & Antiquity: The Venetian Sense of the Past*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Grubb, James. 1986. "When Myths Lose Power: Four Decades of Venetian Historiography." *Journal of Modern History* 58.1: 43–94.
- Jotischky, Andrew. 2001. "The Frankish Encounter with the Greek Orthodox in the Crusader States." In Michael Gervers and James M. Powell, eds., *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusades*. Syracuse, NY: Syracuse University Press. 100–117.

- Lane, Frederic. 1973. *Venice: A Maritime Republic*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lupoi, Maurizio. 2000. *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Madden, Thomas. 2003. *Enrico Dandolo & the Rise of Venice*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- _____.2012a. "Alexander III and Venice." In Peter D. Clarke and Anne J. Duggan, eds., *Pope Alexander III (1159–1181): The Art of Survival*. Farnham, UK: Ashgate. 315–40.
- _____.2012b. "The Venetian Version of the Fourth Crusade: Memory and the Conquest of Constantinople in Medieval Venice." *Speculum* 87: 311–44.
- Marin, Serban. 2004. "Dominus quartae partis et dimidia totius imperii Romaniae: The Fourth Crusade and the Dogal Title in the Venetian Chronicles' Representation." *Quaderni della Casa Romena di Venezia* 3: 119–50.
- _____.2008. "Between Justification and Glory: The Venetian Chronicles' View of the Fourth Crusade." In Thomas Madden, ed., *The Fourth Crusade: Event, Aftermath, and Perceptions*. Aldershot, UK: Ashgate. 113–22.
- _____.2010. "Some Considerations Regarding *Historia ducum Venetorum*." *Transylvanian Review* 19: 9–28.
- Ortalli, Gherardo. 1992. "Il ducato e la 'civitas Rivoalti': tra carolingi, bizantini e sassoni." In Lelia Cracco-Ruggini et al., eds., *Storia di Venezia*, vol. 1. *Origini-Età ducale*. Rome: Istituto dell'Enciclopedia Italiana. 725–90.
- _____.1995. "I cronisti e la determinazione di Venezia città." In Cracco and Ortalli, eds., 761–82.
- Perry, David. 2015. *Sacred Plunder: Venice and the Aftermath of the Fourth Crusade*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Pozza, Marco. 1986. "Venezia e il regno di Gerusalemme dagli Svevi agli Angioini." In Airal di and Kedar, eds. 351–96.
- Queller, Donald and Irene Katele. 1986. "Venice and the Conquest of the Latin Kingdom of Jerusalem." *Studi Veneziani* 12: 15–43.
- Queller, Donald and Thomas Madden. 1997. *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*. 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Raccagni, Gianluca. 2010. *The Lombard League, 1167–1225*. Oxford: Oxford University Press.
- Raines, Dorit. 1998. "Alle origini dell'archivio politico del patriziato: la cronaca 'di consultazione' veneziana nei secoli XIV–XV." *Archivio Veneto* 150: 5–57.
- Rando, Daniela. 1994. *Una Chiesa di frontiera: Le istituzioni ecclesiastiche veneziane nei secoli VI–XII*. Bologna: Il Mulino.

- Ravegnani, Giorgio. 1995a. "Tra i due imperi. L'affermazione politica nel XII secolo." In Cracco and Ortalli, eds., 33-79.
- _____.1995b. "La Romània veneziana." In Cracco and Ortalli, eds., 183-231.
- Riley-Smith, Jonathan. 1986. "The Venetian Crusade of 1122-1124." In Airdali and Kedar, eds.337-50.
- Rösch, Gerhard. 1995. "Lo sviluppo mercantile." In Cracco and Ortalli, eds., 131-51.
- Saint-Guillain, Guillaume. 2011. "Tales of San Marco: Venetian Historiography and Thirteenth-Century Byzantine Prosopography." In Judith Herrin and Guillaume Saint-Guillain, eds., *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*. Farnham, UK: Ashgate. 265-90.
- Stephenson, Paul. 2000. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wickham, Christopher. 1991. "The Sense of the Past in Italian Communal Narratives." In Paul Magdalino, ed., *The Perception of the Past in Twelfth-Century Europe*. London: Hambledon. 173-89.

Çeviri

Mikro Tarih ve Onun Hakkında Bildiğim Birkaç Şey*

Carlo Ginzburg

Çeviri: İlker Külbilge**

orcid/0000-0002-3891-7477

1. *Mikro tarih* terimini sanırım ilk kez 1977 veya 1978’de Giovanni Levi’den duydum ve daha önce işitilmemiş olan bu ifadeyi, tam olarak ne anlama geldiğini sormadan benimsedim; sanırım *micro-* önekinin önerdiği küçültülmüş ölçeğe ilişkin referans ile kendim uğraşmak istiyordum. İlk sohbetlerimizde *mikro tarihten* sanki doldurulmayı bekleyen boş bir kutuya yapıştırılacak bir etiketmiş gibi söz ettiğimizi de çok iyi hatırlıyorum.¹

Bir süre sonra Giovanni Levi, Simona Cerutti ve ben Torino’daki Einaudi Yayınevi tarafından basılan ve adı tam olarak “Mikro Tarih” olan bir seri üzerinde çalışmaya başladık. Bu seriden hem İtalyan hem yabancı yazarlara ait yirmi küsur cilt kitap çıktı; basılan İtalyanca eserlerden birkaçı başka dillere de çevrilmiştir. Bugünlerde bazı mahfillerde İtalyan mikro tarih okulundan söz edilmektedir. Ben ise kısa süre önce, terminolojiye ilişkin geriye dönük yaptığım küçük bir araştırma sayesinde,

* “Microhistory: Two or Three Things That I Know about It”, trans. John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, *Critical Inquiry*, 20, Autumn 1993, ss. 10-35. Bu sayfaları yazarken kendisiyle epey faydalı müzakerelerde bulunduğum Patrick Frideson’a teşekkür etmeliyim. Perry Anderson, nihai halini almadan önce bu sayfaları okuyup eleştirdi; ona olan borcum bir kez daha çok büyüktür.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü’nde Okutman. Makalenin tercümesine yardım eden Üstadım Dr. Mustafa Özbaş’a ve Türkan Dadioğlu’na, tercümeyle baştan sonra kontrol edip hatalarımı düzeltme inceliğini ve sabrını gösteren Dr. Özge Aslanmirza’ya, bazı İtalyanca ifadeleri çeviren Prof. Dr. Mikail Acıpınar’a, makalenin Katalanca aslındaki bir cümleyi çeviren Dr. Öğr. Üyesi Emrah Naki’ye ve tercümenin Türkçesini tashih eden Dr. Öğr. Üyesi Gürol Pehlivan’a hassaten teşekkür ederim.

¹ Levi; Giulio Einaudi ve benimle bu seriler hakkında ilk kez 1974, 1975 veya 1976’da konuştuğunu hatırlıyor fakat hafızası onu yanıltıyor, bk., “II piccolo, il grande, il piccolo: Intervista a Giovanni Levi”, *Meridiana*, 229, Sept. 1990, ss. 211-234.

bizim çağrışımlardan ari olduğunu düşündüğümüz bu terimin başkaları tarafından zaten kullanılmış olduğunu keşfettim.²

2. Bildiğim kadarıyla mikro tarih terimini kendi kendini tanımlayan bir ıstılah olarak 1959'da bulup ortaya atan ilk kişi Amerikalı akademisyen George R. Stewart'tır. 1895-1980 yılları arasında yaşayan ve Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde uzun yıllar profesörlük yapan Stewart sıradışı bir şahsiyet olsa gerek. Bu liberal hezarfenin çok geniş bibliyografyası, (okumadığım) muhtelif romanlarına ek olarak, çağını aşan bir ekoloji manifestosunu, evrensel tarihin insan türünün bir otobiyografisi biçiminde yazılmış bir özetini ve Stewart ile Ernst Kantorowicz'in de dahil olduğu bazı profesörlerin McCarthy döneminde Kaliforniya Üniversitesi tarafından uygulanan sadakat yemine direnişlerinin diğer akademisyenlerle birlikte kaleme alınmış bir vakayinamesini kapsamaktadır.³ Stewart'ın en iyi bilinen kitapları *Names on the Land* ve *American Place-Names* olup, Birleşik Devletler'in toponomisine hasredilmişlerdir.⁴ Bir konferansında, Horatian tarzında yazılmış bir şiirde zikredilen yer isimlerini çıkış noktası olarak, bir edebiyat metnini yorumlamak için öncelikle metnin içerdiği -mekanlar, bitki örtüsü ve meteorolojik koşullar gibi- arka plan referanslarının deşifre edilmesinin gerekli olduğunu iddia etmiştir.⁵ Stewart'ın mikroskopik detaylara yönelik tutkusu beni burada ilgilendiren kitabına da ilham vermiştir: *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Charge at Gettysburg, July 3, 1863*. Stewart bu kitapta, Amerikan Sivil Savaşı'nın sonucu üzerinde önemli rol oynayan Gettysburg Muharebesi'nin son yani üçüncü gününü üç yüz sayfa boyunca en ince ayrıntısına kadar analiz eder. Kitabın başlığı ise yalnızca yirmi dakika süren bir olaya referansta bulunuyor; bu olay, Tümgeneral George Edward Pickett komutasındaki bir Konfederasyon taburunun öncülük ettiği umutsuz ve başarısız saldırıdır. Anlatı on beş saatlik dar bir zaman dilimi içinde gelişiyor. Metne eşlik eden haritalar ve şemalar "Yoğun topçu ateşi (1.10-2.55, Öğleden sonra.)" benzeri başlıklarla betimlenmektedir. Gettysburg Muharebesi'nin sonucu bir ağaç kümesi ile bir taş duvar arasında ve birkaç dakika içinde belli olmuştu.⁶ Stewart, bu zaman ve mekan açısından dar olan alanda, hem "doruk noktasının doruk noktası, tarihimizin dönüm anı" olarak hem evrensel tarihin bir parçası olarak tanımladığı şeyi neredeyse takıntı boyutundaki ayrıntılarla analiz eder. Stewart'a göre eğer

² Bu soruşturmayı, UCLA Kütüphanesi'ndeki bilgisayarlı kataloğa dayanan ORION programı mümkün kıldı.

³ Bk., George R. Stewart, *Not So Rich as You Think*, Boston, 1968; *Man: An Autobiography*, New York, 1946; *The Year of the Oath: The Fight for Academic Freedom at the University of California* (1952), Berkeley, 1971. Bu son künyede ismi verilmeyen fakat kolayca fark edilen Kantorowicz şöyle bir görünüp kayboluyor. Şununla mukayese edin; Ernst Kantorowicz, *The Fundamental Issue: Documents and Marginal Notes on the University of California Loyalty Oath*, San Francisco, 1950: "Bu kitap "The Year of the Oath"ın tarihi olarak tasarlanmamıştır. Bu konu Profesör George R. Stewart tarafından takdire şayan bir şekilde ele alınmıştır.", s. 1.

⁴ Bk., Stewart, *Names on the Land*, 1945; New York, 1967; *American Place-Names*, New York, 1970. Ayrıca bk., Madison S. Beeler, "George R. Stewart, Toponymist", *Names*, 24, June 1976, ss. 77-85; Joseph M. Backus, "Interview: George R. Stewart on Names of His Characters", *Names*, 9, Mar. 1961, ss. 53-57; John Caldwell, *George R. Stewart*, Boise, Idaho, 1981.

⁵ Bk., Stewart, "The Regional Approach to Literature", *College English*, 9 (Apr. 1948), ss. 370-375.

⁶ Stewart, *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863*, Boston, 1959, s. viii.

Tümgeneral George Edward Pickett'in başarısız taarruzu bilakis başarılı olsaydı, Gettysburg Muharebesi farklı şekilde sonuçlanabilirdi ve dolayısıyla "iki rakip cumhuriyetin varlığı, Birleşik Devletler'in iki dünya savaşının dengesini değiştirmesine ve küresel bir güç olmasına muhtemelen engel olurdu".⁷ Stewart'ın mikro tarih tarzı, Kleopatra'nın burnu hakkındaki düşünceyle aynı akıbete uğrayabilirdi.*

3. Meksikalı bir akademisyen olan Luis Gonzalez *mikro tarih* terimini, Stewart'tan bağımsız bir şekilde ve birkaç yıl sonra, bir monografinin alt başlığına ekledi. Mezkur monografi, küçük ve "unutulmuş" bir köyün dört yüz yıllık bir süre zarfında deneyimlediği dönüşümleri inceliyor. Fakat çalışmaya konu olan mekanın sahip olduğu boyutların çok küçük olması, mezkur boyutların sembolik nitelikleri tarafından telafi ediliyor. Gonzales'in, incelediği San Jose de Gracia'da doğmuş ve yaşamış olması dışında, incelemek için diğer binlerce köy arasından doğup büyüdüğü köyü tercih etmesini haklı çıkararak temel sebep de zaten budur, yani köyün küçük boyutlarının taşıdığı sembolik nitelikler. Burada mikro tarih, Gonzalez'in Paul Leuilliot'tan alıntı yaparken vurguladığı üzere, kantitatif bir perspektiften ziyade nitelden hareketle yazılan yerel tarih ile eşanlıdır.⁸ *Pueblo en vilo: Microhistoria de San Jose de Gracia*'nin elde ettiği başarı (ki eser yeniden basıldı ve Fransızcaya tercüme edildi), müellifini eserin metodolojisi hakkında teori üretmeye ikna etti.⁹ Gonzalez mikro tarihi, menkıbevi ve gözden düşmüş *petite histoire*'den tefrik etti ve bu tarih yazımı tarzının İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika'da "yerel tarih" denen ve Nietzsche'nin "antika ve arkeolojik tarih" olarak tanımlamış olduğu tarih yazımı tarzı ile benzerliğini vurguladı. Son olarak, mikro tarih terimine yönelik itirazları savuşturmak için mikro tarih yerine iki alternatif terim önerdi: bunlardan biri annelerin aile ve köy yörüngesinde dönen o küçük, zayıf, kadınsı ve duygusal dünyasını çağrıştırmaya uygun "anaerik tarih"; diğeri ise Taoist bir terimden mülhem olup "kadınsı, muhafazakar, dünyevi, tatlı, belirsiz ve acı dolu" her şeyi hatırlatan "yin tarih"iydi.¹⁰

4. Gonzalez *mikro tarih* teriminin asli isim babasının kendisi olduğunu iddia ederken bile, bu terimin aslında Braudel'in, Georges Gurvitch tarafından (1958-1960 yılları arasında) yayıma hazırlanan *Traite de Sociologie*'ye yaptığı katkıda zaten yer aldığını, fakat o tarihlerde terimin "anlamının somut olarak

⁷ *a.g.e.*, s. ix.

* Müellif burada Blaise Pascal'ın Kleopatra ile ilgili argümanına gönderme yapıyor (çev notu).

⁸ Bk., Luis Gonzalez, *Pueblo en vilo: Microhistoria de San Jose de Gracia*, Guanajuato, Mexico, 1968: "La pequenez, pero la pequenez ti'pica", s. 2. Leuilliot'a yapılan referans sayfa 16'dadır.

⁹ Bk., Gonzalez, "El arte de la microhistoria", *Invitation a la microhistoria*, Mexico City, 1973, ss. 8-53; a.g.y., "Teoria de la microhistoria", *Nueva invitation a la microhistoria*, Mexico City, 1982, ss. 31-46. Gonzales'in eserinin bu yıllar boyunca Meksika'da yapılan diğeri yayımlardaki fark edilir yankısı için bk., Luis Aboites, *La revolution mexicana en Espita, 1910-1940: Microhistoria de la formation del Estado de la revolution*, Tlalpan, 1982.

¹⁰ Gonzalez, "El arte de la microhistoria", s. 12, 14.

bilinmediğini” hatırlatmıştır.¹¹ Esasında Braudel açısından *mikro tarih* kesin fakat olumsuz bir çağrışıma sahipti. Braudel’e göre mikro tarih “olaylar tarihi” [*histoire événementielle*] ile, yani orkestra şeflerini andıran başkahramanların belirlediği “sözde dünya tarihi”ni dikkate alan “geleneksel tarih” ile eşanlamlıydı.¹² Braudel, kısa ve sarsıcı zaman sınırları dahilinde hareket eden bu geleneksel tarihin mikro sosyoloji veya ekonometri kadar çekici olmadığını düşünmüştü.

Braudel, siyasi tarih ile özdeşleştirdiği *histoire événementielle*’e yönelik düşmanlığını 1949 tarihli *Méditerranée*’sinin yayımlanmasından itibaren zaten ilan etmişti. Bundan on yıl sonra aynı hoşnutsuzluğunu sert bir şekilde bir kere daha gösteriyordu. Fakat kendi otoritesi sayesinde birçok insan için artık kabul edilmiş bir gerçeğe dönüşen şeyi yinelemekle yetinemeyecek kadar da zeki ve sabırsızdı. Tam bu noktada, kendisine “eski yanlış anlamalar” gibi gözükten düşünceleri aniden bir kenara bırakarak şöyle yazdı: “Bir vaka (eğer bir olay ya da bir sosyo-drama değilse) mükerreren, düzenli olarak ve pek çok kez görülür ve böyle bir vakanın düzeyinin verimlilikten veya bilimsel değerden tamamen yoksun olup olmadığını söylemenin de kesin bir yolu yoktur. Bu tür vakalar, bu sebepten ötürü daha yakından incelenmelidir.”¹³ Bu önerinin hayata geçirilmesinden önce yirmi beş yılın geçmesi gerekecekti.¹⁴

Braudel tekilliğin akademik olarak kavranması ihtimalini dışladı; ona göre vakalar yani *değişken olgular* belki de sırf mükerrer olarak düşünüldükleri için kabul görebilirlerdi (ki Gonzalez’de bu “mükerrer” sıfatı “tipik” kelimesiyle ifade edilmiştir). Fakat mikro tarih yine de kınanmış bir şekilde kaldı.¹⁵ Açık şekilde *mikro ekonomi* ve *mikro sosyoloji* kelimelerini örnek olarak geliştirilen *mikro tarih* terimi, Raymond Queneau’nun belki de en iyi romanı olan *Les Fleurs bleues*’dan alınan şu pasajın da gösterdiği üzere, teknik bir atmosfere bürünmüş olarak kaldı. Konuşanlar Auge Dükü ile onun papazıdır:

Papaz: “Tam olarak ne bilmek istiyorsunuz?”

¹¹ *a.g.e.*, s. 13.

¹² Fernand Braudel, “Histoire et sociologie”, *Traite de sociologie*, (ed.) Georges Gurvitch, 2 vols., Paris, 1958-1960, I, s. 86, 92; Sarah Matthews tarafından “History and Sociology” başlığı altında tercüme edildi, *On History*, Chicago, 1980, s. 67, 74; Braudel tarafından yeniden yayımlandı, “Histoire et sociologie”, *Ecrits sur l’histoire*, Paris, 1969, ss. 97-122.

¹³ Braudel, “History and Sociology”, ss. 74-75. Bk., Braudel, *Le Mediterranee et le monde mediterraneen e l’epoque de Philippe II*, Paris, 1949; Sian Reynolds tarafından şu başlıkla tercüme edildi: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York, 1972.

¹⁴ Maria Pie Di Bella, Michel Bee, Raffaella Comaschi, Lucette Valensi ve Michelle Perrot’un katkılarını içeren “Fait divers, Fait d’histoire” başlıklı kısma bakınız, *Annales: Économies, sociétés, civilisations*, 38 (July-Aug. 1983), ss. 821-919. Marc Ferro bu makaleye yazdığı mukaddimede, *değişken olguların* analizleri ile mikro tarih çalışmalarını, benzer ve tersine çevrilmiş olmakla birlikte birbirlerini bütünleyen etkinlikler olarak ve yan yana koyarak mukayese eder (s. 825). Aynı konu hakkında Michelle Perrot ise, Braudel’in yukarıda alıntı yaptığım paragrafına atıfta bulunmuştur (bk., “Fait divers et histoire au XIX’ siecle”, s. 917).

¹⁵ Terim bugün hâlâ, mesela Georges Charachidze’in bir imasından da anlaşılacağı üzere, kendini ironik çağrışımlardan kurtaramıyor, *La Memoire indo-europeenne du Causase* (Paris, 1987): “Eğlence olsun diye buna “mikro tarih” demek istemiştım.”, s. 131).

Dük: “Genelde evrensel tarih, özelde ise genel tarih hakkında ne düşündüğünü. Seni dinliyorum.”

Papaz: “Gerçekten yorgunum.”

Dük: “Daha sonra dinlenebilirsin. Söyleyin bana, mesela bu *Basel Konsili* evrensel tarih midir?”

Papaz: “Elbette, o genel olarak evrensel tarihtir.”

Dük: “Peki ya benim küçük topum?”

Papaz: “Bilhassa genel tarih.”

Dük: “Peki, kızlarımın evlilikleri?”

Papaz: “Pek de “olaylar tarihi” sayılmaz. Olsa olsa mikro tarih.”

Dük: “Ne tür bir tarih?” Auge Dükü öfkeleni.

Dük: “Bu ne tür bir şeytani dildir? Bugün günlerden ne? Hamsin Yortusu mu?”

Papaz: “Lütfen beni affedin efendim. Gördüğünüz üzere, yorgunluğun etkileri.”¹⁶

Auge Dükü, tıpkı Queneau'nun 1965'deki çoğu okuyucusu gibi, mikro tarih terimini hiç duymamıştı. Gonzalez'in *Pueblo en vilo: Microhistoria de San Jose de Gracia*'sını Fransızcaya tercüme eden mütercim, bu sebepten ötürü altbaşlık ve metinde, Papaz'ın yukarıdaki titiz sınıflandırmasını muhtemelen gözardı ederek ve kasıt içermeyen komik meallerin de eşliğinde, *mikro tarih* yerine *histoire universelle** kelimesini kullanmaktan çekinmedi.¹⁷

5. Microhistory, mikrohistorya ve microhistoire; İtalyan *mikroistoria*'sı bu bağımsız geleneklerin hangisinden türedi? Bizi şu ana kadar meşgul eden son derece terminolojik seviye açısından bakacak olursak cevap belli gibi görünmektedir: Fransız *mikro tarih* geleneğinden türemiştir. Herşeyden önce, *Les Fleurs bleues*'un Italo Calvino tarafından *I fiori blu* başlığı ile 1967'de yapılan mükemmel

¹⁶ “-Que voulez-vous savoir au juste?

-Ce que tu penses de l'histoire universelle en general et de l'histoire generale en particulier. J'ecoute.

-Je suis bien fatigüe, dit le chapelain.

-Tu te reposeras plus tard. Dis-moi, ce Concile de Bale, este de l'histoire universelle?

-Oui-da. De l'histoire universelle en general.

-Et mes petits canons?

-De l'histoire generale en particulier.

-Et le mariage de mes filles?

-A peine de l'histoire evenementielle. De la microhistoire, tout au plus.

-De la quoi? hurle le due d'Auge. Quel diable de langaige est-ce la? Serait-ce aujourd'hui ta Pentecote?

-Veuillez m'excuser, messire. C'est, voyez-vous, la fatigue.” (Raymond Queneau, *Les Fleurs bleues*, Paris, 1965, ss. 84-85. Eğer yanılmıyorsam, Ruggiero Romana tarafından bu pasajla ilgili olarak alıntılanan Braudelyan metinler *olaylar tarihi* ile ilgilidir, *mikro tarih* ile değil, “Un Modele pour l'histoire”, *Raymond Queneau*, (ed.) Andree Bergens, Paris, 1975, s. 288.

* *Evrensel tarih* (çev. notu).

¹⁷ Bk., Gonzalez, *Les Barriers de la solitude: Histoire universelle de San Jose de Gracia, village mexicain*, trans Anny Meyer, Paris 1977.

tercümesini, ikinci olarak da, mikro tarih kelimesinin İtalyanca'da bildiğim kadarıyla özerk bir şekilde ilk kez görüldüğü Primo Levi'deki bir pasajı düşünüyorum.¹⁸ Kelime, *The Periodic Table*'ın** sona erdiği "Carbon" bölümünün başında yer alıyor: "Okuyucu bu noktada bunun bir kimya tezi olmadığını anlamış olmalı: ben bunu söylemeye cüret edemem –"Sesim cılızdır, hatta biraz da dinsiz". Her yazı parçasının, hatta insan elinden çıkan her çalışmanın otobiyografik olduğu tarafgir ve sembolik sınırlar müstesna, bu eser bir biyografi de değildir, fakat bir biçimde bir tarihtir. Bu bir mikro tarihtir, ya da öyle olmak isterdi; bir mesleğin ve onun başarısızlıklarının, zaferlerinin ve acılarının tarihidir; mesela herkesin, mesleki hayatının arkını tamamlamaya yaklaştığını ve mesleki ustalığının da yerinde saymaya başladığını hissettiği anda söylemek isteyeceği türden bir tarihtir."¹⁹

Bu dingin ve melankolik kelimelerde yazarın on iki yıl sonra canına kıyacağını düşündüren hiçbir işaret yok. *Mikro tarih* teriminin önerdiği "ölçeği küçültme" mefhumu hem varoluşun sınırlarıyla hem Primo Levi'nin yukarıdaki pasajına da egemen olan insanın kendi kapasitesine ilişkin duyguyla uyumludur. Primo Levi bu terim ile, Queneau'nun orijinal metni ile mukayese etmek zorunda kaldığı Calvino'nun Queneau'dan yaptığı İtalyanca çeviride büyük ihtimalle karşılaştı. Levi'yi Calvino'ya bağlayan yakın ilişki göz önüne alındığında, *Les Fleurs bleues*'un çevirisi hakkındaki bu kanaatim kesin gibi gözüküyor; dahası *The Periodic Table*'daki "Carbon" bölümünün son sayfası Calvino'nun *Il barone rampante*'sinin son sayfasını adeta kopyalıyor.²⁰ Calvino ile Primo Levi arasında Queneau üzerinden gerçekleşen yeni buluşma ise, Queneau'nun *Petite cosmogonic portative* isimli eserinin İtalyanca çevirisi sayesinde gerçekleşmişti.²¹

¹⁸ *Grande dizionario della lingua italiana*'da microhistoria maddesiyle ilgili olarak Primo Levi'nin bu pasajına referans yapılıyor (kelime sözlükte "ödünçleme" olarak tanımlanmıştır). Bunu takip eden "özellikle kısa ve muhtasar tarih, özet ve öz anlatım" şeklindeki tanım kesinlikle tatmin edici değildir, (ed.) Salvatore Battaglia, c. 10, s. 365.

** Primo Levi tarafından 1975'de yayınlanan kısa öykü derlemesi. Eser yirmi bir bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüme bir kimya elementinin adı verilmiştir ve her hikaye, adını aldığı element ile bir şekilde ilgilidir. Levi'nin (1917-1987) asıl mesleği kimyagerlikti ve kimyagerliğe yazarlık ile birlikte, ölümünden on sene öncesine kadar da devam etmişti (çev. notu).

¹⁹ Primo Levi, *The Periodic Table*, trans. Raymond Rosenthal, 1975; New York, 1984, s. 224 [*Periyodik Tablo, Hayatta Kalma Öyküleri*, çev. Feza Özemre, Kırmızı Kedi Yayınevi, Ankara 2014; Ginzburg'un burada bu eserden yaptığı alıntı, Özemre'nin İtalyancadan yaptığı çeviri de dikkate alınarak tercüme edilmiştir, çev. notu].

²⁰ Bk., Italo Calvino, *Il barone rampante*, Milan, 1985. Bu benzerlik, Levi'nin eserine mukaddime yazan Cesare Cases'in de gözünden kaçmamıştı, *Opere*, 3 cilt, Turin 1987-1990, c. 1, s. XVII. Calvino'nun, çaylak bir yazar olarak, Levi hakkındaki düşüncesi için bk., Calvino, *I libri degli altri: Lettere, 1947-1981*, (ed.) Giovanni Tesio, Turin, 1991, ss. 382-383; *Il sistema periodica*'nın revizyonu hakkında yazılmış (çok farklı bir tona sahip olan) mektup için bk., s. 606. Ayrıca bkz, Severino Cesari, *Colloquio con Giulio Einaudi*, Rome, 1991, s. 173.

²¹ Bk., Raymond Queneau, *Piccola cosmogonia portatile*, trans. Sergio Solmi, Turin, 1982. Bu çeviri Calvino'nun şu yazısını da içeriyor, "Piccola guida alia *Piccola cosmogonia*", s. 162. Ayrıca bk., Levi, *L'altrui mestiere*, Turin, 1985, ss. 150-154 (eser Raymond Rosenthal tarafından *Other People's Trades* başlığı altında tercüme edildi, New York, 1989); ve Carlo Carena'nın Cesari hakkındaki açıklaması, *Colloquio con Giulio Einaudi*, Rome, 1991, s. 172.

Mikro tarih teriminin *The Periodic Table*'da görünmesinden kısa süre sonra, sık sık olduğu üzere, mezkur ıstılah orijinalindeki olumsuz tonlamayı kaybederek tarihsel kullanıma girdi. Primo Levi'nin uzaktan kuzeni olan Giovanni Levi, hiç şüphesiz bu takdim tehirin arkasındaki kişiydi.²² *Mikro tarih* terimi, bu yıllarda Edoarda Grendi tarafından mikro tarih ile aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan *mikro analiz* tabirinin yerini hızlı bir şekilde aldı.²³

6. Yine de terimin ihtiva ettiği anlamın açıklanması icap ediyor; çünkü bir ıstılahın tarihi, açıktır ki, onun muhtemel kullanımlarını sadece kısmen belirler. Richard Cobb'un 1976'da Raymond Queneau'ya hasrettiği Zaharoff konferansı bunu dolaylı şekilde kanıtlamaktadır; bu konferans, şu ana kadar tartışılmış eğilimlerin hiçbirine uymayan bir tür tarih yazımı manifestosudur. Cobb konferansına; Queneau'nun, romanlarındaki çekingen, gösterişsiz ve taşralı simalara karşı duyduğu ironik sempatiyi ele alarak başladı. Olaylar hakkındaki haberleri, ilgi çekici tek tür olan politik olaylar ile dengelemek için, taşralı simaların kelimelerini kendine mal eden Cobb, sözlerini Zasio'nin* Napolyon'a ettiği renkli küfrü kendi sloganı olarak benimseyerek tamamladı.²⁴ Bu konferans aslında, mehabetli ve muktedir aktörlere odaklanan tarih yazımına karşı minör tarih yazımının tebcilidir (ki Cobb *mikro tarih* terimini kullanmaz). Cobb'un Queneau hakkındaki mezkur yorumunun naifliği ise ortadadır; çünkü Queneau, romanlarındaki karakterlerle herhangi bir şekilde özdeşleşmez. Queneau'nun Le Havre'in* taşra hayatına karşı duyduğu sevgi, onun şahsında, en beklenmedik bilgileri edinmek için her konuya ilgi duyan ansiklopedik bir tutku ile birlikte var oldu. Queneau'nun *değişken olgular* hakkındaki alaycı merakı ise, onu tarih yazımının modern bilim öncesi dönemi yansıtan karakteri için kesin bir çözüm teklif etmekten alıkoymadı ve Queneau insan davranışlarının düzensiz seyrini tahdit etmek için dakik bir matematiksel model oluşturdu.²⁵ Ancak ne *Une Histoire modele*'in yazarı olan Queneau ne de Alexandre Kojeve'in *Hegel'in Fenomenolojisi* üzerine verdiği derslerin dinleyicileri ve bilahare bu dersleri yayımlayan editör, Cobb'un Queneau'yu resmettiği ve çarpıtma noktasına kadar varan bu basitleştirilmiş portrede görünürler. Queneau'nun bütün eserlerinde mevcut olan, anlatıcının samimi bakışının sıcaklığı

²² Her halükarda, bu gayr-i ihtiyari bir yankıydı: Giovanni Levi, "Mikro tarih" nereden türemiştir?" sorusuna, (29 Aralık 1991'deki özel görüşmede), "Bildığım tek şey, bu ifadenin Queneau tarafından kullanıldığıdır" cevabını vermişti. Yukarıda alıntılanan Queneau'nun pasajının son kısmı Raul Merzario tarafından epigraf olarak kullanılmıştır, bk., *Il paese stretto: Strategie matrimoniali nella diocesi di Como secoli XVI-XVIII*, Turin, 1981. Bu eser, Mikro tarih başlığını taşıyan Einaudi serisinden basılan ilk kitaplarından biridir.

²³ Bk., Edoardo Grendi, "Micro-analisi e storia sociale", *Quaderni storici*, 35 (Aug. 1977), ss. 500-520.

* Raymond Queneau'un 1959'da yayımlanan *Zazie Metroda* isimli romanındaki başkarakterin adı (çev. notu).

²⁴ Richard Cobb, *Raymond Queneau*, Oxford, 1976.

* Fransa'nın kuzeybatısında, Sen Nehri'nin oluşturduğu halicin sağ yakasında bulunan kent. Raymond Queneau da bu şehirde doğup büyümüştür (çev. notu).

²⁵ Bk., Raymond Queneau, *Une Histoire modele*, 1942; Paris, 1966; "Lectures pour un front", *Front national*, 5 Jan. 1945; bu yazı şurada yeniden basıldı, *Batons, chiffres et lettres*, 1950; Paris, 1965, ss. 170-172.

ile bilim adamının objektif gözleminin soğukluğu arasındaki o gerilim, Cobb'un Queneau'yu resmettiği portrede tamamen kayıptır.²⁶

Bu belki de o kadar garip değildir. Çünkü Cobb teorik sorulara hâkim olduğunu iddia eden bir ampiristtir; ve sonuçta onun, kendi tarih anlayışını desteklemek için Queneau'yu kullanması da sadece bir bahanedir.²⁷ Fakat minör bir tarih yazımı önerisi, bariz ton farkının yanı sıra, Gonzalez'in de ana hatlarıyla belirttiği üzere, *storia patria* ile *storia patria* arasındaki zıtlığı akla getirmektedir. Hiç şüphesiz, Cobb'un *petite histoire*'si tahmin ve tekrar edilemeyen değişken olgulara odaklanırken, Gonzalez'in mikro tarihi ise tipik fenomenlere ağırlık verir. Ancak her iki durumda da, sınırlandırılmış ve yakın plan bir perspektifin seçilmiş olması, 1950'lerin ortaları ile 1970'lerin ortaları arasında, uluslararası tarih yazımı sahnesine özellikle de Fernand Braudel'in ve Annales Okulu'na mensup tarihçilerin aktiviteleri sayesinde hâkim olan makroskobik ve kantitatif modele karşı oluşmuş hoşnutsuzluğu göstermektedir (bu hoşnutsuzluk kendini Cobb'da aşık ve saldırgan, Gonzalez'de ise zarif ve neredeyse fark edilemez bir şekilde ortaya koymaktadır).²⁸

7. Mikro tarihçi İtalyan akademisyenlerin nispeten heterojen olan grubuna mensup hiç kimse, mikro tarihle ilgili düşüncelerini George Stewart'ın yakın plan "vakalar tarihi"nde, Gonzalez'in yerel tarihinde veya Richard Cobb'un *petite histoire*'sinde fark edemezdi. Bununla birlikte, (başta teorik hedefleri olmak üzere) çok farklı bir anlayışa sahip olan İtalyan mikro tarih okulunun bile, biraz evvel sözü edilen makroskobik ve kantitatif tarihsel metodun karşıtı olarak doğduğu inkar edilemez. *Annales* ekolünün öncülük ettiği bu metot, 1970'lerin ortalarında ve tabii ki Braudel'in de desteğiyle, işlevsel-yapısal yaklaşımın zirvesi ve Herodot ile başlayıp iki bin yıldan daha uzun süren "tarih yazımı" tarihinde meydana gelmiş en mükemmel üçüncü tarihsel paradigma olarak sunuldu.²⁹ Fakat bundan bir kaç sene evvel, Braudel'i onurlandıran *Melanges*'in 1973'te yayımlanmasının, doğası gereği

²⁶ Bunun yerine, Italo Calvino'nun Raymond Queneau için yazdığı iyi bir giriş için bk., *Segni, cifre e lettere e altri saggi*, Turin, 1981, özellikle ss. xix-xx (bu yayın, aynı eserin Fransızca edisyonundan daha farklı ve daha geniş bir derlemedir).

²⁷ Bk., Cobb, *A Sense of Place*, London, 1975; bu konu hakkında bk., Grendi, "Lo storico e la didattica incosciente (Replca a una discussione)", *Quaderni storici*, 46 (Apr. 1981), ss. 338-346.

²⁸ Bilimsel tarih yazımının iddialarına karşı duyulan sabırsızlık Gonzalez tarafından yapılan bir çalışmada daha açık bir şekilde görülüyor. Makalenin bizzat başlığı, adeta Nietzsche'nin *Zamana Aykırı Düşünceler* dörtlemesinin ikinci kitabını hatırlatıyor. Bk., Gonzalez, "De la multiple utilizacion de la historia", *Historia Ipava quel*, (ed.) Carlos Pereyra, 1980; Mexico, 1990, ss. 55-74 [Nietzsche'nin *Zamana Aykırı Düşünceler* dörtlemesinin ikinci kitabının adı "Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine" başlığını taşıyor. Gonzalez'in burada künyesi verilen makalesinin Türkçesi ise şöyle: "Tarihin Çok Yönlü Kullanımı Üzerine", çev. notu].

²⁹ Bk., Traian Stoianovich, *French Historical Method: The "Annales" Paradigm*, Ithaca, New York 1976. Bu eserde, önceki iki paradigma sırasıyla "tipik örnek" ve "gelişimsel" olarak isimlendirilir (s. 25). "Büyük Marksist ve fonksiyonalist sistemler" in krizine bir cevap olarak Mikro tarih hakkında bk., Giovanni Levi, "On Microhistory", *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke, University Park, Pa., 1991, ss. 93-113, özellikle ss. 93-94 [*Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açılımları*, çev. Turgay Sivrikaya vd., Işık Yayınları, İstanbul 2020]. Ayrıca bk., Levi, *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, trans. Lydia G. Cochrane, Chicago, 1988.

törenselle olan şatafatlı kutlaması bu paradigmaya dair gizli gerilimleri ve kaygıları tam da bu zafer anında ortaya çıkarmıştı. Bu münasebetle basılan ve biri Pierre Chaunu diğeri ise François Furet ve Jacques Le Goff'a ait olan iki makalenin paralel şekilde okunması, yirmi yıl sonra öğretici görünüyor. Her iki makalede de bir tarih yazımı programı takdim ediliyor ve bu programlar bazı genel tarihsel düşünceler yoluyla gerekçelendiriliyor.³⁰ Chaunu makalesinde, (yalnızca Fransa'ya atıfta bulunarak) sömürgecilik karşıtı savaşların sona ermesinden ve (Amerika ile Avrupa'daki) öğrenci ayaklanmalarından; II. Vatikan'ın ardından ortaya çıkan yolunu şaşırılmış bir Roma Kilisesi'nden; en gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmış olup bizi ilerleme fikrinden şüphe duyulmasına yol açan bir ekonomik krizden; mütemadiyen, eskatolojik bir idealin sekülerize edilmiş bir dönüşümü şeklinde yorumladığı Aydınlanma'nın ideallerine meydan okunmasından söz ediyor. Furet ise, Le Goff tarafından paylaşıldığını tahmin edebileceğimiz kelimeleri kullanarak, dünya çapındaki dekolonizasyon fenomeninin "19. yüzyılın azametli tarih yazımı"nu "tarihsiz" olan ile yüz yüze getirdiğini ve bu durumun da tarih yazımının Manchester ve Marksist versiyonları bağlamında gerçekleştiğini gözlemlemişti; ona göre Batı uygarlığındaki ilerleme ve değişim eylemsizliğe ve durgunluğa dönüşmüştü. Her iki makalede de ortak olan nokta (Furet ve Le Goff'un zikrettiği ve o tarihlerde moda olan Walt Whitman Rostow örneğinde olduğu üzere) modernizasyon teorilerinin belirgin bir şekilde reddedilmesiydi ve Chaunu'da bu nokta, modernitenin tamamen reddedilmesiyle buluşuyordu. Bu makalelerden türetilen araştırma projeleri büyük bir çeşitlilik gösterdi. Chaunu, "bilinçsiz bir şekilde Batı'nın Avrupası'na dönüştürülen Latin Hıristiyanlığının muazzam devamlılığının Nambikwaralardan* veya Dogonlardan** kesinlikle daha cazip" olduğunu ileri sürerek, *ancien régime*'in geleneksel toplumlarını analiz etmeyi teklif etti ve bu ifade ile, (Claude Levi-Strauss ve Marcel Griaule gibi) çok farklı entelektüel dünyalara mensup olan etnologlar tarafından çalışılmış değişik kıtalardaki halkları da kibirli bir şekilde reddederek aynı kefeye koymuş oldu.³¹ Buna mukabil Furet ve Le Goff, tarih ile etnoloji arasında uzun süredir kopuk olan bağlantıların, genel anlamda hem mukayeseye uygun hem Avrupa merkezli bir

³⁰ Bk., Pierre Chaunu, "Un Nouveau Champ pour l'histoire serielle: Le Quantitatif au troisieme niveau", *Methodologie de l'histoire et des sciences humaines*, vol. 2 of *Melanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973, ss.105-125; François Furet, Jacques Le Goff, "Histoire et ethnologie", *Methodologie de l'histoire et des sciences humaines*, vol. 2 of *Melanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973, ss. 227-243; ikinci makale bundan sonra "H" şeklinde kısaltılacaktır [yazarın ya da makaleyi İngilizceye çevirenlerin burada bir hata yaptığı anlaşılıyor. Makalenin bundan sonraki kısmına baktığımızda bu kısaltmaların doğrusunun, birinci makale için "H", ikinci makale içinse "II" şeklinde olduğu görülüyor, çev. notu]. Furet ve Le Goff tarafından kaleme alınan makale, işbirliğini geliştirmek için sırasıyla "L' Histoire et l'Homme sauvage" ve "L' Histoire et l'Homme quotidien" başlıklarını taşıyan iki kısma bölünmüştür. İlk bölümde Furet genel bir resmin ana hatlarını çiziyor; ikinci bölümde ise Le Goff, orta çağ araştırmalarından alınmış örnekleri kullanarak bir araştırma programı öneriyor. Yorumlarımda iki bölüm arasında bir ayırım yapsam bile, tersinin belirtildiği durumlar hariç, yazarların arasında, onların da ifade ettiği üzere, temel bir görüş birliği olduğundan varsayıyorum. Hem Chaunu hem Le Goff hakkında bilgi edinmek için, bu tarihçilerin otoportreleri şuradan okunabilir: "Le Fils de la morte", ve "L'Appetit de l'histoire", (ed.) Pierre Nora, *Essais d'ego-histoire*, Paris, 1987.

* Brezilya'nın Amazon havzasında yaşanan yerli halk (çev. notu).

** Afrika'daki bulunan Batı Mali'de meskun kabile (çev. notu).

³¹ Chaunu, "Un Nouveau Champ pour l'histoire serielle", s. 109. Fransızcada *etnolog* terimi, bu kelimenin sinonimi olan *antropolog* terimine kıyasla çok daha yaygın olarak kullanılır.

yaklaşımın belirgin şekilde reddedilmesini temel alan bir perspektifi benimseyerek yeniden kurulmasını teklif ettiler. Fakat tam bu noktada iki tutum birbirlerine yaklaşmaya başladı; çünkü hem Chaunu hem Furet, “yinelenen niteliklerinin bir işlevi gereği seçilip inşa edilmiş” olan fenomenlerin analizine müstenit bir “dizisel tarih”^{*} amaçlıyorlardı (“H”, s. 231). Le Goff, tekil vakaların reddedilmesi ve “mükerrer veya öngörülen vakalara” odaklanılması konusunda etnologlarla aynı fikirdeydi; Le Roy Ladurie’nin, övgü almış olmasına rağmen, Romalıların karnavallarına ilişkin analizinin ise aşıkâr şekilde bir istisna olduğu düşünölmüştü. Chaunu; ekonomileri ve toplumları inceledikten sonra, benzer metotları kullanarak, ekonomiler ve toplumlardan sonraki üçüncü seviyeyi oluşturan medeniyetlerle ilgilenmenin vaktinin artık geldiği hususunda ısrar etti; ayrıca Michel Vovelle’in Provans** vasiyetnamelerine ilişkin araştırmasından da, mezkur araştırmanın sonuçlarını güçlü bir şekilde onaylayarak söz etmişti. Le Goff, etnolojinin sıradan insana gösterdiği ilginin “doğal olarak, tarihsel evrimde *en az değişen* unsur olduğu düşünölen zihniyetlerin araştırılmasına yol açtığı”^{nı} vurguladı (“II”, s. 237). Her iki makale de, Braudelyan paradigmanın uygulanabilirlik alanını genişletirken bile, aslında onun geçerliliğini hâlâ korumakta olduğu iddiasını desteklemeye bir son vermişti.

8. Bu “...iken bile”nin önemini değerlendirmek basit bir mesele değildir, çünkü tüm kurumlardaki yenilikler hatta geçmişten kopuşlar, mazideki yaşamışlıklarla tutarlılık içinde bulunan belirli bir sürekliliğin teyiti sayesinde ilerleme kaydeder. Müteakip yıllarda, tam da Braudel’in kitabı (İngilizce de dahil olmak üzere) çok sayıda dile tercüme edilip uzmanlar dünyasının çok ötesine yani umuma ulaşırken, benim kolaylık olsun diye Braudelyan dediğim paradigma ise hızlı bir şekilde gücünü yitirmeye başlıyordu. Bloch ve Febvre tarafından kurulan Fransız tarih yazımı ekolünün Amerikalıların meydan okumasını kabul etmesi ve bilgisayarların kapasitelerini de artık benimsemesi gerektiğini ilan eden Le Roy Ladurie, bunun ardından, iki yüz nüfuslu bir orta çağ köyü hakkında sanatkarane tarzda yürütölmüş bir araştırma olan *Montaillou* başlıklı son derece başarılı eserini yayımladı.³² Hatta Furet bile bu sıralarda kendini, daha önce, tabiatı gereği dizisel tarihe dirençli olduğunu düşünödüğü siyasi tarih ve fikir tarihi konularına adıyordu (bkz. “H”, s. 232). Tâli olduğu düşünölen sorular birdenbire disiplinin orta yerinde beliriyordu ve bunun tersi de gerçekleşiyordu. *Annales*’in (ve dünyadaki diğer dergilerin yarısının) sayfaları Le Goff’un 1973’te önerdiği aile, insan vücudu, cinsiyetler arasındaki ilişkiler, insan grupları, hizipler ve karizma gibi konular

* *Serial History*. “Dizisel tarih” ya da “serializm” olarak adlandırılan tarih metodu. Demografik ve ekonomik süreçlerdeki uzun süreli eğilimlerin eleştirel incelenmesine dayanan bir yöntemdir, Didem Delice, “Annales Okulu ve Rieoeur’un “Anlatı” Bağlamında Annales Okulu Eleştirisi”, *History Studies*, vol. 3/2, 2011, s. 113 (çev. notu).

** Güneydoğu Fransa’nın sabık vilayetlerinden biri (çev. notu).

³² Bk., Emmanuel Le Roy Ladurie, “L’Historien et l’ordinateur” (1968), *Le Territoire de l’historien*, Paris, 1973, s. 14; Bu yazının Ben Reynold ve Sian Reynold tarafından yapılan tercümesi için bk., “The Historian and the Computer”, *The Territory of the Historian*, Chicago, 1979; Le Roy Ladurie, *Montaillou: the Promised Land of Error*, trans. Barbara Bray, New York, 1978.

tarafından işgal edilmişti. Fiyat dalgalanmalarının tarihi hakkındaki çalışmaların sayısı ise bu dönemde sert bir düşüş kaydetti.³³

Fransa'daki entelektüel iklimde meydana gelmiş olup 1945'de başlayan uzun ekonomik gelişim döneminin sona erdiği yıllar ile de anlamlı bir şekilde aynı zamana rastlayan bu değişimi tarif etmek için *nouvelle histoire*'den* söz edilmiştir.³⁴ Bu terim ihtilaftır, fakat fenomenin temel özellikleri belirgindir. Braudel'in marjinal bir önem atfettiği zihniyet tarihi, 1970'ler ve 1980'ler boyunca genellikle "tarihsel antropoloji" adı altında ve giderek artan bir şekilde daha da büyük bir önem kazandı.³⁵ 1973'te Le Goff tarafından vurgulanan ideolojik "belirsizlik", hiç şüphesiz bu başarıya katkıda bulundu.³⁶ Philippe Aries de konuya dair bazı açıklayıcı sözler sarfetmişti ve mesela ilerleme fikri hakkındaki eleştiriler hususunda şunları söylüyordu: "Zaten ilerleme meselesini eleştirme işi, bu konuyu eleştirmeyi bırakan gerici sağdan, sınırları kötü bir şekilde çizilmiş, kaba fakat enerjik bir sola, daha doğrusu bir solculuğa geçti. Ben (ki şimdi söyleyeceğim şey bir hipotezdir) 1960'ların gelişim, ilerleme ve moderniteye ilişkin yeni suskunluğu ile genç tarihçilerin sanayi öncesi toplumlar ve onların zihniyetleri hakkındaki çalışmalara taşıdıkları tutku arasında bir bağlantı olduğuna gerçekten de inanıyorum."³⁷

Aries'in bu sözleri dolaylı olarak otobiyografikti; çünkü kendisi bir delikanlıyken, Maurras'ın takipçisi olmuş ve *Action Française*'in** saflarında faaliyet göstermişti. Aries'in kendini adlandırdığı ifade ile söyleyecek olursak, bu *historien du dimanche*

³³ Bu tarih yazımındaki dönüşüm konusunda, burada ifade edilenden kısmen farklı bir bakış açısı için bk., Jacques Revel, "L'Histoire au ras du sol", Giovanni Levi, *Le Pouvoir au village: Histoire d'un exorciste dans le Piémont du septième siècle*, trans. Monique Aymard, Paris, 1989, ss. i-xxxiii; Bu bakış açısının Revel tarafından daha da geliştirilmiş hali için bk., "Micro-analyse et reconstitution du social", *Ministère de la recherche et de la technologie: Colloque "anthropologie contemporaine et anthropologie historique"*, no. 2, ss. 24-37; bu metin 24-26 Eylül 1992 tarihli Marsilya kolokyumu için hazırlanan aynı başlıklı metindir.

* *Yeni Tarih*. Peter Burke'e göre "Yeni Tarih", geleneksel paradigmaya bilinçli bir tepki olarak ortaya çıkan tarih yapma tarzına verilen isimdir. Burada "geleneksel paradigma"dan kasıt ise, Alman tarihçi Leopold von Ranke'ye (1795-1886) atfen "Rankeci tarih" olarak da tanımlanan tarih yapma tarzıdır. Bk., "Üvertür. Yeni Tarih: Öncesi ve Sonrası", (ed.) Peter Burke, *Tarih Yazıcılığında Yeni Bakış Açıları*, çev. Turgay Sivrikaya vd., İslık Yayınları, İstanbul 2020, s.14 (çev. notu).

³⁴ Bir özet için bk., *La Nouvelle Histoire*, (ed.) Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978. Elimizde artık bu konu hakkında Burke tarafından kaleme alınan bir giriş makalesi de var, "Overture: The New History, Its Past and Its Future", *New Perspectives on Historical Writing*, ss. 1-23.

³⁵ Bk., Georges Duby, *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*, 1973; Paris, 1985: "Tarih... bilahare ve suistimal edilerek "yeni" olarak adlandırılacaktı (suistimal edilerek diyorum, çünkü seleflerimiz, ortaya atmaktan gurur duyduğumuz soruların çoğunu aslında, pozitivizmin pelerini üzerimize çekilmeden önce ve 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde formüle etmişlerdi bile)".(ss. 7-8). Bu konuya ilişkin Charles Rearick tarafından kaleme alınan son derece öğretici bir kitap için bk., *Beyond Enlightenment: Historians and folklore in Nineteenth-Century France*, Bloomington, Ind., 1974.

³⁶ Bk., Jacques Le Goff, "Les Mentalités: Une Histoire ambiguë", *Faire de l'histoire*, (eds.) Jacques Le Goff, Pierre Nora, 3 cilt, Paris, 1974, c. 3, ss. 76-94.

³⁷ Philippe Aries, "L'Histoire des mentalités", (eds.) Le Goff, Jacques, Roger Chartier, Jacques Revel, *La Nouvelle Histoire*, s. 411.

** Alfred Dreyfus ve diğer sol görüşlü entelektüellerin mücadelesine karşı, Fransa'da 1899'da Maurice Pujo ve Henri Vaugois tarafından oluşturulan sağcı ve monarşist siyasi hareket (çev. notu).

1970'lerin başlarında *Annales* tarihçileri grubuna tedricen entegre oldu, hatta *Ecole Pratique des Hautes Etudes*'e bile seçildi.³⁸ Bu akademik anekdot, yalnızca Fransa veya akademi ile sınırlı olmayan çok daha geniş bir dönüşüme ilişkin çok sayıdaki emareden biri olarak düşünülebilir. Çünkü sağcı ekolojik hareketler tarafından kapitalizme karşı öne sürülen bu türden romantik muhalefet konularının gündeme çoğu kez böyle bilinçsiz bir şekilde yeniden taşınması, bu sağcı ekolojik hareketlerin bir cüzüdür.³⁹

Aries'in kastettiği 1960'larda ortaya çıkmış olan bu "yeni suskunluk" farklı tavırlara dönüşebilirdi. Furet'in, modernizasyon teorilerinin etnosantrik soyutlamasına karşı bir doz etnoloji ile karşı koymayı önerdiği hatırlanabilir.⁴⁰ Chaunu, Aydınlanma'ya bağlı olan modernite ideallerini modernizasyon teorileri ile birlikte terk etmeyi teklif etmişti. İdeolojik bakış açısından değerlendirildiğinde çok daha radikal olan bu ikinci alternatif, tarihçilerin araştırma araçlarını bu tartışmaya dahil etmeyi ise reddetti. Furet'in önerdiği birinci alternatif bu istikamette hareket ediyordu, fakat yarı yolda durdu. Makabline şamil ve kendi kişisel tecrübemden hareketle konuşacak olursam, İtalya'daki mikro tarihe ilişkin bilimsel araştırmaların kısmen Furet'in önerisiyle örtüşen, fakat tamamen farklı bir düşünceye ulaşan bir teşhis ile başladığını düşünüyorum.

9. Uzlaşma şartı ise, "etnosentrizm"nin ve "teoloji"nin reddedilmesine bağlıdır ve "teoloji" de Furet'e göre zaten 19. yüzyıldan tevarüs edilmiş olan tarih yazımını karakterize etmektedir. Ulusal varlığın olumlanması, burjuvazinin zuhuru, beyaz ırkın medenileştirme misyonu ve ekonomik gelişme gibi kavramlar; tarihçileri, bakış açısına ve benimsenen gözlem ölçeğine bağlı olan ve hem kavramsal düzey ile hem anlatı düzeyiyle ilişkili bulunan bütünleştirici bir prensiple donattı. Dizisel hatlar boyunca tasarlanan etnografik tarih ise, bu geleneği terk etmeyi önerdi. Dizisel tarih ile mikro tarihin izlediği yollar burada birbirinden ayrılıyor, bu ayrılma hem entelektüel hem siyasi bir farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Bir şeyi bilişsel bir nesne olarak seçmenizin sebebi sırf tekerrür etmesi ve bu durumun da mezkur şeyin seri haline getirilebilmesini sağlıyor oluşu ise, bilişsel şartlar açısından çok ağır bir bedel ödersiniz. Öncelikle, kronolojik düzlemde eski çağ tarihi, Furet'in kendisinin de gözlemlediği üzere, böyle değerlendirmeleri imkansız kılar (bkz. "H", s. 233); ayrıca orta çağ tarihi bunu çok zorlaştırır (çünkü belgeler, Le Goff'un araştırılmasını önerdiği temaların bir çoğu açısından bölük

³⁸ Bk., Philippe Aries, Michel Winock, *Un Historien du dimanche*, Paris, 1980.

³⁹ Bk., *Alltagsgeschichte: Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, (ed.) Alf Lüdtke, Frankfurt am Main, 1989; Geoff Eley, "Labor History, Social History, *Alltagsgeschichte*: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday-A New Direction for German Social History?", *Journal of Modern History*, 61 (June 1989), ss. 297-343.

⁴⁰ "[On dokuzuncu yüzyılın büyük tarihinin], "modernleşmenin" taşıyıcısı olan emperyalizmi umutsuzca kurtarmaya çalışırken, başarısızlıklarının bilincinde olarak etnolojiye dönmesi de şaşırtıcı değildir." ("H," s. 230).

pörçük bilgiler ihtiva eder). İkinci olarak, tematik düzeyde baktığımızda, fikir tarihi ve (yine Furet'in çalıştığı) siyasi tarih gibi alanlar tabiatları gereği bu tip araştırmalardan kaçınırlar. Fakat dizisel tarihin en ciddi yetersizliği, onun tam da temel hedef edinmesi gereken şeyde ortaya çıkar: bu, "bireylerin birer fail olarak ekonomik ve sosyo-kültürel rollerini icra ederken birbirleriyle eşitlenmesi"dir. Bu eşitlenme fikri tarihçileri iki yönden yanıltır. Bu fikir bir yandan belirgin bir unsuru tahrif eder, çünkü her toplumda belge üretimine dahil olma şartları bir siyasi otoriteye tabidir ve bu durum bu sebepten ötürü tarihsel aktörler arasında belge üretimine müdahil olma konusunda doğal bir eşitsizlik yaratır. Diğer yandan mevcut belgelerdeki birçok ayrıntıyı da, mütecanis ve mukayese edilebilir olanın lehine olmak üzere, hükümsüz kılar. Furet bu gerçeği, bilimsel gururun izini taşıyan şu ifadeler ile doğrulamaktadır: "Belgeler, yani 'olgular' artık kendileri için değil, kendilerinden önce gelen ve onları takip eden belge serileriyle ilişkileri bağlamında mevcuttur; nesneleşen unsur ise belgelerin nisbi değeridir, kavranamaz ve 'gerçek' bir töz ile olan ilişkileri değil" ("H", s. 231). Biraz evvel zikrettiğimiz verilerin iki aşamalı şekilde filtre edilmelerinden sonra, belge serilerindeki bu verilerin gerçeklik ile olan ilişkilerinin "kavranamaz" bir hale gelmesi de şaşırtıcı değildir.

Tarihsel bilgi, açık şekilde, belge serilerinin kurgusunu içerir. Pek belirgin olmayan durum ise, tarihçilerin belgelerde ortaya çıkan anormallikler karşısında takınmaları gereken tavrıdır.⁴¹ *Hapax legomenon*'ın (yani belgesel açıdan benzersiz olanın) dizisel tarih bakımından kullanılabilir olmadığını gözlemleyen Furet, bu tür belgeleri görmezden gelmeyi teklif etmişti. Fakat aslını söylemek gerekirse *hapax legomenon* diye bir şey mevcut değildir. Herhangi bir belge, hatta en alışılmadık türden bir belge bile, bir belge serisinin içine yerleştirilebilir. Bunun yanı sıra, eğer böyle bir belge uygun şekilde analiz edilirse, daha geniş kapsamlı belge serilerine ışık tutabilir.

10. Yargıçların tutumlarını yanı sıra, büyücüyle suçlanan erkeklerin ve kadınların da tutumlarını yeniden inşa etmek amacıyla 1960'ların başlarında engizisyon duruşmalarını çalışmaya başladım. Irk temelli olmayan bu yaklaşımın, başta Claude Levi-Strauss olmak üzere, antropologların çalışmalarını mukayese etmeyi icap ettireceğini hemen anladım. Fakat benim açımdan böyle bir seçimin tarih yazımı, kavramlar ve anlatı bağlamındaki çıkarımları, ancak tedricen ve *The Night Battles* (1966) ile *Ecstasies*'yi (1989) birbirinden ayıran yıllar boyunca netleşti.⁴² Bu arada, engizisyon tarafından yargılanıp ölüme mahkum edilen 16. yüzyılda yaşamış Friuli'li* bir değirmencinin fikirlerini ve tutumlarını yeniden inşa etmeyi

⁴¹ Bu konuyu şu makalemde tartıştım: "Clues: Roots of an Evidential Paradigm", *Clues, Myths, and the Historical Method*, trans. John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, Baltimore, 1989, ss. 96-125.

⁴² Bk., Carlo Ginzburg, *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, trans. John Tedeschi, Anne Tedeschi, 1966; Baltimore, 1983; Carlo Ginzburg, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*, trans. Raymond Rosenthal, 1989; New York, 1991.

* İtalya'nın kuzeydoğusunda bulunan bölge. İtalya'daki yirmi özerk bölgeden biri olup Avusturya ve Slovenya ile sınırdadır (çev. notu).

denediğim bir kitap yazdım (*The Cheese and the Worms* [1976]). Bu kitabı yazarken etnosentrizmi reddetmiş olmam, beni dizisel tarihe değil, onun zıttına taşıdı; yani hakkında başka türlü bilgi edinme imkanı olmayan bir kişi ile rabitalı ve sınırlı belgelerin titiz bir şekilde analiz edilmesine. Kitabın mukaddimesinde, Furet'in *Annales*'de yayımladığı ve endüstri öncesi toplumlardaki madun sınıfların tarihinin yalnızca istatistiksel bir bakış açısı ile incelenebileceği iddiasında bulunduğu makaleye itiraz ettim.⁴³

Michel Vovelle ise kısa süre önce, bireysel biyografi ile dizisel araştırma arasındaki alternatifi farazi olarak nitelendirip reddetti.⁴⁴ Prensipite onunla hemfikirdim. Fakat onun reddettiği bu alternatif pratikte caridir. Bu alternatif, pratikteki ve daha da ötesi entelektüel plandaki maliyetleri ve kazanımları değerlendirmekten oluşmaktadır. Mesela Roger Chartier *The Cheese and the Worms* hakkında şunları yazdı: "Bir yandan inanç sistemlerini, değerleri ve temsilleri, diğer yandan sosyal bağlantılar arasındaki ilişkileri bu küçültülmüş ölçekte, *muhtemelen de yalnızca bu boyuttaki bir ölçekte* ve üstelik deterministik bir indirgemeye de maruz kalmaksızın anlayabiliriz."⁴⁵ Hatta, Chartier'in vardığı böylesine kesin bir yargıyı kabul etmeye meyilli olmayan biri bile, benim giriştiğim bu deneyin sadece meşru değil, sırf sonuçları analiz etmek adına olsa da, aynı zamanda yararlı olduğunu da teslim etmelidir.

Friuli'deki Protestan reformu hakkındaki hipotetik bir monografide basit bir dipnottan öteye gitmeyecek olan bir "vaka", gözlem ölçeğinin küçültülmesi bağlamında olmak üzere, tarafımdan bir kitaba dönüştürüldü. Beni o sıralarda bu tercihi yapmaya sevk eden saikler benim açımdan elan ve tam olarak net değildir. Bugün, bu konuya dair akla gelenler konusunda tereddütlüyüm, çünkü uzun yıllar boyunca olgunlaşmış olan niyetleri geçmişe yansıtmak istemem. Tamamen farkında olmadığım çok sayıda olayın ve bağlantının, bağımsız şekilde verdiğimi zannettiğim kararları etkilediğini tedricen fark ettim: bu bizatihi banal bir gerçek olmakla birlikte her zaman da şaşırtıcı bir gerçek olmuştur, çünkü bizim narsistik fantezilerimizle tezat teşkil eder. Kitabım (net bir örnek vermek gerekirse), mesela 1970'lerin başında İtalya'daki mevcut siyasi iklime neler borçludur? Bir tek şey ya da belki de çok şey borçludur; fakat tercihlerimi belirleyen saiklerin başka bir yerde aranması gerektiğinden kuşkuluyum.

Tercihlerimi belirleyen amilleri en azından kısmen keşfetmek için, bu konudaki sözlerime tamamen net olmayabilecek bir şeyi ifade ederek başlayacağım. *The Cheese and the Worms*, kendini tekil bir olayın yeniden inşası ile sınırlandırmaz,

⁴³ Bk., Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, trans. John Tedeschi, Anne Tedeschi, Baltimore, 1980, s. xx. *The Night Battles*'in mukaddimesinde, belirleyici özellikleri olmayan "kolektif zihniyet" kavramına karşı, tek tek bireyler adına özgül inançlar geliştirmenin önemini zaten vurgulamıştım.

⁴⁴ Bk., Michel Vovelle, "Histoire serielie ou 'case studies': Vrai ou faux dilemme en histoire des mentalites", *Histoire sociale, sensibilites collectives, et mentalites: Melanges Robert Mandrou*, Paris, 1985, ss. 39-49.

⁴⁵ Roger Chartier, "Intellectual History or Sociocultural History? The French Trajectories", (eds.) Dominick LaCapra, Steven L. Kaplan, *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca, N.Y., 1982, s. 32; vurgular tarafımdan eklenmiştir.

mezkur olayı aynı zamanda tahkiye de eder. Furet anlatıyı ve daha belirgin bir şekilde edebi anlatıyı reddetmişti; çünkü ona göre edebi anlatı, zamanı “devamlılık kipinde tasvir edilmiş bir dizi devamsızlıktan müteşekkil” “olaylar tarihi”nin aslında tipik şekilde teleolojik olan söyleminden başka bir şey değildi; “bu, anlatı meselesinin de zaten temel konusudur” (“H”, s. 231). Furet bu tür edebi anlatım ile dizisel etnografik tarihin sorunlarına ilişkin açıklamaları mukayese etti. Böylece Furet, bugün hâlâ anlatının geç 19. yüzyıl realist romancılarını model alan özel bir formunu, kısacası tarihsel anlatıyla zımnen ilişkilendiren ve geniş çapta kabul görmüş olan o basmakalıp düşünceyi benimsemiş oldu.⁴⁶ Kabul ediyorum, bir olayın silik detaylarını veya bireylerin, sosyal grupların veyahut devletlerin davranışlarından mülhem gizli motivasyonları ortaya çıkaran allame-i cihan tarihçi-anlatıcı figürü kendini yavaş yavaş kabul ettirdi. Fakat bu, Marcel Proust, Virginia Woolf ve Robert Musil’in okuyucularının da bildiği ya da bilmesi gerektiği üzere, bu konu bağlamında düşünülebilecek birçok ihtimalden yalnızca bir tanesidir.⁴⁷

The Cheese and the Worms’a başlamadan önce, araştırma hipotezleri ile anlatı stratejileri arasındaki ilişkiye uzun uzadıya kafa yordum (kitabımı yazmaya başlamadan kısa süre önce Queneau’nun *Exercices de style*’ını okumuş olmam da, deney yapma isteğimi güçlü bir şekilde kıskırtmıştı).⁴⁸ Fırıncı Menocchio’nun entelektüel, ahlaki ve fantastik dünyasını, onu yakılarak idam edileceği kazığa gönderenlerin kaleminden çıkmış kaynaklardan yola çıkarak yeniden inşa etmeye giriştim. Bir anlamda paradoksal olan bu proje; kendini, cilalı bir yüzey oluşturmak için belgelerdeki boşlukları dolduran bir anlatıma dönüştürebilirdi.⁴⁹ Evet bu olabiliyordu, ancak bilişsel, etik ve estetik usule dair sebeplerden ötürü kesinlikle olmamalıydı. Araştırmanın önündeki engeller belgelerin müessis unsurlarıydı ve bu sebepten ötürü de anlatımın parçası olmak zorundaydılar; aynı durum başkahramanın, kendisine zulmedenlerin soruları -ve benim sorularım-karşısındaki tereddütleri ve suskunlukları için de geçerliydi.⁵⁰ Bu suretle hipotezler, şüpheler ve belirsizlikler anlatının bir parçası haline geldi; hakikati

⁴⁶ Bu açıkça ifade edilmemiş olan tanım, Lawrence Stone’nun ünlü makalesinde bile ima edilmektedir, “The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History”, *Past and Present*, no. 85 (Nov. 1979), ss. 3-24; fakat bu makale müteakip tartışmayı geliştirmeye katkıda bulunmadı.

⁴⁷ Formüle edilmiş bazı gözlemleri şu makalede mufassalan izah ediyorum, “L’Autre moyen age de Jacques Le Goff”, trans. Jacques Revel, review of *Pour un autre moyen age*, by Le Goff, *Critique*, no. 395 (Apr. 1980), ss. 345-354.

⁴⁸ Richard Cobb, *Exercices de style*’ın metodolojik imalarını eş zamanlı olarak fark etmişti: “Eser, hem parodiyi hem diyaloğu bütün yönleriyle yeniden yakalayan mükemmelliğinin yanı sıra, çelişik ve üst üste binmiş tarihsel kanıtın izafi değeri ve yorumlanması üzerine yazılmış bir makale olarak da nitelendirilebilir.”, Richard Cobb, *Raymond Queneau*, s. 7.

⁴⁹ “Boşluk”tan izafi anlamda söz ediyorum, mutlak anlamda değil (tarihsel kanıt, tanımı gereği, her zaman eksiktir). Fakat yeni araştırma soruları da yeni boşluklar yaratır.

⁵⁰ Menocchio’nun suskunlukları hakkında bk., Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms*, ss. 110-112. Bu son sözler benim şu makaleme işaret ediyor, “The Inquisitor as Anthropologist”, Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, ss. 156-64. “Questions majeures”[önemli sorular] olarak tanımlanan “echelle d’analys”[analiz ölçeği] ile “écriture de l’histoire”[tarih yazmak] arasındaki rabita, yazarı belli olmayan şu makalede büyük bir firaset ile kavranmıştır, “Histoire et sciences sociales: Un Tournant critique?”, *Annales: Economies, societies, civilisations*, 43 (Mar.-Apr. 1988), ss. 291-293.

araştırmak, (ister istemez eksik olan) “edinilmiş gerçeğin” yorumlanmasının da bir parçası oldu. Ortaya çıkan “sonuç” hâlâ “anlatı tarihi” olarak tanımlanabilir mi? Yirminci yüzyıl romanına zerre miktarı aşinalığı olan bir okuyucu için cevap besbelli ki “evet”ti.

11. Fakat bu tür anlatıya (ve daha genel olarak kendimi tarihle meşgul etmeye) yönelik saik bana daha uzak bir yerden geldi: Tolstyoy’un *Savaş ve Barış* isimli romanından ve onun, tarihsel bir fenomenin sadece ve sadece, o fenomenin içinde yer alan bütün insanların aktivitelerinin yeniden inşa edilmesiyle kavranabileceğine dair kanaatinden.⁵¹ Bu önerme ve onu doğuran (hem popülizm hem tarihçilerin anlamsız ve sıradan tarihine yönelik acımasız küçümseme gibi) duygular, romanı okumaya başladığım andan itibaren üzerimde unutulmaz bir etki bıraktı. İdamına, adını bir dakika öncesine kadar hiç duymamış bir adam (yani Papa) tarafından ve uzaklarda hükmedilmiş bir fırıncının hikayesi olan *The Cheese and the Worms*, Tolstoy’un görkemli olmakla birlikte, Napolyon’un Borodino Savaşı’ndan önce yakalandığı soğukalgınlığını, birliklerin tertibini ve en sıradan asker de dahil olmak üzere savaşa katılan herkesin hayatını birbirine bağlayan sayısız ilişkinin yeniden inşa edilmesini gerektirdiği için haddizatında gerçekleştirilmesi mümkün de olmayan projesinin küçük ve biçimsiz bir meyvesi olarak düşünülebilir.

Tolstoy’un romanında özel dünya (barış) ile kamusal dünya (savaş) önce paralel hatlar boyunca ilerler, sonra da kesişirler; Prens Andre Austerlitz Muharebesi’ne katılır, Pierre ise Borodino’ya. Dolayısıyla Tolstoy, Waterloo Muharebesi’ni Fabrizio del Dongo’nun gözünden anlatan Stendhal’ın, kendisi için görkemli bir şekilde açtığı o yol boyunca ilerledi.⁵² Romantize edilmiş kişilikler, tarihçilerin bu en mükemmelinden tarihsel olayı ele alışlarındaki acı verici yetersizliği ortaya çıkarıyordu. Bu, güneşin henüz batmış olduğu bir geçmişe ilişkin gibi gözükten gerçek ve yerinde bir entelektüel meydan okumaydı ve bu meydan okumaya, l’histoire-bataille kavramı ve Tolstoy’un bu kavrama yönelttiği polemik de dahildi.⁵³ Fakat savaş kavramı üzerinde tarih yazımı bağlamında tefekkür etmek hâlâ yararlı olabilir. Bu tefekkürden de tarihçinin mesleğindeki temel bir problem zımnen sudur eder.

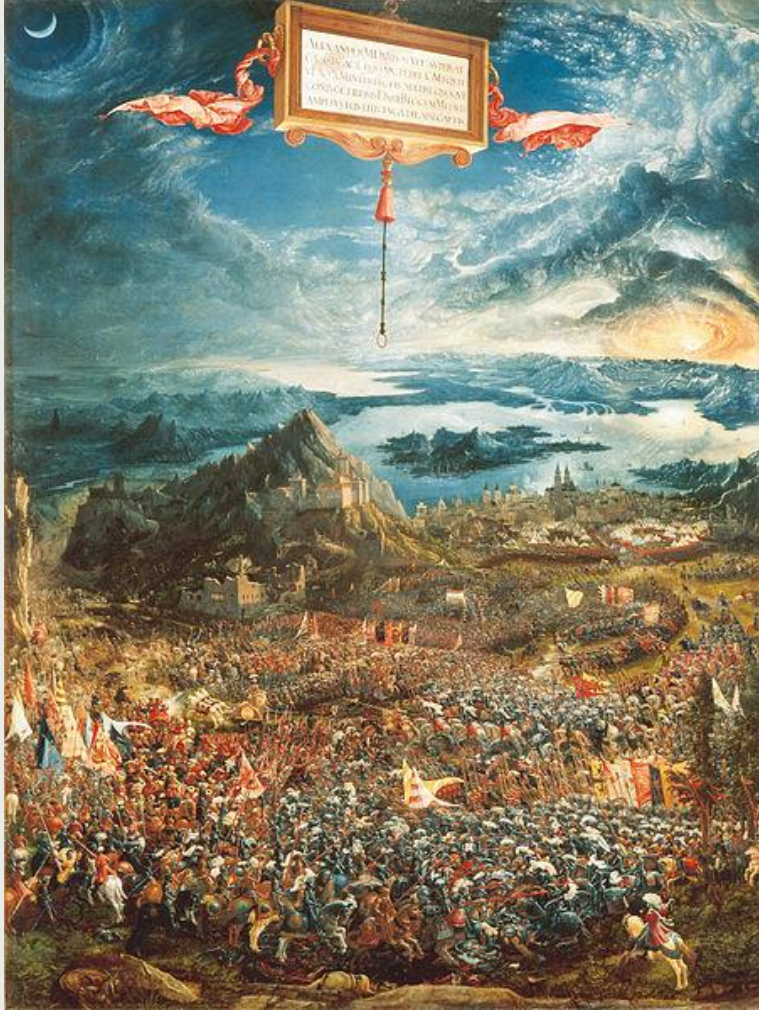
12. Albrecht Altdorfer, *İskender ile Darius* arasında geçen Gaugamela Muharebesi’ni resmetmek için, kendine tıpkı gökyüzünde uçan bir kartal gibi, yüksek ve uzak bir gözlem noktası seçti. Sanki bir kartalın keskin görme yeteneğine sahipmiş gibi; zırhlar, eyerler ve koşum takımları üzerindeki göz kamaştırıcı ışığı,

⁵¹ Bk., Isaiah Berlin, “The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy’s View of History”, *Russian Thinkers*, (eds.) Henry Hardy, Aileen Kelly, London, 1978, ss. 22-81.

⁵² Tolstoy, Stendhal’a olan borcunun farkındaydı. Bk., *Chez Tolstoi: Entretiens a lasnaia Poliana*, Paris, 1950, s. 40; bunu Isaiah Berlin de alıntıladi, “The Hedgehog and the Fox”, s. 56. Nicola Chiaromonte ile mukayese ediniz, *Credere o non credere*, Milan, 1971. Bu referans için Claudio Fogu’ya minnettarım.

⁵³ Bk., Georges Duby, *Le Dimanche de Bouvines*.

sancakların muhteşem renklerini, savaşçıların miğferlerinin tepesinde sallanan beyaz tuğları, dikili duran mızraklarıyla muazzam bir oklu kirpiyi andıran süvariler topluluğunu, ve sonra tedricen arka plana doğru geri çekilerek, savaş alanının ardındaki dağları, karargahları, hareleri ve sisleri, yerkürenin şeklini hatırlatmak için yay çizen ufku, yakıcı güneşin battığı ve büyüyen ayın yükseldiği muhteşem gökyüzünü resmetti. Oysa hiçbir insanın gözü, tıpkı Altdorfer gibi, bir savaşın hem (gerçek ya da farazi açıdan) tarihsel özgüllüğünü hem kozmik açıdan önemsizliğini eş zamanlı olarak yakalamayı asla başaramayacak.⁵⁴

**Resim 1 - Albrecht Altdorfer, *Battle between Alexander and Darius*, 1529
(Alte Pinako- thek, Munich)**

Bir muharebe, tıpkı 1991'deki I. Körfez Savaşı esnasında televizyonda gösterilen (ve yalnızca askerî sansürün bir sonucu olmayan) imajların bize hatırlatmış olduğu üzere, aslında kelimenin tam anlamıyla görünmezdir. Yalnızca soyut bir diyagram veya Altdorfer'inki gibi vizyoner bir hayal gücü, bir muharebenin şümüllü resmini bize aktarabilir. Bu görüş, bu sonucu herhangi bir olaya veya daha önemli bir gerekçe bağlamında olmak üzere herhangi bir tarihsel vetireye teşmil etmek için uygun gibi görünmektedir. Yakından bakmak, bize kapsamlı bir bakıştan kaçan şeyleri kavrama fırsatı tanır ve bunun tersi de geçerlidir.

⁵⁴ Bk., Otto Benesch, *Der Mater Albrecht Altdorfer*, Vienna, 1939: "Makrokosmos und Mikrokosmos werden eins", s. 31. Bruegel'e ait bir manzara resminden (Dark Day) ve Rossellini'nin Paise isimli filminin final sahnesindeki muharebeden söz ederken bu konuya girdiğimi anladım. Sırasıyla bk., Ginzburg, *Spurensicherungen: Über verborgene Geschichte, Kunst und soziales Gedächtnis*, trans. Karl Friedrich Hauber, Berlin, 1983, s. 14 ve "Di tutti i doni che porto a Kaisare ... Leggere il film scrivere la storia", *Storie e storia*, 5 (1983), ss. 5-17. Paise'nin bitirilmesi hakkında, filmde Rossellini'nin yardımcı yönetmeni olarak çalışmış olan Federico Fellini'nin anlattığı anekdot için de bk., Federico Fellini, *Comments on Film*, trans. Joseph Henry, (ed.) Giovanni Grazzini, 1983; Fresno, Calif., 1988, s. 66.

Bu tezat, Siegfried Kracauer'ın son kitabı olup onun ölümünden sonra Oskar Kristeller'in önsözüyle basılan *History: The Last Things before the Last*'ın ("Tarihsel Evrenin Yapısı" başlıklı) bölümünün merkezinde yer almaktadır. Kristeller, bu konuda arkadaşı Kracauer'den daha iyimser olduğunu ilan etmesine rağmen, "genel ve özel tarih arasındaki veya Kracauer'ın adlandırdığı şekilde söyleyecek olursak, makro tarih ile mikro tarih arasındaki çelişkinin ciddi bir ikilemi temsil ettiğini" itiraf etmek zorunda kaldı.⁵⁵ Queneau'nun *Les Fleurs bleues* isimli romanı, Kracauer'ın ölümünden bir yıl önce ve 1965'te* basılmıştı. Kracauer örneğinde ise kendimizi, mikro tarih teriminin ilk kez kullanımı bağlamında olmak üzere, diğer yazarlardan muhtemelen bağımsız olan bir icat ile karşı karşıya buluyoruz. Fakat burada önemli olan şey *mikro tarih* teriminin kendisi değildir; bu terimin Kracauer'ın zihninde tedricen büründüğü anlamdır.

Kracauer açısından *mikro tarih*, ilk başlarda *monografik araştırmanın* sinonimi gibi görünmektedir. Fakat *mikro tarih* ile sinematografik bir yakın plan arasında yapılacak bir mukayese (çünkü *From Caligari to Hitler*** ve *Theory of Film**** kitaplarının yazarı olan Kracauer açısından bariz bir olgudur bu) yeni unsurları ortaya çıkarıyor. Kracauer, Hubert Jedin'in *the Councils of Constance and Basel*'indeki gibi, özel bir konu hakkında yapılan bazı araştırmaların makro tarih tarafından tanımlanmış kapsamlı tasavvurları değiştirme yeteğine sahip olduğunu gözlemler. Bu durumda, Aby Warburg ile birlikte "İşin sırrı küçük detaylarda gizlidir" sonucuna mı varmak zorundayız? *Savaş ve Barış*'ın yazarı Tolstoy ve Sir Lewis Namier gibi "iki büyük tarihçi" tarafından desteklenen tez budur (Tolstoy ile Namier arasında yapılan bu eşleştirmenin Kracauer tarafından önerilmiş olması ise önemlidir). Kracauer bu görüşlere sempati duymasına rağmen, belli fenomenlerin ancak makroskopik bir perspektif vasıtasıyla kavranabileceğini kabul etmektedir. Bu, makro tarih ile mikro tarihin arasındaki uzlaşmanın (Toynbee'nin hatalı bir şekilde inandığı üzere) hiç de hafife alınmadığı hissini uyandırıyor. Bu fikrin takip edilmesi gerekiyor. Kracauer'e göre Marc Bloch *Feudal Society*'de bu problemin halline dair en iyi çözümü önermişti. Bloch'un önerisine göre, tarihsel vetirelerin kapsamlı tasavvurlarını tartışmalarımıza kesintisiz bir şekilde dahil etmeliyiz. Bunu ise, bariz istisnaları ve kısa zaman dilimlerinde meydana gelen vakaları kullanarak ve mikro tarih ile makro tarih ve yakın plan çekimler ile uzak plan çekimler arasında ileriye ve geriye doğru hiç durmaksızın hareket ederek yapabiliriz. Bloch'un bu metodolojik reçetesi, "gerçeklik, özünde fasıllı ve heterojendir" mealindeki ontolojik bir keyfiyetin de kesinlikle teyitine yol açmaktadır. Binaenaleyh belirli bir alanla rabitalı şekilde elde edilmiş bir sonuç,

⁵⁵ Paul Oskar Kristeller'in önsözü için bk., Siegfried Kracauer, *History: The Last Things before the Last*, New York, 1969, s. VIII, vurgular tarafımdan eklendi. Bk., özellikle de, Kracauer'ın bitiremediği 5. bölüm, "Tarihsel Evrenin Yapısı", ss. 104-138 [*Tarih: Sondan Bir Sonraki Şeyler*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İst 2021].

* Queneau'nun *Les Fleurs bleues* başlıklı romanının basım tarihi metinde 1967 olarak verilmiştir. Oysa mezkur roman ilk kez 1965'te Paris'te basılmıştı (çev. notu).

** *Caligari'den Hitler'e: Alman Sinemasının Psikolojik Tarihi*, çev. Ertan Yılmaz, De Ki Basım Yayın Ltd. Şti., İst 2011 (çev. notu).

*** *Film Teorisi*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İst 2015 (çev. notu).

daha genel bir alana otomatikman transfer edilemez (Bu, Kracauer'ın "alanlar kanunu" dediği şeydir).⁵⁶

Meslekten tarihçi olmayan Kracauer'ın ölümünden sonra yayımlanan bu sayfalar, bence mikro tarih konusuna bugün hâlâ en iyi girişi oluşturmaktadır. Bildiğim kadarıyla, Kracauer'ın eserindeki bu sayfaların, bu tarih yazımı akımının ortaya çıkışına hiçbir etkisi olmadı.⁵⁷ Hele benim üzerimde hiç etkisi olmadı, çünkü bu sayfalardan yalnızca birkaç yıl önce ve acıklı bir gecikme ile haberdar oldum. Fakat onları okuduğumda, mezkur sayfalar iki sebepten ötürü bana şaşırtıcı şekilde tanıdık geldiler. Birincisi, bu sayfaların dolaylı yankısı, Adorno'nun başyapıtı olan *Minima Moralia* ile nihai karşılaşmam sayesinde ve uzun zaman önce bana zaten ulaşmıştı. Adorno bu eserde, hiçbir zaman vazgeçmediği bütünlük mefhumuna bağlı olmasına rağmen, Georg Simmel tarafından başlatılan ve Simmel'in arkadaşı (ve bir anlamda üstadı olan) Kracauer'ın devam ettirdiği mikrolojik geleneğe olan minnettarlığını zımnen göstermektedir.⁵⁸ İkincisi; Kracauer'ın tarihe ilişkin olup "gerçekliğin devamsızlığı" hakkındaki mühim bir düşünceyle başlayan fikirleri, bu yüzyılın kültüründe yer alan Proust'tan sinemaya kadarki asli fenomenlerin açık ve bilinçli bir şekilde kaydettikleri bir gelişimin de göstergesidir. Bir takım fikirlerin ortalıkta serbest bir şekilde dolaşıyor oldukları gerçeği bize, başkalarının da aynı önermelerden hareketle ve diğer insanlardan bağımsız bir şekilde olmak üzere benzer sonuçlara ulaşmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

13. Bir terimin tarihini araştırırken, terimler arasında meydana gelen entelektüel yakınlaşmaların mevcudiyetini veya eşzamanlı doğrudan temasların hiç vuku bulmadığını ispat etmek genellikle zordur. Bunun sonucu olarak, şu ana kadar yeniden inşa etmeye çalıştığım (ve aslında konumuzla alakasının çok ötesine geçen) mikro tarih teriminin entelektüel soykütüğüne duyduğum bu ilgi, eğer yanılmıyorsam kısmen gerçek, kısmen kurgusal, kısmen ihtiyari ve kısmen de gayri ihtiyaridir. Olaylara belli bir mesafeden baktığımda; yaptığımız araştırmaların, parametreleri o zamanlar gözümde tamamen kaçmış olan daha genel bir eğilimin bir parçası olduğunu fark ediyorum. Bu yüzden ötürü, mikro tarih teriminin ilk kez, bir savaşın neredeyse takıntı boyutundaki detaylarla anlatıldığı bir çalışmanın

⁵⁶ a.g.e, s. 134.

⁵⁷ Gerçekten de mezkur sayfaların genel olarak fazla bir yankısı olmadı; fakat "History'nin bir çok yönden, Kracauer'ın en inandırıcı ve orijinal çalışmalarından biri olduğunu ve Kracauer'ın kelimeleriyle söyleyecek olursak, bu eserin maruz kaldığı haksız unutulmuşluktan 'kurtarılmayı' hak ettiğini" etkili bir şekilde ortaya koyan Martin Jay'ın müessir analizi için bk., "The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer", *Salmagundi*, nos. 31-32 [Fall 1975-Winter 1976], s. 87.

⁵⁸ Bk., Martin Jay, "The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer", *Minima Moralia* hakkında s. 62, Kracauer'ın "bütünlük"ün kategorilerine karşı ihtiraz kaydı için s. 63, ve Kracauer'ın düşüncesinde "bütünlük ile ölüm" arasındaki bağlantı hakkında s. 50. Ayrıca bk., Martin Jay, "Adorno and Kracauer: Notes on a Troubled Friendship", *Salmagundi*, no. 40 (Winter 1978), ss. 42-66; Martin Jay, *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas*, Berkeley, 1984, ss. 245-246. Adorno gençken Kracauer'ın rehberliğinde Kant okudu; bk., Remo Bodei, "Introduction", Theodor W. Adorno, *Ilgergo dell'autenticita [Jargon der Eigenlichkeit: Zurdeutschen Ideologie]*, Turin, 1989, s. vii. *Minima Moralia*'ya olan borcumu şu eserimin mukaddimesinde kabul ettim, *Clues, Myths, and the Historical Method*, s. ix.

başlığında kullanılmış olması tamamen şans eseri vuku bulmuş olmayabilir (Stewart'ın Gettysburg Muharebesi üzerine yazdığı kitabın sonuç kısmı her ne kadar Tolstoy'dan ziyade Joseph Conrad'ı çağrıştırır gibi görünse de). Hiç de tesadüfi olmayan diğer şey ise, Kracauer'ın birkaç yıl sonra, bu bağlantıya değinmiş diğer yazarlardan hiç şüphesiz bağımsız bir şekilde olmak üzere, mikro tarihi Tolstoy ile ilişkilendirmesidir; bunu, itiraf etmeliyim ki hafif bir hayal kırıklığının karıştığı bir memnuniyetle okudum (demek ki Tolstoy ile ilgili yaklaşımım o kadar da anormal değilmiş).

Bir zorluğun farkındayım. Tolstoy'un, gerçekliğin fiziksel ve elle tutulur kesinliğini okuyuculara aksettirme konusundaki olağanüstü yeteneği, mikro tarihin çekirdeğine yerleştirdiğim ve tamamen yirminci yüzyılda ortaya çıkmış olan fikir ile, yani kaynaklarda bulunan ve bir araştırmanın yapılmasına mani olan boşluklar veya yanlış beyanlar gibi engellerin de aslında anlatının bir parçası olması gerektiği şeklindeki fikir ile bağdaşmıyor gibi görünmektedir, çünkü *Savaş ve Barış*'ta gerçekten de bunun tam tersi olmaktadır. Mezkur romanda, anlatı eylemine takaddüm eden (kişisel hatıralardan Napolyon çağının anıtlarına kadarki) her şey, okuyucuların önemli tarihî şahsiyetler ile özel bir yakınlık kurmasına ve bu şahısların hayatlarına doğrudan dahil olmasına izin vermek amacıyla özümseyip birbirleriyle kaynaştırılır.⁵⁹ Tolstoy (örneğin savaş gibi) bir olayın eksik ve bozulmuş izleri ile olayın kendisi arasında kaçınılmaz bir şekilde yer alan o boşluğun üzerinden atlar. Fakat bu atlama, yani gerçeklik ile kurulan bu doğrudan temas yalnızca muhayyile zemininde gerçekleşebilir. Bu tür bir atlama, meseleye olayların ve belgelerin yalnızca fragmanlarına sahip olan tarihçiler açısından baktığımızda ise, tabiatı gereği imkansızdır. Kaybolup gitmiş olan bir gerçekliğin ilüzyonunu okuyucuya genellikle vasat araçlar aracılığıyla iletmeye çalışan tarih yazımsal freskler, tarih mesleğinin bu müessis yetersizliğini zımnen izale eder. Mikro tarih ise bunun zıttı olan yaklaşımı tercih eder. Mikro tarih, tarih mesleğinin yetersizliklerinden kaynaklanan bilgikuramsal çıkarımları araştırıp onları bir anlatı unsuruna dönüştürmekle birlikte onların varlığını kabul de eder.

Bu yaklaşım İtalyan eleştirmen Renato Serra tarafından 1912'de kaleme alınan ve kendisinin ölümünden sonra basılan "Partenza di un gruppo di soldati per la Libia"[Bir grup askerin Libya'ya doğru yola çıkışı] başlıklı kısa fakat önemli bir makalede bazı yönlerden öngörülmüştü.⁶⁰ Serra, Benedetto Croce'ye yazdığı mektupta, Tolstoy'un tarih hakkında *Savaş ve Barış*'ta dile getirdiği fikirlerden yola çıktığını açıklıyordu.⁶¹ Croce bilahare, hacimli *History: Its Theory and Practice*'te

⁵⁹ Bk., Viktor Shklovskii, *Materiali e leggi di Irasformazione stilistica: Saggio su "Guerra e pace"*, trans. Monica Guerrini, Parma, 1978.

⁶⁰ Bk., Renato Serra, "Partenza di un gruppo di soldati per la Libia", *Scritti letterari, morali e politici*, (ed.) Mario Isnenghi, Turin, 1974, ss. 278-288. Burada, şu makalede yaptığım gözlemlere dönüyorum, "Just One Witness", *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution"*, (ed.) Saul Friedlander, Cambridge, Mass., 1992, ss. 94-95.

⁶¹ Bk., Serra'nın Benedetto Croce'ye yazdığı 10 Ekim 1912 tarihli mektup, *Epistolario di Renato Serra*, (eds.) Luigi Ambrosini, Giuseppe De Robertis, Alfredo Grilli, Florence, 1934, ss. 453-454.

yer alan bir makalede, Tolstoy'un tutumunu absürt ve şüpheli olarak tanımlayarak reddetti. Şöyle diyordu Croce: "Bilmemiz gereken bütün tarihi her an biliyoruz; sonuç itibarıyla, bilmediğimiz tarih, 'kendinde şey'in* ebedi hayaleti ile aynı şeydir."⁶² Şahsını "kendinde şeyin bir kölesi" ifadesiyle ve müstehzi bir şekilde tanımlayan Serra, kendini Tolstoy'a daha yakın hissettiğini Croce'ye itiraf etmiş ve "sadece" diye eklemişti, "bu konuda karşılaştığım güçlükler Tolstoy'un karşılaştığı güçlüklerle kıyasla daha çapraşıklar ya da öyle görünüyorlar".⁶³

Serra aslına bakılırsa (ismini anmaksızın) Tolstoy'un fikirlerine geri dönüyor fakat mezkur fikirleri tamamen farklı bir istikamette anlıyor. Askerlerin ailelerine cepheden gönderdikleri mesafeli mektuplar, uzaktaki kamuoyunu hoşnut etmek için kaleme alınmış gazete yazıları, askerî bir hareketin sabırsız bir yüzbaşı tarafından aceleyle karalanmış raporları ve bu dökümanların herbirine batıl bir inançla ihtiram gösteren tarihçilerin bu belgeleri yeniden işlemeleri: tüm bu anlatılar gerçeklik ile (Serra'nın da açıkladığı üzere) oldukça problematik bir ilişkiye sahiptirler ve gerçeklik ile anlatı arasındaki bu ilişki mezkur anlatıların belirgin karakterlerinden bağımsız bir şekilde tesis edilir. Serra, yavaş yavaş aceleci ve neredeyse hummalı bir hal alan cümlelerinde, "kendinde şey" in kesin varlığı ile, ona kanıtlar aracılığıyla ulaşma ihtimaline duyulan güvensizlik arasındaki o çözülmemiş çelişkinin çevresinde dönen bir düşüncenin ritmini kayda geçirmektedir: "Bir belgenin, gerçekliğin ifadesi olabileceğini samimi bir şekilde hayal eden insanlar var... Sanki bir belge *kendisinden* farklı bir şeyi ifade edebilmiş gibi... Bir belge *bir gerçektir*. Savaş ise *başka bir gerçektir* (diğer bütün gerçeklerin bir sonsuzluğudur). İkisi tek bir *gerçek* meydana getiremez. ... Eyleyen insan bir gerçektir. ... Anlatan insan başka bir gerçektir. ... Her bir kanıt parçası yalnızca kendi tanıklığını yapar; kendine has anın, kendine has bidayetinin, kendine has hitamın, ama bunların dışında başka hiçbir şeyin değil. ... Tarihi tabi tuttuğumuz bütün eleştirel yargılar, gerçek tarih kavramı ile soyut realite kavramını içermektedir. Hafıza sorunu ile unutkanlıktan dolayı değil, fakat *hafızanın* mahiyetinden dolayı yüzleşmemiz icap etmektedir. Şeylerin varlıkları kendilerindedir."⁶⁴

14. Serra'nın yazısını ancak 1980'lerin başlarında okudum. Fakat mezkur yazının ana fikri bana, Arsenio Frugoni'nin Pisa'da verdiği dersler sayesinde ve yirmi

* *Thing in itself*. Kendinde şey (Almanca "ding an sich"). Bilen ve kavrayan bir öznenen bağımsız olarak yalnızca kendi için, kendinde varolan şey anlamında kullanılan bu terim, görünüşten bağımsız, asıl ve gerçek bir varlığa tekabül etmektedir. Felsefe diline Kant'ın armağanı olan terimin kökenleri Kant'ın felsefesindeki tezahürlerin altında gerçek bir varlığın bulunduğu tasarımına dayanmaktadır. Bu bakımdan müteal, bilinemeyen, öznenen bağımsız ve tezahürün zıttı olan bir varlık biçimine işaret etmektedir, Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2002, s. 396 [Sarp Erk Ulaş'ın tanımını biraz revize ettim, çev. notu].

⁶² Benedetto Croce, *History: Its Theory and Practice*, trans. Douglas Ainslie, 1915; New York, 1960, s. 55.

⁶³ Serra'nın Croce'ye yazdığı 11 Kasım 1912 tarihli mektup, *Epistolario di Renato Serra*, s. 459. Serra'nın Croce ile olan fikir ayrılıkları, Eugenio Garin tarafından kaydedilmiştir, "Serra e Croce", *Scritti in onor. r di Renato Serra: Per il cinquantenario della morte*, Florence, 1974, ss. 85-88.

⁶⁴ Serra, "Partenza di un gruppo di soldati per la Libia", ss. 286-287.

yıldan daha uzun bir zaman önce ulaşmıştı. Frugoni; her bir anlatı kaynağının* kendine has olan perspektifinin, aynı şahsiyeti değişken ve farklı bir ışık altında takdim etmeye nasıl sebep olduğunu, 1954'te basılan *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII* başlıklı kitabında göstermişti.⁶⁵ Bugün, Frugoni'nin pozitivist alimlerin malumat parçalarını birbirlerine uydurmaya yönelik naif çabaları hakkındaki alaycılığının, kendine çıkış noktası olarak Serra'nın anti-pozitivist polemliğini almış olduğunu ve bu alaycılığın Serra'nın şüpheli imalarını aşmaya çalıştığını hissediyorum. Şöyle diyordu Serra: "Her bir kanıt parçası yalnızca kendi tanıklığını yapar; kendine has anın, kendine has bidayetinin, kendine has hitamın, ama bunların dışında başka hiçbir şeyin değil. ...".

Frugoni'nin, Serra'nın "Partenza"sını bildiğinden emin değilim. Fakat mezkur yazının Italo Calvino tarafından okunmuş olduğu, kendisinin 1974 tarihli "Ricordo di una battaglia"[Bir muharebenin hatırası] başlıklı ve tamamen farklı bir türe ait olan yazısına bakacak olursak, bana aşikar gibi gözüküyor.⁶⁶ "Hafıza sorunu ile yüzleşmemiz icap etmektedir." diye yazmıştı Serra. Calvino'nun mezkur yazısında sözünü ettiği savaş her ne kadar onun otuz yıllık bir mesafeden hatırladığı partizan savaşının** bir epizodu olsa da, Serra'yı takip eden Calvino bu hafıza probleminin peşine düşer. Ona bütün hatıraları ilk etapta net ve kolayca ulaşılabilir gibi gözüküyor: "Artık hiçbir şeyi hatırlamadığım doğru değildir, hatıralarım hâlâ orada, beynimin gri maddesinde saklı." Fakat ("Doğru değildir") şeklindeki olumsuz ifade, Calvino'nun hanidir bu konu hakkındaki şüphenin saldırısına maruz kaldığını, hafızamız hatıralarımızı gün ışığına çıkardıkça bu hatıralarımızın ufak parçalara bölündüğünü gösteriyor: "Şimdiki korkum şu ki, bazı hatıralar oluşur oluşmaz, bize yetersiz bir ışığın altında anında yapmacık olarak gözükecekler, bu bağlamda savaş ve barışla ilgili anılarımız da her zamanki gibi duygusal bir şekilde tezahür edecekler ve anlattığımız hikayenin içinde de o zamanın şekline bürünmüş birer parça olarak yer alacaklar, bu şekile bürünmüş olan hatıralar bize şeylerin gerçekte ne olduğunu söyleyemezler, fakat şeyleri yalnızca nasıl gördüğümüzü zannettiğimizi ve onları nasıl ifade ettiğimizi söyleyebilirler ("R", ss. 81-82)".

Hafıza, "kendinde şeyler"e ulaşmak için, geçmişe ait olan benliğimizin ürettiği ilüzyonların ve tahrifatların oluşturduğu arabuluculuğu feshedebilir mi? Yazının sonuç bölümü, başlangıçtaki sahte özgüveni acı verici ironik bir kıvrınma ile

* *Narrative Sources*. Anlatı Kaynağı. Bir olaya tanık olmuş veya benzeri olayları gözlemlemiş veya incelemiş kişiler tarafından kaleme alınmış olup ilk elden bilgiler sunan kronik, günlük, mektup, konuşma, şiir, menakıbnâme veya otobiyografi vb. birincil kaynaklara verilen isim (çev. notu).

⁶⁵ Bk., Arsenio Frugoni, *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII*, 1954; Torino, 1989; Carlo Ginzburg, "Proofs and Possibilities: In the Margins of Natalie Zemon Davis", *The Return of Martin Guerre*, trans. Anthony Guleratne, *Yearbook of Comparative and General Literature*, 37 (1988), ss. 114-127.

⁶⁶ Bk., Italo Calvino, "Ricordo di una battaglia", *La Strada di San Giovanni*, Milan, 1990, ss. 75-85, bundan sonra "R" şeklinde kısaltılacaktır. Hikaye ilk kez, bağımsızlığın yıldönümü olan 25 Nisan 1974'te ve Milona'da günlük olarak çıkan *Carriere della Sera* gazetesinde basıldı. Isnenghi'nin Einaudi edisyonunun baskısı 16 Şubat 1974'te tamamlandı.

** İtalya'da 1944'de yani II. Dünya Savaşı esnasında kurulan İtalyan Partizan Cumhuriyetleri'nin, İtalya'daki Nazi birliklerine ve İtalyan Faşist Devleti'ne karşı verdikleri mücadele (çev. notu).

tekrarlıyor: “Şu ana kadar yazdığım her şey, o sabah ile ilgili neredeyse hiçbir şey hatırlamadığımı anlamama hizmet ediyor.” (“R”, s. 85).

“Ricordo di una battaglia”nın (“Tezahür eden ve etmeyen her şeyin duygusu”) şeklindeki kapanış kelimeleri (“R”, s. 85), geçmiş ile ilişkimizin şüpheli olduğunun altını çiziyor. Hal böyle olunca, o “neredeyse hiçbir şey” ifadesi, geçmişin her şeye rağmen erişilemez olduğunu ima ediyor. Calvino’dan çok şey öğrenmiş biri olarak benim açımdan bu sonuç, Calvino’nun postmodernist bir yazar olarak elan sahip olduğu güncel imajı (yani kendisinin ileriki yıllarda edineceği imajı) yıkabilmem için, nesnel açıdan olduğu kadar öznel açıdan da önemlidir. “Ricordo di una battaglia”da şekillenen zahmetli ve acı verici otobiyografik yansımalar, bize Calvino’nun bugünlerde moda olan o şüpheli neşe tarafından oluşturulmuş çok farklı bir portresini sunuyor.

15. Hollandalı bir öğrenci olup tarih yazım teorisi üzerine çalışan Franklin Rudolf Ankersmit, *History and Theory* dergisinde kısa süre önce yayımladığı bir makalede, dikkati daha büyük birimlerden ziyade parçalar üzerinde yoğunlaştırma eğiliminin “postmodern tarih yazımı”nın en tipik ifadesi olduğunu öne sürdü.⁶⁷ Ankersmit, bu noktayı izah etmek için (aslında Namier’e ve belki de Tolstoy’a kadar giden) bitkisel bir metafor kullandı.⁶⁸ Ankersmit’e göre, geçmişteki tarihçiler bir ağacın gövdesiyle ve dallarıyla meşguldüler. Onların postmodernist halefleri ise yalnızca ağacın yapraklarıyla, yani yalıtılmış bir şekilde inceledikleri geçmişin parçalarıyla meşguller ve bu meşguliyeti de bireysel açıdan az ya da çok bir parçası oldukları daha geniş bir bağlamdan (yani dallardan ve gövdeden) bağımsız bir şekilde icra ediyorlar. Hayden White tarafından 1970’lerin başlarında formüle edilmiş septik kavramları onaylayan Ankersmit, parçalara yönelen bu değişikliğe olumlu bakıyor. Tarih yazımını sanatsal bir etkinlik ve bu etkinliğin birbirleriyle bağdaşmaz anlatılar üreten bir türü olarak tanımlayan Ankersmit’e göre bu değişiklik, tarih yazımının “temelde postmodernist özü”nü ortaya çıkaran antiesensiyalist veya antifonksiyonalist tutumu ifade ediyor (biçimsel çelişkiler ise Ankersmit’i ürkütmüyor). Yine Ankersmit’e göre, geçmişi bilme tutkusu modern toplumlarda

⁶⁷ Franklin Rudolf Ankersmit, “Historiography and Postmodernism”, *History and Theory*, 28, no. 2 (1989), s. 149; ayrıca bk., s. 143, 150. Perez Zagorin’s yorumu, “Historiography and Postmodernism: Reconsiderations”, *History and Theory*, 29, no. 3 (1990), ss. 263-274; Ankersmit’in cevabı; “Reply to Professor Zagorin”, *History and Theory*, vol. 29, no. 3, (1990), ss. 275-296. Bu makalede (Oakeshott, Goldstein ve Stanford gibi yapısalcı tarih yazımı teorisyenleri hakkında) yazılmış şu karakteristik ifadeyi okuyoruz: “tarihsel metnin tamamen kompleks bir göndergesi olan “geçmiş”in, tarihsel tartışmada oynayacağı bir rol yoktur. Tarihsel pratik açısından baktığımızda, bu atıf yapılan “geçmiş” epistemolojik açıdan faydasız bir kavramdır... Elimizdeki tek şey metinlerdir ve yalnızca metinleri metinlerle mukayese edebiliriz.” (s. 281).

⁶⁸ Toynbee, Namier’in bir keresinde kendisine şöyle dediğini anlatır: “Toynbee, ben tek tek yaprakları çalışıyorum, sen ise ağacı. Tarihçilerin geri kalanları ise dal kümelerini ve ikimizde onların yanıldığına inanıyoruz.” (Kracauer, *History: The Last Things before the Last*, s.110. Fakat aynı zamanda, Isaiah Berlin’in alıntı yaptığı Tolstoy’un günlüğündeki şu pasaja bk., “The Hedgehog and the Fox,” s. 30. Naimer’in, “tek tek yaprakları” (yani Avam Kamarası’nın üyelerini) araştırma programının vaktinden evvel ortaya çıkmış formülasyonu için bk., Lewis Bernstein Namier, “The Biography of Ordinary Men” (1928), *Skyscrapers and Other Essays*, London, 1931, ss. 44-53.

yerleşmiş durumdadır; fakat geçmişe ait malumat parçalarının manası şimdiki zamanın içinde aranmakta ve bu arama, mezkur manalara ait modellerin şu anda var olan diğer medeniyet biçimlerine nasıl uyarlanabileceği bağlamında yapılmaktadır. Ankersmit, bu tarih yazım eğiliminin örnekleri olarak iki Fransızca kitaptan (Emmanuel Le Roy Ladurie'e ait olan *Montaillou* ve Georges Duby'nin kaleme aldığı *Sunday of Bouvines*), bir Amerikan çalışmasından (Natalie Zemon Davis'in yazdığı *The Return of Martin Guerre*) ve henüz basılmamış olan (tarafımdan telif edilmiş *Microhistories* başlıklı) eserden söz ediyor.

Geçen on yıl boyunca Giovanni Levi ve ben, tarih yazımını herhangi bir bilişsel değerden mahrum ederek onu metinsel bir boyuta indirgeyen relativist tutumlara karşı çıktık (bu tutumlara Ankersmit'in heyecanlı bir şekilde benimsediği pozisyon da dahildir).⁶⁹ Bu polemikle benim bu sayfalarda Calvino'ya ve daha genel olarak 19. ve 20. yüzyıl romanına borcumu kabul etmem arasında aslında bir tenakuz bulunmuyor. Yetmişlerin sonlarında bir grup İtalyan mikro tarih öğrencisini bir araya getiren (ve Franco Venturi'nin ironik şekilde "katkı maddeli bir tarih" olarak isimlendirdiği) deneysel tutum, tarihsel araştırmanın ortaya çıktığı bütün aşamaların aslında verili olmayıp suni olduğuna ilişkin belirgin bir farkındalığa dayanıyordu. Bu farkındalık; araştırmanın konusunun ve öneminin tanımlanması, analiz edilen kategorilerin ayrıntılandırılması, ispat kriterleri ve sonuçların okuyucuya aktarılacağı üslup ve anlatı modelleri gibi konulara muhteviydi. Fakat giriştiğimiz araştırmanın doğasında bulunan yapıcı ve kritik bileşene ilişkin bu vurgu, 1980'lerde ve 1990'ların başlarında bu metoda yönelik Avrupa ve Amerikan tarih yazımında büyük oranda mevcut olan (ve isterseniz postmodernist diyebileceğiniz) septik imaların açıkça reddedilmesi ile birleşmişti. Bence İtalyan mikro tarih okulunun belirgin mizacı, bu bilişsel iddiada aranmalıdır.⁷⁰ Bu yıllar zarfındaki mesaimin, her ne kadar kesin şekilde makro tarihsel bir yaklaşım ile kaleme alınmış bir kitap (olan *Ecstasie*) tarafından kesin olarak massedilmiş olsa da, bu çift yönlü yolda ve en azından bu niyetle ilerlediğini eklemeliyim.

16. Pierro della Francesca, Galileo, 19. yüzyıl Piyementosu'ndaki bir dokumacılar topluluğu veya 16. yüzyıldaki bir Lingurya vadisi; rastgele seçilen bu örnekler, mikro tarih alanında yapılmış İtalyan araştırmalarının, önemi kabul edilmiş konuları yanı sıra, daha önceleri ihmal edilmiş veya lokal tarih gibi düşük düzeyli

⁶⁹ Levi için bk., "I pericoli del geertzismo", *Quaderni storici*, 58 (Apr. 1985), ss. 269-277; a.g.y., "On Microhistory", *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke, University Park, Pa., 1991, ss. 93-113. Ayrıca benim şu makalelerime bk., "Proofs and Possibilities: the Margins of Natalie Zemon Davis", *The Return of Martin Guerre*, trans. Anthony Guleratne, *Yearbook of Comparative and General Literature*, 37 (1988), ss. 114-127; "Veranschaulichung und Zitat: Die Wahrheit der Geschichte", *Der Historiker als Menschenfresser: Über den Beruf des Geschichtsschreibers*, Berlin, 1990, ss. 85-102; "The Inquisitor as Anthropologist", *Clues, Myths, and the Historical Method*, ss. 156-164; "Just One Witness", *Probing the Limits of Representation*, ss. 82-96; ve "Checking the Evidence: The Judge and the Historian", *Critical Inquiry*, 18 (Autumn 1991), ss. 79-92.

⁷⁰ Burke, "yeni tarih" in kültürel relativizmini vurgular, "Overture: The New History, Its Past and Its Future", *New Perspectives on Historical Writing*, ss. 3-4.

alanlara havale edilmiş temaları da nazarı itibara aldığını göstermektedir.⁷¹ Tüm bu araştırmaların programatik açıdan ortak noktası, bağlam üzerindeki ısrarıdır ve bu ısrar, Ankersmit'in savunduğu parçalı olanı izole bir şekilde tefekkür etmeye yönelik olan tutumun da tam tersini yansıtmaktadır. Fakat araştırma konusu olarak Galileo'nun seçilmesi herhangi bir ön gerekçeyi icap ettirmezken, biz kendimize kaçınılmaz surette şunu sorarız: araştırma için niçin tam olarak o dokumacılar topluluğu ve niçin tam olarak o Lingurya vadisi seçilmiştir? Bu örneklerde, açık veya örtülü bir şekilde, mukayeseli bir boyuta atıf yapılması kaçınılmazdır. Franoca Ramella (*Terra e telai* [1984]) ve Osvaldo Raggio (*Faide e parentele* [1990]), kaleme aldıkları eserlerde Vai di Mosso ve Fontanabuona'nın derinlemesine incelenmesinin, bizi protoendüstri ve modern devletin doğuşu gibi problemlere farklı bir gözle bakmaya zorlayacağını göstermişlerdir. Fakat bu araştırmaların ortaya koyduğu sonuçların zenginliğinin farkına varmak bizim açımızdan yine de yeterli değildir. Gördüğümüz üzere, bir konu (Gonzalez'in yaptığı üzere) tipik olduğu için de tercih edilebilir veya (Braudel'in *değişken olgular*'ına uygun bir şekilde) mükerrer olduğu ve buna istinaden diziselleştirilebildiği için de seçilebilir. İtalyan mikro tarih okulu mukayese problemini, karşılaştırılabilir olanın değil, çelişkili olanın aracılığıyla ve hem farklı hem bir anlamda da karşıt olan bir yaklaşımla ele almıştır. Bu okul her şeyden evvel, Edoardo Grendi'nin haklı olarak dile getirdiği "istisnai normal" şeklindeki meşhur nüktesine uygun olarak, en olmayacak türden belgelerin içerik açısından, mebzul miktarda bulunan ve aynı içeriğe sahip olan belgelere kıyasla muhtemelen daha zengin olduğunu varsayar.⁷² İkinci olarak bu yaklaşım Giovanni Levi'nin "*Eeredita immateriale*'de, Simona Cerutti'nin de *La Ville et les metiers*'de başardığı üzere, herhangi bir sosyal yapının hem karşılıklı etkileşimlerin ve çok sayıda bireysel stratejinin bir sonucu olduğunu hem ancak yakından gözlemlenmesi durumunda yeniden teşkil edilebilen bir "doku" olduğunu ortaya koymaktadır.⁷³ Bu mikroskopik boyut ile daha geniş olan bağlamsal boyut arasındaki ilişkinin her

⁷¹ Bk., sırasıyla, Ginzburg, *Indaginisu Piero: Il Battesimo, il ciclo di Arezzo, la Flagellazione*, Turin, 1981, trans. Martin Ryle, Kate Soper, şu başlık altında: *The Enigma of Piero della Francesca: The Baptism, the Arezzo Cycle, the Flagellation*, London, 1985; Pietro Redondi, *Galileo eretico*, Turin, 1983, trans. Rosenthal, şu başlık altında: *Galileo Heretic*, Princeton, N.J., 1987; Franco Ramella, *Terra e telai: Sistemi diparentela e manifattura nel Biellese dell' Ottocento*, Turin, 1984; Osvaldo Raggio, *Faide e parentele: Lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*, Turin, 1990. Alberto M. Banti, "Storie e microstorie: L'Histoire sociale contemporaine en Italie [1972-1989]", trans. Susanna Magri, *Geneses*, 3 (Mar. 1991), ss. 134-147. Banti özellikle s. 145'de, İtalyan mikro tarihindeki, sırasıyla, sosyal yapının analizine ve kültürel çıkarımlara odaklanan iki eğiliminin varlığını vurgular. Banti, (gerçek ve bahsedilen iki paradigmadan ilki olan) mikro tarihsel paradigmanın büyük başarısızlığının sorumluluğunun bir kısmını benim "Clues" başlıklı makaleme hamlediyor.

⁷² Grendi, "Micro-analisi e storia sociale", s. 512.

⁷³ Levi'nin kitabının altbaşlığı *17. Yüzyıl Piyementosu'nda bir şeytan kovucunun odası*'dir. Bk., Simona Cerutti, *La Ville et les métiers: Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17'-18' siècles)*, Turin, 1992. Bu incelemenin bazı entelektüel ve siyasi çıkarımları, Vittorio Foa ve Pietro Marcenaro'nun beraber kaleme aldıkları eserin paralel şekilde okunmasıyla açıklığa kavuşturulabilir, *Riprendere tempo: Un dialogo conpostilla*, Turin, 1982. Foa ile Marcenaro arasındaki diyalogu içeren bu eser mikro tarih serisinden de basılmıştır. Bu iki yazar, Edward Muir'in, *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*'in önsözünde söylediğinin aksine, tarihçi değillerdir, *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, (eds.) Edward Muir, Guido Ruggiero, Baltimore, 1991, s. xxii, dipnot 7. Foa, siyasetçi ve sendikacı olmasına rağmen, bir tarih kitabının da yazarıdır, *La Gerusalemme rimandata: Domande di oggi agli Inglesi del primo Novecento*, Turin, 1985. Marcenaro da, bir süre işçi olarak çalıştıktan sonra, şimdi yine bir sendikacıdır.

iki durumda da anlatının organize edici prensibine dönüşmesi önemlidir (her ne kadar mikroskobik boyut ile bağlamsal boyut birbirlerinden farklı olsa da).⁷⁴ Kracauer'ın zaten öngörmüş olduğu üzere, mikroskopik bir alanda elde edilen sonuçlar, makroskopik bir alana otomatikman transfer edilemezler (ya da bunun tam tersi yapılamaz). Etkilerini daha yeni algılamaya başladığımız bu heterojenlik, mikro tarihin hem en büyük açmazını hem en büyük potansiyel kazanımını teşkil etmektedir.⁷⁵

17. Giovanin Levi son zamanlarda mikro tarihten söz ederken şu sonuca varmıştı:

**Resim 2 - Umberto Boccioni, *The Street Enters into the House*, 1911
(Kunstmuseum Hannover mit Sammlung Sprengel, Hannover)**

⁷⁴ Muayese ediniz, Revel, "L'Histoire au ras du sol", s. xxxii, ve a.g.y., "Micro-analyse et reconstitution du social", ss. 34-35.

⁷⁵ Martin Jay, Kracauer'den yaptığı alıntıda bu zorluğun altını çizmişti, "Of Plots, Witnesses, and Judgments", (ed.) Saul Friedländer, *the Limits of Representation*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992, s. 103. Gwyn Prins ise, "tarihçilerin açıklayıcı teorilerinin itici güçlerinin bulunacağı yerin orası olmadığını" gözlemleyerek, "küçük ölçek"i bir tuzak olarak tanımladı, "Oral History", *New Perspectives on Historical Writing*, s. 134.

“Bu bir otoportredir, bir grup portresi değil.”⁷⁶ Ben de aynı şeyi yapmayı önermişim, ama başaramadım. Hem ait olduğum grubun sınırları hem kendi benliğimin sınırları, bana makabline şamil değişken ve belirsiz gibi görünüyordu. Bilmediğim için hiç okumadığım kitapların, varlığından bile haberdar olmadığım olayların ve kişilerin, benim için ne kadar önemli olduğunu şaşkınlıkla fark ettim. Eğer bu makale bir otoportreyse, o zaman bu otoportrenin modelini Boccioni’nin, sokakların evlere ve manzaraların insan yüzlerine açıldığı, zahirin batını istila ettiği ve “benlik”in de gözenekli bir yapıya sahip olduğu resimleri teşkil etmektedir.

**Resim 3 - Umberto Boccioni, *Simultaneous Visions*, 1911
(Van der Heydl-Museum, Wuppertal)**

Kaynaklar

Aboites, Luis, *La revolution mexicana en Espita, 1910-1940: Microhistoria de la formation del Estado de la revolution*, Tlalpan, 1982.

Ankersmit, Franklin Rudolf, “Historiography and Postmodernism”, *History and Theory*, 28, no. 2 (1989), s. 137-153.

---

⁷⁶ Levi, “On Microhistory”, s. 111. Grendi’den başlayarak, bu girişimde yer alan diğer araştırmacıların versiyonlarına sahip olmak faydalı olacaktır.

- _____. "Reply to Professor Zagorin", *History and Theory*, vol. 29, no: 3, (1990), ss. 275-296.
- Aries, Philippe, "L'Histoire des mentalites", (eds.) Le Goff, Jacques, Roger Chartier, Jacques Revel, *La Nouvelle Histoire*, Paris 1978.
- Aries, Philippe, Michel Winock, *Un Historien du dimanche*, Paris, 1980.
- Backus, Joseph M., "Interview: George R. Stewart on Names of His Characters", *Names* 9, Mar. 1961, ss. 53-57.
- Banti, Alberto M., "Storie e microstorie: L'histoire sociale contemporaine en Italie [1972- 1989]", trans. Susanna Magri, *Geneses*, 3 (Mar. 1991), ss. 134-147.
- Battaglia, Salvatore, (ed.) *Grande dizionario della lingua italiana*, 10 vols., Turin, 1951-1978.
- Beeler, Madison S., "George R. Stewart, Toponymist", *Names* 24, June 1976, ss. 77-85.
- Benesch, Otto, *Der Mater Albrecht Altdorfer*, Vienna, 1939.
- Berlin, Isaiah, "The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of History", *Russian Thinkers*, (eds.) Henry Hardy, Aileen Kelly, London, 1978, ss. 22-81.
- Bodei, Remo, "Introduction", Theodor W. Adorno, *Ilgergo dell'autenticita [Jargon der Eigenlichkeit: Zurdeutschen Ideologic]*, Turin, 1989.
- Boyer, Paul, *Chez Tolstoi: Entretiens a lasnaia Poliana*, Paris, 1950.
- Braudel, Fernand, "Histoire et sociologie", *Traite de sociologie*, (ed.) Georges Gurvitch, 2 vols., Paris, 1958-1960.
- _____. "Histoire et sociologie", *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, ss. 97-122.
- _____. "History and Sociology", terc. Sarah Matthews, *On History*, Chicago, 1980.
- _____. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, trans. Sian Reynolds, New York, 1972.
- _____. *Le Mediterranee it le monde mediterraneen d t'epoque de Philippe II*, Paris, 1949.
- Burke, Peter, "Overture: The New History, Its Past and Its Future", *New Perspectives on Historical Writing*, ss. 1-23.
- Caldwell, John, *George R. Stewart*, Boise, Idaho, 1981.
- Calvino, Italo, *-I libri degli altri: Lettere, 1947-1981*, (ed.) Giovanni Tesio, Turin, 1991.
- _____. *Il barone rampante*, Milan, 1985.
- _____. "Piccola guida alia *Piccola cosmogonia*", şu çevirinin içinde, Queneau, *Piccola cosmogonia portatile*, trans. Sergio Solmi, Turin, 1982.

- _____. "Ricordo di una battaglia," *La Strada di San Giovanni*, Milan, 1990, ss. 75-85.
- _____. *Segni, cifre e lettere e altri saggi*, Turin, 1981.
- Carena, Carlo, *Colloquio con Giulio Einaudi*, Rome, 1991.
- Cases, Cesare, *Opere*, 3 cilt, Turin 1987-1990.
- Cerutti, Simona, *La Ville et les métiers: Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17'-18' siècles)*, Turin, 1992.
- Cesari, Severino, *Colloquio con Giulio Einaudi*, Rome, 1991.
- Charachidze, George, "Ce que j'avais voulu appeler, par jeu, "microhistoire" ", *La Memoire indo-europeenne du Causase*, Paris, 1987.
- Chartier, Roger, "Intellectual History or Sociocultural History? The French Trajectories", (eds.) Dominick LaCapra, Steven L. Kaplan, *Modern European Intellectual History Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca, N.Y., 1982, ss. 13-46.
- Chaunu, Pierre, -"Le Fils de la morte", *Essais d'ego-histoire*, (ed.) Pierre Nora, Paris, 1987.
- _____. "Un Nouveau Champ pour l'histoire serielle: Le Quantitatif au troisieme niveau", *Methodologie de l'histoire et des sciences humaines*, vol. 2 of *Melanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973, ss.105-125.
- Chiaromonte, Nicola, *Credere o non credere*, Milan, 1971.
- Cobb, Richard, *Raymond Queneau*, Oxford, 1976.
- _____. *A Sense of Place*, London, 1975.
- Croce, Benedetto, *History: Its Theory and Practice*, trans. Douglas Ainslie, 1915; New York, 1960.
- Duby, Georges, *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*, 1973; Paris, 1985.
- Eley, Geoff, "Labor History, Social History, *Alltagsgeschichte*: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday-A New Direction for German Social History?", *Journal of Modern History* 61 (June 1989), ss. 297-343.
- Fellini, Frederico, *Comments on Film*, trans. Joseph Henry, (ed.) Giovanni Grazzini, 1983, Fresno, California, 1988.
- Foa, Vittorio, *La Gerusalemme rimandata: Domande di oggi agli Inglesi del primo Novecento*, Turin, 1985.
- Foa, Vittorio, Pietro Marcenaro, *Riprendere tempo: Un dialogo con postilla*, Turin, 1982.
- Frugoni, Arsenio, *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII*, 1954; Torino, 1989.
- Furet, François, Jacques Le Goff, "Histoire et ethnologic", *Methodologie de l'histoire et des sciences humaines*, vol. 2 of *Melanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse, 1973, ss. 227-243.

- Garin, Eugenio "Serra e Croce", *Scritti in onor.r di Renato Serra: Per it cinquantenario della morte*, Florence, 1974, ss. 73-92.
- Ginzburg, Carlo, "Checking the Evidence: The Judge and the Historian", *Critical Inquiry*, 18 (Autumn 1991), ss. 79-92.
- _____. "L'Autre moyen age de Jacques Le Goff", trans. Jacques Revel, review of *Pour un autre moyen age*, by Le Goff, *Critique*, no. 395 (Apr. 1980), ss. 345-354.
- _____. *Clues, Myths, and the Historical Method*, trans. John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, Baltimore, 1989.
- _____. "Clues: Roots of an Evidential Paradigm", Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, trans. John Tedeschi, Anne C. Tedeschi, Baltimore, 1989, ss. 96-125.
- _____. "Di tutti i doni che porto a Kaisare ... Leggere il film scrivere la storia", *Storie e storia*, 5 (1983), ss. 5-17.
- _____. *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*, trans. Raymond Rosenthal, 1989; New York, 1991.
- _____. *Indaginisu Piero: Il Battesimo, il ciclo di Arezzo, la Flagellazione*, Turin, 1981, trans. Martin Ryle, Kate Soper, şu başlık altında: *The Enigma of Piero della Francesca: The Baptism, the Arezzo Cycle, the Flagellation*, London, 1985.
- _____. "The Inquisitor as Anthropologist", Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, ss. 156-164.
- _____. "Just One Witness", *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution"*, (ed.) Saul Friedlander, Cambridge, Mass., 1992, ss. 82-96.
- _____. *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, trans. John Tedeschi, Anne Tedeschi, 1966; Baltimore, 1983.
- _____. "Proofs and Possibilities: In the Margins of Natalie Zemon Davis", *The Return of Martin Guerre*, trans. Anthony Guleratne, *Yearbook of Comparative and General Literature*, 37 (1988), ss. 114-127.
- _____. *Spurensicherungen: Über verborgene Geschichte, Kunst und soziales Geddchtnis*, trans. Karl Friedrich Hauber, Berlin, 1983.
- _____. "Veranschaulichung und Zitat: Die Wahrheit der Geschichte", *Der Historiker als Menschenfresser: Über den Beruf des Geschichtsschreibers*, Berlin, 1990, ss. 85-102.
- Le Goff, Jacques, -"L'Appetit de l'histoire", *Essais d'ego-histoire*, (ed.) Pierre Nora, Paris, 1987.
- _____. "Les Mentalités: Une Histoire ambiguë", *Faire de l'histoire*, (eds.) Jacques Le Goff, Pierre Nora, 3 cilt, Paris, 1974, c. 3, ss. 76-94.

- Le Goff, Jacques, Roger Chartier, Jacques Revel, (eds.) *La Nouvelle Histoire*, Paris 1978.
- Gonzalez, Luis, -"El arte de la microhistoria", *Invitation a la microhistoria*, Mexico City, 1973, ss. 8-53.
- _____. *Les Barrieres de la solitude: Histoire universelle de San Jose de Gracia, village mexicain*, trans Anny Meyer, Paris 1977.
- _____. "De la multiple utilizacion de la historia", *Historia Ipava quel*, (ed.) Carlos Pereyra, 1980; Mexico, 1990, ss. 55-74.
- _____. *Pueblo en vilo: Microhistoria de San Jose de Gracia*, Guanajuato, Mexico, 1968.
- _____. "Teoria de la microhistoria", *Nueva invitation a la microhistoria*, Mexico City, 1982, ss. 31-46.
- Grendi, Edoardo, -"Micro-analisi e storia sociale", *Quademi storici* 35 (Aug. 1977), ss. 500-520.
- _____. "Lo storico e la didattica incosciente (Replica a una discussione)", *Quademi storici* 46 (Apr. 1981), ss. 338-346.
- _____. "Histoire et sciences sociales: Un Tournant critique?", *Annales: Economies, societies, civilisations*, 43 (Mar.-Apr. 1988), ss. 291-293.
- Jay, Mardin, "Adorno and Kracauer: Notes on a Troubled Friendship," *Salmagundi*, no. 40 (Winter 1978), ss. 42-66.
- _____. "The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer", *Salmagundi*, nos. 31-32 [Fall 1975-Winter 1976], ss. 49-106.
- _____. *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukacs to Habermas*, Berkeley, 1984.
- _____. "Of Plots, Witnesses, and Judgments", (ed.) Saul Friedländer, *the Limits of Representation*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992, ss. 97-107
- Kantorowicz, Ernst, *The Fundamental Issue: Documents and Marginal Notes on the University of California Loyalty Oath*, San Francisco, 1950.
- Kracauer, Siegfried, *History: The Last Things before the Last*, New York, 1969.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy, -"The Historian and the Computer", *The Territory of the Historian*, Chicago, 1979.
- _____. "L'Historien et l'ordinateur", *Le Territoire de l'historien*, Paris, 1973, ss. 125-142.
- _____. *Montaillou: the Promised Land of Error*, trans. Barbara Bray, New York, 1978.
- Levi, Giovanna, "I pericoli del geertzismo", *Quademi storici*, 58 (Apr. 1985), ss. 269-277.

- _____. *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, trans. Lydia G. Cochrane, Chicago, 1988.
- _____. "On Microhistory", *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke, University Park, Pa., 1991, ss. 93-113.
- _____. "Il piccolo, il grande, il piccolo: Intervista a Giovanni Levi", *Meridiana*, 229, Sept. 1990, ss. 211-234.
- Levi, Primo, *-L'altrui mestiere*, Turin, 1985.
- _____. *Other People's Trades*, trans. Raymond Rosenthal, New York, 1989.
- _____. *The Periodic Table*, trans. Raymond Rosenthal, 1975; New York, 1984.
- Lüdtke, Alf, (ed.) *Alltagsgeschichte: Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Frankfurt am Main, 1989.
- Merzario, Raul, *Il paese stretto: Strategic matrimoniali nella diocesi di Como secoli XVI-XVIII*, Turin, 1981.
- Muir, Edward, Guido Ruggiero (eds.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Baltimore, 1991.
- Namier, Lewis Bernstein, "The Biography of Ordinary Men" (1928), *Skyscrapers and Other Essays* (London, 1931), ss. 44-53.
- Perrot, Michelle, "Fait divers et histoire au XIX' siecle", *Annales*, 38, 4 (1993), ss. 911-919.
- Prins, Gwyn, "Oral History", (ed.) Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, University Park, Pa., 1991, ss. 120-156.
- Queneau, Raymond, *-Batons, chiffres et lettres*, 1950; Paris, 1965.
- _____. *Les Fleurs bleues*, Paris, 1965.
- _____. *Une Histoire modele*, 1942; Paris, 1966.
- _____. "Lectures pour un front", *Front national*, 5 Jan. 1945.
- _____. *Piccola cosmogonia portatile*, trans. Sergio Solmi, Turin, 1982.
- Raggio, Osvaldo, *Faide eparentele: Lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*, Turin, 1990.
- Ramella, Franco, *Terra e telai: Sistemi diparentela e manifattura nel Biellese dell' Ottocento*, Turin, 1984.
- Rearick, Charles, *Beyond Enlightenment: Historians and folklore in Nineteenth-Century France*, Bloomington, Ind., 1974.
- Redondi, Pietro, *Galileo eretico*, Turin, 1983, trans. Rosenthal, şu başlık altında: *Galileo Heretic*, Princeton, N.J., 1987.
- Revel, Jacques, "-L'Histoire au ras du sol", Levi, *Le Pouvoir au village: Histoire d'un exorciste dans le Piemont du septieme siecle*, trans. Monique Aymard, Paris, 1989, ss. i-xxxiii.

- _____. "Micro-analyse et reconstitution du social", *Ministere de la recherche et de la technologic:Colloque "anthropologic contemporaine et anthropologic historique,"* no. 2, ss. 24-37.
- Romana, Ruggiero, "Un Modele pour l'histoire", *Raymond Queneau, (ed.) Andree Bergens, Paris, 1975.*
- Serra, Renato, *Epistolario di Renato Serra, (eds.) Luigi Ambrosini, Giuseppe De Robertis, Alfredo Grilli, Florence, 1934.*
- _____. "Partenza di un gruppo di soldati per la Libia", *Scritti letterari, morali e politici, (ed.) Mario Isnenghi, Turin, 1974, ss. 278-288.*
- Shklovskii, Viktor, *Materiali e leggi di Itrasformazione stilistica: Saggio su "Guerra e pace,"* trans. Monica Guerrini, Parma, 1978.
- Stewart, George R., *-American Place-Names, New York, 1970.*
- _____. *Man: An Autobiography, New York, 1946.*
- _____. *Names on the Land, 1945, New York, 1967.*
- _____. *Not So Rich as You Think, Boston, 1968.*
- _____. *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3,1863, Boston, 1959.*
- _____. "The Regional Approach to Literature", *College English, 9 (Apr. 1948), ss. 370-375.*
- _____. *The Year of the Oath: The Fight for Academic Freedom at the University of California, 1952; Berkeley, 1971.*
- Stoianovich, Traian, *French Historical Method: The Annales Paradigm, Ithaca, New York, 1976.*
- Stone, Lawrence, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present, no. 85 (Nov. 1979), ss. 3-24.*
- Vovelle, Michel, "Histoire serielie ou 'case studies': Vrai ou faux dilemme en histoire des mentalites", *Histoire sociale, sensibilites collectives, et mentalites: Melanges Robert Mandrou, Paris, 1985, ss. 39-49.*
- Zagorin, Perez, "Historiography and Postmodernism: Reconsiderations", *History and Theory, 29, no. 3 (1990), ss. 263-274.*

Görseller

Wikiart: Visual Art Encyclopedia, "Umberto Boccioni," Erişim tarihi 22 Mayıs, 2023, <https://www.wikiart.org/en/umberto-boccioni/simultaneous-visions-1912>

Wikiart: Visual Art Encyclopedia, “Umberto Boccioni,” Erişim tarihi 22 Mayıs, 2023,
<https://www.wikiart.org/en/umberto-boccioni/the-street-enters-the-house-1911-1>

Wikimedia Commons , “Albrecht Altdorfer, The Battle of Alexander at Issus,” 22
Mayıs, 2023,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_Aldorfer,_The_Battle_of_Alexander_at_Issus.jpg

Röportaj

Tuncer Baykara ile Tarih ve Tarihçilik Üzerine Söyleşi

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN*

orcid/0000-0002-1177-6651

Prof. Dr. Nurgün Koç**

orcid/0000-0001-9064-0789

Ekrem Mücahit SARI***

orcid/0000-0002-2973-0694

Bedriye Koç****

orcid / 0009-0005-6479-2427

Ropörtajdan Bir Kare:

Ekrem Mücahit Sarı, İbrahim Şirin, Tuncer Baykara, Nurgün Koç, Bedriye Koç (soldan sağa)

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

*** Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

**** Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ekonomi Politik Alanı Yüksek Lisans Öğrencisi

Tuncer BAYKARA;

7 Temmuz 1940 Denizli ilinin Acıpayam'a bağlı Yatağan Köyü'nde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Denizli'de tamamladıktan sonra kısa bir süre İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nde okudu. 1966'da Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü "XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti" konulu tezle bitirdi. Aynı yerde "XI. Yüzyıla kadar Türk Tarihinde 'Şehir" başlıklı tezi ile doktorasını 1971'de tamamladı.

Askerliğini yaptıktan sonra (1972-73) Hacettepe Üniversitesi'ne girdi. Burada asistan, öğretim görevlisi ve doçent olarak çalıştı (1973-87). Aynı bölümde anabilim dalı başkanlığı yaptı. 1987 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Türkiye Cumhuriyeti Tarihi profesörü olarak atandı. Burada Türkiye Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı görevini sürdürdü. 1988-96 yılları arasında EÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürü, 1988-99 yıllarında aynı addaki bölümün başkanı oldu. Türk Tarih Kurumu ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü aslî üyesidir.

Çeşitli kongre ve toplantılara katılmak üzere, Belçika, Japonya (üç ay), Tayvan, Almanya, Rusya, İsrail, Azerbaycan, Yunanistan, Fransa ve Kazakistan'da bulundu. 1998-99 eğitim yılında Bişkek'teki Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Tarih Bölümü başkanlığı görevini yürüttü. 2000 yılı Eylül ayında Çeşme'de yapılan CIEPO'nun 14. sempozyumunun düzenlenmesinde bulundu.

Çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayımlanmış olan Baykara, Türk hayatının iskân, yerleşme konuları; 'şehir' ve 'şehircilik', 'medeniyet' ve 'kültür' kavramlarının Türklerdeki durumu; Türk hayatının maddî kültür alanındaki durumu, coğrafya ve özellikle tarihî coğrafya; Anadolu'nun ve Türk ülkelerinin tarihi coğrafyası, XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkiye tarihi; tarihinin değişim süreci, Anadolu'daki Türk iskânının temelleri; Bizans'tan Türk devrine geçiş süreci ve bunun esasları konularındaki araştırma ve incelemeleriyle tanındı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi ve aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri Bölümü başkanı olarak çalışmalarını sürdürdü. Türk Tarih Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü üyesidir.

Bazı Eserleri

Denizli Tarihi II Kısım 1070-1429 (1969), İzmir Şehri ve Tarihi (1974), Türk Devrim Tarihi (1981), Yatağan / Her Şeyi ile Tarihi Yaşatma Denemesi (1984, Tokyo), Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Şehri (1985), Millî Mücadele (1985),

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Türk Devrinde Anadolu'nun İdarî Taksimatı (1988), Zeki Velidî Togan (1989; Rusçası 1998), Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerinde Araştırmalar (1990), Osmanlı Taşra Teşkilâtında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler - Anadolu (1990), Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri (1991), Aydınöglu Gazi Umur Bey (1991), Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (1991), Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On Dokuzuncu Yüzyıla Ait Araştırmalar (1992), Tarih Araştırma ve Yazma Metodu (1995), I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1997), Türk Kültürü Araştırmaları (1997), Türk Adının Anlamı (1998, Rusçası 1999), Türkiye'nin Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi (2000), Türk Kültürü Üzerine Makaleler - Türk Kültürüne Bakışlar (2000), Türk Kültür Tarihine Bakışlar (2001), Türk Kültürü (2003), Kız Kulesi Efsaneden Tarihi Gerçeğe (2004), Ben Kendim Tarihçilik Yolunda Kırk Yıl (2004), Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları (2005).

Nurgün Koç: Kıymetli Hocamız Tuncer Baykara ile beraberiz. Arkadaşım İbrahim Şirin ve Kocaeli Üniversitesi'nde doktorasına devam eden Ekrem Mücahit Sarı ile birlikte bizi kabul ettiler. Kendisiyle bir söyleşi yapmak istiyoruz. Akılmızdaki bazı soruları soracağız. Tabii ben biliyorum hocam her şeye cevap vermez. Gerektiği kadar cevap verir.

Hepsini cevaplayacağım. Artık 80 yaşındayım. Ne saklayalım bundan sonra... Gençliğimiz olsa saklardık.

Nurgün Koç: Ben kendimi çok şanslı hissediyorum. Hocamın hem yüksek lisans hem de doktora öğrencisi olduğum için. Onun danışmanlığında tez yazmış olmak tarihçilik anlamında bana çok çok fazla şey kattı. O yüzden kendisine tekrar teşekkür ediyorum. Çok çok sağ olsun. Emekleri çok fazla. Kıymetli arkadaşım seninle başlıyorum.

İbrahim Şirin: Hocam, biz usta tarihçilerle genç kuşaklara tarihçilik mesleği ve zanaatı konusunda onlara yol gösterici söyleşiler yapıyoruz. Daha önce de yaptık. Sizinle de bu söyleşide daha çok bu mesleği neden seçtiniz? Ne tür sorunlar yaşadınız? Mesleğinizle eğitim hayatınız arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Nasıl bir eğitimden geçtiniz ve tarihçi olmaya nasıl karar verdiniz? O süreden başlayalım sonra devam ederiz.

Ben nedense lisede edebiyat şubesinde sınıfın en çalışkanıydım. Hatta edebiyatta birinciydim. O zamanlarda 1959'da mezun oldum. 59'da İzmir'de Atatürk Lisesi'nde 3 şube vardı. İki fen şubesi ve bir edebiyat şubesi vardı. İkisinin de 40 talebesi vardı. Yani çok kalabalık da değildi. Yani benim oradaki tahsilim de önemli ayrı bir özellik taşırdı. Dolayısıyla onu da bitirip sonra son sınıfa geldiğimiz zaman, tabii meslek bizim okulun bir geleneği idi, lisenin bir geleneği. İşte fen dalları teknik üniversiteye giderler, edebiyat dalları da siyasal bilgilere giderler diye. Dolayısıyla ben de bittikten sonra bazı derslerde iyiydim. Gerçi mesela kimyada iyiydim. Gerçi son sınıfta bir rahatsızlığımdan dolayı bir sene kaldım da. O zaman biraz daha kimya pekişti. Hatta kimyadan ders almak isteyen birisi vardı. Hoca, "Ben veremem, sen ver" dedi. Öğrencilik yıllarıma göre de epeyce para kazanmıştım. Ve sonunda tam o sırada çeşitli davetler geliyordu. Mesela Robert Kolej'den geliyordu, lise 2'deyken. Derken ne olabilirim? Ne olabilirim? Bir de insan diyor. İki ihtimal var: Ya Mektebi Mülkiye ya da İstanbul Üniversitesi. Herhangi bir şey. Bir de kimya. O zamanlar kimya mühendisliği çok rağbettediydi. Sonradan cılkı çıktı ya, onun da ayrı bir hikayesi var. İstanbul Üniversitesi'nin o zamanlar her fakülte kendi sınavını kendisi yapardı. Ayrı yaparlardı. Fen fakültesinin sınavı ayrı, şunun sınavı ayrı, bu ayrı. Dolayısıyla ben İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin kimya sınavına girdim. Derken bu arada nedense Mekteb-i Mülkiye'nin İstanbul'daki sınavının birinci oturumunu kaçırmışım. İkinci oturumuna dahil oldum. Hatta orada birisi biraz benimle dalga geçti. "Sen beyhude giriyorsun falan" dedi. O zaman benim liseden arkadaşım dedi, "Ya sen bakma buna" demişti. Hakikaten, sonradan kimya mühendisliğini kazanınca mektebi mülkiyenin sonuçlarına bakmadım. Ama rivayete göre 250 talebe alınacaktı. 200 bilmem kişiden otuzuncu mu, yirminci mi ne? Kazanmışım onu da. O zaman kimya mühendisliği varken ötekine rağbet olur mu? Artı bir de meslek olarak da Türkoloji diye bir kavram da duymuşum. Türkoloji, Türkoloji, Türkoloji. Hala da var ya bu kavram. İllallah diyorum bu şeylere. Bazı dilcilerin bunu kendilerinin inhisarına almalarına. Bunun dışında bir de o sırada İstanbul'dayım, ismini duyduğum namı tarihçiler var. İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi'nin binasını bilir misiniz? Fen Fakültesi ile Edebiyat Fakültesi bitişiktir. Ben tabii Fen Fakültesi'nin derslerine devam ediyorum. Bu arada, Mustafa Cevat Akşit diye bir dayım var benim. Anamın en küçük kardeşi. Fatihte bir camide imamlık yapıyor. Ben onun evinde kalıyorum, nefis bir ahşap konaktı. Bir yandan Fen Fakültesi'ne gidip geliyoruz. Açılış dersine katıldık, şunu yaptık, bunu yaptık. Neyse, tam o sırada 27 Mayıs İhtilali oldu. Şimdi bizim aile, babam rahmetli öğretmen. Cumhuriyet öğretmenleri gibi, yani Demokrat Parti'yi pek önemsemiyor. Fakat bu defa anne tarafımda da başka bir şey var. Onun da ailesi müderristi. O zamanlarda da anne tarafından seçimler dolayısıyla Demokrat Parti listesinden iki aday da var. Bunlar annemin iki dayısının

çocukları. Birisi Hüsnü Akşit, diğeri de Baha Akşit. Hüsnü Akşit, tamam, 1950 seçimleri bunlar. Ben'de o sırada 10 yaşındayım. Hüsnü Akşit Demokrat Parti listesinden mebus oldu. Baha Dayı, Baha Akşit bağımsız olarak adaylığını koydu. O, bağımsız olarak kazanamadı. Fakat tam o günlerde şey vardı, Ali İhsan Sabis. O hem Afyon'dan hem Denizli'den adaylığını koymuş. İkisini de kazanmış. Fakat sonunda Afyon'u tercih etmiş. Ve o zaman Denizli'de bir ara seçim yapıldı bir sene sonra, 51'de. Baha Dayı, annemin halasının oğlu. Çocukluğumuzdan beri hep Baha Dayı derdik. Dolayısıyla o seçimlerde ben 1951'deki o seçimi gördüm. Yani 11 yaşında sandıklarda nasıl oy verildi, sayım nasıl yapıldı falan diye. Daha sonra normal, tabii. Lise tahsilinden sonra. Bu geleneğin içinde, 27 Mayıs dolayısıyla da birazcık tedirgin, tatsız bir olay gibi. O günlerde dahi yazılarımda var. Ara sıra, şimdi katılmıyorum onların bazı görüşlerine ama bakalım o zamanki düşüncem öyleymiş.

Benim Cevat Akşit Dayım da benden 2 yaş büyük, 1938 doğumlu. Dolayısıyla gençlerin arasında biraz sürtüşme var. Onun bana göre şöhreti, hoca takımı olduğu için, dini şeyleri olduğu için. Aramızda bazı sürtüşmeler oldu. Mali bakımdan oldu. Bir süre sonra ben kendime ayrı bir yer aramak zorunda kaldım. O zaman İbnül Emin Mahmut Kemal İnal'ın evi vardı. Yurt haline getirilmiş.

İbrahim Şirin: Bilim Yayma Yurdu muydu?

Adı öyleymiş o zaman. O Fetih Derneği vardı. Fetih Gazetesi vardı. Onun bir dükkânı vardı. O dükkâna gider gelirken, bilmiyorum. Kişili, sonradan namı kaldı. Abdullah Abi ile Ali İhsan Abi, orada kalırlardı. Ben böyle böyle yer arıyorum dediğim de Abdullah abi bir yurt var, mazbut talebe istiyor, içkisi sıçkısı olmayan şeyler istiyorlar. İstersen bizim oraya gel, dedi. Tamam dedim. Ondan sonra ben bir sonbahar günü Zaptiye Ahmet diye o zamanın ünlü bir deli fişek delikanlısı vardır. Adı Zaptiye Ahmet. Belki sizde duymuşsunuzdur adını bilmiyorum. Onun, rahmetlinin yardımıyla ben bir somya aldım. Neyse, bir yatak falan. İbnül Emin Yurdu hala da vardır. Yani gerçi ev yeri yıkılmış. Yerine iş yeri yapılmış ama oraya geldim. Bir süre sonra normal sınavlar da oldu bitti. Organik ve inorganik kimya derslerinden geçtim. Fakat yüksek matematik dersini vermedim. Ben edebiyat mezunuyum. Matematik bilgim de çok yeterli değil. O dersi normal süresinde geçemedim ve öyle kaldı. Kaydımı dondurdum ve askere gitmek istedim. O zamanlar lise mezunlarına yedek subay hakkı veriliyordu. Gittim Beyazıt askerlik şubesine ama son anda bu sene alım bitti seneye kaldın dediler. O yıl ben ne yapayım ne yapayım diye düşünüyorum. Bir yandan da Eminönü'nde öğrenci lokaline gidiyorum. Ziya Gökalp etkinliği vardı ona gittim. O etkinliğe Şemsettin Günaltay'da katılmıştı. Başka bir etkinlikte İbrahim Kafesoğlu'nu gördüm. Zeki

Velidi Togan var aynı etkinlikte. Tabi Kafesoğlu o sıralar henüz doçent. Neyse, böyle etkinlikleri takip ediyordum. Fakat bu arada benim rahmetli babam ilkokulu, Denizli Köy Muallim Mektebi'nde okumuş. Bizim evde bir yığın eski yazılı kitaplar var. Osmanlı devrine değil, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait mektep kitapları da var. Orada kendi kendime eski yazı öğrendim. Derken eski yazıyı söker hale geldim. Ne yapayım ne yapayım? Boş duracağıma dedim, Başbakanlık arşivinde köy veya Denizli'ye dair araştırma yapayım. Başbakanlık arşivine gittim. Rahmetli, Mithat Sertoğlu. Adını duydunuz, biliyorsunuz onu. Beni bir eski yazıdan imtihan etti. 1961 senesi, metni verdi, okudum ve yetkinliğimi kabul etti. Başbakanlık arşivine kabul edilince oraya gidiyorum, kendi kendime çözmeye çalışıyorum, sökmeye çalışıyorum. O zaman işte tarihçi olma isteğim ağır bastı.

Ertesi sene, tekrar sınava girdim. Her fakülte kendi sınavını kendi yapıyordu. Edebiyat Fakültesi de kendi yaptı. Övünmek gibi olmasın, birinci kazandım sınavı. Emin değilim galiba 180 kişi başvurmuştu. Neyse, kayıt için başvurudum. Kayıt yapan memur askerlik belgesi yok, burada eksik, dedi. Askerlik belgesini alıp getir dedi. Ben hemen askerlik şubesine gittim. O zaman talebe müdürü Tayyar Dabaoğlu'ydü. Tayyar Dabaoğlu, sonra da Van Belediye Başkanı oldu. Ona çıktım. O önce dedi ki, o tarih bölümünü dördüncü kazanmıştı. Tayyar, Tuncer dedi ben de iddialıydım ama sen beni geçtin. Tebrik ederim kardeşim dedi. Hayatının sonuna kadar dost olduk Tayyar Bey ile. Tayyar beni Vedat Çiftçili var, Edebiyat Fakültesi'nin genel sekreteri ona gönderdi. Vedat Bey baktı, birinci kazanmışım tarihi. Tuncer dedi, senin süreni ben kaldırıyorum. Askerlik belgeni al gel. Hemen tabii Beyazıt Şubesi'ne gittim, Beyazıt Şubesi'nden benim askerliği mahkemeye sevkine dair yazı geldi. O yazıyı aldım. Harbiye'deki Birinci Ordu'ya gittim. Çıktım neyse bir albay, tabii bir albay evladım bir hafta sonra gel belgeni al. Ben bir hafta sonra gittim, askerlikle ilişkisi yoktur belgemi aldım, fakülteye kaydımı yaptırdım. Şimdi dolayısıyla ben Aralık'ta falan kaydoldum Edebiyat Fakültesine.

İbrahim Şirin: Fakültede hangi hocalarınızdan etkilendiniz? Togan'dan etkilendiğinizi biliyoruz. O dönemin hocalarından başka kimlerden etkilenmişsiniz?

Fakülteyi kazandığımda benden önce bizim köylü Cüneyt vardı. O da kazanmış tarih bölümü. Hangi dersler var diye baktık, Osmanlıca varmış. Cüneyt, Nejat Göyünç'ün sınıfındaymış. Ona gittik. Necat Hoca o zaman benim 30 kişilik kontenjanım doldu dedi. Siz başka hocaya gidin. 30 bile değil ya, 20 miydi? Kaçtı neyse. Biz de çıktık hocanın yanından. Mustafa Kafalıymış ilk kapısını çaldığımız. O, gel gel dedi. Konyalıymış. Onun kontenjanı uygunmuş. 40 kişi bile almıştı onun dersini. Dolayısıyla böyle Edebiyat Fakültesi macerası başladı. Şimdi ben peki

hangi dalları seçeceğim? Tabi ben Türkiye'yi merak ediyorum. Türkiye'nin Yakın Çağını merak ediyorum. O zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti tarihi diye bir ders yoktu. Yakın Çağlar vardı. Bir de benim hürmet ettiğim Zeki Velidi Togan'ın Genel Türk tarihi dersi vardı. Ben Zeki Veli Togan'ın derslerine sevdiğim için gidiyordum. Sonradan gerçi Kafalı Hoca epeyce kızdı bana. Çünkü o zannediyormuş ki ben Genel Türk tarihi alanını seçeceğim. Sonra Arapçayı veya Farsçadan birisini alacağım. Şunu yapacağım, bunu yapacağım. Peki ben neyi merak ediyordum? Türkiye'yi. Türkiye'nin coğrafyası ile ilgili hangi dersler var? Türkiye coğrafyası var. Besim Darkot'un adı o zamanlar İslam Ansiklopedisi'nin bütün şehir maddelerinde var. Hoca'nın adını oradan biliyordum. Ona gittim. Gerçi o da "Evladım" dedi. "Gerçi başarılı olamıyorsunuz ama hadi bir imza atayım sana" dedi. Böylece başladık. O sıralarda Türkiye'nin yakın çağlarını inceleyen kişi Cemal Tugin Hocaydı. Kürsü Başkanı. Onun yanında bir doçent hanımefendi vardı. O da o sıralarda profesör oldu. Ondan sonra başka kimse yok. Bir de genç asistanı vardı. Çetin Börekçi diye. Bir de Cemil diye. Bir de seminerlere gitmek lazım falan. Bildiğim yok. Bir gün Çetin Börekçi de bana dedi. Ya sen bizim tezli talebeymişsin. Bizim hocanın seminerleri var dedi. Oraya gel dedi. Yani hoşlanmaz bu işlerden dedi. Bunun üzerine ben o seminerlere gitmeye başladım. Seminerde bir baktım, Sina Akşin. Ondan sonra, Mahmut Hacı Şakiroğlu. Mahmut Hacı Şakiroğlu dördüncü sınıftaymış. Ondan sonra devam etmeye başladım seminerlere. Fakat asıl ilginç şey, Zeki Veli Togan'ın seminerleriydi. Gerçi Eftalitler'i filan anlatırdı ama hakkını veriyordu. Fakat benim birazcık da tarih hazırlığım olduğu için onun ne demek istediğini anlıyordum. Fakat talebenin çoğu anlamıyordu. Talebelikte de birinci sınıfta mı namı büyüklerden size intikal eder. Cemal Tugay'ın dersleri çok zordur. Dört senede zor mezun olursunuz filan gibi bilgiler de bize intikal etmişti. Benim onun gözüne girmem şöyle oldu. Şimdi ben malumunuz İzmir'le, İzmir demiryolları ile uğraşıyorum o sırada. Bir gün seminer yapacak arkadaş gelmemiş. Hazır olmamış. O da bir mazereti varmış gelmemiş. Hocam dedim. Semineri ben verebilir miyim? Türkiye'de demiryollarının kuruluşu falan diye. Yanımda hiçbir şey yok. O zaman işte hiçbir ne hazırlığım var ne şu var ne var. Eski birikimime dayanarak bir buçuk saat semineri verdim. İzmir'le alakalı kitabım var biliyorsun. O kitap da fena değildir. Dolayısıyla muhtemelen ondan sonra bana şöyle bir artı koydu. Ondan sonra Cevat Eren değil mi? İkinci arkadaş. O Meskure Hanım'ın kocası. Meğerse bir süre önce bizim Ercüment Kuran da oradaymış. Asistanmış. Hatta Ercüment Kur'an bu doçentlik çekişmelerinde Cevat Eren ile çekişiyormuş. Fakat Cevat Eren, Fahrettin Kerim Gökay'ın kardeşiyle evlendiği için onun sosyal statüsü üstün gelmiş. Bizim Ercüment Kur'an'da çekmiş gitmiş Robert Kolej'e. Robert Kolej'den sonra Amerika'ya gitmiş, Kanada'ya gitmiş.

Nurgün Koç: Hocam, şimdi sizin çok üreten bir tarihçi olduğunuzu zaten bizler biliyoruz. Eserleriniz zaten ortada. Küçük meselelerden ya da bir kelimeden makale yazabilen ender tarihçilerden bir tanesiniz. Örneğin işte kök boyası. En başta zaten ilk makaleniz. Hocam sizce henüz Türk tarihçiliğinin ele alınmamış meseleleri var mı? Bana şöyle geliyor çünkü sanki hep benzer konular üzerinde özellikle dolaşılıyormuş gibi düşünüyorum. Ne dersiniz bu konularda hocam?

Tabi Tuncer Baykara'yı Tuncer Baykara yapan unsurlardan biri budur. Bunu önce fark etmiyorsun, daha doğrusu önce farkında olmadan yaşıyorsun. Bir süre sonra da aklına geliyor. Ben bunu fark ettim. Bu kök, kök boya değil. Neydi bakayım? Bizim tarlanın esasını kastediyorum. Külazık. Külazıkta fark ettim. Kül Türkçe. Azık Türkçe. Külazık demek ki toz yiyecek. Toz bir yiyecek. Ve bu toz yiyeceği Kırgızistan'dayken eşeledim. Nefis bir gerçek çıktı. Fakat daha sonra külazık hakkındaki bu bilgiyi duyurmak için 2000'de Kırgızistan'dan geldiğimde önüme gelen sempozyumlara, Türk kültürü ilgili toplantılara başvurdum. Ama kabul yok. Adım yok. Çünkü hiç duymamışlar o toplantıyı düzenleyenler öyle bir şey. Sevgili İbrahim (Şirin) benim nazımı çeker. İbrahim gibi yöneticiler duymamışlar. Dolayısıyla karar vericiler de ilgilenmemişler. Allah Allah, nereden çıktı bu? Tamam, Tuncer Baykara'yı biliyoruz ama o zaten azıcık çatlaktır. Velhasıl sonuna kadar ben bunu doğru dürüst bir yerde dile getirmedim. Bildiri olarak sunamadım. Halbuki, tam manasıyla dört dörtlük bir milli Türk. Fakat bizim insanımız, kendi kökeniyle başka bir Rum veya Ermeni veya bilmem ne kökeni bulmaya meraklı olduğum için tarhanayı da başka bir etkileşimle yapmaya çalışıyor. Çünkü o külazığın içinde et var. Ondandır sonra sebze var. Öğütülüyor. Sonra da hacca gidenler, Türkistan'dan kalkıp hacca gidenler, iki yük alıp bunu alıyorlar. Demir maşrabayla ve diğer araçlarla ateş yakıyorlar. Çakmak kolay ya. Ondandır sonra her gün her akşam yiyorlar, mükemmel gıdalarını alıyorlar. Et alıyorlar, diğer gıdalarını da alıyorlar. Ve bizim Osmanlı ordusunun da muhtemelen ilk başlarda veya böyle bilinmeyen bir dönemde bu da vardır. Sonra bu tarhanaya, Osmanlı şeylerin yemek listelerine baktığımızda tarha yahut tarhana epey vardır. Bunun gibi, böyle doğru fakat zor. Yani sen buluyorsun, fakat eti ne bu da ne bu kızın. Dolayısıyla uygun yerlerde bunları yapamıyorsun.

Bizim Konya'da var ya o da gariban. Selçuklu uzmanı. Kimse de niye ya senin de ahabın ya Mikail Bayram. Şimdi Mikail Bayram'ın Türkiye Selçuklularına dair kendine mahsus görüşleri var. Fakat bir de bizim bir de şey vardır. Şimdilerde de o da moda ya bizim İsmail Aka'nın etkisiyle Pis Moğollar diye etkileşimini yapanlar falan oldu. o hesaptan ona benzer şekilde bizim bazı eski hocalar Hakkı ağabeyimiz olsun şunu olsun bunu olsun farklı görüşte diye Mikail Bayram'ı bir türlü doçent

yapmıyorlar onu. Halbuki yazdıkları çizdikleri kendine mahsus görüşler. Kısacası o riski de var. Şu anda bir şey diyemem. Çünkü olsa ben önce kendim yazarım.

İbrahim Şirin: Hocam en erken şehir tarihi çalışanlardan birisiniz. Orada bu Selçuklu şehirler üzerine Konya üzerine doktora tezinizde siz kendiniz mi seçtiniz yoksa hoca mı yönlendirdi?

Aaa, etme eyleme, yahu. O benim için içimde bir kanayan yaradır. Şimdi, ilk konuyu veren Türkistan şehirleri, tabii Zeki Velidi Hocam. Anadolu sahasına dönelim, dedim. Ben seçmedim. Türk tarihinde şehir konusunu seçmedim. Hoca uygun buldu. Allah yerde nurda yatırsın, iyi ki uygun bulmuş. Biraz ufkumu genişlettim. Yani kem küm de olsa Rusça öğrendim. Neyse, doktora tezime tamam. Fakat doktora tezimde de İstanbul'da ortaçağcı Fikret Işıltan mazeret beyan etmiş jüriden. Dolayısıyla ben öyle olunca da, Ankara'da Bahattin Ögel rahmetliğe başvurdum. Bahattin Ögel'e, hem eksik olmasın hep o da hocanın hatırına, hocanın aşkına, muhtemelen kalktı geldi İstanbul'a. Daha sonra peki, doçentlik tezi yok. Doçentlik faslı gelince, ben Anadolu sahasına döneceğim, tabii. O zamanlarda Sovyetlerle, Türkistan sahasına ilgili çalışma yok. O zaman şurada bir kısmını hazırladığım şöyle bir tez hazırladım (Daktilo edilmiş metin gösteriyor). Burada şehirler çok. Yani epeyce de çok. Yalnız burada çok şehirler var. Yani Selçuklu dönemi şehirleri diye. Konya falan. İşte bu da döndü. Birinci doçentlikten bu çalışma döndü. Gerçi o zamanlarda benim de bazı acemiliklerim de olmuş muhtemelen. Peki, ikincisi ne olacak? Döndü. Mademki ben, mesela Selçuklu dönemine ağırlık vereceğim. Bu defa kendim Türkiye Selçuklarında vilayet diye bir kavramı çalıştım. O da gene bilinmeyen bir şey. Vilayet halende vardır ya. Vilayet nedir? Eyalet nedir? Öyle kavram karışır ya. Türkiye Selçuklarında vilayet. Mesela vali kavramını da içeriyordu o çalışma. Onu hazırladım. Onun için İbn-i Bibi'yi tekrar tekrar karıştırdım okudum. Hatta rahmetli Mehmet Altay Köymen ara sıra laf ediyordu. İbni Bibi'de Tuncer Baykara bile bunu görmemiş diye. Yüzüme söylüyordu. Fakat bu çalışma da döndü. İkinci defa. Kala kala şey kaldı. Dedim o zaman biz şey etmeyelim. Genel değil de. Konya'ya çok gittim geldim. Daha önce de tabii bazı dedikodular oluyordu. Yani jüri üyelerinde hala da şimdi oluyor mu bilmiyorum ama, mesela o zamanlarda benimle aynı anda Mükrimin Halil Yinanç'ın yeğeni var, Refet Yinanç rahmetli. O da var. Vaktiyle Mükrimin Halil de çok titizmiş. Orada Mükrimin Halil mesela Faruk Sümer'e titizlik yapmış. Faruk Sümer de kayınbiraderine kazık atıyor. Mehmet Altay Köymen, hıştınıyor diyor. Hıştınmak biliyorsun, değil mi? Umursamıyor. Umursamıyor falan. Hatta öyle ki -sonra İsmail Aka da anlattı bunu- tam bizim ikinci sınavın günü, Mehmet Altay Köymen Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde derse gidiyor. O zaman bizim Kaya Bilgegil Altay

Köymen'e ; Üstadım demiş, o gün dersini boş bırakın, siz merak etmeyin sonra geldiğinizde bunu telafi edersiniz. Hayır demiş, Mehmet Altay Köymen. Dersimi ben yapacağım. Dediğine göre bir yazı yazmış Yaşar Yücel'e. Tam profesyonel Yaşar Yücel'de. O da rahmetli oldu. Velhasıl doçentlik sınavından da geçemedim. Bazı hocalardan dolayı o da olmadı. Konya çalışmam fena değildir, hala iyidir. Zaten İbn-i Bibi dediğim gibi tekrar tekrar okudum. Kühüne nüfuz ettim. Şimdi Mehmet Altay Köymen rahmetli bana karşı samimiydi. Ve biraz bazıları kıskanıyordu bunu ama orası ayrı. Mesela Tuncer Baykara'da da bunu görmemiş. Ben o zaman kendim dedim, Üstad sağda solda bunu söyleme, yoksa sen eşeğin üstünden okudun derler. Ben derim ya size. Halbuki siz hangi konuyu merak ediyorsanız, ona teksif edersiniz, onu arar bulursunuz. Ona yakınlarını bulursunuz. Velhasıl böyle işte.

İbrahim Şirin: İstanbul'dan Erzurum'a gidişiniz nasıl oldu hocam?

Şimdi benim İstanbul'daki asistanlık hikayesi şöyleydi: Vaktiyle kaderin oyunu mudur yoksa başka bir şey midir, bilmiyorum. Vaktiyle rahmetli son sınıftayken İbrahim Kafesoğlu Hoca, Tuncer dedi seni kaçırmak istemem fakat bizim bölümde asistan kadrosu yok. Ben Ahmet Ateş'e söyledim. Seni müsahhah olarak işe alacaklar. O zaman İslam Ansiklopedisini İstanbul çıkarıyordu ya. Tamam, yani müsahhah. Üç aşağı beş yukarı normal alt ücretten para alacaksın. Fakat aradan bir sene kadar geçti. O sırada da Ahmet Ateş rahmetli oldu. Ne bileyim ben. Galiba bana söz veren Ahmet Ateş öldüğüne göre bizim sözde galiba bitti gibi algılamış olmam lazım ki ben bir daha İbrahim Bey'i ya şunu bunu aramadım. Halbuki o yıllarda meğerse, ben arşive gidip Mithat Sertoğlu'ndan görev istesem verebilirmiş. Çünkü zaten onlar veriyorlarmış. Her neyse, bir de benim babam rahmetli Tuncer dedi, sana destek olacağım merak etme. İstanbul'da Zeki Veli Togan'ın yanında doktora da başladım. İşte Zeki Bey de dedi ya Fransızcayı unutacaksın, İngilizceye başlayacaksın. Arapça ve Farsça'da tabi. Arapça demir leblebidir olmaz hemen. Farsçaya başlayacaksın. Rusçaya başla filan dedi. Hala da yerde nurda yatsın diyorum. Az da olsa, uz da olsa niyetin varsa geliştireceksin kendini çeşitli dillerde. Tam o sırada işte bir de ekmek parası derdimiz oldu. Ben hala İbrahim Bey'e gidemiyorum. Niye bilemiyorum. Çünkü bana teklif İbrahim Kafesoğlu'ndan geldi. Ama o da Ahmet Ateş'e bağlı. Ateş rahmetli oldu. O zaman sebep ortadan kaybolmuş oldu. Herhalde diyorum öyle düşünmüş olmam lazım. Derken bir gün Enver Konukçu da o sırada son sınıfta filandı. Henüz mezun

olmamıştı. Bir dersi filan kalmış. Bizim Zeki Velidi Hoca da ondan rica etmiş, Fahri Fındıkoğlu'ndan onları ziyaret etmiş. Fahri Fındıkoğlu'nun ekibine bir miktar parayla danışman olmuş. Görevle ilgili. Halen sağ ya bizim Fındıkoğlu'nun asistanı 90 yaşını buldu. 100 yaşını buldu. Neyse. O zaman Erzurum'daydı. Sosyolog bizim. Ünlü sosyologlardan. O Enver Konukçu'ya bizim Erzurum'da yeni Kaya Bilgegil diye bir dekan var. Erzurum'da bir asistanlık kadrosu açıldı. Ona başvur demiş. Bizim Enver de bana söyledi bunu.

İbrahim Şirin: Orhan Türkdoğan mıydı?

Evet, Orhan Türkdoğan. Halen sağdır kendisi. Enver de bana söyledi. Ben başvuracağım sen de başvur dedi. O zaman ben bu Enver'in asaletine hayranım. Halen de hayranım. Çünkü böyle kadro meselelerinde biliyorsun kimseye söylemezsin. Sende kalır bu. Ama Enver böylesine temiz kalpli bir insandı.

İbrahim Şirin: O da rahmetli oldu biliyorsunuz.

Evet, O da rahmetli oldu.

İbrahim Şirin: Siz oraya gittiğinizde Kaya Bilgegil'de oradaydı galiba.

Şimdi benim sınavda tabii Kaya Bey vardı. Kaya Bilgegil vardı. Doçentti. Bizim Abdurrahman Çaycı doçent değildi henüz ama doktor öğretim görevlisiydi.

İbrahim Şirin: Orhan Okay orada mıydı?

Evet. Varlardı ama onlar daha doçent filandı.

İbrahim Şirin: Ne kadar kaldınız hocam Erzurum'da?

Bir kış kaldım. Zaten asistanlık için asalet tasdiki lazımdı. Ertesi kışta zaten ben İstanbul Üniversitesi'ne doktora kaydım olduğum için oraya dönmek gerekiyordu. Anlayış gösterdiler. Her sene rapor vermek kaydıyla doktoramı

tamamlamak üzere benim İstanbul'da görevlendirmem yapıldı. Dolayısıyla ben 1967-1968 kışında Erzurum'da görev yaptım. Orada da eksik olmasınlar, Erzurum'u keşfettik, çevresini dolaştık. Şunu yaptık, bunu yaptık.

İbrahim Şirin: Sonradan Hınıs ile alakalı bir çalışmanız da olmuştu.

Sonradan, bir kitap değil ama arşiv belgelerinden oluşan makaleler şeklinde olan Hınıs ile ilgili çalışmamı yaptım. Öncelikle Mir Seyit Köyü'nü gezdik, sonra Hınıs ve Malazgirt Sancakları üzerine bir kitap yayımladık. İşte böyle, Erzurum hikayemiz de böyle geçti. Daha sonra, Erzurum'dan ayrıldık. İstanbul'da doktoramı tamamladım. İbrahim Bey ve Zeki Velidi Hoca rahmetli oldular. O dönemler benim için güzel günlerdi. Bu tarafta Çamlık vardır. Çamlık'ın dibinde plaj bulunurdu. Denize girerdik. Sırtıma havluyu alır, şortla gider, gelirdim.

Nurgün Koç: O zamanlar denize girme imkânı vardı tabii. Hocam 1970'li yıllarda öğrenci hareketleri bazen yoğunlaştı bazen de azaldı. O konularla ilgili ne söylemek istersiniz?

Ben öğrenci hareketlerine Hacettepe'de rastladım. Ben o dönemde siyasal ortamdan uzak durmayı tercih ettim. Evet, bu bir tercihti. Nasıl etkileri olurdu, emin değilim. Benim odaklandığım nokta, mesleğimi en iyi şekilde icra etmektir. Bu nedenle siyasetten uzak durmayı seçtim. Aktif olan kimi tanıdıklarımız vardı tabii. Hala Cumhuriyet'in başyazarı olan Emre Kongar epey aktifti. Ben zaten 27 Mayıs'ta kalben sevdiğim Menderes'in başına gelenler malum. Kaderimizi değiştiren bir olaydı. Millet'in de aldıracağı yok. O zaman dedim ki ben siyasetten uzak durayım. Sen en iyi şekilde mesleğini icra edeceksin dedim.

İbrahim Şirin: Sizin Hacettepe'ye gelişiniz nasıl oldu Hocam?

Ben doktoramı tamamlayıp Erzurum'a döndüm ve askerlik için başvurudum. Bu süreçte bir ders yılının yarısı kadar daha Erzurum'da kaldım. Sonrasında tekrar başvurduk, bu sefer 1972'de. Ben o zaman tam 32 yaşındaydım, biraz geç bir yaşta başvurmuştum. Başvurudan sonra Asakir-i Mansure-i Cumhuriye'ye dahil oldum.

Ben Tuzla çıkar, piyade okulu çıkar diye hayal ediyorum. İstanbul'a gider gelirim diye düşünüyorum. Tuzla'ya çıkacağını düşünüyordum, ancak çıkmadı ve Polatlı'ya gönderildim. Polatlı'da bir kış geçirdim ve yaz döneminde mezun oldum.

Son sınıfta yine resimlerim vardır, oldukça fazladır. Sonra kura çekimi yapılırken Burdur'u çektim. Burdur'u sevdim çünkü annem ve babam o zamanlar Denizli'de yaşıyorlardı. Dolayısıyla memnundum. Orada her iki üç ayda bir da 200 memleket evladı senin emrine geliyor. Yağmur yağdığında iş yapamadığımda askerlere ailelerini sorardım. O zamanlar bir deli Ali Osman Başçavuş vardı. Ben kök boya filan deyip duruyorum tabi. O da ben sana bir kök boya getireyim dedi. Bir deftere sürdüm. Turuncuya yakın bir renk çıktı.

Burdur'a geldiğimde tabi ben bir tarihçi olduğum için önce müzeye gittim, orada Kayhan Dörtlük ile tanıştım, daha sonra Antalya Müzesi Müdürü oldu. Kayhan Bey ile hala dostluğumuz devam ediyor. Ayrıca Adalya dergisinin de başındaydı, benim de orada epeyce yazılarım yayımlandı. Orada tarihçi kim var diye soruşturup onlarla tanışmak istemiştım. O zamanlar daha rütbeliler kendi tatillerini yaza bizimkini ise kışa denk getirirlerdi. Ardından Ankara'ya Kara Kuvvetleri'ne tayin oldum. Burdur'dan ilişkiyi kesmem gerekti. Bir süre yol vakti vardı 15 gün civarında. O sırada gitmeden Burdur Valisi Ömer Naci Bozkurt'a gittim. Bana bir araç tahsis ederseniz gitmeden ben Burdur'u bir gezeyim, gerçek Gölhisar'ı filan bir göreyim dedim. O da sağ olsun araç tahsis etti ve ben o bölgeyi gezdim. Daha sonra ben Ankara'ya geldim. Tabi o ara süreyi de kullandım. Ailemi ziyaret ettim.

O sıralarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin armağanı olan ve Cumhuriyet'in 50. yılına ithaf edilen bir kitap çıkacakmış. Bu kitap için benim de katkıda bulunmamı istediler. Çalışmam sırasında Şinasi Tekin askerlik yapıyordu. Ayrıca Dil Tarih Coğrafya Fakültesinden birileri vardı. Şimdi ismini hatırlayamıyorum.

İbrahim Şirin: Hangi branşta?

Üçlü Çete var ya onların.

İbrahim Şirin: İsmail Aka, Yaşar Koprıman, Reşat Genç.

Evet, üçümüz Harp Tarihi Dairesi'nde çalışmaya başladık. Sonra, işler bitti. Kendimize göre bir şeyler yazdık, çizdik. Bizim başımızda bir tümgeneral vardı. Yazları da izin alırmış. Sonunda tümgeneral tayin oldu. Cumhuriyet'in 50. yılında, işler bitince beni oraya, Kara Kuvvetleri Karargahına verdiler. Terhisime bir ay vardı. Albay bir şeyler veriyordu. Aman bir şeylerle meşgul ol diye. Ben de ne yapayım? Aysel ablam o zaman hastanedeydi, onu ziyarete gidiyordum. İzin verirdi. O zaman Dil-Tarih'e gidiyordum. Hastaneye de giderken duydum ki

Hacettepe’de yeni bir tarih bölümü kuruluyormuş. Ercüment Kuran başkanlık ediyor. Nejat Göyünç Hoca İstanbul’dan gelmiş, Abdurrahman Çaycı Erzurum’dan gelmiş. Birkaç kişi de bir yerlerden. Orada Bayram Kodaman’ı tanıdım. Dolayısıyla oraya da gittim, orada da çalışıyordum. Sonunda bir gün, Ekim yaklaştı. Ekim’de terhis oldum. Sanırım Ağustos sonlarına doğru falan oldu. Bir kez daha gittiğimde öğrendim ki Hacettepe bir doktoralı asistan almayı kararlaştırmış. Doktoralı bir asistan. Rivayetlere göre Ercüment Kuran başka birini düşünmüş, beni değil. Ancak muhtemelen o kişi Tuncer Baykara’da burada varken bana ekmek çıkmaz diye başvurmamış. Son gün ne olur ne olmaz diye tekrar gittiğimde Abdurrahman Çaycı, elimden tutup, “Hemen gel, yaz şu dilekçeyi” dedi. Meğer o zamana kadar hiç kimse başvurmamış. Sürekli anlatırım. Hatırlar mısınız bilmiyorum. İşte, Evvel Allah, tek başıma girdim ve alnımın teriyle kazandım, falan diye. Sonuç olarak, öyle kazandım.

Nurgün Koç: Ben genel olarak baktığımda üniversitede bölümler arasında özellikle sosyal bilimlerin biraz geri planda kaldığını tarihin de geri planda kaldığını aslında görüyorum. İbrahim Hocam değil mi? Zaman zaman konuşuyoruz bunları. Bu konuda siz ne dersiniz? Sanki tarihçiler biraz daha böyle geri planda böyle daha az kafası çalışanlar mı tarihçi oluyor gibi bir bakış açısı var gibi günümüzde.

Ben katılmıyorum bu görüşlerine, bu gözlemlerine. At sahibine göre kişner. Benim gördüğüm o. Senin Bülent Çukurova gibi insanlara bakarsan elbette haklısın. Şimdi iki misal vereyim. Aslında adımı zikretmedim ama bir tanesi aklıma geliyor. Hacettepe Üniversitesi’nden bir talebe olan bu arkadaş Malatya’dan. Ben Malatya’yı gördüm, hatta daha önce de görmüştüm. Rahmetli olan Çöhçe ile ara sıra konuşurdum, Malatya’da ne var sempozyum vesaire diye. Çöhçe, neden bilmediğim bir sebepten dolayı benim dediklerimi dinlemedi. Eşim rica etti Çöhçe’ye. Hatunlar bazen daha etkili oluyor galiba. Çöhçe, eksik olmasın diye bizi davet etti. Orada güzel günler geçirdik.

Bu arada benim daha önce talebem olan Ankara’daki İnkılap Tarihi müdürü kimdi? (Temuçin Ertan) Onun talebeliğinde iki arkadaşı ismini vermeyeyim ama ona da uğradım. Çünkü o da talebemizdi. Ziyaretine gittim. Sabah gittim, "Nasılsın delikanlı?" falan dedim. Talebemizdi işte. Ancak öğleden sonra o delikanlı konferansına gelmedi. O çocuk çok dürüst, öyle dedi. Bizim aramızda güvenilir biridir, dedi arkadaşlar.

Neyse, daha sonra o arkadaşta, doçentlikte olumlu oy kullanmadım. Ancak daha sonra Amasya’da doçent olan bir arkadaşta gene aynı şekilde uğradım.

Ziyaretine gittim. Ama o çocuk konferansıma katıldı. Oldu mu? At sahibine göre kişner. Olumsuzluklara bakıp bunu genellemek çok doğru olmaz. Siz en iyisini yapmaya çalışın. Çalışanın emeğine saygı duyun.

İbrahim Şirin: Yûzö Nagata ile birlikte Japonya'da kalıyorsunuz bir süre Hocam.

O şöyle oldu. Japonya'da birçok hocamız var. Benim lisans talebeliğimde Yûzö Nagata, İstanbul'daydı.

İbrahim Şirin: Zeki Velidi Togan'ın öğrencisi miydi?

Hayır değildi. Başka bir alanın öğrencisiydi. Ama tabii ben biraz Togan'ın uluslararası ününden dolayı ilgi gösteriyordum. Aramız iyiydi. Hatta toplantılara bile gidiyorduk birlikte. Beraber çalışıyorduk. O Japonya'ya dönerken o zaman küçük bir fotoğraf makinesi vardı. Onun pozları ikiye bölebiliyordu, 36'lık pozları. Bana da vermişti onu. Askerde çok resim çektim onunla. Türkiye'ye döndüğümde tabii ben Ankara'ya geldim. Ankara'ya geldiğinde bizim fakirhanede misafir ediyorduk onu. Kavaklıdere'deki fakirhane. Bir gün Tuncer dedi, bizim dedi, Japon Vakfı'nın 3 aylık bir bursu olduğunu duydum. Hiç kimse başvurmamış dedi. Ne dersiniz, başvuralım mı? Bazı konuları da beraber çalışırız orada, dedi. Ben de olur dedim, ne diyeyim ki.

Daha bekarız değil mi?

Şenay Baykara: Evlendik de gitti. Başvurun bekarlıktan, gidişin evlilikten.

İbrahim Şirin: Bu arada evlendiniz?

Şenay Baykara: Bir buçuk aylık evliyken gitti.

İbrahim Şirin: Orada kitabınızı mı daktilo ettiniz?

Hayır, zaten hazırlığım var. Urla civarında birçok yerde beraber çalışıyoruz. Orada da eksik olmasın bir başka Ankara'dan giden bir arkadaşın Türkçe klavyeli daktilosu varmış. Onu yaptım. Ondan sonra Yuzo'nun burada bizim enstitünün yayını olarak çıksın bu. Yatağan kitabı. Daha önceden de ben onun benzerini Türkiye'deki Milli Halk Kültürü Dairesi için yapmıştım. Başvurdum. Hiçbirinden ses çıkmadı.

İbrahim Şirin: Daha sonra Kırgızistan var galiba.

Daha sonra başka bir şey var. Sonra Japonya'dan dönüşte benim doktor arkadaşlarım var. İki tane Tayvanlı. Biri Tangçi. Tangçi ile aram çok iyi ama sonradan bir şey oldu. 82'de geldi. Bir de Huançi Bey. Biz ikisiyle aynı anda İstanbul Üniversitesi'nde doktora yapmıştık. Birer hafta kadar onların yanında da kaldık. Ondan sonra geldik işte, hatunu aldık. Hatunu da kandırdılar. Tuncer seni Japonya'ya götürür diye. O zaman ben de düşündüm ya, 3 ay bu yahu. Hiçbir şey hiçbir şeye benzemez.

İbrahim Şirin: Ama Kırgızistan'da uzun kaldınız değil mi hocam?

Hayır, 1 yıl. 1 yıl kaldım.

Nurgün Koç: Çünkü tam benim son dönemlerimdi hocam. Oradan iyi biliyorum. Ben 1999'da dönmüştünüz.

İbrahim Şirin: O günleri Ben Kendim ve Tarihçiliğim kitabınızda anlattınız. Bildiğim kadarıyla orada var.

Küçük köşelerinde bir kısmı var. Ama içi doludur başka şeylerde var içinde.

Nurgün Koç: Hocam peki bu aralar neler yazıyorsunuz?

Öncelikle Türkler ve Şehirleri kitabımın ikincisi var sırada. Kitap Zeki Velidi Togan'a armağandır. Ama bir de Halil İnalçık, Anadolu'yla ilgili olanları da yaz demişti. Çünkü epey birikim var. Eski yazdıklarımı da toptasam bunun iki misli

daha kitap olur. Şimdi onu yapmaya çalışıyorum. İşte onun için vaktiyle o dönemdeki bazı bilgileri hafıza tazelenmesini işletmeye çalıştım.

İbrahim Şirin: Osmanlı sahasına geliyorsunuz. Medeniyet kavramıyla ilgili bir kitap çıkardınız. O çalışma Hacettepe'demi başladı?

Hacettepe'de. Bizim Ercüment Kuran da medeniyet tarihinden neyi anlıyor bilemiyorum ben. Ben bu derste Çin'den bahsetmişim de Ercüment Kuran yadırgamış. Allah Allah, Çin'in medeniyetle ne ilgisi var diye. Avrupa'ya göre sadece Avrupa bir medeniyettir. Öbürlerinin hiç medeniyeti yoktur. Ona benzer şekilde bu dersi kaldırmışlar. Mademki medeniyet tarihi, o zaman medeniyet tanımı şusu busu. Önüne gelen de bir şeyler diyor. Medine yok. Medine'den gelir de. Bu da benim için enteresandır. Şimdi benim onlara temas edince vaktiyle Ziya Gökalp'in medeniyet anlayışını ben çalıştım. Ziya Gökalp etkileri diye orada da kısmen vardır. Bir sempozyumda Hacettepe'deki bir sempozyumda Gökalp'in medeniyet anlayışını eleştirdim. Medeniyetle kültür aynıdır demeye getirdim. Rahmetli Erol Güngör'dü sanırım. Beni tekfir etmek değil de medeniyet düşmanı gibi ileri sürdü. Fakat sonradan Hareket dergisine çıkan uzun bir makalem vardır. O dönemdeki sözlüklerde bu medeniyet kelimesinin ya da *civilization* kelimelerinin Türkçe karşılıkları bölümünden sonra rahmetlinin bakışı bana karşı değişti. Medeniyet tamamen *civilization*'dir.

İbrahim Şirin: Sizin yapmış olduğunuz çalışma, Türkiye'de ilk kavram çalışmalarından birisi.

Onu bilmem. Ama daha sonraki zamanlarda bizimkilerden böyle olumlu değil ama, Bernard Lewis, bana makalenizi gönderir misiniz diye sordu. Ona gönderdim. Onlar ilgi duyarlar.

Nurgün Koç: Peki hocam siz Türkiye'deki tarihçiliği nasıl buluyorsunuz?

Gayet mükemmel buluyorum. Eskiden daha çok konuşuyorduk, şimdi ise konuşamıyoruz ama. Ben öyle derim, güzel derim. En son Tayfur Eroğlu'nun bir yazısını okumuştum. Fena değildi, ama garip bir şekilde herkesin kafasında birkaç şahıs var. Onların dedikleri doğru gibi kabul ediliyor. Salih Özbaran var, onların büyük ustadı. Bizim bildiğimiz Salih Salih'tir. Tarihçilik hiçte fena değil, ama nasıl

desem ki tarih incelemeleri yapan kişilere göre durum farklılık gösteriyor. Sen de o takımdan mısın (İbrahim Şirin), bilmiyorum. Ahmet Şimşek var. Tarihçilik ve benzeri bir kitabı vardı. Ona göre durum değişik. Önce insanlar yazsınlar, ondan sonra o da ona göre ahkam kessin. Önce sen de bir konuyu ele al, incele bakalım.

Nurgün Koç: Evet, bir de şununla karşılaşıyoruz hocam. Konu çok ilgi çekici, geniş. Afili. Fakat bakıyorsunuz, çok sınırlı kaynaklarla çalışılıyor. Çok yetersiz. Bunlar sanki sayıları artmış gibi görünüyor.

Zaten belli oluyor, konu genişse sonuç yok. Ama konuyu daraltmak da büyük bir birikim istiyor.

İbrahim Şirin: Sizin çalışmalarınızın kaynaklar konusunda çeşitliliği önemli. Seyahatnameleri de çok güzel kullanıyorsunuz. Arşiv malzemelerini de çok güzel kullanıyorsunuz. Bunları hepsini bir arada görmek pek mümkün değil. Çalışırken kaynak konusunda Ankara'da ya da İzmir'e gittiğiniz sıkıntı yaşadınız mı?

Eski kaynaklarla idare ettik. Eskileri ısıttık, piyasaya sürdük. Hatta ben Ankara'dan ayrılmadan önce Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki bazı kaynakları tercih etmiştim. Ondan sonra herkes iktisat tarihçileri bana hurufat defterleri gibi kaynakları verdiler. Gerçi millet beni geçti. Ona benzer şekilde epey film aldım. Şimdi filmlerden de fotokopi yaptırdım İzmir'de. Şimdi burada duruyorlar, ne yapacağımı bilemiyorum. Geçti artık benden.

İbrahim Şirin: İstanbul'dayken sahafa gider miydiniz hocam? Sahafları gezer miydiniz?

Ben hep demişimdir. Hatıralarımda da yazmışımdır. Ben 1960'lı yıllarda talebesiyken, Osmanlı devrinde son yetişen aydınların vefat ederdi. Şimdi çocukların büyük derdi vardır. Bizim Uşak kitabını yazan kimdi?

İbrahim Şirin: Selim İlkin'i diyorsunuz.

Selim İlkin rahmetli, öldü galiba. Vefat etti. Selim İlkin rahmetli; Ortadoğu dolayısıyla daha geniş çevresi olanlar, artık çocuklar kitaptan o kadar bıkmışlardır ki ayaklarıyla iterlermiş. Alın, götürün şunları ne varsa diye. Ama onlar Cumhuriyet'in ilk yıllarının üst düzey bürokratları. Şimdi onun gibi Osmanlı döneminin üst düzey bürokratlarının şeyleri de Evrak-ı Metrukesi de benim talebeliğimin ilk zamanlarında sahaflara düşmüştü. Neler neler... Fakat o zamanlar benim talebe bütçeme göre tarih kitapları pahalıydı. Çünkü tarihçiler size göre Osmanlıca, bize göre eski yazı bildikleri için. Ama coğrafya kitapları ucuzdu. Burada epeyce coğrafya kitabı koleksiyonum var.

İbrahim Şirin: Siz Erzurum'a gittiğinizde Seyfettin Özege'nin kitapları gelmiş miydi? Onları görme imkânınız oldu o zaman?

Gelmişti, ama galiba tasnif ediliyordu. Kataloğunu gördüm. 4 ciltlik bir kataloğu var. Onların içinde benim ilgilendiğim bir şey olmadı. Oradan geriye gitmedim. Orijinaline.

Nurgün Koç: Hocam genç bir tarihçiye ve öğrencilerimize siz neler önerirsiniz?

Öncelikle eski yazıyı öğrensinler. İki, mümkünse İngilizce gibi bir Batı dili öğrensinler. Her gün günlük tutmaları iyi olur. Günlük tutmak, insanın yazma alışkanlığını geliştirir. Evet, sanırım size de tavsiye etmişler. Sonra özellikle hanımlar yazma zamanı geldiğinde tezlerinde sıkıntı çekiyorlardı, çünkü yazma alışkanlıkları yok. Sır gibi saklıyorlar.

İbrahim Şirin: Ankara'dan sonra İzmir gittiniz.

Ankara'dan sonra profesör olmak için İzmir'e gittik. O devirlerde öyle şeyler olur. Şimdi ilginç bir dönemdi o. Ben YÖK'ün profesörüyüm, benden önceki kuşak doğrudan cumhurbaşkanlığının profesörleriydi.

İbrahim Şirin: Cumhurbaşkanı mı atıyordu?

Cumhurbaşkanı atıyordu, imzalıyordu. Yani yüksek tahsile iktiran etmesi lazım denirdi. Onu ben hatıralarımda yazdım. Tarih Kongresinden bir tanesi 1980'de oldu. 12 Eylül'den sonra oldu. Orada bizim arkadaşımızın şimdi Cumhuriyet'in başyazarı olan Emre Kongar'ın profesörlüğü geldi. Cumhurbaşkanlığında kaldı, çünkü siyasetle fazla ilgileniyor. Talebelerle haşır neşir oluyor. Tabii talebeler, solcu talebeler. İmza durdu. O zaman bizim rektör arkasında bizim Emre, ki Emre, araştırmacı ve meraklı biridir, hukukumuz da vardı, talebelerin arkasında dolanıyordu, Kenan Evren'i yakalayabilir miyim diye geziyordu. Bir süre sonra çıkmadı herhalde onun profesörlüğü. Çünkü o kadar faaldi o. Bir süre sonra da artık profesörlükler YÖK tarafından tasdiklenir oldu. YÖK o arada kuruldu. YÖK yoktu. YÖK o zaman kuruldu.

Bana kalırsa YÖK kendi dönemi için çok yararlıydı. Çünkü şimdiki gibi üniversiteler çok fazla değildi o zamanlar. İnsanlar söylemişlerdi. Dil Tarih'te yok. Orta Doğu'da 20 tane fizik profesörü var. Şu kadar şu var, bu kadar bu var. Şimdilerde de gene başlamış gibi görünüyor böyle yığılmalar. O insanlar ne güzel maaşı var, şu var, bu var. Teori doğru ama Türkiye genelinde pek yaygın değil. O kadar yararlı değil. Şimdi mesela ben İzmir'e geldiğimde, ki İzmir'de liseyi ben okudum, ondan sonra İzmir Şehri ve Tarihi'nde Erzurum'dan gönderdiğim kitabım da basıldı. Ama beni bile yadırgadılar. Hatta hatıralarımda vardır, ben bir profesör olarak kurula gireceğim. Tuvalete gitmem lazım. Bende anahtar yok. Birisinden ben anahtar aldım. İçeri tuvalete gittim. Daha sonra, girdikten bir iki dakika sonra bir tıkırtı, kapandı. Dışarı çıkamadım. Kapıyı tak tak tak, vur vur vur, en sonunda epeyce de vurdum. Tamam işimi gördüm, çıkacağım, yok. Bizim şey var bir arkadaşım.

İbrahim Şirin: Hala devam ediyor hocam, anahtar hikayesi.

Evet. Bizim birisi Refet Balata, şu anda Arnavutköy'de mi neredede, bilmiyorum. Osmanlı dersine giriyordu. O geldi de o açtı. Ama kim etti bunu? Kim kapattı? Kimin işiydi? Bir türlü anlayamıyorum. Tahmin ediyorsun ama öyle kalsın.

İbrahim Şirin: Siz emekli olduktan sonra da çalıştınız hocam. Uşağa gittiniz.

Aslında Uşak'a hatıra için gittim. Uşaktan sonra da bir daha emekli oldum. Bir sene dinlendim. Sonra dört sene gittim. Yarım dönem de burada çalıştık.

İbrahim Şirin: Sizin yazma motivasyonunuz ne hocam? Sizin yazmayla ilişkiniz bir aşk gibi.

Babadan mı geliyor? Dededen mi geliyor? Kimden geliyor? Öyle bir şey var. Yani bir hevesimiz var.

İbrahim Şirin: Bir de çok çalışmalarınızda kendinizin de içinde olduğu, kendi kültürünüzün de içinde olduğu doğduğunuz şehrin aslında bir anlamda sizin üzerinde büyük bir etkisi olmuş. Onun da peşine düşmüşsünüz anladığım kadarıyla.

Çünkü insanın en iyi bildiği şey, başka yerleri uzaktan tanıyamaz, göremez, anlayamaz, yapamaz. Bizim bir arkadaşımız, Uşaklı bir arkadaş, bilmiyorum, Bulkaz köyünü yazmış. Şimdi eksik olmasın bana da göndermiş açıkçası içinde bir şey yok. Arşivdeki belgeleri okumuş arka arkaya sıralamış. Ama ne işe yarayacak o? Yani yaşatmadıktan sonra, rahmetli Zeki Velidi derdi: Tarihin günümüzde yaşatılması lazım diye. Günümüze kadar gelmesi lazım. Tarih yaşanan hayattır. Tarihçinin günümüzle ilgili bilgi ve belgeleri gelecek kuşaklara aktarması lazım. Mesela şimdi müvezzi kelimesi gibi.

İbrahim Şirin: Sizin kuşaktan pek çok insan, yazmayla olan ilişkisini profesör olunca bitiriyor hocam. Ama siz devam ettirdiniz.

Vaktiyle Mücteba İlgürel bir şeyler yazdığı zaman hala mı derdi. Ben hala mı yazıyordum. İnsan profesör olunca biter, diye bir kanaat var ya. Var. O da öyle demişti. Bir Mübahat Hanım'a şikâyet ederim seni demişti.

Bedriye Koç: Hocam, bu kadar başarıya sahip olmak sizde bir ego yarattı mı?

Sözünü ettiğin başarı nedir? Benim başarımdan bahsediyorsun. Öyle düşünüyorsun ama sana göre öyle.

Bedriye Koç: Konunum çok dışında olmama rağmen bir şey duyuyorum.

Bunu bana değil, onlara söyle. (Eşini kastederek)

Bedriye Koç: Hocamda bir kibir, bir ego var mı?

Ben neden başarılı olduğumu da anlayamadım. (Gülüşmeler)

Bedriye Koç: Örneğin, hala çok detaylı yazıyor ve odaklanıyorsunuz?

Şenay Baykara: İşini seviyor. Araştırmayı seviyor, öğrenmeyi seviyor. Mesleğini seviyor. İnsan, işini sevdi mi başarır. Ben birçok şey yaptım. Şu anda takı yapma işine girdim. Çok sevdim.

İbrahim Şirin: Siz, sempozyumlara katılmayı da seviyorsunuz.

Ama önemli onlar. Tarihçi için çok yararlı.

İbrahim Şirin: Siz kendiniz yararlı olduğunuza inanıyorsunuz. Birçok insan tanıdınız bu vesile ile.

Yararlı olmak gerekiyor.

Bedriye Koç: Hala aynı kararlılığa sahipsiniz.

Kendin örnek olmalısın. Sözle değil, eylemle. Ne derler? Hocanın yaptığını yapma demesi gibi bir şey. Kendin iyi olmalısın. Bizim Ahmet Yaşar Hoca'ya da derdim ya. Niye incelemedin sen? Sen incele. Şu incelenmedi, bu incelenmedi diye böyle şeyler var.

İbrahim Şirin: Hacettepe'deki ortamınız daha iyi miydi hocam? Seminer odasında buluşup fikir alışverişi yaptığınız ortamı karşılaştırdığınızda Ege'ye göre orası daha mı iyiydi?

Değil. Öyle değil. Kiminle fikir alışverişi yapacağınıza bağlı. Orada kimse yoktu. Özkan İzgi belliydi. En çok fikir sormak isteyeceğim insan Nejat Göğünç'tü. Rahmetli oldu. Allah ona da rahmet eylesin. Başından geçenleri biliyorsun.

İbrahim Şirin: İlk doktora öğrenciniz kim hocam?

Ali Birinci.

Nurgün Koç: Sizinle bitirdi değil mi?

Evet.

Nurgün Koç: Ben de son doktora öğrencisiyim diye çok seviniyordum. Ama ondan sonra hocam Uşak'ta devam etti. Üzül müştüm öyle. Ama Ege'de son galiba.

Ege'de son. Uşak. Uşak'taki de vefasız çıktı o kız da.

Nurgün Koç, İbrahim Şirin, Ekrem Mücahit Sarı, Bedriye Koç: Hocam, kıymetli zamanınızı bize ayırdığınız için teşekkür ederiz.